

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kirkmerak

Kitap Kokusu

MUSTAFA K. ERDEMOL

Deneyimli gazeteci Mustafa K. Erdemol daha çocukluğunda kokusuna kapılmış kitapların. Büyüdükçe de dört yanını sarmış bu koku, koyu bir okuma tutkusuyla her fırsatta kitapların dünyasına eğilmiş. İyi okur olmanın peşinde, yıllar boyunca tuttuğu notların, biriktirdiği tarihî anekdotların, bizzat kendi tatlı hatıralarının kendine has karışımlarından mürekkep denemeler yer alıyor *Kitap Kokusu*'nda. Bir nevi kırkambar: Türk ve dünya tarihinden, Doğu ve Batı kültüründen, zamanın farklı noktalarından hepimizin aşına olduğu ya da bazılarımızı şaşırtacak pek çok detay akıp gidiyor sayfalarda. Anlık bir kokunun cezbettiği, aşçıları olduğu kadar oburları da doyuracak, mutlu edecek bir kitap.

Yazılı kâğıdın neden güzel koktuğunu, o kâğıdı koklamış olmanın bana neden zevk verdiğini hâlâ bilmiyorum. Ama bunun bir bağımlılık olduğunu kabul ediyorum. Matbaa, mürekkep, kâğıt kokusunu sevmenin ne olduğunu herkes anlamayabilir.

#okumatutkusu #kitapkurdu #dünyaedebiyatı #türkedebiyatı #matbaa
#hayalgücü #merak

Mustafa K. Erdemol

KİTAP KOKUSU

Can Kırkmerak

© 2019, Can Sanat Yayınları A.Ş.

1. basım: Mayıs 2019, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 2000 adet yapılmıştır.

Editör: Mert Tanaydın

Düzeltili: Mert Tokur

Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

İç baskı ve cilt: Türkmenler Matbaacılık Reklam San. ve Tic. Ltd. Şti.

Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. No: 16-18

Topkapı, İstanbul

Sertifika No: 43087

ISBN 978-975-07-4050-3

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 43514 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

KİTAP KOKUSU

Mustafa K. Erdemol

DENEME

MUSTAFA K. ERDEMOL, 1961'de İstanbul'da doğdu. Pertevniyal Lisesi'nden mezun oldu. İstanbul Üniversitesi'nde Felsefe, Londra Middlesex Üniversitesi'nde Politika ve Uluslararası İlişkiler eğitimi gördü. 1979'dan beri gazetecilik yapıyor. Çeşitli dergi ve televizyonlarda çalıştı ve uzun süre *Cumhuriyet* gazetesinin İngiltere temsilciğini yaptı. Yurda döndükten sonra aynı gazetenin dış haberler servisinde editör, bir süre *BirGün*'de dış haberler şefi olarak çalıştı. Halen *Cumhuriyet* gazetesinde editör olarak görev yapıyor. Yayımlanmış kitapları şunlardır: *Lordlar Kamarası'nda Taranmak Yasak*, *Bushçağı Yazıları*, *Aklını Yitiren Türkiye*, *Deri Değiştirmeden Yaşamak*, *Suriye Denklemi*, *Gezi Parkı Direnişi: "Küçük Bahçede Büyük Kıyamet"*, *Hanzala'ya Mektuplar*, *Dış Politikada İflasın Arka Planı*.

Meral'e

İçindekiler

Ömre Bedel O Koku	13
Uçan Atın Sirtında	25
Yolum	69
Uzun Yola Hüküm Giymek	91
Bir Ticari Ürün: Kitap	115
Okumak Okumak	127
İçinde Kaybolunan Okyanus: Kitap	145
Bahtiyarlık	171
Yazarın Şehri	193
Mutfak	217
Kayıp Kitaplar	237
Sevgiliye, Dosta	279
Nasıl Öldüler?	301

ÖMRE BEDEL O KOKU

*Tolle Lege.*¹

“Okunmuş kitap yoktur, okunacak kitap vardır...”

Melih Cevdet Anday

“Senden başka kitap koklayan birini görmedim daha önce,” demişti Vedat Türkali, “Bildiğiniz var mı?” diye sorduğumda. En azından bir-iki ad vereceğinden çok emindim. Ne de olsa kitabı eline alır almaz okşayıp kokladığı söylenen nice kitap tutkunu vardır derler. Türkali, bunca yılın edebiyat adamı; kimileriyle yakın dost olduğu yazarlardan hiçbirinin kitap koklayıp koklamadığını nasıl bilmez? Küçük çapta bir hayal kırıklığıydı yaşadığım.

Vedat Ağabey duymadığına, kitap kokladığımı gören arkadaşlarım da garip bulduklarına göre, çok az kimsede olan bir tutkum var demek ki. Oysa bana çok doğal gelen bir durum bu. Sağlıklı bir burnun kitap kokusuna kayıtsız kalabileceğini hiç düşünmemişimdir çünkü. Garip bulun-

1. (Lat.) Al Oku.

sa da elime aldığım bir kitabı derin derin soluyarak koklamaktan hiç mi hiç vazgeçmedim bugüne kadar.

Bunca yıllık kitap koklayıcılığım ilk ciddi uyarı Zeynep Atayman'dan gelmişti. Evindeki kitaplığından bana hediye ettiği kitapları koklayıp koklayıp bir kenara ayırdığımı görünce, "Doğru değil yaptığın. Eski kitapların sayfalarındaki bakteriler astıma yol açar," diyen odur. Haksız sayılmazdı, çünkü Jansenius'çu tarikatın kurucusu Cornelius Jansenius, bir kitaptan değil ama bir kasaba arşivindeki belgeleri incelerken sayfalardan bulaşan bir hastalık sonucu ölmüştür.

Türk Kurtçuk

Ben kitap koklamaktan kaynaklanan herhangi bir sağlık sorunu yaşamadıysam da Zeynep doğru söylüyordu. Kitap sayfaları içinde yabana atılmayacak küçük kurtçuklar barınıyor gerçekten de. Sayfalarda dolaşan bu kurtçuklardan ilk kez Robert Hooke tarafından Londra'da 1665'te yayımlanan *Micrographia* adlı kitapta söz edilmiştir. Kitap sayfalarını yiyen kurtçukların en tanınmışları *Anobium* ile *Oecophora* adı verilenler. Nice kitapları, değerli elyazmalarını mahvetmiştir bu mahluklar. Holme adlı bir araştırmacının 1870'te *Notes and Queries* akademik dergisindeki yazısında, *Anobium paniceum* adı verilen bir kitap kurdunun da Kahire'den getirilmiş olan Arapça elyazmalarına hatırı sayılır şekilde zarar verdiği yazılıdır. Yeri gelmişken İngiltere'nin Devon kentindeki Doğal Tarih Müzesi ile Exeter kentindeki bir enstitüde rastlanan kitap düşmanı küçük böceklere ya da kurtçuklara verilen adı da belirteyim: Türk.

Zeynep'in kütüphanesinde kitap kokladığım an ile ilk kitap koklamaya başladığım zaman arasında otuz yıldan fazla bir süre var. Elime kitaptan önce gazete aldığı-

mı anımsıyorum. Yazılı kâğıtla (ders kitaplarını saymıyorum) ilk “temas”ım gazeteyle olmuştur. Kâğıt, mürekkep karışımı kokuyla ilk buluşmam da.

Babamın görevi dolayısıyla bulunduğumuz Kars’ın Kağızman ilçesindeki kiralık memur evinde, annesine gazete de okuyan, evin tek çocuğuydum. Sekiz-dokuz yaşlarında olmalıyım. Günlük gazete giren evlerden biriydi bizim ev. Babam akşam eve en az üç gazeteyle dönerdi. Biri *Hürriyet*, biri de sadece babamın okuyup bir yere kaldırdığı *Cumhuriyet*, diğeriniyse anımsamıyorum. *Hürriyet*’in, cumartesi (belki de pazar) günü verdiği ilavede, dönemin en popüler sinema yıldızlarıyla ilgili haberleri, satır atlamadan anneme okurdum. Annem bu okumalarımı bana verdiği küçük rüşvetlerle sağladığını sanadursun, ben gazeteyi, elbette büyüdüğümü anneme kanıtlamak için olduğu kadar, ama daha çok burnuma dolan kokusu yüzünden elimden bırakmazdım. İleri derecede miyop oluşumda, kokuyu daha derinden duyumsamak için gazeteyi gözlerime çok yaklaştırmamın etkisi olmuştur herhalde. O koku ki saniyelik bir duyumsamaydı. İkinci bir saniye daha hissetmek için, neredeyse içimden gazeteyi yemek gelirdi. Burnun güzel kokulardan hemen tatmin olması o zamanlar kabullenemediğim bir durumdu. Nice güzel kokuyu doyasıya koklayamamaya alıştıkça burnumla olan kavgam da sona erdi.

Hürriyet ile adını anımsayamadığım o diğer gazete, kokularını bildiğim, alıştığım gazetelerdi. Bu, elbette onları koklamaktan vazgeçtiğim anlamına gelmedi. Ama babamın okuyup kaldırdığı *Cumhuriyet*’in kokusundan hiç haberdar değildim. Çünkü babam diğer iki gazetede önemli bir yazı ya da haber varsa onları, tabii ben anneme istediği haberleri okuduktan sonra keser, dosyasına koyar, gazeteleri de atardı. *Cumhuriyet* ise asla kesilmez, üstünde kalemle işaretleme yapılmaz, adeta kutsal bir

emanet gibi korunurdu. Televizyonun olmadığı, radyo-
nun da dinlenilmesine ara verildiği uzun akşam saatle-
rinde babam *Cumhuriyet*'i sigarası eşliğinde dakikalarca
okurdu. Okumayı ne zaman bitirdiğini hiç anlayamaz-
dım. Bir köşede kıvrılıp uyurdum. Sabahleyin de yata-
ğımda uyanırdım.

Dokunamadığım, ulaşamadığım için belki de *Cum-
huriyet*'in eve gelen öbür iki gazeteden daha farklı bir
kokusu olduğuna inandım hep. Ama neden sonra ulaşip
koklama fırsatı bulduğumda hayal kırıklığım büyük
oldu. *Cumhuriyet*'ten hiç koku almamıştım. Kendimi o
güne kadar duymadığım bambaşka bir koku duyacağıma
öyle hazırlamışım olmalıyım ki *Cumhuriyet*'in kokusu-
nun diğer gazetelerden farklı olmayışını hiç kokmamak
gibi algılamış da olabilirim. O günlerden kalma bir şart-
lanmışlık mıdır bilemem ama bugün de özenle korunan,
saklanan hiçbir kitaptan hiç koku gelmezmiş gibi düşü-
nürüm. Herkesin kolayca ulaşabileceği bir yerde bulu-
nan kitabın, kendi güzel kokusunun yanı sıra, birçok şe-
yin kokusunu da sayfalarına sindirdiğine inanışım o gün-
lerden kalma olmalı.

Sonra kokularını bugün bile duyumsadığım dergi-
lerle tanıştırıldım. Babamın eve gelirken getirdiği, elle-
rindeki kesekâğıtlarına doldurulmuş yiyecekler arasın-
dan çıkarıp hemen elime tutuşturduğu dergiydi *Doğan
Kardeş*. Pırıl pırıl baskılı, çok güzel kokan bir dergi. Bur-
numa götürüp kokladığımı, sonra sayfalarını tek tek çe-
virdiğimi anımsıyorum. Ardından, *Ayşecik* serileri geldi.
Parlak karton kapaklı, çiçek gibi kokan, kahramanlarıyla
kendimi özdeşleştirdiğim *Ayşecik* koklamadan yatağa
girmedim dergiydi.

İçindekilerin ne olduğu konusunda en ufak bir dü-
şüncesi olmadan, sadece kokusu hoşuna gittiğinden kita-
bı, dergiyi sevmenin bir çocuk için şans olduğunu düşü-

nürüm. Çünkü o yaşlarda bir çocuğun dikkatini kitaptan çok daha fazla çekecek ilginç şeyler vardır. Kitap, dışarıya açık çocuk ruhunu kolay zapt edemez önceleri. Tüm sorun kitabın çocukla buluşturulmasıdır. Bu buluşma, kitabın içeriğindeki sürükleyicilikle birleşince çocuk kitap dünyasına kazandırılmıştır artık. Ben de akli kolayca ev dışındaki her şeye giden bir çocuktum. Kitaplarla mutlaka gerçekleşecek olan o mutlu buluşmayı, kimsenin özel bir çaba göstermesine gerek kalmadan, sadece kokusunu sevip elime aldıklarımla gerçekleştirdim. Şans dediğim bu.

Kitaplarda her zaman ilgi çekici şeyler olduğuna çok erken inandığım için okumanın sıkıcı olabileceği duygusuna da hiç kapılmadım. Bundan ötürü olsa gerek gerisi kolay geldi. Elime kitabı alır almaz koklamak da artık sadece bir alışkanlık olarak kaldı. Öyle bir alışkanlık ki, etrafımdakilerce ya tuhaf ya da ilginç bulundu. Ama bir süre sonra ben, insanların kitap koklamamalarını tuhaf ya da ilginç bulmaya başladım.

Koklayarak Seçme Sanatı

Elbette kitapları seçmek için kokluyor değilim. Hiç kokusunu almadığım ancak elimden düşürmeyecek kadar sevdiğim çok kitap olmuştur. Kaldı ki ben seçmek için koklamanın da bir yöntem olduğunu bilmiyordum. Oysa Jean Guitten, “Yüzyılları karşılaştırınca, seçmek için iki yöntem olduğunu anlıyorum. Bunlardan birincisi her şeyin kokusunu toplamaktan ibarettir,” der. Guitten’un “koku toplanan her şey” dediği nedir bir fikrim yok doğrusu. Kültür meraklılarının 17. yüzyılda baş vurduğu bir yöntemmiş bu. Guitten’a göre, “Bilginin bir sanat olduğu çağlara uygun bir yöntem.”

Bilgi edinmeyi bir sanata dönüştürebilseydim keşke. Ama yine de bu “sanat”ın gereği olarak kitap seçimimi,

elbette koklayarak yapmazdım. Oysa koku duyularına fazlasıyla güvenip bir yargıya ya da karara varanlar da yok değil. Peyami Safa *Mistisizm* adlı kitabında Aziz Giovanni Bosco'dan söz eder. Bu zat, "Ne zaman gençlerden oluşmuş bir grup içinde olsam, aralarında ahlaksız biri varsa onu derhal kokusundan anlamışımdır," dermiş. Tabii fazla iddialı bir söz bu.

Kişinin böyle bir alışkanlığı olunca, bir süre sonra kendisi gibi olanları merak etmesi doğal. Zamanla kitap koklayan başkalarıyla tanışınca, onlarla aramda bir duygu ortaklığı oluştu. Aynı alışkanlığa sahip kişilerin arasına olmak bana büyük bir "topluluk" mensubu olma keyfini de tattırdı. Böyle bir aidiyete ihtiyaç duymamış da olsam, yeni tanıştığım insanlarla aramda, başlangıçta yaşanabilecek tutukluğu kaldıran ortak bir tutumun sahibi olmanın yararlarını da görmedim değil.

Kokulara ilişkin görüş belirtmiş çok sayıda yazar, şair vardır derler ama ben çoğunu bilmem. Filozof Theophrastus'un kokular üzerine kitabı olduğundan, Keats'in "koku"yu duyumsatan şiirler yazdığından haberdarımdır, hepsi bu. Italo Calvino'dan da, Yaşlı Plinius'un bir kitabında "kokuları koklayarak yaşayan" Astomi adlı bir topluluktan söz ettiğini okumuştum. Jean Guitton, bir de Maine de Biran'dan söz eder. Koku karşısında kendini anlatan bir tek o var benim bildiğim. "Duyularım faaliyette bulunurlarken veya intibalarla karşılaşırken son derece değişik bir manzara arz ederler. Mesela bazı günler kokulardan fazlasıyla etkilenirim. Bazı günler ise (bunlar daha çoktur) hiçbir koku almam," demiş Biran. Bir kitap koklayıcı için korkunç bir durumdur bu. Kitap koklamanın tadını alıp da sonradan koku alma yetisini kaybeden biri için daha da korkunç olmalı.

Lübnanlı gazeteci yazar Hala Kawtharani, *Ali al-Amîrkanî* (Amerikalı Ali) adlı romanında, "Kitap kokusu

ömrü uzatır,” der. Bu romandaki kahramanlarından birine de “Kitap, özlediğim bir kokudur. Tarihin kokusudur, tarihten kaçan ve tarihe koşan kimsenin benim için okumadığı aşk kasidelerinin kokusu. Kitap kokusu, ölümün kokusu aynı zamanda, ama başka türlü bir ölüm. Anamlı ve amaçlı bir ölüm,” dedirtir.

Bir hayli anlam yüklemiş kitap kokusuna Kawtharani. Tabii bana ölüm kokusunu düşündürdüğü yok kitap kokusunun. Ben sadece o kokunun tutkunuyum. Ama zaman zaman eskinin havasını hissettirdiği görüşüne ben de katılabilirim. Bu konuda farklı düşünen çok kişi var elbette. Yine de ne olursa olsun kitap kokusu birçok kişi için vazgeçilmez bir tutku.

Bu tutku saçma sapan bir pazar da yarattı ki çok can sıkıcı bir durum bu benim açımdan. Kitap, kâğıt, kütüphane kokularını içerdiği belirtilen sabunlar, parfümler, mumlar çıktı piyasaya. Tanınmış çevrimiçi kitap satış sitesi Amazon’da reklamları bile yapılan 25 ürün var böyle. Gerekçesi de şu; elektronik kitaplar ile yeni baskı tekniğiyle yayımlanan kitaplar artık kokmuyor. Bu nedenle kitap kokusu tutkunlarının özlemlerini gidermek. Üstelik bu ürünleri yanımızda her yere götürebilirmişiz. Üreticileri kitapsız kitap kokusu yapmakla övünüyorlar açıkçası. Ben de kitapların artık kokmadığından yakınan, dolayısıyla mutsuz biriyim. Ama bu ürünlerle kitap kokusu özlemimi gidermek hiç aklıma gelmez. Pencere kenarında saksıda gerçeği yerine plastik çiçek bulundurmak gibi bir şey bu. Kaldı ki ben kitap kokusunu kitapsız da düşünemem. Saçma sapan dememin nedeni bu.

Kokuların yaşamımızda elbette bir önemi var. Duyumsadığımız bir koku birçok şeyi çağrıştırabilir bize. Cemal Süreya, “Kamyonların uzun yol kokusu, bir mutluluk, bir sevinç anlatır bana. Kamyon, dönmüştür sonunda: Benzin, makine, yağ ve lastik kokusu birbirine

geçmiş, solunur bir kıvama gelmiş, baba kokusuyla (bende) birleşmiştir,” diye yazar günlüğünde. Tolstoy’un oğlu Sergey Tolstoy’un babasını anlattığı kitabında da baba kokusundan söz edilir. Oğul Tolstoy, “Babamızın ter kokusunun bile, pazenden gömleğinin sağlıklı ter kokusunun, tütün kokusunun bizim için ayrı bir çekiciliği vardı,” der. Bu çok özel bir duygudur.

Giovanni Ricci’nin, *Türk Saplantısı*’nda rastladım Nikos Kazancakis’in kokuya ilişkin ifadelerine. Bu büyük yazarın, yıllar boyunca unutmadığı bir “koku” vardır ki bizim açımızdan biraz can sıkıcıdır. Bir Türk kadınının saçtığı kötü kokuyu, başka kokularla bastırmış Kazancakis:

Hristiyanla Türk’ün kokusunu, hiç yanılmadan birbirinden ayırırdım; evimizin karşısında sevimli bir Türk ailesi oturuyordu; hanım bizi ziyarete geldiği zaman, kokusundan midem bulanırdı, bir dal fesleğen koparıp koklar yahut bir akasya çiçeğini burnuma sokardım. Fatma Hanım’ın dört yaşlarında bir kızı vardı, bense üç yaşımıydım; Emine’nin de tuhaf bir kokusu vardı; ne Türk ne de Rum kokusuydu bu ve benim çok hoşuma gidiyordu. Emine beyaz tenli, tombulca bir kızdı, ince örülmüş saç örgüleri vardı, her lülesinden, nazar değmesin diye bir deniz kabuğu veya mavi bir taş sarkardı, avuçlarının içiyle tabanları kınalıydı; hindistancevizi kokardı.¹

Kazancakis henüz üç yaşındayken duyumsamıştır bu kokuyu. Yıllar sonra Türk komşularını “kokuları”yla anımsayabilmiştir.

1. *El Greco’ya Mektuplar*, çev. Ahmet Angin, Can Yayınları, İstanbul.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Patrick Süskind'in okuyanda hayranlık uyandıran *Koku*'sundaki kahraman, hoşuna giden insanların kokularını elde etmek için onları öldürür. Sonu ölümle sonuçlanmasa bile bunun gerçek yaşamda da olabildiğini, Federal Almanya polisi sayesinde öğrenebildim. Duyduğumda şaşırdım da üstelik. Sosyalist Doğu Almanya polisinin yöntemiymiş aslında bu: Zanlıları kokularından belirlemek. Gelişmiş Sekizler (G8) toplantısının yapılacağı Almanya'da zirve öncesi bazı şüphelilerin kokularını alıp kutularda saklamış Alman polisi. Bu sayede zanlıyı suçüstü yakalama şansı bulunuyormuş. Bunun ne kadar ürkütücü olduğu herhalde tartışılmaz. Doğu Almanya'nın gizli istihbarat örgütü Stasi, rejim muhaliflerinin kokularını gömleklerinden, tuttuğu çakmaklarından elde ediyormuş.

Koku her zaman önemsenmiştir. Hatta tıpta çare olarak bile kullanılabileceği sanılmıştır. Hippokrates vebanın güzel kokularla önlenebileceğine inanmıştır örneğin.

Şefkatin Abla Kokusu

Benim de kitaplarla ilgili olmayan bir koku maceram vardır ki, kokuların insan yaşamındaki önemine kendimden verebileceğim belki de en iyi örnektir. Hangi Anadolu kentindeydik, hatırlamıyorum. Oyun oynadığım bir arkadaşımınla kendimizi oyuna öyle kaptırmışız ki yağan yağmurda iç çamaşırlarımıza kadar ıslandığımızı fark etmemişiz bile. Ya da fark etsek de, çocukluk işte, belli ki aldırmamışız. Ta ki arkadaşımın ablası koşup ellerimizden tutup bizi eve sokuncaya kadar. Beş ya da altı yaşlarında olmalıyız. O abla sımsıcak bir odada üstümüzü çıkardı, sıcacık havlularla kuruttu bizi. Sarılarak, saçlarımızı okşayıp yanaklarımızdan öperek. Kollarının arasına alıp öptüğünde öyle güzel bir koku duyumsadım ki eğer şefkatin

bir kokusu varsa bu o kokuydu muhakkak. Bütün ablaların böyle koktuğuna inandım uzun süre. Garip olacak biliyorum, bugün bile o abla gibi kokmayan insanların şefkat açısından biraz eksik olduğunu düşünürüm.

Her isteği yerine getirilen, üstüne titrenen bir çocuk olduğum zamanlarıma aittir bu anım. O zamanlarımda ben çocukların sadece anne babaları olur sanırdım. Sadece onlar tarafından sevildiklerini de. Çünkü benim bir annem, bir babam vardı, o kadar. Hep ama hep sevgi gördüğüm bir ağabeyim de vardı tabii ancak o sıralar yanımızda değildi o. Başka sevgilere, ilgilere muhtaçtım. Tek çocuk olmanın bu tür sıkıntıları da var. O ablayı çok sevmiştim. Neden benim de bir ablam yok diye zaman zaman ağladığımı anımsıyorum. Çok doğal bulduğumdan olsa gerek anne baba sevgisinin önemini farkında değildim.

Bir ablam olsun dileğimin gerçekleştiğine inanabilecek misiniz bilmiyorum. Annemin zaman zaman duyduğu bir şarkıda, bir türküde, bir radyo oyununda (*Arkası Yarın* diye bir radyo programı vardı çocukluğumda) ya da izlediği bir filmde hep ağlamasının nedenini aklım biraz daha ermeye başlayınca anladım. Babamın, “İstanbul’a gider buluruz,” diye annemi teselli ettiği bir gün öğrendim, annemin ilk evliliğinden Güler adlı bir kızı olduğunu, ilk eşinin onu anneme göstermediğini. İlk işim ablaları olan arkadaşlarıma benim de bir ablamın olduğunu söylemek oldu. Babamın da ilk evliliğinden, ağabeyimden başka, Hikmet adlı bir ablamın olduğunu da öğrenince halimi düşünebilirsiniz.

Karşı mahallenin çocuklarının “karargâh”larını gizlice gözetlerken saatlerce suyun içinde kalarak hastalanan *Pal Sokağı Çocukları*’nın kahramanlarından Nemeçek’in, bizi kurulayıp ısıtan o abla gibi bir ablası olsaydı hastalanmayacağına inanırdım. Okuduğum her kitabı kendisine özetlememi isteyen, (önce kendisi okumadan hiçbir

kitabı bana vermediğini yıllar sonra öğrendiğim) baba-
ma da söyledim bunu. Aradan bunca yıl geçti, ben her-
kesin bir ablası olması gerektiğine hâlâ inanırım.

Çürük Elma Kokusu

Kitap koklamak, bir bakıma, okuma öncesi hazırlık-
tır benim için. Bir kitabı koklamadan okumaya başlar-
sam, sanki okuduğumu anlayamayacakmışım gibi gelir
bana. Takıntı işte. Ama Friedrich Schiller'in kokuyla ilişki-
si benimkinden de garipti. Bir gün Schiller'in yokluğun-
da, onun çalışma masasına oturan yakın arkadaşı Goethe
bir süre sonra çok kötü bir koku hisseder. Kokunun çek-
mecedan geldiğini fark edip açtığında çürümüş elmalar-
la karşılaşır. Eşinin anlattığına göre, meğer Schiller bu
koku olmadan tek bir satır bile yazamazmış. Çekmece-
lerin elma dolu oluşu bundandır.

Kokuların bizde bıraktığı etki yabana atılacak tür-
den değil. Nigel Slater çok ünlü bir yemek yazarı. İngil-
tere'de yazdığı yemek kitapları peynir ekmek gibi satılı-
yor. *Toast* adlı çok hoş bir otobiyografisi vardır. Kızarmış
bir ekmek kokusunun bile kendisine anımsattığı anılar-
dan söz eder. Yemek kokuları ile geçmişte yaşadıkları
anlar arasında bağ da kurar Slater.

Kitap kokuları da bende Slater'da uyandırdığı tür-
den duygular uyandırır. Çocukluğumda bir ağaç altında
okuduğum *Vadideki Zambak*'ı bugün bile elime aldı-
ğымda yıllar öncesinin o ağaç altı kokusunu duyumsa-
rım. Kışın okuduğum kitapların sayfalarına yanı başında
dakikalar geçirdiğim sobanın sıcaklığının yaydığı koku
sinmiştir. Bugün kışın, artık sobayla değil, merkezî sis-
temle ısınan evimde bile kitaplara sinmiş o koku gelir
burnuma. Zaman zaman, eskiden okuduğum kitapları
yeniden okuduğumda, eğer daha önce okuduğum orta-

mı unutmamışsam, o zaman diliminin kokusunu da hep duyumsarım. Samsun'da özel bir öğrenci yurdunda kalırken ranzamda, belime kadar çekilmiş kalın battaniyenin altında ayak parmaklarım üşüyerek okudum Uğur Mumcu'nun *Sakıncalı Piyade*'sini. Bu okumaya, dışarıdaki yağmurun da etkisiyle bir ıslaklık kokusu sinmiştir. İlk baskısına hâlâ sahip olduğum *Sakıncalı Piyade*'yi zaman zaman okuduğumda ranzamdaki o kokuyu dünmüş gibi hissedirim.

Yazılı kâğıdın neden güzel koktuğunu, o kâğıdı koklamış olmanın bana neden zevk verdiğini hâlâ bilmiyorum. Ama bunun bir bağımlılık olduğunu kabul ediyorum. Matbaa, mürekkep, kâğıt kokusunu sevmenin ne olduğunu herkes anlamayabilir. Anlayanlar da bu tadı, yaşları ne olursa olsun, hep almak isterler. Kitabın kokusuna genç yaşlarda vurulan Stefan Zweig örneğin. "Baskı mürekkebi kokusunun yeryüzündeki bütün kokulardan daha tatlı, Şiraz bahçelerinin gülyağı kokularından bile hoş geldiğini söylemekten hiç utanç duymuyorum," der.

Kitap sevgisi bir başka sevgi. Hastalık derecesinde kitap tutkunlarını anlattığı *A Gentle Madness* (Nazik Delilik) adlı kocaman bir kitap yazan Nicholas Basbanes, 1939'da kitap almak için kanını satan birinden söz eder diğer kitabı *Patience and Fortitude*'da (Sabır ve Metanet). Çok aşırı bir tavır olabilir bu, ama kitabın arkadaş olduğuna inananlar için bu da anlaşılabilir bir durumdur. İnsan arkadaşı için fedakârlıklar yapmaz mı?

UÇAN ATIN SIRTINDA

Benim için zevk, televizyonsuz günlerin o güzel kış gecelerinde sobanın yanına tüneyip kitap okumak, yazın ise yine geceleri, açık pencerenin kenarında, dışarıdan gelen seslere de zaman zaman kulak kabartarak sayfaların içine gömülmektir. Hiç kimseyle ya da nesneyle kurulamayacak çok özel bir ilişkidir bu. Hiçbir yere gitme şansı olmayan bir çocuktum ama bulunduğum yerden beni dünyanın herhangi bir yerine götüren uçan bir atım vardı adeta: kitap. Harflerin arasına karışmak, harflerden oluşmuş ormanlarda dolaşmak, harflerden yapılmış kahramanlarla tanışmak hep bu uçan atın sırtındayken gerçekleşti benim için.

Biraz da arkadaşlarımla oynamazsam sosyal bir kişiliğim olamayacağından endişe eden annemin zorlamasıyla “atım”ı bir yere bağlayıp (!) dışarıdan gelen arkadaş davetlerine uymanın da ayrı bir tadı vardı tabii. Dışarıda geçirdiğim zaman da az sayılmazdı. Eğer kış mevsimindeyse kartopuydu, kızak kaymaktı derken akşam yemek sonrası, elime aldığım kitabı okuduğum sobanın yanında gözlerim yavaş yavaş kapanırdı. Çocukken zamanın, zaman kaybının önemi mi vardı? Ertesi gün daha az oynar, bitirirsin kitabını, çok istiyorsan. Ama ya zamanları değerli olanlar ne yapsın? Ben oyun oynamak-

tan yorgun düşüyordum ama kim bilir hangi kitap düşkünleri, hangi yaşam mücadelesinin içinde yorgun düşmemek zorundaydılar.

Türk düşünürlerinden Sadreddin Konevî, herhalde zamanı çok değerliydi ki, uyumayıp kitap okumak için garip bir yöntem geliştirmişti. İçine girdiği kalınca bir sepeti minare boyu yüksekliğe çektiirdiği, bir eliyle de sepetin o yükseklikte durmasını sağlayan ipi sıkı sıkı tuttuğunu söylerler. Eğer uyuklarsa eli ipi bırakacak, sepet düşecek, belki de ölecekti. Uykuyu engelleyip diğer elinde tuttuğu kitabı okuyabilmektir burada amaç.

Elbette aşırı bir gayrettir bu. Ama İngiltere’de yaşadığım yıllarda bunu andırır bir yöntemin varlığından haberdar oldum. Kimi Müslüman öğrencilerin ders çalışırken uykuya yenik düşmemek için tepelerinde topladıkları saçlarını iple tavana tutturarak uyku bastırdığında kafalarının öne düşmesini engelledikleri söylenirdi.

James Boswell de aşırı uykuya karşı kendince bir önlem almayı denemiştir. Bir yatak yaptıracaktır, bir kordonu çektiğinde yatağın ortası havaya kalkacak, dolayısıyla o da yatakla beraber yavaş yavaş yere inecektir. Yatağı yaptıırıp yaptıımadığı konusunda bir bilgim yok.

Okurken uyuklamak çok sık rastlanan bir yakınma. Kitaba kendini verememek, yoğunlaşmamak gözkapaklarını ağırlaştırır. Beynin ilgilenmediği sayfayla gözün de pek işi olmaz tabii. Üstesinden çok okumayla, okunan metne yoğunlaşmayla gelinebilecek küçük bir sorundur bu bence.

Ama uykusuzluktan ciddi olarak yakınanlar da vardı. Charles Dickens, Alexandre Dumas, Vladimir Nabokov, Franz Kafka okurken hiç değilse bir-iki dakika olsun uyuklamayı isterlerdi herhalde. Bu büyük yazarlar çok ciddi uykusuzluk sorunu çekerlerdi. Hele Kafka. Uykusuzluktan bir hayli yakınan Kafka’da, belki de bu yüz-

den, "Uykuya bir tür tapınma vardır; uykuyu her şeye iyi gelen bir ilaç olarak görür," der Elias Canetti. Kafka da, uykusuzluk dahil içinde bulunduğu durumu şu cümlelerle anlatır: "Yapamıyorum, kendi yaşamımın saldırısına, kendi kişiliğimden kaynaklanan istemlere, yaşın ve zamanın yıpratmalarına, yazma tutkusunun belli belirsiz zorlamalarına, uykusuzluğa, deliliğin sınırına varmaya dayanamıyorum. Bütün bunları yalnız başıma taşıyacak güçte değilim."

Ama Kafka yine de uyumayı başardığı zamanlar için, "Bir odada ancak yalnız uyuyabilirim. İnsanlarla ortak bir yaşama katlanamam," der. Montaigne de yalnız uyumayı sevenlerden. "Yalnız, hatta kadınsız uyumayı severim," dediğini söylerler.

Oda Tutkunu Yazarlar

Yazı yazmak için kapalı alan seven yazarlar için oda elbette çok değerli bir mekân. Marcel Proust da, Kafka da, Georges Perec de odaya düşkün olan yazarların başında gelirler. Oda değilse de kapalı mekân tutkusu sayılması gereken kütüphanede yazma konusunda en istekli olan William Faulkner olmuştur. Evinin kütüphanesinde çalışırdı. Kimse girmesin diye de kilidi olmayan kapının kulpunu çıkarıp yanına alırdı.

Marcel Proust da öğleden sonrasına kadar uyumaktan zevk alırdı. René Descartes'ın ise uykusuzluk diye bir sorunu yoktu. Descartes, Platon'un uzun uzun uyuyan insanlardan hoşlanmadığını, "Uyuyan insan hiçbir işe yaramaz," dediğini bilirdi herhalde. Ama buna karşın Descartes'ın sabahları erken kalktığı görülmüş değildir. "Olanak bulduğunda çoğu kez sabahları penceresini açıp, uzanmış ya da oturmuş olarak, saatlerce yataktan çıkma kuralını bozmaz. Bu arada az okur ve pek az not

alır”dı diyor Roger-Pol Droit. *Yöntem Üzerine Konuşmalar, Metafizik Üzerine Düşünceler* gibi kitaplarını böyle yazmıştır. Bir ara hizmetinde çalıştığı İsveç Kraliçesi Kristina’nın her sabah saat beşte kitaplığında hazır bulunmasını istediği büyük filozof, bu sabahların birinde soğuk alarak ölür. Geç kalkmayı seven düşünürün ölümünün erken kalkmakla ilgili olması ne gariptir. Hastalıklı bir vücuda sahip olan Erasmus ise günde üç-dört saatlik uykuyla yetinebilmekteydi. Anthony Trollope sabahları saat beş gibi erken bir saatte kalkma alışkanlığını hiç terk etmedi. 63 kitap yazabilecek üretkenliğe sahip oluşunu sabah erken kalkmasına bağlarlar.

Geç kalkma sorunu mu vardı bilemem ama Aristoteles’in sabahleyin yataktan kalkmak için uyguladığı yöntem ilginçti. Diogenes Laertios’un *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* adlı kitabında yazdığına göre, “Yatarken eline tunç bir top alır, altına da bir leğen yerleştirirmiş ki, top leğenin içine düşünce çıkan sesle uyanabilsin.”

Herkesin yöntemi farklı tabii. Örneğin, uykusu kaçtığında Ahmet Rasim ne yaptığını şöyle anlatıyor:

Uzun gecelerde, bir sinir rahatsızlığı yahut kedi kavgası, otomobil patırtısı gibi bir dış hadise ile uyanıp da uyuyamayacağımı aklım kesti mi, gazı yakıp çayı kurmak; bir daha uyuyabilmek ümidiyle, çok kere, Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin herhangi bir cildini, herhangi bir yerinden açıp okumak âdetim vardır. Hatta, alışkanlıktan çok, zevkimdir.¹

Rasim’in yöntemi bence de en iyisi.

1. Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya*, MEB Yayınları, İstanbul.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Doğa Tarihi'nin Yaşlı Plinius olarak da bildiğimiz yazarı Gaius Plinius Secundus, okuyabilmek için uykudan kaçınırdı adeta. "Yaşamın anlamı uyanık kalmaktır," der, iman edercesine savunmuştur bu inancını ömrü boyunca. Okumak, onda asla yok olacak bir tutum değildi. Tanığı da var bunun. Genç Plinius olarak bilinen yeğeni, bir Roma dönüşü amcasının sürekli okuduğunu, yol boyunca bulduğu her fırsatı araştırma için değerlendirdiğini belirtir. "Yanı başında kitaplarını taşıyan bir sekreteri vardı. Kış aylarında, soğuk hava çalışmasına engel olmasın diye sürekli tek parmaklı eldiven giyerdi," der Genç Plinius.

Kemalettin Tuğcu'nun kitaplarındaki, çoğu her türlü lüksten yoksun kahramanlarının anıları eşlik ederdi okumalarıma. Okuyanlar bilir, Kemalettin Tuğcu bazı romanlarında onca yoksulluk yaşattığı kahramanlarına, sığındıkları yıkık, dökük, kışın asla ısıtılamayan evlerinde küçük çapta ziyafet çekerdi. Romanın kahraman ya da kahramanları, ellerine geçirdikleri çok az bir parayla, sucuk, pastırma, peynir, zeytin alıp yediklerinde, sayfalar boyunca onlarla birlikte acıkan okuyucular da doyardı. Ben de Tuğcu'nun koca bir kışı soğukta geçiren kahramanlarıyla birlikte az üşümemişimdir. Bu romanları okuduğumda başını sokacak bir eve, yiyecek bir-iki lokmaya, bir aileye sahip olmanın ne kadar büyük bir şans olduğunu hissederdim. Ben evi olan şanslı çocuklardan biri olarak, dışarıdaki yağmurun, karın, soğuğun içeri girmediği evimizde kitap okumanın tadını çıkarırdım. Evi olmadığı için uzunca bir süre sokaklarda yaşayan büyük Türk filozofu Farabî'nin, gece bekçilerinin fenerlerinin ışığında kitap okuduğunu, yıllar sonra öğrenecektim.

Farabî'ninki içinde bulunduğu ekonomik koşullarla ilgili, düzelme olasılığı olan bir zorluktu. Ama okumayı zorlaştıran, giderek olanaksızlaştıran talihsizliklerle karşılaşmış olanlar da var. Aklıma Cemil Meriç gelir hemen.

Salâh Birsell, gözlerini yavaş yavaş kaybetmeye başladığı yıllarda Cemil Meriç'in okuma çabasını, "Odasında masasının üstüne sandalyeyi koyar, kendi de sandalyeye çıkarak kitabını, ampule 30 santim uzaklıkta okurdu," diye aktarır. Meriç, ampulü aşağıya kadar sarkıtacak kabloya verecek parası olmadığından yaparmış bunu. Eline geçen tüm parayı kitaba yatırdığı için çok parasızlık çekmiştir.

Rilke İnceliği

Kitapları kim bilir ne kadar değerliydi Meriç'in. Acaba bir tanesine olsun zarar vermiş midir? Kitap sevgisi bu duyguya sahip olmayanların anlamakta zorlanacakları bir sevgi. Rilke'nin, kitapları, "ağız dili olmayan hayvanları sever gibi" sevmesini ancak kitapseverler anlayabilirler.

Ama herkes Rilke gibi düşünmüyor tabii. Joseph Joubert adlı bir yazardan söz eder Chateaubriand. Joubert, okuduğu bir kitapta hoşuna gitmeyen sayfaları yırtarmış. Kütüphanesinin yırtık sayfalı kitaplarla dolu olduğunu söylerler. De Quincey'nin de aldığı kitapları sahiplerine geri vermeme huyu vardır denir. O da değerli olsun ya da olmasın, işine yarayacak bir sayfa bulduğu herhangi bir kitaptan o sayfayı merhametsizce yırtıp, sokarmış cebine. Bizden de örnekleri var bunun. Fotoğraf sanatçısı Gültekin Çizgen'in anlattığına göre, Behçet hastalığına adını veren ünlü doktor Hulusi Behçet de davet edildiği evlerin kitaplıklarındaki kitaplarda işine yarar bilgilerin bulunduğu sayfaları güzelce yırtar, katlayıp cebine koyardı.

Oysa kitap sayfası yırtmak büyük Erasmus'un asla yapamayacağı bir şeydi. Zweig, hakkında yazarken, "Erasmus, kitapları salt içeriklerinden ötürü sevmekle de kalmaz; ilk kitap koleksiyoncularından biri olarak onların maddi varlıklarına, görkemli ve estetik biçimlerine de tapar," diyor. Doğrudur bu. Klasik yazarları kendi dille-

rinden okusun diye yaşı 34'e gelmişken Yunanca öğrenen Erasmus'un Latince klasik eserlerden alınma sekiz yüzden fazla vecizenin bulunduğu bir koleksiyonu vardı. Zweig'ın sözünü ettiği koleksiyon bu olmalı.

Erasmus'un kitap sevgisi, "Ne zaman Cicero'nun yaşlılık üzerine, dostluk üzerine yazdıklarını okusam kitabı öpmekten kendimi alamam," demesinden de bellidir. Benim de sevdiğim kitapları öpme huyum vardır. Hâlâ, yatmadan önce Nurullah Ataç'ın herhangi bir kitabını okuduktan sonra kapağını öper öyle uykuya dalarım.

Kitabı sevmek böyle bir şey zaten. Doğu'da da Batı'da da kitabı böyle görenlerin sayısı az değildir. İçindeki değerli olup olmadığına aldırmayanlar bile vardır. Bizde de İbrahim Alaaddin Gövsa'nın biraz da şakayla karışık, "Kâğıdı güzel öyle kitaplar vardır ki, ah keşke yazısız olsaydı diyorum," dediğini anlatır Yusuf Ziya Ortaç.

Jean Guitton'un, "Okumak, bize bir bölümün özünü, balını veren bir sayfayı seçmektir. Tekrar tekrar okuyacağımız, hatta ezberleyeceğimiz, kalbimize, zevkimize ve hafızamıza emanet edeceğimiz bir sayfa," demesine bakarak Jaubert ile Behçet Hulusi'nin yaptıklarının doğru olduğunu düşünebilir insan. Ama yine de kitap sayfası yırtan bu kişileri evine almazdı Guitton. "Bu dost kitapları iyice saklayalım, bir yere kapayalım, ciltleyelim, en iyi ahbaplarımıza bile vermeyelim," diyen de odur. Sadece o değil, örneğin Charles Dickens da herhalde böyle düşünürdü. Ama parasız kaldığı yıllarda çok sevdiği kitaplarını satmak zorunda kalmıştır. "Kitaplarımı sattığım zaman kalbim parçalanıyormuş gibi hissediyorum," der yaşamöyküsünü anlatırken.

Bir kitapsever için en acı olan, ödünç verdiği kitabın geri gelmemesidir tabii ki. Her an elinin altında olmasını istediği kitabını kıramayacağı dostuna veren, geri gelmeyince de çok üzülen insanlar tanıdım. Ben de öyleyimdir.

Bencilce bir tutum ama başkalarının yararlanacağını biliyor da olsam en yakın dostlarıma bile kütüphanemdeki kitabımı istemeye istemeye veririm. Çok canım yandı çünkü.

Umulmadık kişiler bile kendisine ödünç verilen kitaba el koymaktan çekinmezler. Kütüphanesini okunmuş, “ikinci el” kitaplarla doldurmasıyla tanınan İrlandalı oyun yazarı Sean O’Casey’yi kütüphaneme asla sokmazdım örneğin. Ara sıra kitap çalardı çünkü. Fransız yazar Théophile Gautier de kitap hırsızlarından yakınırdı ama açık seçik kitaplarının çalındığını söylemez. Kendisine şairi tarafından imzalanarak verilen bir kitap için “Vardı, fakat artık yok” diyerek şöyle devam eder: “Bilmem dikkat ettiniz mi meraklı ve az bulunur kitapların da çocuğun babasına nerede bunun bacakları diye sorduğu küçük gemiler gibi bacakları var galiba. Öyle olmasaydı yürümeyecekler ve özenle yerleştirildikleri terbiyeli edepli, cildi rabbitalı iki kitap arasında, kitaplığın rafı üstünde kırırdamadan duracaklardı.” Edebiyatçı inceliği işte. Dili, kitabının dostlarınca çalındığını söylemeye varmayınca, kitabın bacakları (!) olup, raftan çekip gittiğini varsayıyor.

Böyle yapanlardan ne kadar yakınırsam yakınayım bende de aldığım kitaba el koyma eğilimi var, maalesef. Asla kitap çalmam, bana verilen kitabı da eğer istenirse, hemen veririm. Ama genellikle yaptığım şudur; bana kitap vermiş olan bir dostum, eğer bende kitabı olduğunu bana anımsatmazsa, hiç sesimi çıkarmam. Doğrusu, alınan kitabı sahibine okuduktan sonra vermektir elbette. Ama verdiği kitabı unutmuş birine, “Bende kitabın vardı,” demek zor geliyor bana. Sahibinin kitabını unutmuş olması yaptığımın haklı olduğunu göstermez elbette ama sanki vicdanımı rahatlatıyor karşımdakinin bu unutma durumu.

Beğendiği kitaba, dergiye “el koyma” yöntemlerinin çok hoş örneklerinden birini meslektaşım Özcan Yörük’ten duymuştum. Tanınmış bir gazeteci, girdiği bir

odada, masa üzerinde dikkatini çeken bir kitap ya da dergi gördüğünde, bir yandan odadakileri selamlarken öte yandan da elindeki gazeteleri hızla o beğendiği kitap ya da derginin üzerine atar, giderken de hepsini birlikte alır gidermiş. Aslında herkesin fark ettiği bir “el koyma”dır bu ama gel gör ki kimse bu kitap, dergi tutkununa bir şey söylemezmiş.

Münir Süleyman Çapanoğlu da gidip gelmeyen kitaplarının peşinden az koşmamıştır. O kadar çaresiz kalmıştır ki aldığı dergiyi geri getirmeyen bir dostuna, hem de basın tarihimize ilgili yazdığı bir kitabında çağrıda bulunur. Bir kitapta böyle bir çağrıyla karşılaşmak gülümsetiyor insanı: “*Geveze*’nin bende tam bir koleksiyonu vardı. Şimdi ancak on-on beş sayı var. Bir arkadaş okumak için aldı, hâlâ getirecek! Bu yazımı okuyacak olursa, yaptığı şeyin ayıp olduğunu hatırlatmak isterim. Yıllar oldu okumak hâlâ bitmedi mi?”

Bir kez daha belirtiyorum, herkes Rilke gibi davranabilse keşke. Rilke ödünç aldığı kitapları sahiplerine “ipekli kâğıda sarılmış, bayram armağanı gibi kurdeleye bağlanmış olarak tertemiz” geri verirdi. Çok kitap okuyan Stalin, Rilke’nin tam tersidir. Şair Demyan Bedni ona kitap ödünç vermekten hiç hoşlanmazdı. Çünkü Stalin’in okuduktan sonra Bedni’ye verdiği kitaplarda mutlaka yağlı parmak izleri olurdu.

Kitap koruma konusunda Büyük İskender de mutlaka anılması gereken şahsiyetlerden biridir. Plutarkhos, Büyük İskender’in 11 yıllık dünyayı fethetme mücadelesinde *İlyada*’nın bir kopyasını yanında taşıdığını söylüyor. Büyük İskender, Kral III. Darius’un kişisel koleksiyonundan aldığı bu kitabı mücevherden yapılmış küçük bir kutu içerisinde saklardı. Bu isimler aynı zamanda iyi okurlardandı. Kitabı sadece sevmekle, korumakla kalmamış onları gerçekten hakkını vererek okumuşlardı da.

İyi Okur Olmak

“İyi okur”u tanımlamak benim açımdan çok kolay değil. Hiç ayırım yapmadan kitap okumanın “iyi okur” olmakla bir ilgisi var mıdır, doğrusu kuşkuluyum. Her konu aynı oranda nasıl ilgisini çekebilir insanın? Öğrenmek, hemen her şeyden haberdar olmak çabası, bilgiyi seçmeden, ayıklamadan almak (hafızanın tüm bunları bir arada tutup tutmayacağı bir yana) doğru bir okuma mıdır? İstiflemeci bir okuma özellikle.

Hafıza demişken hemen geçmeyeyim. Okuduklarını aklında tutanlar arasında öyle örnekler var ki inanılır gibi değil. Özellikle İslam düşünürleri, araştırmacıları arasında tarihe geçmiş keskin hafızalılardan söz edilir. Bunların başında doğumunu değilse de ölüm tarihini (956) bildiğimiz filolog Ebu Ömer Zâhid Bâverdî gelir. Dille ilgili konularda 30 bin sayfayı aklından yazdırabilirdi denir Bâverdî için. Bir de 940 tarihinde ölmüş olan Ebu Bekir Enbârî’den söz ederler. Bu zat, Muhammed Peygamber’le ilgili 45 bin sayfa rivayeti ezbere bilirdi. Bu örnekler inanılır gibi gelmese de konunun uzmanları özellikle Müslüman/Doğu coğrafyasında hafıza eğitiminin çok gelişkin olduğuna dikkat çekerler.

“İyi okur” sıfatına, okuduğu metne ilgisini hiç yitirmeyen, ne okuduğunu bilen kişi layık olmalı. Roberto Calasso’nun *Kasch’ın Yıkılışı*’nda en azından kimin iyi okur olamayacağı konusunda hoş bir cümleye rastladım: “Gemilerin isimleri üzerine uzun uzadıya durmaya istekli olmayan bir *İlyada* okuru, iyi bir okur sayılmaz.” Ben tarımcının sadece tarımla, ormancının sadece ormanla ilgili kitaplar okumasını da “iyi okumak” sayanlardan değilim. Başka disiplinlere kapalı bir okuma uğraşı boşunadır. Hiç ayırım yapmadan okumayı olumsuzlayan biri olma karşın, böyle düşündüğüm de oluyor çoğu zaman.

Kitap okumayı çok seven İngiliz şair Samuel Taylor Coleridge'in okuma tutkusunun çok sağlıklı olduğunu belirtir Mîna Urgan. Bir arkadaşına yazdığı mektubunda Coleridge, "Öteden beri hep okurum; neredeyse her şeyi okudum; kimselerin bilmediği garip kitaplara dalarım; ancak oyalanmak için okurum ve her zaman okurum," der.

Benim de, arkadaşlarımla "garipsediği" kimi okumalarımdır. Çocukluğumda başlayıp bugün de süren sözlük okuma alışkanlığım var ki gören pek anlam veremez. Sözlük okumayı çok severim. Elimden yıllarca Türkçe sözlük düşmedi. Ne kadar çok sözcük bilirim düşündüklerimi o kadar iyi anlatabileceğime inandım hep. "Okumaktan çok hoşlanıyorum, sokağa atılmış kâğıt parçalarını bile okuyorum," diyen Cervantes'i kendime yakın bulurum bu yüzden. Sözlük değil ama herhalde daha ciddi olsun diye, Stendhal'in Medeni Kanun'u okuduğunu söylerler. Gerçi Zweig, bu söylentinin Stendhal tarafından özellikle yayıldığını da belirtir.

Çevremde iyi bir kitap okuru olarak bilinmeme, okuduğum hiçbir metne ilgimi yitirmememe, nihayet ne okuduğumu bilen biri olmama karşın ben yine de "iyi okur" sayılmam. Ayrım yapmadan okumak gibi "istifle-meci" bir yanımdır çünkü. Buradan, okumalarımda bir savrukluğa olduğu sonucu da çıkmamalı. Bana sıklıkla övgü olarak söylenen ama beni çok rahatsız eden nitelendirilen "kitap okumaya alışmak" olduğunu belirtmeliyim. Okumanın bir alışkanlık olarak anlaşılması kadar kötü başka ne olabilir? Okumalarımla "alışkanlık"la ilgisi olmadığı için, "iyi okur sayılmama" konumundan çıkma çabam yıllardır sürüyor. "İstifle-meci" özelliğime karşın, okumalarımla alışkanlıkla değil, bilinçle yapmaya çalışıyorum. Sıkıntılı kitapları bile sonuna kadar okumanın alışkanlıkla bir ilgisi olmasa gerek. Çok farklı konularda kitaplar karıştırmamı yararlı hale getirmek için not almak

gibi bir yöntemim de var. Yaşamda hangi bilginin ne zaman, nerede kullanılacağını bilemeyiz. Ortaokul öğrencisiyken babamın kitapları arasında rastladığım daktilo edilmiş bir metin okuduğumu anımsıyorum. Çatal bıçağın tarihine ilişkin çok hoş bir yazıydı. Yazarı kimdir, nerelidir hâlâ bilmem. “Çatal bıçağın da tarihini niye yazmışlar ki?” diye sorunca, “Her şeyin, hepimizin bir öyküsü var,” demişti babam.

“Her şeyin, hepimizin öyküsü” kadar ilgimi çeken başka hiçbir şey olmadı yaşamımda. Belki bir tıp kitabında da rastlayabilirdim ama insanda görülen ilk hastalığın “yalancı kuduz” olduğunu arkadaşım Firdevs Gümüşoğlu’nun Muammer Zekai Tunçman’ın yaşamını anlattığı kitabından öğrendim. Ne kazandırdı bu bilgi bana? Çoklarına anlamsız gelebilir ama kendi kendime “Evveliyatını bildiğim ey insanlık” deme keyfini yaşadım Firdevs sayesinde, az şey mi bu? Bu keyfin daha çoğunu da yaşamak için, “İlgimi çekecek herhangi bir şey yoktur” diye düşünmeyip elime tutuşturulan hiçbir kitabı geri çevirmediğim bugüne kadar. Çiçekten, tarımdan anlamam ama “gül” adlı o olağanüstü çiçeği, bir yakınımı koklar gibi koklayışım, Türk çiçek edebiyatının en güzel ürünlerini vermiş olan Cevat Rüştü’nün yazdığı yazılar sayesinde olmuştur. Rüştü’nün, N. Hikmet Polat tarafından derlenen *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine* adlı kitabı okumanızı öneririm. Hakkında “bir şeyler” bildiğimiz bir çiçeğin kokusu ne kadar hoştur.

Yaşamın başka alanlarına kapanıp da kitaplara gömülenlerden de olmadım. Hayatın başka güzelliklerinin eşliğinde sürdü okumalarım. Kitaplardan örülü bir yaşam, kitaba olan tüm sevgime karşın söylemek durumundayım, yaşam değildir. Kitaplar da bizimle birlikte gün yüzü görmeliler. Onları kütüphanedeki yerlerinden alıp beraberimizde her yere götürebilmeliyiz. Çiçek gibi açtıkları-

nı, yüzlerine, tıpkı bizim yüzümüze geldiği gibi, renk geldiğini göreceksiniz. Kitap okumayı bir boş zaman uğraşısı olarak görenlerin anlayacağı bir şey değildir bu.

Nereye gidersem gideyim, yanıma mutlaka kitabımı alırım. Eğer okumak için boş zaman ayırmayı beklersek, bunun şu anlamsız koşturmaca çağında olası olmadığını bilmiyoruz demektir. Kitaplar en olmadık yerlerde eşlik etmişlerdir bana. Beni 2000'deki bir İstanbul yolculuğumda gözaltına aldılar. Atatürk Havalimanı'ndaki polis karakolunda konulduğum kodeste bavulumu koymayıp yanıma aldığım bir tek kitap vardı. Arkadaşım, dostum, ağabeyim Atilla Birkiye'nin *Bir Yıldız Kaydı*'sı. Okuyup oyalandım bir hayli. Sonra Vatan Caddesi'ndeki Emniyet Müdürlüğü'ne götürülüp bir hücreye sokuldum. Orada iki şey için mücadele ettim polislerle, gözlüğüm ile *Bir Yıldız Kaydı* için. Gözlüğümü kurtardım ama kitabı vermediler. Tam 36 saat tutuldum o hücrede. Kitapsız, yazılı tek bir kâğıdı görmeden geçen 36 yıl gibiydi.

Görmez Okurlar

Çok genç yaşta ölüp giden İngiliz şairi Percy Bysshe Shelley'nin de çok kitap okuyan biri olduğunu söylerler. Büyük İngiliz şairi Chaucer'ı da sıkı kitap okuyucularından saymak gerek. *İyi Kadınlar Efsanesi* adlı uzun şiirinin sunuşunda bu tutkusundan söz eder. Gözleri kararıncaya, "okuduklarının anlamını anlayamayacak kadar aptallaşıncaya değin" okurdu.

Ama Cemil Meriç gözleri "kararıncaya" değil, kör oluncaya kadar kitap okumuştur. 17. yüzyılın büyük İngiliz şairi John Milton'ın kör olmasının nedenleri arasında çocukluğundan beri gece yarılara kadar mum ışığında kitap okuması da vardır. Cemil Meriç'e kızı, Milton'a da kızları kitap okurlardı. Fakat Milton'ın kızları

bunu uzun sürdüremediler. Gittikçe huysuzlaşmaya başlayan babalarını bırakıp kaçmışlardır.

Diderot'nun büyük bir hayranlıkla söz ettiği Mélanie de Salignac da mutlaka bilinmesi gereken bir kitap okuru sayılmalıdır bence. Doğuştan kör olan, 22 yaşında yaşamını yitiren bu olağanüstü genç kızın Diderot'yu şaşkınlığa düşüren birçok yeteneği vardı. "Üstüne, hareket eden, paralel iki lam geçirilmiş bir çerçeve içine gerili bir kâğıdı elindeki iğne ile delerek yazı yazardı." İyi bir kitap okuru olan bu genç kızın Hénault'nun Fransız tarihiyle ilgili kitabının bu yöntemle, yani iğne ile, kopyasını çıkardığını yazıyor Diderot. Ne sabır isteyen bir iştir, kim bilir?

Arap edebiyatının en büyük yazarlarından Tâhâ Hüseyin de çocukluğunda geçirdiği bir rahatsızlık yüzünden gözlerini kaybetmişti. Ama bu onun Sorbonne'da okumasına engel olmadı. Ülkesi Mısır'da, Kahire Üniversitesi'nde doçentliğe kadar yükselmişti.

Cemil Meriç'in, 38 gibi ileri sayılabilecek bir yaşta görme yetisini yitirmesi trajiktir. Elbette, ürettikleriyle, düşünceleriyle ilginç olan Meriç'in dramından çok etkilendiğimdir. Gözlerini kaybeden birinin görmeyi isteyeceği ne çok şey vardır. Gül, çiçek, bir sevgilinin, bir dostun, oğul ya da kızın yüzleri, bulut, güneşli hava, yağmur, televizyon, film, akla ne gelirse. Meriç bunları da görmek isterdi elbette ama o Allah'a, "Gözlerime yeniden sahip olayım, günde yedi zeytin tanesiyle ömrümün sonuna kadar kütüphanemde okuyayım," diye yalvarırdı. Gece eş dost evden gittikten sonra, herkes uyumaktayken, sağa sola çarpa çarpa kütüphanesine giden Meriç, eline rasgele aldığı bir kitabın sayfalarına başını gömüp (kızı Ümit Meriç'in deyimiyle) "hüngür hüngür ağlardı."

İlk optik teleskopu yapan, ayı gözlemleyen, Jüpiter'in etrafındaki uyduları izleyen büyük bilgin Galileo Galilei, 1637'de kör olduğunda trajedisini şu sözlerle be-

lirtmişti: “Muhteşem gözlerimle bin defa genişlettiğim bu gökler, bu yer, bu evren artık benim işgal ettiğim daracak yere sığdı.”

Atabetü'l Hakayık adlı 12. yüzyılda yazdığı kitabıyla tanınan Edib Ahmed Yükneci'nin de gözleri görmezdi. Doğulu büyük şair Beşşar bin Bürd'ün de iki gözü doğuştan kördü. Körlüğünden hafızasına, kuvvet verdiği, sevmediği kimseleri görme azabından kendisini kurtardığı için memnun olduğunu söylemiş. Kendileriyle böyle dalga geçenler de var tabii. Ünlü hadisçi Hârûn bin Ma'rûf da gözlerini çok kitap okumaktan kaybetmiştir.

İbni Dahhan adıyla da bilinen 1101 Bağdat doğumlu Said b. el-Mübârek zamanının en büyük dilbilimcilerindendi. O da gözlerini kaybetmiştir ama nedeni kitaplara olan sevgisidir. Dicle'nin taşması sonucu kütüphaneleri sular altında kalınca kurtarabildiklerini reçine duvarıyla isleyerek güzelleştirmeye çalışmış, ama sonuçta gözlerini kaybetmiştir.

İlyada'nın yazarı Homeros da bir kördü, malum. Homeros kör ozan demek zaten. Truva Savaşı'na ilişkin bu destanını kent kent dolaşıp okurdu. Yaşadığı dönemde ait oldukları kabileleri terk etmesinler diye şairlerin kör edildiği yolunda iddialar vardır. Homeros'un da gözlerinin böyle kör edildiği söylenir ki inanmak zordur benim açımdan.

En Kör Görmek İstemeyendir

En ünlü görmezlerden biri olan Borges belki de iyi bir yazardır, bilemem. Kitaplarından elbette haberim var, okudum. Ama pek hoşlandığımı söyleyemem. Elimde değil, tüm çabama karşın yazarın eserini dünyaya bakışından ayrı tutamıyorum. Herhangi bir yazarın benim gibi düşünmesini beklemiyorum elbette. Balzac da be-

nim dünyama çok uzak ama hep keyifle okudum. Aristokrasinin rezilliğini kimse Balzac kadar iyi anlatamamıştır derler.

Borges, çelişkili bir kişilik. Bu tür kişiliklerden beklenerek çarpıcılıkta eserleri var. Ama Arjantin’de Peron diktatörlüğüne karşı çıkıp daha sonraları “diktatörlük-lüklerin en iyi yönetim biçimi” olduğunu savunması ciddi bir savrulmadır. Pinochet’nin elinden de “Üstün Edebiyat Ödülü” alan Borges’in görmezliği bu tür bir görmezlik biraz da. Kendisiyle 1977’de yapılan ve *Le Nouvel Observateur*’da yayımlanan bir söyleşide Pinochet’nin faşist olmadığını söyleyen Borges, “Ülkenizde her gün siyasi karşıtlarını hapse atan, işkence yapan Videla var,” dediğinde de, “Hadi canım, bunlar propaganda. Böyle şeyler olsaydı duyardım,” diyebilmişti. Çok klasik bir deyiştir ama Borges söz konusu olunca yinelemekte sakınca yok: “Görmek istemeyen birinden daha kör kimse yoktur.”

Borges konusunda benim gibi düşünen ama kızgınlığını çok ileri götüren biri var: Şilili yazar Eduardo Labarca. 2011’de yayımlanan *El enigma de los módulos* (Modüllerin Muamması) adlı son kitabının kapağına, Borges’in Cenevre’deki mezarına işerken çektiği fotoğrafını koyduğu için büyük tepki topladı Labarca. Aslında mezara işemediğini sağ elinde tuttuğu su şişesinden akan suyun fotoğrafta öyle bir görüntü verdiğini söyledi ama doğrusu fotoğrafı görenler için pek ikna edici bir savunma olmadı bu. Labarca’nın Borges’e ilişkin şu söylediklerine de itiraz eden herhalde kimse olmaz: “Borges çok büyük bir yazardı, ama bir yurttaş olarak ona zerre kadar saygı duymuyorum. Yaşlı ve neredeyse kör olduğu günlerde, insanları öldürmekte olan Pinochet’yle buluşmaktan kaçınmadı.” Tabii ki Labarca gibi düşünüyorum.

Diderot’nun, “Edebiyattaki üstünlüğü ile matema-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

tik bilimlerdeki ustalığına ilişkin söylenenler, akla hayale gelmez şeylerdir,” diyerek söz ettiği Nicholas Saunderson adlı bir bilimadamı vardır. Diderot, Saunderson’un *The Elements of Algebra* (Cebir Elementleri) adlı kitabı için, “Eğer içinde, gören bir adamın gözünden kaçmasına imkân olmayan bazı gariplikler olmasa, bir körün yazmış olduğunu kimse fark edemezdi,” der.

Saunderson, gerçekten ilginçtir. Bir körün, hele doğuştan bir körün ışık, renk konusunda söyleyecek çok şeyi olabilir mi diye düşünenlere Saunderson örnek gösterilebilir. Işıklar, renkler konusunda sayısız konferanslar verdiği biliniyor.

Diderot’nun Saunderson hakkında verdiği bilgiler gerçekten şaşırtıcıdır:

(...) keskin gözlü erbabını bile aldatacak kadar ustalıkla yapılmış sahte madalyaları elleriyle yoklayarak sahicilerinden ayırabiliyordu. Bundan başka bölümlerine parmaklarının ucunu dokundurarak bir hesap makinesinin doğru olup olmadığı hakkında hüküm verebiliyordu. Bunlardan daha güç işler de başarmıştı; bir heykeli eliyle yoklayarak kime ait olduğunu anlamak gibi.¹

Mark Twain de “On dokuzuncu yüzyılın en ilginç kişilikleri Napoléon ve Helen Keller’dir,” der. Sözü edilen Keller de kördü ama gören birçok insandan daha fazla kitap okuduğu söylenir. Tam on bin kitaba sahipti. Bu müthiş kadın körlüğünden değil, sağır oluşundan mutsuzluk duyardı, dost insan sesine olan özleminden ötürü.

Keller henüz on dokuz aylıkken geçirdiği bir rahatsızlık sonucu sağır, dilsiz, kör olmuştu. İlk baskısı 1902’de

1. *Körler Hakkında Mektup*, çev. Adnan Cemgil, MEB Yayınları, Ankara.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

yapılan otobiyografisi *Hayat Hikâyesi*'de 3 Mart 1887'yi tüm hayatının en önemli günü olarak belirtir. Çünkü o gün öğretmeni Anne Mansfield Sullivan gelmiştir. Helen Keller'i kelimeler dünyasına kazandıran Sullivan'dır gerçekten de. Önce işaret dilinin alfabesini öğrettiği Keller'in hafızasındaki kayıp bağlantıyı kuran kişidir adeta.

Keller, Boston'daki Perkins School Körler Okulu ile New York'taki Wright-Humason Sağırılar Okulu'nda öğrenim gördü. Bu okullarda Braille alfabesi ile Tadoma yöntemini öğrendi. Otobiyografisinde Sullivan'la birlikte çekilmiş bir fotoğrafta olağanüstü güzellikte bir kadın olduğu dikkat çekiyor. Doymak bilmez bir okur olarak bilinen Keller, "Hiçbir engel beni kitap dostlarımdan uzak tutamaz," derdi.

Mark Twain'in Helen Keller'e yardım etmesini istediği, ünlü petrol şirketi Standart Oil'in yetkililerinden yakın dostu Henry Huttleston Rogers, bu yetenekli genç kızın tüm eğitim masraflarını üstlenmişti.

Doğuştan görmez olanların durumu bir dram elbette. 1800'li yıllara gelinceye kadar onca görmez şair, yazar, sanatçı nasıl yazdılar, okudular, ürettiler? Yazılı bir belge okumadan onca bilgiyi nasıl edinebildiler? Sözlü eğitimden geçtiler belki ama okuma eksikliğini nasıl giderdiler?

Tüm görmezler yazılı bir belgeyi okuyabilme şansını çok küçük yaşta kör kalmış bir dâhiye borçlular. Bir deri parçasını kesmeye çalışırken küçük bir dikkatsizlik sonucu elindeki bıçakla gözlerini kör ettiğinde henüz üç yaşındaydı Louis Braille (1809-1852). Görmeyen milyonlarca insan, onun akıl ettiği Braille alfabesi adı verilen kabartma harflerle basılmış sayfalara parmaklarıyla dokunarak okuyabiliyor bugün.

Gece Kuşları

Gündüzün karmaşasından uzak, evde el ayak çekildikten sonra yazıp okumak bir tercih olabilir kimilerinin. Ortaçağ İslam dünyasında aynı zamanda hocalık da yapan kimi bilginler istese de gündüz okuyup yazamazlardı zaten. Hocalar derslerinde gerekli kitapların kopyalarını çıkarma işini geceleri yaparlardı. Çünkü gündüzler, çoğunlukla dersane çalışmalarına, kitap okuma ya da dinlemelerine ayrılmıştır. Geceleri yapılması gereken işleri gündüz yapmak kötü karşılanırdı o zamanlar.

George Sand de geceleri çalışmayı seven yazarlardandı. Ama bu konuda Marcel Proust'a yetişemezdi elbette. Proust geceleri çalıştığında gürültü girmesin diye odasının duvarını özel bir mantar tabakasıyla kaplatmıştı, eğer dairesinin üzerinde çalışma yapan işçiler varsa, çalışmayı bırakmaları için onlara para verirdi. O da "ilham perisi"ni gece bekleyenlerdendi. Thomas Wolfe gece yarısından sonra alırdı eline kalemi. Birçok eserini böyle yazmıştır. Henry Miller da öyleydi. Gece yarısında başlardı çalışmaya, şafak vakti bitirirdi. James Joyce "ikindi"cidir, "Zihnin en iyi çalıştığı zamandır," der ikindi vakti için.

İslam dünyasının ünlü hadis derleyicilerinden Ebu Yusuf el-Fesevî (ölümü 277/890), üzerinde çalıştığı el-yazmalarının kopyalarını çıkarmak için geceler boyu çalıştığından gözlerini yitirecekti neredeyse. 773 doğumlu edebiyat bilgini Ebu Ubeyd el-Kasım bin Sellâm da geceleri çalışanlardandı. Geceyi üçe ayırmış çalışırken; dua zamanı, uyku zamanı, yazma zamanı. Diğer bir hadis derleyicisi olan Buharî de geceleri çalışmanın bedelini gözlerini bozarak ödemişti. Buharî'ye kafasını kazıtarak, hatmi çiçeğiyle kaplamasını önerdiler. Bu reçetenin işe yaradığını söylerler. Bir de, göz bozukluklarına iyi

geldiği ileri sürülen hangisi olduğu belirtilmeyen bir hayvan ciğerinden yapılmış reçeteden söz edilir, göz hastalıkları için.

İlerleyen yaşlarda okuyamama tehlikesini ortadan kaldıran gözlüğün, bilginin yaygınlaşmasında büyük önemi olduğu söylenir. 15. yüzyılın ortasından itibaren kullanılmaya başlayan gözlüğü, bir söylentiye göre Roger Bacon daha 13. yüzyılda keşfetmiş. Okuyup yazan biri olarak Bacon'dan daha iyi kim bilirdi ki gözün değerini?

Gece çalışmaktan hoşlanmayanlar da var elbette. W. H. Auden bunlardan biri. O tam bir "gündüz insanı"ydı. Asla anlayamayacağım bir gece düşmanlığı vardır. "Ancak dünyanın Hitler'leri gece çalışır," demesini abartılı bulurum. Öğleden sonra başlardı akşamüstüne kadar devam ederdi çalışmaya. William Faulkner da "sabahçı"dır. Sabahları yazmıştır çoğunlukla. Bir başka sabahçı da Schopenhauer'dur. Sabahın ilk üç saatinde yazardı yazılarını. Sonra mutlaka bir saat kadar flüt çalardı.

Mucit Yazarlar

Aslında sadece kitapla yatıp kalkan kişiler değil tabii yazarlar, şairler, oyun yazarları. Edebiyat dışı uğraşları da vardı birçoğunun. Bir düello yüzünden düştüğü hapishanede sahta para yapmaya harcamıştı vaktini İngiliz oyun yazarı, şair Christopher Marlow. Yine bir başka İngiliz şair John Suckling de Cribbage adlı bir kâğıt oyunu yaratmıştı. Filozof Speusippos, felsefe çalışmalarından vakit ayırıp yaşadığı dönemin en yararlı buluşlarından birini yapmıştı: kuru dallardan yapılmış kolay taşınır bir sepet.

İngiltere'nin sembollerinden biri her sokakta görülen kırmızı posta kutularıdır. İngilizler birkaç yıl öncesine kadar bu kutuların ilk tasarlanmış olanlarını hep korudular. İnce uzun, tepesinde şapka varmış görüntüsüne sahip çok

hoş tasarımlardı bunlar. Son yıllarda tasarlanan modern (!) posta kutuları yerleştiriliyor artık sokaklara. Eskileriyle karşılaştırılamayacak kadar zevksizler ne yazık ki.

İngiltere'nin bu güzel sokak süslerini aynı zamanda bir postane çalışanı olan yazar Anthony Trollope tasarlamıştı. Sadece tasarlanmasını değil, sokaklara posta kutuları konmasını da Trollope akıl etmişti. Görüldüğü gibi Trollope'un Marlow ile Suckling'inkinden daha yararlı bir edebiyat dışı uğraşısı vardı. Yalnız paparazzi tarzı bir dedikodu var Trollope'un bu keşfiyle ilgili olarak. ABD' de yaşayan sevgilisine yazdığı mektupları kimseye görünmeden postalayabilmek için, kentin belirli yerlerine posta kutuları konması fikrini geliştirdiği söylenir.

Benjamin Franklin 1706-1790 yılları arasında yaşamış bir devlet adamı, bilimci, ressam, filozof. Bu kadar işinin arasında "bir odayı açık ateşle değil sıcak havanın yayılmasıyla ısıtma kavramı"nı buldu. Kendi adını taşıyan sobayı da 1742'de yarattı.

Şair Shelley'nin yoksul hastalara bakabilmek için boş zamanlarında hastanelere gidip hastabakıcılık öğrendiğini biliyoruz. Ne güzel bir "edebiyat dışı" uğraşıdır bu böyle.

Kitabı ne zaman elime alsam babam, "Gözlerine fazla yaklaştırmadan oku," diye uyarırdı beni. Ama belki de yüzlerce kez duyduğum bu sözlerle hiç aldırmazdım. Harfleri daha rahat görmek için değil, kokusunu daha derinden duyabilmek için kitabı hep gözlerime yakın tutardım. Sürekli beyaza bakmanın görme yetisini azaltacağını yıllar sonra öğrendiğimde iş işten geçmişti. Ortaokulun birinci sınıfında artık tahtayı en ön sıradan bile göremeyecek kadar bozulmuş olan gözlerim, kitap okurken de rahat değildi. İlk gözlüğüm alındığında sınıfın tek gözlüklü öğrencisi olan benimle çok dalga geçti sınıf ar-

kadaşlarım. O günden beri okumaya ilişkin bir göz sorunuyla karşılaşmış değilim. Gözlüğü kim keşfettiye benim de ona bir teşekkür borcum var.

Teknoloji ne kadar ilerlerse ilerlesin, okurun sıkıntıları bitmiyor yine de. ABD’de kitap satışlarının 2004’te gittikçe azaldığından söz ediliyordu bir ara. Nedeni ise yaşı kırktan yukarı olan okuyucuların, küçük puntolarla basılmış kitapları okumakta zorluk çekmeleriymiş. Ünlü Penguin Yayınevi bunun üzerine, yayımlayacağı kitapların hem kâğıt kalitesini yükseltmeye, hem de harf puntolarını büyötmeye karar verdi.

Ah Nemeçek - Molnár’ın yeğeniyle tanışma

Hangi puntoyla yazılırsa yazılsın, kâğıdı iyi ya da kötü olsun yıllar geçse de unutulmayan kitaplar vardır. Nerede nasıl korunursa korunsun kalpte saklandığı gibi saklanamazlar asla. Öyle kitaplardır ki sayfalarından uzaklaşıp gitmek mümkün olmaz yıllar geçse de. Sayfalarının içinde mutlaka bize özel sandığımız bir şeyler eklenmiştir.

Ruşen Eşref, “Alphonse Daudet’nin *Jack*’ı içinde nice sayfalarda gözyaşı kalmıştır,” derken haklıdır bu yüzden. Ağlayarak okumuştur bu güzel kitabı. Ben de Ferenc Molnár’ın *Pal Sokağı Çocukları*’ndaki Nemeçek için az gözyaşı dökmemişimdir. Kahramanlık, cesaret, fedakârlık. Bunların hepsi vardı Nemeçek’te. Ama bunları takdir edecek, bu kavramların önemini bilecek yaşıta değildim ilk okuduğumda. Nemeçek’in en güvendiği arkadaşlarınca yanlış anlaşılmasına, sonra da o bilinen sonuna çok üzüölüp adeta kahrolmuştum. (Okumayanlar varsa sonunu benden öğrenmesinler diye yazmıyorum.)

Özellikle sonlarına doğru ağlayarak okuduğum kitaptı *Pal Sokağı Çocukları*. Babamın, her zamanki gibi,

“Bunu oku, sonra da bana anlat,” diyerek elime tutuşturduğu bu kitabı doyasıya koklamıştım önce. Yeni değildi. Üstünde sonradan yapılmış bir cilt kapağı vardı. Babam bir kitapçıda eski kitapların arasında bulduğunu söylemişti. Kâğıdı güzel kokuyordu.

İki mahallenin çocukları, küçük bir oyun alanı için kavgı ediyorlardı. Daha doğrusu, Nemeçek’in de aralarında bulunduğu çocuklar, top oynadıkları, hep bir arada oldukları bahçenin, başka mahallenin çocukları tarafından ele geçirilmesini önlemeye çalışıyorlardı. Yurt savunması, ihanet, askerlik benzeri ne kadar kavram ya da olgu varsa, bu küçük bahçe için savaşan çocuklara yüklemişti Molnár. Bu kitaptaki iyi çocuklardan çok etkilenmiştim. Onlar gibi olmak, iyi insan olmak demekti benim için. Okuyan başkaları ne der bilemem ama ben- ce dünyanın en güzel çocuk kitaplarından biridir *Pal Sokağı Çocukları*. Kitabı o kadar benimsedim ki, bugün bile *Pal Sokağı Çocukları*’nın Türkçe çıkan tüm baskılarını toplarım.

Bir kitabı bu kadar çok seveceksiniz, her fırsatta yeniden yeniden okuyacaksınız, çocuklarına okutsunlar diye arkadaşlarınıza önereceksiniz, günün birinde de yine bu kitapla bağlantılı çok ama çok hoş bir rastlantı gelip sizi bulacak. Bunu yaşadım ben.

Çok mutlu olduğum bu rastlantı beni Kuzey Kıbrıs’ta buldu. Hayranı olduğum *Pal Sokağı Çocukları* kitabının yazarıyla aramızda böylesine zayıf da olsa bir bağ bulunacağı hiç mi hiç aklıma gelmezdi. Sadece benim değil herhalde kimsenin aklına gelmezdi. Çünkü daha önce hiç duymamıştım bunu. Macarlarla Türklerin akra- ba uluslar olduğu iddialarını bilir, en tanınmış Macar řa- iri Attila József’in Türk olabileceği söylentilerini iştir- dim. Ama çocuk klasikleri arasında bir başyapıt olarak

değerlendirilen *Pal Sokağı Çocukları*'nın yazarı Molnár'la "evlilik yolu"yla akraba olabileceğimizi hiç tahmin etmezdim. Meğer Molnár'ın yeğeni Kuzey Kıbrıs'ta yaşıyormuş, hem de yıllardır.

Tatil için bulunduğum Kuzey Kıbrıs'ta, elimde satın aldığım kitaplarımla arkadaşımın görevli olduğu bir siyasi partinin merkezine gitmeseydim, orada basın bürosunda görevli olan gazeteci Oya Gürel ile tanışmasaydım, söz elimdeki kitaplardan açılmayacak, *Pal Sokağı Çocukları*'ndan da söz edilmeyecekti. Herkes gibi Oya'ya da beni en çok etkileyen kitabın bu kitap olduğunu söyledim. Oya, benim önce inanmadığım fakat kendisi için çok doğal olan bu akrabalık bağından söz ediverdi hemen: "Biliyor musunuz, annem Molnár'ın yeğenidir." Henüz tanıştığım Oya'ya, elimde olmadan, kabaca "Hadi canım!" dedim onun bu cümlelerinden hemen sonra. Tabii ki yaşamda bu tür rastlantılar var, bu da onlardan biri olabilirdi pekâlâ. Eğer doğruysa, yakınlık derecesinin ne olduğu bir yana, karşımda Molnár'ın kanını taşıyan, belki huyunu da, yazarlık yeteneğini de ondan almış olabilecek biri duruyordu. Şaşırmam doğaldı. Oya, beni kabalığımdan utandıracak kadar sakın bir kibarlıkla, "İsterseniz annemle konuşabilirsiniz," dedi. Kabalığımı gizleyememiştim ama sevincimi sanırım bastırabilmiştim. Sadece Molnár'ın yeğeni oluşuyla değil, anlattığı yaşamöyküsüyle de ilgimi, hayranlığımı çeken Serap Hanım'la, yani Molnár'ın yeğeniyle tanışmam böyle oldu benim.

Oya'nın annesi Serap Hanım'ın hafif aksanlı Türkçeyle anlattıkları nedense Bedriye ile Todori'nin aşklarını anımsatmıştı bana. Osmanlı'nın son dönemlerinde Müslüman Bedriye ile Rum Todori'nin birbirlerine olan aşkı, yörede çalkantılara, çatışmalara yol açmıştır. Yüzlerce örneği vardır bunun elbette. Todori'nin talihsizliğini yaşamamıştır belki ama Serap Hanım da benzeri sıkıntıları

çekmiş meğer. Büyük bir aşkla sevdiği Kıbrıslı Türk Cahit Bey'le tanıştığında İlonka Molnár'dır adı. Eşine yapılan "Macar gâvuruyla mı evleneceksin?" tacizleri adını Serap'a çevirmesine yol açar. Öyle ki Oya ancak 18 yaşına geldiğinde öğrenebilir annesinin gerçek kimliğini, rastlantıyla hem de. Şöyle anlatmıştı Oya: "Bir gece televizyonda Bulgaristan'daki Noel kutlamaları gösteriliyordu, ne ilgisi varsa. Tırnova şehrinden de görüntüler sunuldu. O sırada annemin ağladığını fark ettim. Ne olduğunu sorduğumda bir şey söylemedi. Yanımızda babam vardı, belki de o yüzden. O güne kadar yapmadığım bir şeyi yaptım. Annemin odasına koşup ne kadar belge, kimlik, pasaport varsa bulup çıkardım. Annemin gerçek kimliğini o zaman öğrenebildim. Arkadaşlarım küçükken, 'Sen Macarmışsın,' dediklerinde kızardım. Çünkü annemin babasının adı Hidayet Çoşkun'du. Anneminki Serap. Oysa arkadaşlarım haklıymış. Dedem de adını değiştirmiş. Babama bağırıp çağırdım, neden annemin kimliğini bizlerden sakladın diye!"

Serap Hanım'ın babası Macar, annesi Bulgar. Anne-siyle babasının birbirlerini tanıdıkları dönemi "Atatürk zamanında" diye tanımlıyordu. "Babam Bulgaristan'a geldi Macaristan'dan. Annem Bulgaristan'da öğretmenlik yapıyordu. Tanışıp evleniyorlar. Sonra da İstanbul'a gidiyorlar," diye anlatmıştı bana buluştuğumuzda.

Bulgarca, Rusçanın yanı sıra diğer Slav dillerini de konuşabiliyordu Serap Hanım. Anne gitar çalıyor, dayı Sofya Operası'nda sanatçı, akrabalarından biri İstanbul'da dönemin en ünlü kültür merkezlerinden biri olan Ses Tiyatrosu'nda çalışıyor. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda okulu kapanınca Serap Hanım da kendisini sanat dünyasının içinde buluyor. "Meraklıydım," dediği dans, bale gösterilerini girdiği Ses Tiyatrosu'nda gerçekleştiriyor. Evleninceye kadar elbette. Bu arada filmlerde de rol alı-

yor: "Arakon kardeşlerin yapımcılığını üstlendikleri *Ankara Ekspresi* filminde casus rolündeydim. Başrolde Turan Seyfioğlu vardı. Ses'te Ali ve Celal Sururi kardeşlerle çalıştım. Dönemin en parlak yıldızlarından Nevin Aypar çok yakın arkadaşım, nikâhımda da bulundu." O zamanlar gencecik bir tıp öğrencisi olan Cahit Bey'le evleninceye değin, başka filmlerde de ufak tefek roller almaya devam etmiş Serap Hanım.

Ferenc Molnár'ın babasının amcası olduğuna ilişkin bilgileri annesinden duyan Serap Hanım, bunları annesine babasının söylediğini de belirtmişti, "Annemle biz pek inanmazdık," demeyi de ihmal etmeden: "Babam sonradan bana da anlatmaya başladı. Büyük amcam Molnár çapkın biriymiş. Budapeşte'nin gece yaşamına çok düşkünmüş. Hatta bir müzikal yıldızıyla birlikte de olmuş. Dedim ya biz babama inanmaz, dinler geçerdik. 1952'de eşimle evlendiğim gün gazetelerde bir haber gördük. Molnár'ın ölüm haberi idi. Resim babama çok benziyordu. Sonradan iyice araştırdık, emin olduk. Molnár dedemin küçük kardeşiymiş."

Molnár'ın benim okuyabildiğim biyografilerinde yer almayan kimi bilgilere de sahipti Serap Hanım. Yazarın *Pal Sokağı Çocukları*'nı 19 yaşında yazdığını, Birinci Dünya Savaşı'nda savaş muhabirliği yaptığını, hiç evlenmediğini ondan öğrendim. Macarcada soyadların önden okunduğunu, bu nedenle büyük amcasının adının Ferenc Molnár olarak değil, Molnár Ferenc olarak yazılması gerektiğini, (*Pal Sokağı Çocukları*'nın babamın bana aldığı Macarcadan çevrilmiş Türkçe baskısında Molnár Ferenc olarak yazılıydı gerçekten de), bu yüzden kendi babasının değiştirmeden önceki adını Molnár Yanoş olarak yazdığını da. Büyük yazarın dünyaca ünlü Waldorf Astoria'da hisseleri bulunduğunu da söylemişti Serap Hanım.

Bilmelerine, emin olmalarına karşın Molnár'ın akra-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://fantey.org>

baları olduğunu kanıtlayamamış Serap Hanım'ın babası. Molnár ABD vatandaşı olduğu için ABD Büyükelçiliği'ne başvurmuşlar. Benzeri bir araştırmamanın Macaristan'da da yapılması gerekmiş. Ancak Macaristan'a gitme olanakları hiç olmayınca yasal olarak Molnár'ın akrabası olduklarını onaylatma şansları olmamış.

Sadece döneminde değil, günümüzde de en çok okunan, çocukların dünyasında (bana göre) erişilmez bir yer edinen Ferenc Molnár'ın bizimle böyle bir bağı bulunmasından mutlu olmuştum. Kişisel olarak zaten hiç uzağımda olmayan bu büyük yazarın, bu kadar "yakınımda" olmuş olmasından hâlâ mutluluk duyarım. *Pal Sokağı Çocukları* gerçekten bir başyapıttır.

Etki Altında Kalmak

Elbette okuyana gözyaşı döktüren kitaplar vardır. Benim gibi sıradan okurların ya da kendisi de bir edebiyat adamı olan Ruşen Eşref'in gözlerinin yaşarması doğal bir bakıma. Ama ben bir eleştirmenin de ağlayabileceğine inanmazdım doğrusu. Eleştirmenin okuduğu kitaptan etkilenmemesi gerekir gibi (belki de yanlış) bir inancım var. 1800'lü yılların ünlü Fransız eleştirmeni Sainte-Beuve'ün *Paul ile Virginie*'yi okurken gözlerinin yaşardığını söylemesini pek ilginç buldum bu yüzden. Gözyaşı dökerken içten miydi şüpheliyim, çünkü Colasso, *Kasch'ın Yıkılışı*'nda bu eleştirmenden "sahtekâr" diye söz eder. Bir bildiği vardı herhalde.

André Gide de edebiyatçılar arasında kolay ağlayan biri olarak tanınır. Adı sanı pek duyulmamış Lucien Jean adlı birinin "Souvenirs d'hôpital" (Hastane Anıları) adlı metnini hıçkırığa hıçkırığa okumuştur. Bir parkta George Duhamel, kendi yaşamını anlatırken de Gide hep ağlamıştır onu dinlerken.

Çocuklukta etki altında kalmak kolay. Okuduğumuz ya da bize okunan kitapların kimi kahramanlarıyla kendimizi en kolay özdeşleştirdiğimiz zaman dilimidir çocukluğumuz. Bunun en tanınmış örneklerinden biri Avusturyalı romancı Leopold von Sacher-Masoch'dur.

Sacher-Masoch için, dadısı Handscha'nın okuduğu korku masallarından etkilenmiş, bu nedenle sonradan kendi adından türetilmiş mazoşizmin övgüsünü yapmıştır denir. Öyle midir gerçekten emin değilim. Çocukluğunda son derece yetenekli olduğunu yazar kimi kaynaklar. Babası da dedesi de önemli konumda kişiler olduklarından rahat bir çocukluk geçirmiştir. 20 yaşındayken Graz Üniversitesi'nde tarih öğretmenliği yapmıştır. 30 yaşına geldiğinde kendisinde birtakım değişiklikler olduğunu fark etmiştir denir. Örneğin kadınların kendisine kötü davranmalarından hoşlanmaya başlamıştır. Onların ayaklarının ucuna "köpek gibi" yattığını betimleyen araştırmalar vardır. *Das Vermächtnis Kains* (Kabul'in Vasiyeti) adlı kitabında güçlü, acımasız kadınlarla aşağılık değersiz adamların ruh hallerini ele alır. Kendisini anlatan kitaptır denir bu kitap için.

Kürk ile Kırbaç

Hikâyelerinin çoğu soylu çevrelerde geçen Leopold von Sacher-Masoch'un en ünlü hikâyelerinden biri *Kürk-lü Venüs*'tür. Mazoşizm tanımı bu kitabı okuduktan sonra psikiyatr Kraft-Ebing tarafından türetilmişti. Öykünün kadın kahramanı Vanda, âşığı Severin'e tuzak kurar, onu bağlar. Sonra elinde kırbaçla karşısında dikilir. İşte tüm mazoşist edebiyatın değişmez iki aleti kürk ile kırbaç önce bu hikâyede belirir. Sonrakilerde de hep olacaktır.

Belki önemli hikâyeler değildir yazdıkları ama yine de zamanının en ünlü yazarlarındandır Sacher-Masoch.

Psikologların öncülerinden sayanlar da vardır onu. Yazarlığının 25. yılını kutladığında kendisine kutlama mesajı yollayanlar arasında Victor Hugo başta olmak üzere, Ibsen, Bjørnson, Émile Zola, Pasteur, Alphonse Daudet, Gounod, Rubinstein gibi dönemin en parlak adlarının olması herhalde önemi konusunda bir ölçüdür.

Demek ki bu karakteri Masoch'a kitap okuyan dadısına borçluyuz. Dadı demişken Puşkin'in dadısını da unutmayalım bari. Yazdığı dizelerinin ilham kaynağı, hem de ömrü boyunca, kendisini yetiştiren bu dadısıdır. Anne babasından daha çok sevdiği, öldüğünde gerçek bir evlat gibi gözyaşı döktüğü bilinir. Rus yaşam biçiminde dadının önemi herhalde çok fazla olmalı ki, Herzen, Nabokov, Prokofyev de anılarında, kitaplarında dadılarından sevgiyle söz ederler.

Kitaplarda yazılanların etkisinde kalmış olanlara tek örnek Sacher-Masoch değil elbette. Psikopatoloji kayıtlarına da geçen ilginç bir olaydan söz edilir. Fransız bilim adamı Marandon de Montyel'in 1884'te kaleme aldığı bu olay, Jules adlı bir şahısla ilgilidir. Adı geçen kişi, Émile Zola'nın *Hayvanlaşan İnsan* adlı romanını okuyunca insan öldürme isteğine kapılır. Dönemin gazeteleri bu olayı "natüralist" edebiyatın "doğal bir sonucu" sayarlar. Şöyle yazmış de Montyel:

Bir akşam karısı ve çocuklarının yanında bulunurken, uykuya dalmadan önce bu romanı bitiriyor. Akli henüz okumuş olduğu şeylerle doludur. Kesin olan bir şey varsa o da insan öldürme isteğinin, ertesi gün kendisine birdenbire geldiğidir. Karısını ve çocuklarını mutlaka öldürmek arzusundadır. Jules bütün gün bu isteğe karşı durmaya uğraşıyor ve nihayet karısına ve iş ortağına kendisini gözaltına almalarını rica ediyor. Ertesi

gün de artık kendisine hâkim olamamak kaygısıyla gidip polis komiserliğine teslim olarak kendisini akıl hastanesine kapattırıyor.¹

Louis Aragon da polis muhabirliği yaptığı sıralarda haber için takip ettiği bir cinayetten söz eder. Karısını doğrayıp daha sonra da intihar eden bir adamın yatak odasındaki masada Baudelaire'in *Kötülük Çiçekleri* adlı kitabı bulununca basın, katilin bu kitaptan etkilenmiş olabileceğini yazmış. Adı geçen kitap, içindeki şiirler kadınlara karşı şiddeti savunduğu gerekçesiyle bir dönem tutucu çevrelerce yasaklanmış bir kitaptı.

Amerikalı yazar J.D. Salinger'ın ilk baskısı 1951'de yapılan *Çavdar Tarlasında Çocuklar* adlı muhteşem romanı da oldukça kışkırtıcı bulunur. Hatta, John Lennon'ın katilinin de, ABD eski başkanlarından Ronald Reagan'a suikast girişiminde bulunan John Hinckley Jr.'ın da bu kitabın tutkunu oldukları biliniyor.

De Quincey'in *Bir İngiliz Afyon Tiryakisinin İtirafı* adlı kitabının da kimi yazarlar üzerinde afyonu özendirici etkisi olduğunu söylerler. Louisa May Alcott, Branwell Brontë, Wilkie Collins bunlardandır.

Her kitap bu örneklerdeki gibi olumsuz etkiler yaratmış değil okuyanlar üzerinde. Toplulukları olumlu anlamda derinden etkileyen kitaplar da vardır. Çok hem de. Bunlardan belki de en bilineni Charles Dickens'ın *Oliver Twist*'idir. Yoksulluğu derinden yaşamış biri olarak, İngiliz yoksulunu çok iyi anlatmıştır kitaplarında Dickens. *Oliver Twist* yayımlandığında dönemin okuyucuları üzerinde öyle bir etki bıraktı ki Zweig, bu kitap sayesinde sokaktaki çocuklara daha fazla sadaka verildi-

1. Enrico Ferri, *Sanatta ve Edebiyatta Caniler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

ğini söyler. Hatta hükümet fakirler için sığınma evleri bile yapmıştır. Zweig, Dickens sayesinde merhametin de iyiliğin de arttığını belirtir. Ne kadar hoş.

Dostoyevski'nin *Ölümler Evinden Anılar*'ı da, yayımlandığı yıl tüm Rusya'yı etkilemiştir. Öyle ki dönemin çarı bu kitabı okurken hüngür hüngür ağlamıştır derler.

Yön Veren Kitaplar

Tüm yaşamını okuduğu kitaplar doğrultusunda düzenleyenler de var. Çok da doğal bu. Kitap gerçek anlamda bir kılavuz çünkü. Bu sadece sıradan kitap okurları için geçerli değil. Okudukları kitaplara hayranlık duyan çok sayıda yazar da vardır. Sterne, Lamb, Keats Robert Burton'ın (1577-1640) *Melankolinin Anatomisi* adlı kitabına hayrandılar örneğin. Yine Keats, ünlü İngiliz şair Edmund Spenser'in (1552-1599) "The Faerie Queene" (Periler Kraliçesi) adlı şiirini okuduktan sonra şair olmaya karar vermiştir. La Fontaine de, Baruk'a o kadar hayrandı ki, önüne gelene "Baruk'u okudunuz mu?" diye sorardı.

John Irving, eğer Dickens okumasaydı hep güreşçi olarak kalacaktı örneğin. Günümüzün bu çok başarılı Amerikalı yazarı, aslında bir güreşçidir. Yirmi yıl boyunca yapmıştı bu sporu. "Charles Dickens'ı okuduktan sonra romancı olmaya karar verdim," diyor. Bu kararı romancı olmak için değil, sadece Dickens gibi yazmak için aldığını da belirtir özellikle. Irving, Dickens'a olan hayranlığı yüzünden 19. yüzyıl yazarlarına daha fazla ilgi duyuyor. Onlar gibi yazmaya özendiği çok belli. "Karmaşık kitaplar yazıyorum. Kitaplarım insanların yaşamlarını işgal etmeliler. Okuyanlar karakterlerimi merak etsinler," demesinin nedeni bu olsa gerek. Romanların uzun uzun yazılmaları gerektiğini söyleyen Irving'in kitapla-

rında işlediği konular da Dickens'inki gibi sosyopolitik içerikli. Özellikle kadın konusunda çok duyarlı bir yazar olarak biliniyor. Çocukluğunda yanı başında hep annesi, teyzesi olduğundan kadınların dünyasını kavramış olduğunu söylüyor. ABD'li feminist yazar Susan Cheever, Irving'in *Tanrı'nın Eseri* adlı kitabı için, "Son derece feminist bir kitap," değerlendirmesini boşuna yapmış değil. Kimi kitaplarında güreş sporuyla, güreşçi kahramanlara da yer verdiği *Çılgın Bir Dünya*'yla (*The World According to Garp*) dünyaca tanındı Irving. Söz konusu kitap ABD'de altı ay boyunca en çok satan kitap oldu. Filmi de yapılan kitaptaki karakterin adı olan Garp'ın İngilizcede önad olarak hiçbir anlamı yok. Kitapta Garp'ın hemşire olan annesi feministti. Zengin bir ailenin kızıydı. Evlenmemeye karar verdi. Bir askerle sevişti. Seviştiği adamın ismini bilmezdi, sadece sevişirken adam "garp" diye bir ses çıkarmıştır. Adı buradan geliyor.

Latineden İngilizceye çevrilen Kitabı Mukaddes'in çevirisinin mükemmel olduğunu söylerler. Din kitabı olmasına karşın, edebî bir başyapıttır bu kitap. İngilizlerin ünlü yazarı John Bunyan, gece gündüz okumuş bu kitabı. Öyle ki bu okumalar sonucu İngiliz edebiyatı *Hac Yolunda* adlı bir başka şaheser daha kazanmıştır.

Aslında Büyükler İçin

Sadece çocukken mi etkiler kitaplar bizi? Elbette değil. Yetişkinen de etkisinden kurtulamadığımız çok güzel kitaplar var. Bunların arasında çocuk kitapları yaygın olarak yer alır. Philip Pullman'ın *Karanlık Cevher* adlı üçlemesi, G.P. Taylor'ın *Shadowmancer*'ı (Gölge Avcısı), Malorie Blackman'ın *Noughts and Crosses* (Üç Taş Oyunu ve Haçlar) ve Mark Haddon'un *Süper İyi Günler ya da Christopher Boone'un Sıradışı Hayatı* adlı kitapları,

örneğın. Bu sonuncusu otistik bir çocuğın dünyasını anlatır. Bunların tümü de ocuk kitabıdır ama yetişkinleri de bylemişlerdir. *Harry Potter*’ların yaptığı gibi.

Büyüklerin ocuk kitaplarına tutkun oluşu şaşırtıcı değildir. ocuk kitaplarında büyüklere yönelik temalar vardır çoğunlukla. Çünkü birçok yazar, yaşadıkları dönemin baskıları karşısında, düşüncelerini çocuklara yönelik kitaplarda dile getirdi. Jonathan Swift’in *Gulliver’in Seyahatleri* adlı kitabı bunlardandır rneğın. Bu kitapta yetişkinler dünyasına dönük muazzam bir eleştiri vardır. Swift’in *Gulliver’in Seyahatleri*’ni yazarken *Binbir Gece Masalları*’ndaki “Gemici Sinbad’ın Serüvenleri” ile “Harizm Prensi ile Gürcü Prensesi” adlı masallardan etkilendiği de söylenir.

Aslında yine büyükler için yazılmış bir masal olan şu uyuyan güzel temalı masallar da sonradan ocuk masallarına dönüşmüştür. İlk derlemelerinde ykd uyuyan güzel (ya da prenses) genç adam (ya da prens) tarafından tecavüze uğrar. nl masalcılar Jacob ile Wilhelm Grimm kardeşler kendi derlemelerinde o sahneyi, “Genç adam kızı öptü,” biçiminde yazarlar. Bu masalı ocuk masalına eviren de Charles Perrault’dur.

ocuk kitapları başlangıcından bu yana her zaman iyi bir pazara sahip oldu. Örneğın Fransa’da Rouen kentinin 18. yüzyılda ocuk kitapları basımının merkezi olduğu bilinir. 19. yüzyılın sonlarında da Parisli yayıncı Pierre-Jules Hetzel, genç okurlara yönelik kitap pazarlamasına bir standart getirdi. Jules Verne ile Alexandre Dumas’nın yayıncısı da olan Hetzel, Scott’un *Ivanhoe* adlı kitabıyla James Fenimore Cooper’ın *Mohikanların Sonuncusu* adlı kitabını Fransızca basan yayıncıdır aynı zamanda.

İngiltere’de, ocuk edebiyatı konusunda araştırma yapmanın ya da yazmanın büyük itibarı olduğu hep söylenir. Çok da yaygındı bu alışmalar. Ama biz ocuk edebi-

yatına ilişkin en önemli araştırmaları, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Fransız Paul Hazard'a borçluyuz.

Ezop Bir Başka

Çocuk öyküleri deyince akla Ezop'un gelmesi son derece doğal. Ne de olsa çocuk edebiyatının en eski örnekleri bu öykülerdir. Yazarı Ezop, bir köledir. Öyküleri kendi yaşamı etrafında döner. Hemen hemen hepsinde ezilen kesimlerin dünyasını işler. Denildiğine göre Ezop gibi çocuk edebiyatıyla derinlemesine ilgilenen bir yazar daha yoktur. Fablları, çocukluk dönemi okumalarının özünü oluşturur, hem de Platon'dan bu yana.

Fabl türü 17. yüzyılın sonunda çocuklar için olduğu kadar büyükler için de önemli olmaya başladı. Sonradan "fabl"a dönüşmüş olan Latince *fabula* sözcüğü, *fari* kökünden geliyor. "Fari" de "söylemek" demek. Hayvan hikâyeleri ile köle Ezop'un kendisine ilişkin öyküleri bir anlamda politik reform isteklerini içeren öykülerdi. Basit öyküler kılığında hep toplumsal değişim isteği yansıtılırdı. Nesneler ile hayvanların öyküleri, 18. yüzyılın ortalarında, çocuklar için de yetişkinler için de en popüler tür olmuştu.

Ezop öyküleri, Rönesans boyunca da modern kültürde de hep ahlaki açıdan eğitici kabul edildi. Çocukların yanı sıra büyükler de ilgiyle okudular Ezop öykülerini. Bu öyküler hep konuşma diliyle (*vernacular*) yazılmıştır. *Vernacular* Latince *verna* kelimesinden gelir. Ezop öykülerinin Yunan uygarlığında da büyük yeri vardı. Bu öyküleri duymamış öğrenciler okula bile başlatılmazlardı denir. Bu öyküler çoğunlukla çocuk dünyası ile yetişkin olmanın güçlüklerine karşı mücadeleyi içerir. Dolayısıyla öykülerdeki okul, sınıf karşıtlığı toplumdaki karşıtlıklardır. Buna karşın, babaların oğullarına yönelik öğüt-

lerini de içerdüğinden ötürü, Hıristiyanlığın kimi değerleriyle de uyuşur.

Çocuk edebiyatı gittikçe Püritenlerin koruması altında, yeni, apayrı bir tür haline geldi. Püritenlerin çocuğa büyük değer vermesinin de etkisi var elbette bu gelişmede. Bunyan'ın *Hac Yolunda*'sından sonra 17. yüzyılın belki de en popüler kitabı olan James Janeway'ın *A Token for Children* (Çocuklar İçin Bir İşaret) adlı kitabında "Bir çocuk ailenin sorumluluğunda kıymetli bir mücevher" olarak değerlendirilirdi. Çocuk ailenin olduğu kadar Püritenlerin de geleceği sayılırdı çünkü. Bu nedenle Hıristiyanlığın çocuk eğitiminde Ezop öyküleri büyük yer tutar. Hıristiyan azizlerinin en büyüklerinden Aziz Augustinus, fablları Hıristiyan eğitiminin önemli bir parçası olarak görmüştür bu yüzden.

Ezop öyküleri, Ortaçağ yazarları tarafından da aktarılan, sürdürülen öyküler oldular. Sadece Latince değil, eski Fransızcada, Almancada, İspanyolcada da. Fabller, Avrupa konuşma diline dönüşen klasik edebiyatın ilk çalışmaları arasına girdiler. Sadece basit oluşlarından değil, başka dillere çevrilmeye uygun oluşlarından ötürü de. Ezop öyküleri, özellikle matbaanın ilk yıllarında günlük yaşamın kılavuzu haline geldiler neredeyse.

Ortaçağ Hıristiyan dünyasında çocukların sanatla, edebiyatla çok içli dışlı oldukları söylenir. Öyküler hep İncil kaynaklı öykülerdir tabii ki. En tanınmış öykü, 1255' te Yahudilerce öldürüldüğü iddia edilen (Hıristiyanlarca şehit kabul ediliyor), Lincoln'den Hugh adlı çocukla ilgili olanıdır. Bu öykünün etkisi Chaucer'ın "Başrahibe'nin Hikâyesi"nde de görülür.

Birçok kaynak bu iddianın gerçek olmadığını, anti-semit bir iftira olduğunu belirtir, gerçeklik payı da var. Her şeyden önce işkence ya da öldürme Yahudilere "On Emir" aracılığıyla yasaklanmış suçlardır. Bu iddialara din-

ler tarihinde “kan iftirası” denir. İddiaya göre Yahudiler henüz ergen olmamış bir çocuğu kaçıırır, çoğunlukla ölüm gününe kadar sinagogda saklar, sonra törenle öldürürler. Bu inanış Yahudilere yönelik toplu kıyımların gerekçelerinden biri olmuştur hep.

Çocuk edebiyatı deyince John Locke’un mutlaka bilinmesi gerekiyor. Locke’un bu alandaki teorileri son üç yüz yıl içinde eğitimde, öğretimde diğer eğitimcilerden çok daha etkili oldu. İngiltere’nin yanı sıra Fransa, Almanya, Hollanda ile Amerika’da da etkisi hep hissedildi Locke’un. Locke’un çocuk edebiyatını biçimlendiren kişi olduğu genel kabul görür. Çocuk kitapları 19. ve 20. yüzyıllar boyunca Locke’un felsefesi doğrultusunda yazılmıştır.

Robin Hood’u ben de, her çocuk gibi heyecanla okumuşumdur. Ben/biz severek okuduk ama yazıldığı dönemlerde benim ya da bizim gibi düşünenlerin sayısı çok değildi. Öyle ki, o dönemlerin ahlakçıları, *Robin Hood* öykülerinin “çocukluğu bozduğunu” bile ileri sürmüşlerdi. Örneğin, İncil’in en iyi İngilizce çevirmenlerinden sayılan William Tyndale, *Robin Hood*’u, 1528’de yazdığı *Obedience of a Christian Man*’de (Bir Hristiyanın İtaati), açıkca kınar. Bu öyküler hakkında 16. yüzyılın yazarları da benzeri bir yaklaşıma sahipti.

Yakın zamanda yazılmış en güzel çocuk öykülerinden biri *Charlie’nin Çikolata Fabrikası*’dır bana sorarsanız. Yazarı Roald Dahl’ın müthiş bir çikolata tutkunu oluşuyla ilgisi vardır bu kitabın yazılmasının. Çocukların dünyasına kolayca girecek kadar titiz olan Dahl, üç yaşındayken kendisinden birkaç yaş büyük ablasını apandisit patlamasından, kendi kızı Olivia’yı yedi yaşında bir beyin hastalığından kaybetmiş birisi olarak kaldırılması güç acılar yaşadı. Oğlu Teo’nun da dört aylıkken bir trafik kazasında kafasından yaralanıp özürlü kaldığını da

eklersem, Dahl'ın onca sıkıntıyı çocukların dünyasına sığınarak atlatmış oluşuna hayranlık duyuşum anlaşılmış olur. Dahl, 1990'da öldü. Tam 36 yıl yaşadığı, ikinci eşinin halen yaşamını sürdürdüğü evinin bahçesi yarattığı kahramanların heykelleriyle, öykülerinde geçen, bir Çingene arabasının da bulunduğu araç gereçle dolduruldu.

Babasını çok genç yaşta kaybettiği için, Roald Dahl ailesinin tüm sorumluluğunu üzerine almak zorunda kalmıştır, derler. Bu nedenle öykülerinde her zaman güvenilecek bir yetişkin arayışı içinde olduğu ileri sürülür. O güzelim kitaplarını evinin bahçesindeki bir köşeye kondurduğu tek kişilik kulübesinde yazmıştır. Torunu Sophie için de yazdığı bir kitap vardır. Sophie Dahl günümüzde yazarlığa başlamadan önce dünyanın en ünlü mankenlerinden biriydi.

Alice'e Teşekkürler

Alice Harikalar Diyarında da keyifli bir kitaptır. Yazarı Lewis Carroll olarak bilinir ama bu yazarın gerçek adı değildir. Charles Lutwidge Dodgson aslında bir vaizdi. İngiltere'de, Oxford Üniversitesi'nde ders de vermiştir. Vaiz olmasına rağmen yetişkinlerle konuşmakta zorluk çeken biriydi Dodgson. Ama çocuklara öykü anlatırken bambaşka biri olurdu. 4 Temmuz 1862'de yanında bir din adamı olduğu halde Lorina, Alice, Edith Liddell adlı üç kız kardeşi pikniğe götürürken Thames üzerinde bir botta sıkılmasınlar diye onları eğlendirme amaçlı bir öykü anlatmıştı. Alice adını verdiği küçük bir kızın maceralarıydı hikâyede anlatılan. O küçük kızların ilgiyle dinlediği bu hikâyeyi en çok seven de üç kız kardeşin ortancası Alice'ti.

Alice, Dodgson'a hikâyeyi yazması için adeta yalvarmıştı. O yılın Noel'inde Dodgson Alice'e desenlerini de

kendisinin çizdiği *Alice Harikalar Diyarında* adlı hikâyenin elyazmalarını verdi. Hikâyenin anlatıldığı bottaki tüm kahramanlar da kitabın üçüncü bölümünde görünürler. Bu bölümde Alice'i Elebaşı, Dodgson'u Dodo, din adamını Ördek, Lorina'yı Lori, Edith'i de Kartal Yavrusu olarak görürüz.

Dodgson, Liddell kardeşlerin beğenilerinin de özendirmesiyle hikâyeyi yayınevine yolladı. Yine de üniversite çevrelerinde böyle saçma işlerle uğraştığının bilinmesinden çekindiğinden kendi adını koymadı kitabına. Lewis Carroll adını kullandı, bu adla tanındı, bu adla ölümsüzleşti. Hemen belirteyim, Dodgson da Shakespeare gibi İngiliz diline deyimler kazandırmış önemli bir yazardı.

Dodgson ile küçük Alice'in babası matematik profesörü Henry Liddell Oxford Üniversitesi'nde meslektaşılar. Dodgson bekârdı, tek başına yaşıyordu, bu nedenle çocuklarla çok ama çok iyi arkadaşlıklar kuran biriydi. O sıralar 30 yaşında olan Dodgson, bir gün Liddell'in daveti üzerine evlerine gittiğinde 11 yaşındaki Alice'i ilk kez o gün görmüştü. O günden başlayarak yaşamları adeta iç içe geçti.

Aynı zamanda fotoğrafa da meraklı olan Dodgson elbette Alice'in de fotoğraflarını çekmiştir. En bilineni çocuğun yarı giyinik haldeki fotoğrafıdır. Bu benim açımdan can sıkıcı bir durum. Dodgson için "çocuk düşkünü" dediğim yok ama bu ilgi bana pek doğal gelmiyor. Alice'in annesi de öyle düşünmüş olmalı ki Dodgson'a kendisi ya da çocuklarıyla bir daha görüşmemesini söylemiş. Dodgson'un kızına yazdığı tüm mektupları da yok etmiş. Anne Liddell bunun nedenini asla açıklamadı bildiğimiz kadarıyla ama nedenin ne olabileceği tahmin edilmiştir, denir. Annenin Alice'in fotoğraflarının Dodgson tarafından pornografik bir malzemeye dönüştürülmesinden, aynı zamanda yazarın tüm zamanını neredey-

se kıızıyla geçirmesinden hoşnut olmadığı iddia ediliyor. Bir başka teori ise Dodgson'un Alice'le evlenmek istediğini anneye söylemiş olması.

Dodgson'un yine Lewis Carrol adıyla yayımladığı, yine Alice'e ithaf edilmiş olan diğer kitabı *Alice Aynanın İçinde*, ilkinden daha otobiyografik bir içeriğe sahiptir. Yazar iki yıl boyunca Alice'i görmemiştir kitabı yazar-ken, belki de bu nedenle çok da dokunaklıdır. Alice ile arasındaki yaş farkından ötürü üzüntüsünü de sık sık dile getirmiştir Dodgson, öyle derler.

Bizim Robinson

Robinson Crusoe da, sakıncalı yanları bir yana, çok etkileyici, sürükleyici, eline ilk alanda kitap okuma hevesini körükleyen muhteşem bir kitap. Defoe'nun bu başyapıtı kimleri etkilemedi ki? Örneğin Jack London'ı. Gençliğinde dilencilik yapan, serserilik suçlamasıyla polisçe gözaltına alınan London'ın aklına bir kütüphaneye girmek gelmeseydi, belki de 40 yaşında yaşamını yitiren, 19 yaşına kadar ortaokul yüzü görmeyen bu maceracı adamın büyük romancılığı ortaya çıkmayacaktı. O kütüphanede eline aldığı *Robinson Crusoe*'yu, açlığını unuttacak kadar ilgiyle okumuştur. Kitap okuma tutkusu da böyle başladı. O kadar çok ders çalıştı ki sonunda California Üniversitesi'ne girmeyi başardı.

Tabii herkesi Jack London'ı etkilediği gibi etkilemiş değil bu kitap. Örneğin Charles Dickens, *Robinson Crusoe*'yu pek başarılı bulmazdı. Her çocuğun zevkle okuduğu bu kitabı ben de okudum elbette. Hangimiz o adada olmak istemezdik ki? Jean-Jacques Rousseau, eğitici özellikler taşıyan *Émile* adlı kitabında, bu kitaba adını verdiği öğrencisi Émile'e okunacak tek roman olarak Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'sünü önerir.

Ancak, Rousseau gibi düşünmeyenlerin sayısı da az değildir. Ben okuduğumda şunları düşünmüştüm: *Robinson Crusoe*'da, toplum dışılığı özendiren, köle Cuma üzerindeki "efendi" iktidarını sevimli gösteren yanlar var. İlk okuduğumda, bu sakıncalı görüşlerin üzerimde bir hayli etkili olduğunu söyleyebilirim. Daha doğrusu Robinson ile Cuma arasındaki efendi-köle ilişkisinin bana çok doğal geldiğini anımsıyorum. Bu yanıyla elbette olumsuz bir etkidir bende bıraktığı. Bu "doğal karşılama" durumu tüm yaşantımda, bu tür ilişkileri doğal görmeme yol açabilirdi. Ancak ne mutlu ki yazılmış tek kitap *Robinson Crusoe* değildi. Yaşantıma yön veren, dünyayı anlamama, yorumlamama yol açan muazzam başka kitaplar da okudum.

İlk basıldığı 1719'tan bu yana *Robinson Crusoe*'nun çocuk ya da yetişkin herkes üzerinde çok büyük bir etkisi oldu. İngilizce dilinin en çok okunan kitabı olduğu söylenir. Defoe'nun bu eseri Püriten sadakati ile Locke'un epistemolojisini bir araya getirmiştir. Dolayısıyla kitap, dinî mesajlar içerir. Bu, daha romanın kahramanının adından başlar. Crusoe, Kreutznaer'ın Anglikanlaştırılmış halidir. Yine Almandaki Kreutzfahrt (Haçlı) kelimesine yakındır. Yani Crusoe bir Haçlıdır.

Defoe, ülkesinde yazdıklarıyla çok etkili olmuş, kendi başını da sık sık belaya sokmuş bir yazardı. *The Shortest-Way with the Dissenters* (Muhafızlarla Başa Çıkmanın En Kısa Yolu) adlı kitabında din eleştirisi yaptığı için hem para cezasına mahkûm olmuş, hem de, daha kötüsü, üç gün boyunca bir meydanda direğe bağlanarak teşhir edilmişti. Ama okurları bu üç gün boyunca adeta onu çiçeğe boğmuşlar.

Daniel Defoe'nun neden bir istihbarat ajanı olduğuna akıl erdiremem. 1704'te, İskoçya dağlarında Alexander Highsmith adıyla ajanlık yapar, İskoçyalıların siyasal görüşleri hakkında bilgi toplar, bağlı olduğu kuruma ak-

tarırdı. Kendini istihbarat işine bir hayli kaptırmış biriydi Defoe. Öyle ki, kurumuna “Genel İstihbarat Sistemi” başlıklı bir de tasarı sunmuştu. Muhalefet yanlısı gibi görünüp hükümet adına çalışan biriydi kısacası. En sevimsiz tarafı budur benim gözümde.

Günümüzde de devletin kirli işleri için ya da bilimsel bilgi toplamak için bilimainsanlarını, yazarları kullandığı sır değil. Antropolog Ruth Benedict’in “Japon ayıp kültürü” ile “Amerikan kabahat kültürü”nü karşılaştırdığı *Krizantem ve Kılıç* adlı çalışması Amerikan yönetiminin ondan yapmasını istediği bir araştırmadır. Yani her dönemde egemenler kendileri için çalışacak yazarlar, biliminsanları buluyorlar.

Defoe’nun *Robinson Crusoe*’yu yazarken, Batı’da Abubacer adıyla bilinen Endülüslü Müslüman filozof İbn Tufeyl’in *Hay bin Yakzan* adlı kitabından etkilendiğini söylerler. Bunu dile getirenler sadece, her önemli gelişmeyi Doğu’ya ya da Müslüman coğrafyaya mal etme gayretinde olanlar değil, kimi Batılı araştırmacılar. Örneğin Carra de Vaux bulardan biri.

Hilmi Ziya Ülken, Francis Bacon’ın *Yeni Atlantis*’i de aralarında olmak üzere birçok kitabın *Hay bin Yakzan*’dan esinlendiğini söylemekle beraber, “İbn Tufeyl’in Hay hakkında anlattıkları Daniel Defoe’nun *Robinson Cruose* romanına benziyor ancak, ondan farklıdır,” der.

Doğu Etkisi

Bu iddiaların dile getirilmesi şaşırtıcı değil. Doğu edebiyatının Batı edebiyatına etkileri elbette oldu. “Aşkın Marco Polo’su” olarak tanımlanan İtalyan şairi Boccaccio’nun ünlü mü ünlü *Decameron*’u Doğu tarzıyla yazılmış, kökenleri Arabistan ile Hindistan’a kadar uzanan bir şaheserdir örneğin.

Ama herhalde Doğu'nun ünlü masalı *Binbir Gece Masalları* kadar Batı edebiyatını etkileyeni yoktur. Doğu'ya giden Batılı gezginlerin beraberinde ülkelerine getirdikleri biliniyor bu masalları. Batılı edebiyatçılar bazı öykülerinde bu masallardan etkilendiler. 12. yüzyılda yazılmış bir İtalyan romanında, yaşadıkları deneyimlerden ötürü kadınlara güvenleri kalmayan imparator çocuklarının öyküsü yer alır. Bu, *Binbir Gece Masalları*'ndan alınmış bir konudur. 16. yüzyılda Ariosto'nun *Orlando Furioso* adlı romanında aynı konu yeniden işlenir. Bir Fransız romanı olan *Aucassin ile Nicolette*'deyse bir soyunun Kuzey Afrikalı bir savaş esiri olan sevgilisinden ayrı düşmesi anlatılır. Bu konu da *Binbir Gece Masalları*'ndan alınmıştır. *Herzog Ernst* adlı Alman destanında da *Binbir Gece Masalları*'nda bulunan konular vardır.

Yine ünlü Alman efsane kahramanı dövüşçü kız Brünhild motifi İran kökenlidir, *Binbir Gece Masalları*'ndan alınmıştır. İtalya'da da büyük İtalyan şair Boccaccio'nun sözünü ettiğim *Decameron*'unda yer alan "Evli Adam ve Papağan" hikâyesinde de *Binbir Gece Masalları*'na benzer motifler bulunur. Ünlü fablci La Fontaine'in 240 hikâyesinin çoğunda *Binbir Gece Masalları*'nı hatırlatan örnekler yer alır.

Hezar Efsane adlı eski bir Farsça yapıt olduğu söylenen *Binbir Gece Masalları* Batı'da o kadar etkili olmuştur ki bu masallardaki gerçek olmayan olaylar, Batı'da hayata bile geçirilmiştir. Katharina Mommsen'in verdiği bilgiye göre 15. yüzyılda Belçika'da böyle bir olaya rastlanmıştır. Dük İyi Yürekli Philip'in sarayında *Binbir Gece Masalları*'nda geçen "Ebu Hasan'ın Serüveni" adlı öykü aynen canlandırılmış. Bu öyküde, Halife Harun Reşit, Ebu Hasan adlı birini uyku ilacı ile uyutarak saraya getirir. Veziri dahil olmak üzere tüm saray görevlilerinden Ebu Hasan'a uyandığında hükümdar gibi davranmaları-

nı ister. Ebu Hasan uyandığında herkesin karşısında saygıyla eğildiğini, kendisine sürekli olarak “Hünkârım” dendiğini görünce halife olduğuna gerçekten inanır. Gün boyunca dilediği gibi yer, içer, eğlenir. Sonra yeniden uyutularak evine yollanır. Ebu Hasan, uyandığında gördüklerinin bir rüya olduğunu düşünür. İşte bu hikâyeye İyi Yürekli Philip tarafından birebir gerçekleştirilmiştir.

Hap Gibi Kitaplar

Bir de özellikle çocuklar için eğitim amacıyla yazılmış kitaplar vardır. “Eğitme” niyeti o kadar ustaca gizlenmiştir ki değil bir çocuğun bir yetişkinin bile fark etmesi zordur bunu. Babamın bana aldığı Charles Kingsley’nin *Su Bebekleri* böyle bir kitaptı.

Milli Eğitim Basımevi tarafından yayımlanmış, çok güzel kokulu bir kitaptı. Denizin altında insanların da gidip dolaşabildiği bir yaşam olduğunu sandım bu kitap yüzünden. Ta ki babamın bunun gerçek olmayan bir çocuk öyküsü olduğunu söylediği âna kadar. Öykü, küçük çirak Tom’un başından geçenleri anlatıyordu.

Kitapta Kingsley ile ilgili bilgiler de vardı. Kingsley, Hıristiyanlığın ancak gerçek bir sosyalizmle sonuçlanacağına inanan biriydi. Bir arkadaşına yazdığı mektupta *Su Bebekleri* için şunları yazmış: “(...) dinî hakikatleri Tom’un başından geçen saçmalıklar şekline soktum. Çünkü, inançlarını kaybetmiş, artık yaşayan bir Tanrı’ya bütün kalbi ile inanamayan bir nesle, kabul ettirmek istediğim şeyleri ancak böyle bir hap ile yutturabilirdim.”

Ben, sanırım bu hapi yutmadım. Kitap inanılmaz güzeldi gerçekten de ama orada verilmek istenen iyi şeylerin Hıristiyanlıkla ya da başka bir dinle ilgili olup olmadığını fark etmedim bile. Fark etsem de herhalde önemsemezdim.

Meğer bu kitabı Kingsley dördüncü oğlu için yazmış. İlk üç oğlu için de *The Heroes* (Kahramanlar) adlı bir kitap kaleme almış. Var böyle birçok örnek. Büyük Fransız düşünürlerinden Condorcet de küçük kızı Eliza için ahlaki bir metin kaleme almıştır. Bizde de şair Nabi'nin *Hayriyye*, Sümbülzade'nin de *Lütfiyye* adlı kitaplarını oğullarına öğüt niyetiyle yazdıkları bilinir. İyi ki böyle babalar var da biz de güzel kitaplar okuyabiliyoruz.

YOLUM

“Dünyada kalem ve kâğıt oldukça hiç aralıksız ve
hiç usanmadan üzerinde gideceğim bir yol
olduğunu kim görmez ki?”

Montaigne

Alberto Manguel, *Okumanın Tarihi*’nde ün kazanmış kimi okurlardan söz eder:

On dokuzuncu yüzyılda yaşamış Eloise Bertrand adlı, güncesi Franko-Prusya savaşıdan zarar görmeden çıkmış olan ve Nerval okumaları konusunda notlar tutmuş Fransız bir öğrenci kız; Londra’da Court Tiyatrosu’nda *The Vicar of Wakefield* [Wakefield Papazı] adlı oyun sırasında suflörlük yapan Douglas Hyde; Proust’un kâhya kadını olan ve efendisinin uzun romanının büyük bir bölümünü okumuş olan Celeste.¹

Manguel’in bu listesine eklenecek adlar var elbette. Örneğin André Maurois, kendisine, Montaigne’in dostu olan Grenoble’lu bir odun satıcısından söz edildiğini be-

1. *Okumanın Tarihi*, çev. Füsun Elioğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

lirtir, "Bu adam, cebine üstadının bir kitabını yerleştirmeden katiyen seyahate çıkmazmış," der. Francis Bacon'ı da ünlü okurlardan saymak gerekmez mi? Bacon da Montaigne'i severek okurdu. Nurullah Ataç, "Denemeleri onunkine benzesin diye, hiç olmazsa onunkilerden heves edip yazmış," diyor Bacon için. Montaigne'in ünlü okurlarından biri de filozof Pascal'dır. Hayranı olduğu bu büyük yazarın eserleri elinden düşmezdi Pascal'ın.

Merhaba Montaigne

Felsefe bölümünü kazandığım dönemde, sonraları Yazarlar Kooperatifi'nde (YAZKO) yeniden buluştuğum, tiyatro eleştirmeni Hayati Asilyazıcı, Türk Haberler Ajansı'nda çalışıyordu. Bana Bacon'ın *Denemeler*'ini alıp okumamı söylediğinde, denileni hemen yapmış, Bacon'un yanı sıra o sırada rastladığım Montaigne'in *Denemeler*'ini de almıştım. Adı kulağıma çalınmış ama hakkında o âna kadar çok şey bilmediğim Montaigne'le ilk tanışmam böyle olmuştur.

38 yaşındayken şatosuna çekilip doyasıya okuyup yazmak için işinden ayrılan Montaigne, *Denemeler*'ini okuduğu kitaplardan aldığı notlardan derlemişti. Bu kitap bir başyapıttır kuşkusuz. Ondan iki yüz yıl sonra yaşamış olan hayranlarından Madame La Fayette, "Herkesin komşu olmak isteyeceği muhteşem biri," diye tanımlıyor Montaigne'i. Ünde, soylulukta gözü olmadığı da biliniyor. Yaşadığı dönemde her büyük ailenin arması olurdu. Genellikle de kahramanlık nişanlarıyla doldurulurdu bu armalar. Montaigne, kendi aile armasının altına sadece, "Ne Biliyorum?" yazar. Ne alçakgönüllülüktür bu.

Roger-Pol Droit, "Montaigne'i okumaktan duyulan zevk nereden gelir, üslubundan mı?" diye sorup devam ediyor:

Kaleminin sertliğinin zamanı aşmış geldiği gayet iyi bilinir. Kendisine yakışır bir yaşamı bilgelikle sürdüren kibar bir adamın temiz yürekliliğinden mi? Tümcelerinde saflık ve sertliğin incelikle karışması mıdır bu zevkin temeli? Bu açıklamaların hepsi yetersizdir. İnsana "haz veren" Montaigne'in içindeki düşünürdür. Büyük düşünce adamları arasında belki de en şaşırtıcı ve kuşkusuz en çetin olanıdır.

Montaigne'i okuyanlar Droit'nın belirlemelerinin isabetini bilirler herhalde. Bu tür bir değerlendirmeyi Droit'dan yıllar yıllar önce, 18. yüzyılın en önde gelen Fransız eleştirmenlerinden Sainte-Beuve de yapmıştır: "Ciddi olarak neden bahsederse etsin muhakkak sonunu güzel bir şekilde bağlar. Kullandığı usul hakkında bir hüküm vermek için kitabından bir sayfa açmak, herhangi bir mevzu üzerinde konuşurken onu dinlemek kâfidir; neşelenmediği, geliştirmedeği hiçbir mevzu yoktur."

Montaigne'e ilişkin değerlendirmelerde, okurları üzerindeki etkisinin büyüklüğüne özellikle vurgu yapılıyor. Étienne Pasquier, onu okuduktan bir süre sonra "ruhumuz"un onunla dolduğunu hissetmemenin olanaksız olduğunu düşünmekte haksız sayılmaz pek.

İyi de Montaigne'in kendisi nasıl bir okurdu acaba? Tat almaktan hoşlanan, araştırmacı bir okur olarak biliniyor. Dediği şu: "Kitaplardan yalnız insanca bir eğlenceyle tat almaya çalışırım."

Montaigne'in, Sainte-Beuve'ün "tarikat" olarak nitelendirdiği ciddi bir tutkunlar kitlesi var. O kadar çok sevilmiş ki... Beuve bunlardan birinin, Montaigne'e ilgili hemen her ayrıntıyı bulup çıkarmayı, ona ilişkin en küçük belgeyi bulmayı yaşamının adeta amacı yapmış olan Doktor Payen olduğunu belirtir. Montaigne'in manevi

kızı olduğu söylenen Gournay de yaşamını Montaigne adamıştır, diyor Sainte-Beuve.

Yazdıklarıyla, düşünceleriyle adı etrafında bir efsane oluşan Montaigne'in çok tembel olarak bilinmesi şaşırtıcı geliyor insana.

İyi Okur Kolomb

Bir macera adamı olan Kristof Kolomb'un da iyi bir kitap okuru olduğu belli. Az okumuştur ama öz okumuştur gerçekten de. Okuduğu kitapların beş tanesinden haberdarız. Papa II. Pius'un *Historia Rerum Ubique Gestarum*'unun 1477 Venedik baskısı, Pierre d'Ailly'nin *Imago Mundi*'sinin 1483 baskısı, Marco Polo'nun *Seyahatname: Dünyanın Tasviri*'nin 1485 baskısı, Yaşlı Plinius'un *Doğa Tarihi*'nin 1489 baskısı, bir de Plutarkhos'un tam metni 1470'de Latinceye çevrilmiş olan *Theseus-Romulus: Parallel Hayatlar* adlı kitabı. Okuduğu kitaplar arasında en beklenmedik olanın bu son kitap olduğu söylenir.

Amerika'nın 1920'li yıllardaki en ünlü bankeri J. Pierpont Morgan da sıkı kitap okurlarındandı. Kütüphanesinde Kıpti dilinde yazılmış eserlerden, Kolomb'un Amerika'yı keşfinden önce rahiplerce yazılmış eserlere kadar çok sayıda değerli kitap bulunurdu. Shakespeare'in bazı kitaplarının ilk baskılarının yanı sıra Gutenberg'in matbaasında basılmış bir de Kitabı Mukaddes vardı ki paha biçilmez.

Samuel Taylor Coleridge on kardeşin en küçüğüydü. Dolayısıyla ağabeylerinin fazlasıyla ezdiği bir çocuktu. Ağabeylerinin baskısından kitaplara sığınarak kurtulmuştu denir. Thomas De Quincey'nin kitaba da okumaya da düşkünlüğü dillere destandır. Kendisine kalan mirasın büyük bir bölümünü beş bine yakın kitaptan oluşan kütüphanesine harcadığı bilinir.

Doğu'dan İyi Okurlar

Manguel'e gücendim biraz. Zevkle okuduğum, elimden düşürmediğim kitabında Doğu'dan çok az örneğe yer vermesine alındım doğrusu. Doğu'dan da ünlü okur sıfatını hak eden kimse yok mu? Olmaz mı? Elbette var.

Müslüman dilbilimci Ebu İshak el-Harbî'nin (ölümü 285/898) bir kitap meraklısı olduğu bilinmez değildir. Çalışmaları sırasında çok fazla kâğıt, mürekkep kullandığını da söylerler. Evinde, sadece filoloji ile hadislerle dolu tam 12 bin not defteri vardı ki bu azımsanacak bir sayı değildir. "Bu kadar kitabı neyle topladın?" diyenlere yanıtı şudur: "Kanımla, canımla."

Hadis konusunda önde gelen otoritelerden biri olan İbn Şihâb ez-Zührî, kütüphanesindeki kitapları etrafına dizerek düşünürdü bir çalışmaya başlamadan önce. "Nazarımda bu kitaplar, üç ortaktan daha çok kırgınlığımı çekiyor," dermiş karısı.

Ortaçağ İslam dünyasının en önemli kitap tutkunlarından biri de kuşkusuz Ebu Ali bin Sivar el-Kâtib'dir. (Bir başka kaynağa göre bu kişi Ebu'l-Kasım el-Büstî de olabilirmiş, belirteyim). El-Kâtib'in uluslararası üne sahip kitaplığı, İslamda vakıf olarak kurulan ilk kitaplık özelliğini de taşıyordu. Ne yazık ki 1090'da Bedeviler tarafından yok edilmiş.

Câhiz'in bir kitap kurdu olduğunu söylemeye gerek yok, biliniyor. Kitapları yazarak çoğaltan varrakların dükânlarını kiralar, geceleri orada bulunan kitapları okurdu Câhiz.

Salâh Birsell, bizde de adı edebiyat tarihine geçmiş kitap tutkunlarının olduğunu yazar, *Halley Kimi Kurtarı*'da. Birsell, Refi Cevat Ulunay'ın sözünü ettiği Mazhar adlı kişinin tam bir kitap delisi olduğunu söylüyor. Neyi var neyi yok kitaba yatırır mı Mazhar Bey. Birsell,

Ulunay'ın şöyle yazdığını aktarıyor: "Zavallı Mazhar Bey, üstte yok, başta yok. Ama yine kitaba para bulur. Dahası, Sahaflar'da son meteliğine kadar kitaba verdikten sonra, cebinde yol parası da kalmadığı için, kitapları yüklenecek Bakırköyü'ne kadar yaya gittiği de olurdu."

Salâh Birsell, kendi tanıdığı bir başka kitap delisi Saim Nihat Bilge'den de söz eder: "(...) yemez içmez parasını kitaba yatırır. Kimi zaman sahaflığa kalkışıp evlerden çuvallarla kitap satın aldığı da olurdu. Bunların içinden işine yarayacakları ayırır, gerisini şuna buna dağıtırdı. Böylece oldukça zengin bir tiyatro kitapları koleksiyonu elde etmişti."

Saygıdeğer Öğretmenler

Kitap okumayı bana sevdiren babamdır elbette ama lise yıllarındaki edebiyat öğretmenim Bayram Başaran'ın da üzerimdeki etkisi çok büyüktür. Bazı dergilerle onun sayesinde tanıştım. Okunmuş bir kitabın nasıl değerlendirileceğini hep Bayram Öğretmenimden öğrendim.

Kendisinden bir şey öğrenilen kimselere itibar büyüktü Doğu'da. Cemil Meriç, "Hint'te hocaların soyadı taşınmış," der. Öğrencilerdir bunu yapanlar. Tarihçi Mustafa Ali de, sadrazamdan şikayetçi olduğu bir zamanda, dönemin padişahı Murad'a mektup yazıp, eğitilmiş kişilere değer verilen Hindistan'a göç etmekten söz ettiğine göre Meriç'in dediği doğrudur.

"Soyadları taşınacak kadar" sevilip sayılan öğretmenler her dönemde olmuştur. Tolstoy da yaşamındaki etkili kişinin, otobiyografik özellikler de taşıyan ilk dönem öykülerinden *Çocukluk*'ta Karl İvaniç Mauer adıyla anlattığı kahramanın öğretmeni Theodore Rossel olduğunu söyler. Mükemmel Almanca, İngilizce bilgisini bu öğretmene borçludur.

Elbette saygı duyulacak bir meslektir öğretmenlik. Öğrencideki cevheri keşfetmek, onu işlemek herkesin harcı değil. Demokritos da büyük öğretmenlerden biriydi. Yolda karşılaştığı bir hamalın, taşımakta olduğu odunları ne kadar ustaca dizdiğini görür bir gün. Sohbeta başlayınca hiç de boş olmadığını anladığı genç hamalı öğrencisi olarak yanına alır. Bu hamal bir süre sonra felsefe tarihinin ilk büyük sofistlerinden biri olacaktır, Yunan felsefe tarihinde çığır açan Protagoras. Büyük Dante de, kendisini çok etkileyen, bir anlamda öğretmeni sayılması gereken Vergilius'a hayrandı. "Sen benim ustamsın, beni sen yarattın," der Virgil'e. Aslında bir mimar olmasına karşın, hiç basılmamış, "Konsolların Verdiği Rahatsızlık Üzerine Bir Deneme" adlı metniyle edebiyat tarihine girmiş olan Jules Vabre'in Shakespeare hayranlığı da dillere destandı. Öğretmeni saydığı Shakespeare'in tüm eserlerini orijinalinden okuyabilmek için İngilizce öğrenen Vabre, Shakespeare'i Fransızcaya, kurallarıyla çevirme ilkelerini bulmuştur.

Nietzsche de Stendhal'e büyük hayranlık duyardı. *Ecce Homo*'da Stendhal'le tanışmasından "hayatımın en güzel tesadüflerinden biri" diye söz eder.

Tarihe geçmiş büyük öğretmenlerden biri de 846'da ölmüş olan (Muhammed bin Ziyad) İbnü'l-Arabî'dir. Çok önemli bir dil bilginiydi. Ders verdiği öğrencilerinin bir teki bile onun bir kitaba bakarak ders verdiğine tanık olmamıştır. Ama ders notlarından yola çıkarak çok sayıda kitap yazan öğrencisi olmuştur. 956'da ölen bir başka bilgin olan Mutarız lakabıyla da bilinen Gulâm-ı Sa'leb Zâhid de önemli bir öğretmendi aynı zamanda. Yazdığı kitaplarda Arapların yok sanarak kullanmadığı ne kadar kelime varsa hepsinin varlığını kanıtlamıştır.

Öğretmenler her zaman sevgi görmediler tabii ki. Din konusundaki görüşleriyle yaşadığı dönem, yani 893'te, Papalık'ın tepkisini çeken filozof Erigena İngiltere'de

bir manastırda hocalık yaparken, kendisine kızan öğrencilerin demir kalemleriyle şişlenip öldürülmüştür. Ne acı.

Doğu'nun ünlü okurlarından söz edeyim biraz daha. 1030-1109 yılları arasında yaşamış Yahya bin et-Tebrizî'yi de ünlü okurlardan sayabiliriz pekâlâ. Onunki sadece bir kitabın yazarına hayranlık duymak değil, bilginin peşinde koşmaktı aslında ama, madem tarihe kaydı düşülmüş, onu okuma yolunda ün kazanmışlardan da sayabiliriz. Ezherî'nin *Kitap et-Tekdib*'inde kafasına takılan kimi soruları, bir zamanlar ders aldığı Ebü'l-âlâ el-Ma'arri'ye sormak isteyen Tebrizî'nin, Suriye'de yaşayan hocasının yanına gitmek için at kiralayacak parası olmadığından İran'dan Suriye'ye yürüdüğü anlatılır. Bir torbanın içine koyduğu kitabı, Bağdat Kütüphanesi'nde uzun zaman sergilemişler. Yol boyunca sırtından akan terle lekelenmiş bir kitaptır söz konusu olan.

Ünlü filozof İbni Sina da elbet kendinen beklenildiği gibi çok iyi bir okurdu. Anlaşılmasının zor olduğu bilinen Aristoteles'in *Metafizik*'ini tam kırk kez okumuştur, denir. Anladığı zaman da sevinçten, sokakta sadaka dağıtmıştır.

Robert Burton tüm ömrünü kitap okuyarak geçirmişti. Ama sadece tek bir kitap yazdı: *Melankolinin Anatomisi*. Burton bu kitabı okuduğu birçok kitaptan edindiği bilgilerle kaleme almıştı. Orijinal bir eserdir.

Dostoyevski de hastalıklar içinde geçen ilkgençlik yıllarında erkek kardeşiyle birlikte neredeyse sayılamayacak kadar çok kitap okudu.

Peki Ya Okumayanlar?

Kitap okumakla olduğu gibi, okumamak ya da az okumakla ünlenmiş olanlar da var. Bizde Tefvik Fikret'in eline hiç kitap almadığını ileri sürer Halid Ziya Uşaklıgil.

Necip Fazıl Kısakürek için de aynısını söylerler. İngiliz şairi William Wordsworth'ün de kitap okumayı sevmediğini edebiyatla ilgilenenler bilirler. Descartes da çok okuyan bir filozof değildir aslında. Çok üretken olmadığı da bilinir. Sağlığında sadece dört kitap yazmıştır. Yazmak yerine dostlarıyla, çağdaşı düşünürlerle mektuplaşmayı daha çok sevmiştir.

Bu mektup yazma işini abartanların başında 1294-1303 tarihleri arasına yaşamış olan Papa VIII. Bonifacius gelir. 50 bin kadar mektup yazmıştır. George Sand da mektup yazmayı sevenlerdendi. Mektuplarından 25 ciltlik bir külliyat yayımlanmıştır. Gece ondan sabaha kadar yazardı bu mektupları.

Mektupları konusunda en talihsiz kişi herhalde Nietzsche olmalı. Mektuplaşmaları kız kardeşi tarafından tahrif edilmiştir büyük düşünürün. Hatta bu korkunç kız kardeş Nietzsche'nin son eserini müsvedde halinde bırakmıştır, Naziler üzerinde daha kolay tahrifat yapsınlar diye. Ama herhalde en acısı ağabeyinin uzun yürüşülerinde kullandığı bastonunu Hitler'e hediye etmesidir.

Bilginin Peşinde

Doğulu ünlü Müslüman gezgin İkrime'nin de bilgi peşinde diyar diyar gezdiği bilinir. Bu gezmeler, çoğunlukla dinî bilgiler peşinde yapıldı. Hadis derlemek için tüm İslam dünyasını şehir şehir gezen İslam bilginlerinin sayısı az değildir. Bu da bilgi peşinde koşmanın, hem de çok önemli bir örneğidir. Hadis derlemecisi Ahmed bin Hanbel Bağdat'tan Kûfe'ye yürüyerek gitmiştir. Tanınmış tarihçi, Kuran tefsircisi Teberî, Ebu Bekir es-Sicistânî, Süfyan es-Sevrî, Nişaburlu Ebu'l-Abbas, Abdullah bin el-Mubarek, Ebu Abdullah Zuhâlî İslam dünyasının çok bilinen gezginleridirler. Farabî de çok gezen bilginler-

dendi. 1278'de ölmüş olan şair Muhammed bin Savvar'ın da tüm dünyayı dolaştığı iddia edilir.

Tarihçi Yâkut'un *İrşâdü'l-Erib* adlı yedi ciltlik kitabında kendisinden söz ettiği Muhammed İbni Abdullah adlı biri vardır. 1170'te İspanya'da doğmuş son derece entelektüel bir zattır bu. Öğrenmek amacıyla o kadar çok dolaşmıştır ki Yâkut uzunca anlatır kitabında. 1210'da Kahire'ye gitmiş, oradan Mekke'ye, Medine'ye, Bağdat'a, Hamedan'a geçmiş, Halep'te Şam'da, Musul'da kalmıştır. 17 yıl süren bu gezileri sırasında elbette yüzlerce not tutmuş, kitaplarında bunları değerlendirmiştir. Yâkut kitaplarının uzun bir listesini de verir kitabında.

Hıristiyan filozof Ramon Llull'un da misyonerlik amaçlı gezisi tam 22 yıl sürmüştür. Ama çok üretken bir yazar olmasına engel olmamıştır bu uzun yolculuk. Dağ başında, çölde, gemide, katır üzerinde, hemen her yerde yazmayı sürdürdüğü için ciltler dolusu kitaplar yazabildi. Üstelik birkaç dilde; Katalan dilinde, Latince, Arapça bile yazdı. Kimi araştırmacılar Llull'un dört bine yakın kitap yazdığını söylerler. Bazıları da bin kadar olduğunu söylerlermiş ama, 80 yaşından sonra 40 kitabı hem de iki yıldan kısa bir süre içinde yazdığı da bilinir.

İslam dünyasında sözlü derleme çalışmaları yapan yukarıda adı geçen bu kişiler herhalde iyi birer kitap okuru da sayılmalıdırlar. Önde gelen Kuran tefsircilerinden İbn Arabî büyük bir kitap tutkunuydu da. Kûfe'de, yaşadığı çağın en büyük kitaplıklarından birini kurmuştur.

Asur Kralı Asurbanipal da kitap, kütüphane düşkünü bir hükümdar olarak biliniyor. Ninova şehrinde MÖ 626'da muazzam bir kütüphane yaptırmıştır. Hayatının en önemli eserinin bu kütüphane olduğu söylenir. Okumayla, yazmayla arası iyi olan bir hayli hükümdar var ama Britanya Kralı III. George'un bunlardan en kültürlüsü olduğuna inanılıyor. Kütüphanesinde tam 64 bin kitabı

vardı. British Library'nin temeli bu kitaplarla atılmıştır. (İngiltere'de Arundel Şatosu'nda, Arundel lordunun kütüphanesini görmüştüm. Hemen hemen her konuda yüzlerce kitabın bulunduğu bu kütüphanede sadece müzikle ilgili kitap yok demişlerdi. Lord, müzikten nefret edermiş meğer.)

O kadar işinin gücünün arasında, ilgi duyduğu alanda kafa yormuş, kitap yazmış güç sahiplerinin olması da bana ilginç gelir. Kekeme lakabıyla bilinen Bizanslı devlet adamı Mihail Psellos'un 40 sayfalık, *Değerli Taşların Gücü Üzerine İnceleme* adlı bir kitabı vardır örneğin.

İslam dünyasında Büveyhî veziri olan İbn Abbad da (ö. 385/995) kitap düşkünü güç sahiplerinden biridir. İbn Abbad'ın kitaplığındaki koleksiyonlarının fihristi bile on cilt tutuyordu. Kitaplığına çok düşkün olan İbn Abbad, Samanî emiri Nuh bin Mansur'un, vezirlik önerisini kitaplığını bırakamayacağını söyleyerek geri çevirmişti. Ne var ki Gazneli Mahmud 1029'da bu muhteşem kitaplığı, "zındık" kitapları ayıklayıp geri kalan kitapları kendisine alarak ortadan kaldırdı.

Babil hükümdarlarından Şargon'dan da söz ederler. Hükümranlığı sırasında bilgiye, eğitime çok önem veren bu hükümdar, Kitap Şehri anlamına gelen Varaka adlı büyük bir kütüphane kurmuştu. Âlimlerden bir ekip oluşturmuş, eski, yeni ne kadar kitap varsa toplatmış, bununla da kalmayıp, bu kitapları kendi dillerine çevirecek yabancı bilginlere de başvurmuştu.

Kütüphanesiz Olmaz

Kütüphaneyi ilk kuranların Babilliler olduğunu biliyoruz. Kimi tarihçiler, MÖ 1700'ü gösterirler Babillilerin kütüphane kurdukları tarih olarak. İlk kütüphanecinin de Atina'dan Phalerum'lu Demetrius olduğu söyle-

nir. Mısırlıları da unutmamak gerekir. Onların da kitaba, kütüphaneye düşkün oldukları yönünde kuvvetli iddialar vardır. Ancak papirüse yazdıkları için Mısırlılardan günümüze kalan fazla metin yoktur. Mısır'ı yöneten firavunlar 34 sülaleden oluşuyordu. Altıncı sülale devrinde bir hükümet kâtibinin öldüğünde mezar taşına, iftihar ettiği en önemli şeyin, bir kütüphane kurucusu olduğunun yazılmasını vasiyet ettiği de söylenir. Firavun mezarlarında yapılan kazılardan elde edilen bilgiler arasında, kütüphaneden sorumlu bir de hükümet üyesine rastlanılmıştır ki bu Mısırlılarda kütüphaneciliğin ne kadar ciddiye alındığını gösterir. Diodoros adlı bir Yunan tarihçisi, Osmondyad adlı bir Mısır hükümdarının mezarında kütüphane olduğundan söz ediyor Tahir Harimi Balcıoğlu'nun (Balcızade) yazdığına göre. 11. yüzyıldan itibaren Müslüman Ortadoğu'da yüzlerce kütüphane kurulmuştur. Hatta Şiraz'daki kütüphane 360 odalıdır.

Efsanevi İskenderiye Kütüphanesi her açıdan önemliydi. Sadece kitap sayısının çokluğu ya da kitapların değeri açısından değil, kütüphanecilik bilinci açısından da İskenderiye Kütüphanesi'nin eşi benzeri yoktu. Yine de Umberto Eco İskenderiye'de sanıldığı gibi çok sayıda kitap olmadığını iddia eder. Geniş bir meydana, mermerlerden yapıldığı belirtilen bu kütüphanenin koridorları dönemin en muhteşem heykelleriyle süslüydü. Kitaplar sığmayınca bir ek daha yapılmıştı bu binaya. İskenderiye Kütüphanesi memurları, ele geçen kitapların satın alınması için emir almışlardı. Sahiplerinin kütüphaneye vermek istemedikleri nadide kitapları hiç değilse kopyalamak için hattatlardan ekipler de kurulmuştu. Mısır'a dışarıdan getirilen her kitabın önce İskenderiye Kütüphanesi'ne getirilmesi yasal olarak zorunluydu. Kopyası olmayan kitaplar çoğaltılıyor, asılları kütüphaneye konuyor, kopyaları sahiplerine veriliyordu.

Sadece kopya değil, aynı zamanda tercüme de ediliyordu kitaplar. Mısır krallarından biri, İskenderiye'ye getirttiği Yunanca bilen çok sayıda Yahudi bilgine Tevrat'ı Yunan diline çevirtmişti örneğin.

Kütüphanenin fihristlerini de hem İkinci hem de Üçüncü Batlamyus zamanında kütüphanenin en üst düzey yetkilisi olan Kallimakhos düzenlemiştir. Büyük tomarlar halinde olan kitapların okunup, incelenmesi zordu. Kallimakhos, aralarında Heredotos'unkilerin de bulunduğu kitap tomarlarını ciltlere ayıran kişidir.

Kütüphanelerde sessizliğin nasıl sağlandığı merak edilir mi bilmem ama sessizlik konusunda kuralları Oxford Üniversitesi hem de daha 1412'de koydu diye bilinir. O zamana kadar gürültüden geçilmez yerlerdi kütüphaneler.

Bizde de Ahmed Vefik Paşa, Cevdet Paşa gibi önemli kişiler başka özelliklerinin yanı sıra kütüphaneleriyle de ünlüydüler. Ahmed Vefik Paşa'nın kitaplığı için, "Osmanlıların topladığı koleksiyonların en önemlilerinden biriydi," diyor Salâh Birsal. Üç-dört bini aşkın, ciltçiliğin de en üstün örnekleri olan kitaplardı bu kitaplıktakiler. Sultan Bayezid devrinin tanınmış şahsiyetlerinden Müeyyedzade Abdurrahman Efendi de öldüğünde geride yedi bin ciltlik bir kütüphane bıraktı.

Muhteşem Buluş: Kâğıt

Bergama Kralı Birinci Attal'ın da kütüphanesi dillere destandı. Kral, buraya hemen hemen tüm Yunan düşünürlerinin eserlerini getirtti. O zaman sadece papirüs kâğıdı vardı, o da ancak Mısır'dan getirtilebiliyordu. Papirüsün Musa'nın içinde bulunduğu sepetin yapıldığı "hasır" olduğu belirtilir kimi kaynaklarda. Bir de Siracusa'dan, Palermo'dan da getirilirdi denir. Bergamalılar, koyun deri-

sini kâğıt gibi ince hale getirmeyi başarak, yazıyı buna yazmaya başladılar. Parşömen dediğimiz kâğıt da budur.

Kâğıt yapımında dut ağacı da kullanılırdı. Bulunmadığı zamanlarda keten paçavralarına başvurulurdu. Horasân kâğıdı denilen kâğıt ketenden yapılmıştır örneğin. Paçavra kâğıdın icadı da böyle olmuştur. Araplar kâğıt için Semerkand'da Farsça konuşan halklardan aldıkları Kâgîd(h) (Kağdag dendiği de olur) terimini kullandılar. Farslılar aynı sözcüğü Çince de "dut ağacı kabuğundan yapılan kâğıt" anlamına gelen Kog-dz sözcüğünden aldılar.

Kâğıdın Ortadoğu'ya gelişi de ilginçtir aslında. MS 751'de, günümüz Kırgızistan'ının Taşkent şehrine yakın bir yerde gerçekleşen Talas Savaşı'nda Araplarca esir alınan Çin mahkûmların hayatlarının bağışlanması karşılığında kâğıt yapımını Araplara öğrettikleri söylenir. Ama yine de bu bir iddia olarak kalmıştır, gerçekliği konusunda da ciddi kuşkular vardır.

10. yüzyılın tanınmış araştırmacılarından İbnü'n-Nedîm altı kâğıt cinsinden söz eder. Bunlar Mısır papi-rüsünün taklidi olan Firavunî kâğıt, Süleymanî kâğıt, Caferî kâğıt, Talhî kâğıt, Tahirî kâğıt, Nuhî kâğıt.

En eski kâğıt örnekleri Çin Seddi'nde Çin ordusunun MS 2. yüzyılda boşalttığı bir kulede bulunmuştu. Bulunan kâğıtlar kenevirden yapılmış meğer. Parşömenin olmadığı zamanlarda düpedüz deriler üzerine de yazı yazılırdı. Vergi memurları Sasani kralı Perviz'e deri üzerinde raporlar gönderdiğinde kral kokudan rahatsız olunca, deri artık sarı safranla boyanıp gül suyuyla ıslatılarak yollanmaya başlanmıştır.

Kâğıdı Çinliler buldu tabii ama bulan zatın kim olduğu konusu karışık. İpek parçalarından, balık ağlarından, kenevirden hatta dut kabuğundan hazırlanan, kuruduğunda üzerine yazı yazılabilen bir macun buldu bir Çinli. Ama dönemin geleneğine göre tüm yenilikler saraya mal

edilirdi, o nedenle bu buluş, Cai Lun'un adına kaydedildi. Cai'nin bu onura layık görülmesinin nedeni ise MS 105'te imparatora kâğıdın bulunuşunu rapor eden kişi olması. Biz gerçek kahramanın kim olduğunu asla öğrenemeyeceğiz. Ama hareketli hurufatı yapan Çinlinin kim olduğunu biliyoruz neyse ki: Demirci ustası Bi Sheng. Usta Bi Sheng, 11. yüzyılda yumuşak macundan harfler yapıyor, sonra bunları ateşte sertleştiriyordu. Ardından da balmumu ile reçineden mürekkep, soğuduğunda donan bir tutkalla demir bir bakır kalıbına tutturuyordu. Ama bu tür harflerle basımcılıkta asıl mesafeyi kat eden Kore'ydi. 1403'te Sejong adlı imparator, yayımladığı bir fermanla harflerin bakırdan yapılmasını emredince yaklaşık 100 bin harf yapılmıştı. Aynı dönemde on çeşit de font geliştirildi. Üstelik bu fontlardan üçü Gutenberg'in matbaayı bulmasından önceydi. Basımcılık ortaya çıktığında dört yazı tipi revaçtaydı: Siyah Gotik, Büyük Gotik, Kabarık Gotik, Littera Antique denen düz harfler. Bu sonuncusu iyi bir kaligrafi sanatçısı da olan büyük şair Petrarca sayesinde popüler olmuştu.

Zweig'ın Elyazması Koleksiyonu

Kitaplıklarıyla ün yapmış olanlara dönelim yeniden. Burada Stefan Zweig'ı mutlaka anmalıyım. Zweig da, üstelik hatırı sayılır bir kitap, daha doğrusu elyazması toplayıcısıydı. 15 yaşındayken amatörce başladığı bu tutku gerçekten onu zamanının en büyük koleksiyoncularından biri yaptı. Bu toplama merakında, kendime yakın bulduğum gerekçeleri var Zweig'ın. Elle yazılmış bu kitapların sayfalarında, hele bir de yazarları tarafından yapılmış düzeltmeler, eklemeler varsa, eser sahibinin yaratıcılığına ilişkin ipuçları bulabilecektir. Böylelikle yapıtın ortaya çıkış sürecindeki serüveninden de haberdar olabilir pekâlâ.

Zweig'in elyazmalarının peşinde koşmasının nedeni budur. Bende de aynı merak duygusu vardır.

Neler yoktur ki Zweig'in koleksiyonu içinde? Leonardo da Vinci'nin çalışma albümünden bir yaprak örneğin. Bu yaprakta büyük ressamın desenlerine ilişkin yazıları yer alıyormuş. Balzac'ın, her sayfasında sayısız düzeltmeler yaptığı, formlar halindeki bütün bir romanı; Nietzsche'nin *Tragedyanın Doğuşu*'nun hiç bilinmeyen ilk biçimi de Zweig'in koleksiyonu arasındadır. Beni en çok heyecanlandıran ise Goethe'ye ait elyazması. Büyük ozanın henüz dokuz yaşındayken yaptığı bir çevirisi de, 82 yaşındayken, yani ölümünden az önce yazdığı bir şiir de bu koleksiyondadır. En muhteşem eseri *Faust*'tan da iki sayfanın yanı sıra, yaşamının farklı dönemlerine ait kimi notlar da var. Ama ne yazık ki ülkeden ülkeye göç etmek zorunda kalan Zweig'in bu koleksiyonundan geriye çok ama çok az parça kalmıştır. Büyük yazar, bir kısmını Viyana Ulusal Kitaplığı'na bağışlamış, bir bölümünü de satmış. Geri kalanının ne olduğu ise bilinmiyor.

Korkunç İvan'ın kütüphanesini neden gizlemiş olduğuna hâlâ akıl sır erdiremem. Nigel Wrench adlı bir araştırmacı gazeteci bu saklanmış kütüphaneyi bulmaya çalışıyor. Araştırma yaptığı yer de Moskova'nın kanalizasyonları. Kütüphanenin buralarda saklanmış olabileceği düşünülüyor. Paha biçilmez kitaplarla, Bizans tomarlarıyla dolu olduğu sanılan kütüphaneyi bulabilmek için Moskova Valiliği de kesenin ağzını açmış durumda. Araştırmalar sırasında, 2005'te şimdilik kanalizasyonlarda Stalin'in gizli tünelleri bulunabildi. Eğer kütüphane ortaya çıkarsa müthiş bir keşif olacak bu.

Kayıp Kütüphane

Ama kayıp bir kütüphaneyle ilgili 20. yüzyılın belki de en büyük keşfi 1911'de gerçekleşmişti. Fransız dilbi-

limci Paul Pelliot sözkonusu yıl Çin'de MS 10. yüzyıldan beri kapalı kalan bir mağara keşfetti. Mağarada 10. yüzyıl öncesinden kalma 70 bin elyazması bulunmuştur. Pelliot, üç hafta kaldığı bu mağarada kaybolmuş iki dil de keşfetmişti. Bunlardan biri eski bir Fars lehçesi olan Pehlevicedir.

Aristoteles'in de, kütüphanesi değil ama kitaplarının akıbeti konusunda çok iç karartıcı bilgiler var. Büyük filozof, tüm eserlerini öğrencisi Theophrastus'a teslim etmiştir. Bu zat da ölümünden sonra kendilerinininkiyle birlikte Aristoteles'in kitaplarını Neleus adlı öğrencisine verir. Neleus ölünce de mirasçılarına kalır. Ama bu kitaplar dönemin Bergama kralından saklanmak zorunda olduğundan, bir mağaraya gömülür. Tam 188 yıl orada kalırlar. Bunca yıl sonra bulunduklarında kitapların çoğu çürümüş ya da güveler tarafından yenmiştir.

Aristoteles'in kitaplarının macerası burada bitmez. Hâlâ okunur durumda olanları Apellikon adlı bir kitapçının satın alarak Atina'ya götürdüğü belirtiliyor. MÖ 86'da Romalılar Atina'yı işgal ettiğinde, bu kitapçının da mallarına el konuldu. Aristoteles'in kitapları Roma'ya taşındı bu kez. Roma'da yaşayan Yunanlılar kitapları kopya etme işinde yer aldılar hemen. Aristoteles'in kitaplarını ilk olarak Rodoslu Andrianikos'un düzelttiği söylenir.

Kitapların da insanlarınkine benzer maceraları var tabii ki. Yunanlı bilgin Dioskorides'in *De Materia Medica* adlı kitabının bir nüshasının günümüze kadar gelmesi tam bir maceradır. İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in hazinesi arasına konmuş, sonra 100 düka altını karşılığında dönemin Habsburg Elçisi Baron Ogier Ghiseln de Busbecq ile Hekim Musa bin Hammun tarafından Alman İmparatoru II. Maximilian adına satın alınmış. Günümüzde Viyana Ulusal Kütüphanesi'nde korunuyor. İçindeki bitki çizimlerinin bin yıldır aşlamadığı belirtilir.

Toplama Kütüphaneler

Bazı kütüphaneler vardır ki dünyanın her bölgesinden en nadir eserleri barındırır bünyesinde. Asıl ait oldukları topraklardan yağmalanarak ya da satın alınarak getirilmiş olması yürek yakıcı olsa da en azından daha iyi korunuyor diye düşünüyor insan yine de. Berlin Üniversitesi'nde, 1886'da iki bine yakın Sanskrit yazmanın olduğunu söylerler. İngiliz ordusunun baş doktoru olan bir görevlinin 1903'te British Museum'a iki bin kadar Tibet kitabı ile elyazması yolladığı da biliniyor, nereden bulmuş ya da nasıl toplamışsa. Arkeolog Aurel Stein de 1907'de Çin'in batı sınırında Buda tapınaklarının olduğu Dunhuang mağaralarında bulunan 40 bin ruloyu, bunları asıl bulan kişi olan Wang Yuanlu adlı birinden sadece 220 sterline satın alıp British Museum'a vermiştir.

Fetihlerde, işgallerde en çok yağmalanan yerler kütüphaneler oluyor. Her dönemde böyle bu. 1794'te Rus askerleri işgal ettikleri Polonya'nın Varşova kentinden 400 bin cilde yakın kitaba St. Petersburg Kütüphanesi için el koymuştu. Kitlemel ayaklanmalar, savaşlar çok sayıda kütüphaneyi, resmî ya da özel arşivi yok etti. Birinci Dünya Savaşı sırasında bir Alman birliği Varşova'daki devlet arşivlerinin tamamına yakını ortadan kaldırdı. İkinci Dünya Savaşı'nda da Berlin'deki Staatsbibliothek'ten, 350 bini bombalamalar sonucunda olmak üzere, 650 bin cilt kitap kayboldu. 1992'deki içsavaşta Saraybosna Milli Kütüphanesi, 2003 Irak işgali sırasında da Bağdat Milli Müzesi yağmalandı.

Hangi yöntemle olursa olsun gittikçe büyüyen kütüphaneler de var. Göttingen Üniversitesi'ndeki kütüphanenin 1800'lü yıllarda 200 bin kitabı vardı. British Museum'un 1837'de 235 bin kitabı varken bu rakam 1856'da 540 bine çıkmıştı. Halk kütüphanelerinin çok eski bir

geçmişı var elbette. Roma'da MÖ 39'da Asinius Pollio tarafından kurulmuş olan bir kütüphaneden söz edilir. Eski Atina'ta bir kütüphane var mıydı bilinmez ama Plutarkhos söylevcilerin yaşamları hakkındaki çalışmasında, MÖ 390-324 yılları arasında yaşamış olan oyun yazarı Lykurgos'un oyunlarının birer kopyalarının devlet kayıt daire-sinde saklanması gerektiğini yazdığına göre, kütüphane işlevi gören bir kurum olduğunu düşünebiliriz.

İlk Kitaplığım

Bir akşam ağabeyim, düzgün kesilmiş tahtalarla geldi eve. Oturma odasının uygun bir yerine kondurulmuş üç ya da dört raflı küçük bir kütüphanemiz oldu birkaç gün içinde. O zamana kadar bir başka odada duran içi kitap dolu sandığın açılması zamanı da geldi. İçindeki kitaplar, daha sonra ağabeyimin aldıkları da düşünülürse, bizim ilkel, küçük kütüphanemize sığmazdı elbette ama sandıktakilerin bir kısmını kütüphaneye koymaya karar verdi ağabeyim. İşte o sandığın açılması, kitap koklayıcılığımda bir dönüm noktasıdır. Sandığın kapağı açılır açılmaz, çoğu ciltli kitaplardan kâğıt, mürekkep, ağaç kokusu öyle bir vurdu ki yüzüme, sadece bir, bilemediniz iki saniye süren o koku beni kendimden geçirdi. O gün sorsalardı bana, "Dünyada hiçbir şey bu kadar güzel kokamaz," derdim. Ben, duymayı istediğimden midir bilemem, o sandıktan çıkma, hâlâ elimde bulunan kitaplar-da, (yaklaşık 40 yıl öncesinden söz ediyorum) o ilk günün kokusunu duyarım.

Kitapları ağabeyimle beraber yerleştirdik güzelce. Benden 11 yaş büyük ağabeyim, bu yerleştirme işinde bana da görev (!) vermişti. Sandıktan seçtiği kitapları kitaplığa taşımak çok önemsedığım bir görevdi tabii. Her evde benzerleri yaşanmıştır bunun. Yıllar sonra Ahmet

Mithat'ın Osmanlı'nın önemli kadın şairlerinden Fatma Aliye Hanım'la ilgili yazdığı kitabında, Fatma Aliye Hanım'ın da evdeki kitaplığa, ağabeyine yardım olsun diye nasıl kitap seçtiğini okumuştum.

“İlk kitaplığım, elime geçirebildiğim bir ayakkabı kutusu olmuştur,” der Hüseyin Cahit Yalçın. Bu kutuda kimi gazeteleri, dergileri saklarmış. Hâlâ içine girebilecek kadar küçük olduğu o yıllarda “marangoz yapısı” bir kütüphaneye kavuşmuştur sonradan. Bizim kütüphanemiz de küçüktü ama Yalçın'ın çocukluğundaki ilk kütüphanesinden de büyüktü.

Kütüphaneye benim de birkaç kitabım konmuştu. İki de bir kitap alıp tekrar yerine koyarak kütüphanemizin tadını çıkarıyordum. Bir gün nasıl olduysa ayağım halıya takıldı, düşüp kitaplığın en alt rafına büyük bir hızla çarptım başımı. Yüzlerce ev kazasından biri yani. Bayılacak gibi oldum bir an. Saatlerce baş ağrısı çektiğim, babamın da ağabeyimin de evde olmadığı o günün gecesi, sabaha kadar başımdaki şişliğin geçmesini bekledi annem. Yıllar sonra bu kazayı, “Eğer ölseydim, kitaplığın öldürdüğü tek insan ben olacaktım,” diye anlattım da arkadaşlarıma uzun zaman. Büyük bilgin, büyük kitap-sever Câhiz'in, kütüphanesinin rafının altında kalıp yaşamını yitirdiğini bilmiyordum o sıralar.

Sadece Câhiz değil tabii kütüphanede hayatını kaybeden tek kitapsever. Babür krallarından Ekber'in, kitaba düşkün olduğu söylenen babası da, kitap almak için değil tabii ama, Venüs'ün yükselişini görmek için çıktığı kütüphanenin merdiveninden düşerek ölmüştür. Tarihte çok örnek var böyle. *Antikçağda Kitap*'ta, “Bir kitap, Verginius Rufus örneğinde olduğu gibi, ölümle sonuçlanan bir kazaya bile yol açabilirdi,” diyor Horst Blanck: “Yaşlı konsül imparatora hitaben bir övgü konuşması yapacaktır. Tam o sırada konuşma metninin yer aldığı rulolardan

biri yere düşer, Rufus ruloyu yerden almak için eğildiğinde düşüp kalçasını kırar, kısa süre sonra da ölür.”

Kitabın bir silah gibi kullanıldığı da olmuştur. Büyük filozof Ebu Bekir Râzî'nin gözlerinin çok okumaktan kör olduğu söylenir ama bir rivayete göre körlüğünün nedeni bu değildir. Yapılmasını istediği bir kimya deneyi başarısız olunca, yaşadığı dönemin halifesi, kafasına kitapla, hem de defalarca, vurarak Râzî'nin kör olmasına yol açmıştır. Halifenin elindeki kitap, bir kimya kitabıydı.

Egemen Zulmü Her Zaman

Yeri gelmişken belirteyim, halife zulmü konusunda tek örnek bu değildir. İsmail bin Yesar adlı bir şair, kasidelerinde İranlıları fazla övdüğü için, zamanın halifesi Velid'in tepkisini çekmiş, kızan halife şairi su dolu büyükçe bir kabın içine attırıp zatürree olmasına yol açmıştı. Üstelik bu halife sanata, özellikle de şiire düşkün biri olarak tanınırdı. Yesar'ın içkiye düşkünlüğü, şiirlerindeki müstehcenlik yüzünden Müslümanlarca pek sevilmediği de söylenir.

Halife Mütevekkil de aynı zamanda arkadaşı olan, sivri dilli şair Ali bin el-Cahm'ı çırılçıplak halde çarpmıha gerdirmiştir. Hişam adlı bir halife ise, Emevi sülalesini hicvettiği için el Kumeyt adlı bir şairin dili ile ellerinin kesilmesini emretmiştir. Neyse ki şairi karısı, tıklandığı zindan kadın kıyafetleri giydirerek kaçırmıştır. Ama el-Akavak adlı şair pek şanslı olamamıştır. Yazdığı bir şiir yüzünden dili kesilmiş, kan kaybından hayatını kaybetmiştir.

Sanatın güzel bir dalı olan hattatlığın (Kuran'a saygının göstergesi olarak Müslümanların bulduğu, edebiyatla da uyum içinde gelişmiş bir sanattı) Abbasiler dönemindeki önde gelen isimlerinden İbn Mukle (ölümü 940) çok zulüm çekmiştir. Rakibi İbn Râik'in oyunları

sonucu sağ eli kesilmiştir dönemin yöneticileri tarafından. İşi eliyle olan biri için korkunç bir ceza bu. Ama yılmadı bu büyük sanatçı. Eli kesilince kalemini koluna bağlayıp yazmaya devam etti yine. Sonunda atıldığı hapisanede işkenceler içinde öldü. Kullandığı yazının günümüz yazısına benzediğini söylerler.

Kitap, ne yazık ki, hiç layık olmadığı şiddetin akse-suarlarından biri bile olmuştu bir zamanlar. Protestan-lığın dinsizlikle suçladığı ilk kurban Miguel Servet adın-daki din adamıdır. Birçok kimsenin özgürlükçü, yenilikçi olduğunu sandığı Calvin, görüşlerinden ötürü Servet'i, dine aykırı olduğu ileri sürülen kitabını vücuduna asmak suretiyle ateşe attırdı. "Servet demir bir zincirle direğe asılır, zayıf vücuduna kalın bir ip dolarlar. Bedeniyle ke-sici ip arasına işkenceciler, Servet'in bir zamanlar kardeş-çe görüşlerini almak için Calvin'e gönderdiği kitabı ve bu kitabın müsveddelerini koymuşlardır," diye anlatır bunu büyük Zweig.

Oysa Calvin'in kendi kitabı da başka dinci çevrele-rin gözünde sakıncalıydı. Öyle ki kitaplarından birini evinde bulunduran ölümle cezalandırılırdı. Bastığı ki-tapları dinî çevrelerce sakıncalı görülen kitap satıcısı/ matbaacı Étienne Dolet "kitap şehidi" olarak geçti tarihe. Evinde Calvin'e ait bir de kitap bulununca önce kazığa oturtuldu, ardından bastığı kitaplarıyla birlikte yakıldı.

Kitabın böylesine korkunç cezalandırmalarda kulla-nılması ne kadar korkunçtur.

UZUN YOLA HÜKÜM GİYMEK

Samipaşazade Sezai, “Kişi, özellikle ilk yolculuğunda, çantasına kalbinden de bir şey koymalı,” der. Londra’daki diplomatik görevine gitmek için hazırladığı bavuluna “kalbinden koydukları” şunlardır: Victor Hugo’nun *Les Contemplations* (Düşünceler), Lamartine’in *Méditations Poétiques* (Şiir Üzerine Düşünceler), Alfred de Musset’nin *Nuits* (Geceler) adlı şiir kitapları. 18. yüzyılda aristokratların bir yere giderlerken yanlarında, cep kitapları boyutunda 30-40 cilt kitap götürdüklerini yazar ilgili kitaplar. Yaygın bir alışkanlıktı demek ki bu.

Tolstoy’un “son yolculuğu”nda, ölüm döşegindeyken başucundaki kitap Dostoyevski’nin *Karamazov Kardeşler*’iydi. Yine *Binbir Gece Masalları*’na geliyoruz. Stefan George’un da ölüm döşegindeyken kendisine okumasını istediği kitap *Binbir Gece Masalları* olmuştur. Bu kitaba olağanüstü bir düşkünlüğü vardı derler George için. Dostlarına, yakınlarına hep bu masallardaki kahramanların adını taktığına göre haklıymış söyleyenler. Goethe de iyi bir *Binbir Gece Masalları* okuyucusudur. Çok etkilenmiştir bu masallardan. Özellikle *Faust*’un ikinci bölümünde bu çok daha belirgin olarak fark edilir. Bu bölümde, *Binbir Gece Masalları*’nın ünlü kahramanı Şehrazad’ın adı da geçer. Bu masallardaki hayalciliğin

büyük bir gerçekçilikle işlendiğini düşünür, bu yanıyla *Binbir Gece Masalları*'ndan daha üstün bir eser olmaya-
cağına inandığını söylerdi Goethe. Ünlü Alman yazar
Ernst Jünger'in ıssız bir adaya yanında götüreceği sadece
iki kitap vardır: İncil ile *Binbir Gece Masalları*. Rainer
Maria Rilke ise nereye giderse gitsin İncil ile Danimarka-
lı ozan Jens Peter Jacobsen'in eserlerini yanından hiç
ayırmazdı. İslam bilgini Gazali'nin ise hep yanında taşı-
dığı kitabın Ebu'l-Kasım el-Hüseyn'in yazdığı *Kitabü'd-
Daria* olduğunu söylerler.

Robespierre de yanında her zaman Jean-Jacques
Rousseau'nun kitabını taşırdı. Condorcet, hakkında idam
kararı veren Fransa yönetiminin saklandığı evin sahiple-
rine zarar vereceğini düşünerek, teslim de olmak isteme-
diğinden, intihar etmeye karar verdiğinde evi terk eder-
ken bıçağını, tıraş takımını, küçük mıknaısını, gümüş
dolmakalemini almıştır yanına. Ölmeden önce tıraş ol-
mak istemiş olabileceğinden tıraş takımını, not yazıp bı-
rakacaksa kalemni alması da doğal. Ama çantasına, san-
ki gideceği yerde okuma şansı varmış gibi Horace'ın kü-
çük bir kitabını da koymuştur. Mithat Paşa da Taif zin-
danlarındayken oğlundan Plutarkhos'un ciltlerini ister.
Hallac-ı Mansur'un (derisi yüzülerek 922'de idam edil-
miştir, malum) hapse atılan öğrencilerinden bazılarının
yanında Çin kâğıdından yapılma, altın suyuyla yazılmış,
iç taraflarında satenle ipek bulunan deri kitapları da yan-
larındaydı. Bu tutkuya saygı duyulmaz mı?

Ben Seçeydim Eğer

Pal Sokağı Çocukları'nın yaşamımdaki öneminden
söz etmiştim. Bana bir yere giderken (şu ünlü mü ünlü
ıssız adaya örneğin) hangi kitapları yanıma alacağımı sor-
salar, doğrusunu söyleyeyim, bir çırpıda sayabileceğim

kitap adı yok. Sevmediğim çok ama çok az kitap olmuştur. Bu elbette bir meziyet değil. Hatta ayırım yapmadan okuduğum için bir küçümsenme nedeni bile olabilir kimilerinin gözünde. Belki de hiç kimsenin beğenmediği, okuma, okuduğunu anlama yetileri benden çok daha yüksek olanların değersiz bulduğu kitapları da beğenmişimdir. “O kadar çok kitap okudum ki hangisini seçsem,” desem, bunda da hiç istemediğim halde bir böbürlenme havası görülecek, farkındayım. Kitaplarımdan herhangi birini seçecek koşullarda hiç olmamayı dilediğimden bu tür soruları sormadım kendime. Sorulduğunda da afalladım doğrusu. Ama aklıma yine de *Pal Sokağı Çocukları*’nın dışında, ilkgençlik yıllarımda beni çok etkilediği için Wolfgang Borchert’in *Bu Salı*’sı geliyor.

Bu kitabı okuduğumda ortaokul öğrencisiydim. Kitapta yer alan öyküleri değerlendirebilecek donanımım yoktu o zamanlar. Beni, Borchert’in öğrendiğimde çok üzüldüğüm kısacık yaşamı etkilemişti. Görüşlerinden ötürü hapis yatan, henüz 20 yaşındayken Dünya Savaşı’na katılması için alındığı askerlikte difteri, sarılık gibi hastalıklarla boğuşan, yazdığı *Kapıların Dışında* adlı oyunu müthiş bir ilgiyle karşılandığı sırada ağır hasta olan, *Bu Salı*’nın yayımlanışını göremeden, henüz 26 yaşında ölen genç bir yazardı Wolfgang Borchert.

Kâmuran Şipal’in olağanüstü güzel çevirdiği, de Yayınları’nın yayımladığı kitapta çok başarılı olduğunu sonradan daha iyi anladığım kısa öyküler vardı. Bunlardan özellikle ikisini, aradan onca yıl geçmesine karşın hiç unutmadım. İlki “Saz Benizli Kardeşim” adlı öyküydü.

Borchert, ölmüş bir askerin başında bir başka askeri konuşturur. Böyle yapmakla savaşın acımasızlığını, gereksizliğini en yakın tanıklara söyletirken, hiç de yabancı olmadığımız bazı “insani” zaafırları da gösterir. Örneğin, ölen arkadaşının başında duran, arkadaşının ölümünden

duyduğu üzüntüyü yaşattığı askere, bir yandan da “Bir daha hiç ‘Benim saz benizli kardeşim Sarkık Gözkapak’ demezsin bana,” dedirtir. Savaşa, getirdiğı yıkımlara karşı biridir bunu söyleyen asker ama, yine de içinde, kendisine karşı alınan alaycı tavırlardan ötürü var olan, basit de olsa var olan tepkiyi açığa çıkarır. Belki de ben böyle anlamışımıdır. Bu tür duygular savaşta da olsa barışta da olsa yeni olmayan, hep var olan (kuşkusuz bastırılması gereken) duygulardır. Bu nedenle herhalde, Borchert savaşa karşı olmak için ille de melek gibi bir insan tipi çizmez. Onun gerçekçiliğı benim açımdan bu nedenle önemlidir. Olumsuzluklarıyla, kompleksleriyle var olan ama savaşa da karşı olan insanların olabileceğini, ölmüş arkadaşının başında konuşturduğu o askerle örnekler.

Diğer öykünün adı “Mutfak Saati”ydi. Savaşın bittiğinin ilan edildiğı günün ertesinde, parktaki bankta oturanların yanına, genç ama bir hayli çökmüş biri gelir. Elinde de bir mutfak saati vardır. Savaş sonrası elinde kalan tek eşya olan o saat tam iki buçukta durmuştur. Bombardımandan etkilenip durmuş değildir. En azından genç adam böyle olmadığına inanmaktadır. İki buçuk, savaştan önce o genç adamın gittiğı evinde annesinin onu karşıladığı, yemeğini hazırladığı zamandır. Delikanlıyı savaş sonrası sevindiren şey, belki de o zamanın donması, yitmemesidir. İki buçukta annesiyledir hep o. Mutlu olduğu anları, yaşadığı o güzel günleri savaş sonrası, iki buçukta durmuş saatte anımsayacaktır. Çünkü savaş öncesi yaşam onun için iki buçukta küçük mutluluklarının kaybolmasıyla durmuştur.

Bu kitaba büyük haksızlık ettiğimi düşünüyorum. Hâlâ kütüphanemde durur. Okunmuş da olsa her kitabın belli bir aradan sonra yeniden okunması gerektiğine inanmama karşın, bu kadar sevdiğim *Bu Salı*’yı bir daha elime almamışım meğer. Bu iki öyküyü özetlerken alıp

yeniden okumayı da özellikle istemedim. Aklımda nasıl vazgeçilmez bir yer ettiğini anlar da, kendisine karşı gösterdiğim ilgisizliği affeder umuduyla.

Tabii ki kitaplarla konuşma huyum yok ama çok çok gençken, hatta çocuk denecek yaştaiken yanlışlıkla kapağını kopardığım, sayfalarına zarar verdiğim kitaplarımdan, sanki canları yanmış da beni affetsinler diye özür dilediğim çok olmuştur. Hâlâ böyle davrandığımı *Bu Salı* sayesinde fark ettim yeniden.

André Gide, "Stendhal'i elime hiç almak istemiyorum," der. Stendhal'e zevk veren şeyin kendisine üzüntü vereceğini düşünürmüş Gide. Vardığı sonuç acımasızcadır: "Uzun zaman onunla düşüp kalkmak benim için öldürücü olurdu." Gide, benden daha iyi bilirdi edebiyatı kuşkusuz fakat ben Stendhal'i hep severek okumuşumdur. *Kırmızı ve Siyah*'ı okuduktan sonra "onunla düşüp kalkmak" benim için hep zevkli oldu. Zweig, Stendhal'i yalancı bir yazar olarak değerlendirir, ama hakkını, gerçeği onun kadar iyi yazan pek yoktur diyerek teslim eder. Anılarında anlattığı birçok şeyin doğru olmadığını anlaşılmıştır Stendhal'in. İlginç olmak için gerçek adını gizlediği de söylenir. Zweig, Stendhal'in dostlarından birinden aldığı mektupta geçen, kendisine yönelik, "Alçak bir yalancıdan başka bir şey değilsin," cümlesinin yanına "doğru" notunu düşüğünü aktarıyor.

Stendhal, değeri ölümünden yaklaşık 50 yıl sonra anlaşılan bir yazardır. Yıllar sonra Paris'te mezarlıktan da geçen bir yol yapımı sırasında Arrigo Beyle adlı birine ait bir mezarın üzerindeki İtalyanca "Yaşadı, Yazdı, Sevdı" yazılarını okuyan, bir İtalyan'ın o mezarda ne işi olduğuna da bir anlam veremeyen bir meraklı sayesinde yeniden hatırlanmıştır Stendhal. Adeta "edebiyat tanrısı", Stendhal'in unutulmasına izin vermemiştir. Tam da o sırada Streynski adlı genç bir profesör Stendhal'in doğduğu

Grenoble'e gittiğinde, sadece can sıkıntısından incelemeler yaptığı şehir kütüphanesinde, toz toprak içinde birtakım elyazmalarıyla karşılaşır. Okudukça ilgisi artan bu genç profesörün bulduğu elyazmaları Stendhal'indir. 1842'de ölen Stendhal, 1888'de yeniden "doğmuştur."

Tehlikeli İlişkiler

Yine Gide'in önceleri çok sevdiğini söyleyip sonra "Şimdi haddinden fazla bir değer vermiş olmayayım diye kendi kendime soruyorum. Onu bir daha okumalıyım," dediği Choderlos de Laclos'un *Tehlikeli İlişkiler*'ine ise bayılmıştım. Çok uzağımızdaki bir dünyanın insanların, bize hiç de yabancı gelmeyen bayağılıklarını çok ustaca sergilemiş bir yazar Laclos. Okuyanın bu kitaba kapılmama ihtimalini düşünemem bile.

Laclos Fransız İhtilali sırasında yaşamış bir general. Dilimize yanılmıyorsam ilk kez Nurullah Ataç tarafından çevrilmiş bu romanı yazmaya nasıl karar verdiği de pek ilginçtir. Laclos'un, sonradan ünlü bir bilimadamı olan, "Kadınlar için dünyaya gelmiş bir adam" olarak nitelendirilen bir asker arkadaşı varmış; kitabın esin kaynağı bu adam.

Paris sosyetesini, 1782 yılının Mart ayının sonuna doğru *Mercure de France* gazetesinde *Tehlikeli İlişkiler* adlı bir romanın yayımlandığı duyulunca bir hayli karışır. Kitapta yazarın adı sadece baş harfleriyle belirtilmiştir. Amsterdam'da basılmış gibi görünen kitabı, dönemin en ünlü kitabevi Duran getirip satmaktadır. Fransa'da o dönemler hem laik hem de dinî kurumlarca sık sık sansüre uğradığı için kitaplar Hollanda ya da İsviçre'de basılırdı.

Adı açıkça yazılmasa da kamuoyunda söz konusu kitabı yazanın 41 yaşındaki topçu subayı Pierre Ambroise François Choderlos de Laclos olduğu biliniyordu derler.

Yazdığı bu roman Fransızcadaki kişisel olmayan en önemli romanlardan biri kabul ediliyor. Laclos, döneminin asker-politikacılarından biri aslında. Romanın yayımlanmasından dört yıl sonra başı resmî makamlarla belaya da giriyor, yazdığı bir deneme yüzünden. Ara verdiği askerliğe 1792'de yeniden dönüp Napoléon ordusunda görevliyken 1803'te Taranto'da ölüyor.

Tarz olarak ünlü İngiliz yazar Richardson'un *Larissa*'sından etkilenip onun gibi mektup tarzında yazdığı kitap, Laclos'un ahlakçı görüşlerini yansıtır aslında. Baudelaire böyle söyleyenlerden örneğin. *Tehlikeli İlişkiler*'i yayımlamaktaki niyetinin, toplumda bir ayaklanma yaratmak olduğu yolunda kuşkular da vardır. Bu ayaklanmayı yarattığı belki söylenemez ancak kitap her yerde, her sosyete salonunda okundu. Ne var ki kitabı büyük tutkuyla okuyanlar bile Laclos'a kapılarını kapadılar. Kraliçe Marie Antoinette kitabı alıp kütüphanesine koymuştur fakat sadece baş harfleriyle de yazılmış olsa hem yazarın hem de kitabın adını kapağından sildirmiştir. Bu güzel kitabın resimlemelerini Fransızlar tarafından Nicolas Lavreince olarak bilinen İsveçli Niklas Lafrensen yapmıştır. Bu sanatçı müstehcen sanat eserleriyle tanınırdı.

Müstehcenlik Her Dönemde Sorun

Bussy-Rabutin kontu, Laclos kadar şanslı sayılmaz. *Histoire Amoureuse des Gaules* (Galyalıların Aşk Öyküsü) adlı kitabı yüzünden başına gelmedik kalmamıştır. Aslında bu bir anı kitabıdır ama roman tarzında yazılmıştır. Bussy, metresi olan Montglas markizini eğlendirmek amacıyla kaleme almıştır bu eseri. Yayımlamayı hiç düşünmemiştir bile. İki günlüğüne, okuması için verdiği Baume adlı bir kadının bu süre içinde bir kopyasını çıkardığı kitap elden elde dolaşır olmuş. Bu kitapta da Fransa sarayındaki kimi

soylular yerilmektedir. Sonuçta Bussy-Rabutin, tam 13 ay ünlü Bastille Hapishanesi'nde yattı, ardından da Paris'ten uzaklaştırılıp sürgüne yollandı.

Müstehcen kabul edilip de soruşturmaya uğramayan kitap yoktur neredeyse. İngiltere'de 19. yüzyılda Shakespeare'in eserlerinden müstehcen bölümler çıkarılıyordu. Öyle ki *Robinson Crusoe*'dan da aynı gerekçeyle bazı bölümler sansüre uğramıştır.

Fransız edebiyatında zina konusunda sayısız ürün verildiğini belirtir konunun uzmanları. Ama burada da hep bir baskı olmuştur yazarlara. Flaubert, sıkıcı evliliğinden kurtulmaya çalışan bir kadının yaşamını anlattığı *Madam Bovary* adlı muhteşem romanı yüzünden ahlaksızlıkla suçlanmıştır örneğin. Oysa romanda yer alan tüm kişiler gerçektir. Charles Bovary, aslında yazarın profesör olan babasının öğrencisi olan Eugène Delamare'dı, Madam Bovary ise bekârlık soyadıyla Delphine Couturier adlı kadındı.

Çağının en önemli şairlerinden Beaudelaire de şiir kitabı yüzünden aynı gerekçeyle cezaya çarptırılmıştı. Boccaccio'nun *Decameron*'undan söz etmiştim. Yayımlandığında özellikle kilisenin tepkisini çekmişti bu kitap. Boccaccio 1375'te öldüğünde kilise halkın yazara duyduğu sevgiye kayıtsız kalamamış, eserdeki müstehcen bölümleri ayıklayarak, dolayısıyla kısaltarak yayımlamıştı.

Fransız ahlakçılarının en sevdikleri yazarın *Monte Cristo Kontu*, *Üç Silahşor* gibi şaheserleri yaratan Alexandre Dumas'nın oğlu Alexandre Dumas olması bana ilginç gelir. Baba Dumas'nın gayrimeşru çocuğu olan oğul Dumas, eserlerinde ahlaki bozuklukları yererdi ama kendisi de evli bir kadın olan Nadeja Naryschkine ile ilişki kurmuştur.

Küçükken bir de, sonradan izleyici rekoru kıran fil-

mini görünce daha iyi anladığım *Ben Hur*'u okumuştum. Ağabeyimin kitaplarındandı. Aklımda fazla bir şey kalmış değil ama çok sevmiştim okuduğumda. Yazarı Lew Wallace aynı zamanda bir devlet görevlisi. 1800'lü yıllarda Amerika'yı kasıp kavuran ünlü haydut Billy the Kid'i teslim olursa affedeceğini söyleyen, ancak sonradan sözünde durmayan New Mexico valisi. Bu tutumu yüzünden bir hayli itibar da kaybetmiş. *Ben Hur*'dan önce *The Fair God* (Adil Tanrı) adlı bir romanı daha var. Ben Hur'dan sonra yazdığı romanı ise *The Prince of India* (Hindistan Prensi). Bizi ilgilendiren yanı şu olabilir belki: 1881'de ABD Başkanı Garfield'ın, Türkiye'den sorumlu devlet bakanı. Herhalde Türkiye hakkında bir hayli bilgisi vardır diye düşündüm bunu öğrenince.

Hem Kısa Saçlı Hem Korsesiz

Edith Nesbit'in *Demiryolu Çocukları*'nı da çok büyük zevk alarak okumuştum. 2005 Ocak'ında bu güzel kitabın yayımlanışının 100. yılı kutlandı. Nesbit, Victoria dönemi Londra'sında çok hem de çok sıra dışı yaşamış bir kadındı. Henüz 21 yaşındayken, birlikte olduğu adamdan hamile kalınca evlenmek zorunda kalması, hamile kalıncaya değin evlilik dışı yaşam sürdürecektik kadar cesur olduğunun kanıtı. Çalışmayan bir kocayla, bakılması gereken bir çocukla zor bir hayatı vardı.

Nesbit, tebrik kartları yapıp satarak geçimini sağlamaya çalışırken bir yandan da şiirler, çocuk öyküleri yazıyordu. Önce 1899'da *Define Peşinde*, ardından *Beş Küçük Afacan* adlı kitaplarıyla ün yaptı.

Edith Nesbit'in yaşadığı dönemde kadınların korse giymeleri, uzun saçlı olmaları zorunluydu. Nesbit korse giymeyi reddetmesiyle, saçlarını kısacık kestirmesiyle bu kuralları yıkıp geçmişti. Onu anlatan kaynaklar bu yü-

rekli kadının sigarasını kendisinin sardığını, sigarayı da zincirleme içtiğini belirtiyorlar. Bugün ne kadar doğal geliyor bize ama o dönemin erkek dünyasında, bir kadının en ciddi başkaldırısıydı bu. Edith Nesbit için ilk feminist kadınlardan denmesi biraz da bundandır.

Lousia May Alcott da, Nesbit gibi, yaşadığı dönemde, genç kızlığında, erkek gibi ıslık çaldığı, erkeklerle koşu yarışına girdiği (eteğini eliyle tutarak yarıştırdı), ağaçlara tırmandığı, hatta çıktığı ağaçta kitap okuduğu için tuhaf bulunmuş bir yazardı. Aslında çocukluğunda da erkekten farklı bir kız değildi denir Alcott için. Kızlarla arkadaşlık yapmaktan hoşlanmadığı da bilinir. Ama eserlerini yayımlayan yayıncılarından biri ona genç kızları ilgilendiren bir kitap yazması konusunda baskı yapınca, istemeye istemeye yazdığı kitabıyla dünya çapında ünlü oldu. *Küçük Kadınlar* adlı romanıdır bu.

Nesbit'e dönelim yine. Kocasının, çalışmaması bir yana, üstelik kendisini başka kadınlarla aldattığını öğrenince, Nesbit de sevgililer bulmuş hemen. İyi ki bulmuş. Sevgililerinden biri, Oswald Barrone zorlamasaydı *Demiryolu Çocukları* gibi olağanüstü güzel bir kitap belki de hiç yazılmayacaktı.

Hayırlı Hayat Arkadaşları

Sevgililer, eşler zaman zaman umulmadık roller oynayabiliyorlar bir dehanın ortaya çıkmasında. 40'a yakın kitap yazan Colette de ilk eşi Henry Gauthier-Villars'ın kendisini özendirmesiyle içindeki yeteneği ortaya çıkarabilmişti. Hatta Gauthier-Villars'ın Colette'i bir yazma disiplinine alıştırdığı da söylenir. Colette'i bir odaya kapar, belirledikleri sayıda sayfa yazmadıkça dışarı çıkmasına izin vermezmiş. Yöntem çok vahşice elbette. Gauthier-Villars'ı takdir edenlerden değilim ben. Çünkü Co-

lette, yazdığı ilk dört romanını, kocasının isteği üzerine onun imzasıyla yayımladı. Hoş değil bu.

Amerikan edebiyatının en önemli eserlerinden biri kabul edilen *Gone with the Wind* (biz *Rüzgâr Gibi Geçti* diye biliriz) aslında eşine çok âşık bir kocanın özendirme-siyle ortaya çıkmış bir kitaptır. Orijinali 1024 sayfa olan bir Amerikan destanıdır bu roman. Amerikan İçsavaşı'nı en iyi yansıtan roman olduğu kabul edilir. Yazarı Margaret Munnerlyn Mitchell, Güneylidir. Amerikan İçsavaşı'yla ilgili her şeyi akrabalarından duyarak büyümüştür.

Romandaki Rhett Buttler karakterini Amerikan or-dusunda asker olan, gittiği denizaşırı görev yerinde yara-lanıp birkaç gün sonra da ölen nişanlısı Clifford Henry'den esinlenerek yaratmıştı Mitchell. Romanın ortaya çıkış öy-küsü şudur: Nişanlısı Henry'nin ölümünden bir yıl sonra annesini de İspanyol nezlesinden kaybedince, acı içindeki babası ile kardeşine bakmak için okulunu bırakmak zo-runda kalan Margaret M. Mitchell, 1922'de Red lakaplı Berrien Upshaw ile tanışır. Bu tanışma hayatının ikinci Rhett Buttler'ını bulması olarak değerlendirilir. Geniş omuzlu, yakışıklı, eski bir futbolcudur Red. Bir gün Red, Margaret'i oda arkadaşı John Robert Marsh ile de tanıştı-rır. Red'in aksine düşük omuzlu, gözlüklü, sessiz biri olan Marsh, bir gazetenin editörüdür. O da Red gibi Margaret'e âşık olur. Genç kadının seçimi Red olduğunda, Marsh çift-in nikâh şahidi de olmuştur, kalbi kırılrsa da.

Red'in bir süre sonra, fiziksel şiddete de dönüşen baskısına dayanamaz hale geldiğinde Margaret, Marsh'tan kocasıyla konuşmasını ister. Yine de çabalar sonuç vermeyince çift ayrılır. Bir süre sonra da Margaret ile John Robert Marsh evlenirler. Genç kadın kocasının edi-törlük yaptığı gazetede muhabirlik yapmaya başlar. Ko-cası, üst üste gelen kayıplar, kötü biten bir evlilik gibi nedenler yüzünden yaşadığı sıkıntıları atlatmak için gir-

diği dinlenme döneminde sıkılmasın diye Margaret'e kütüphanelerden tarihî romanlar taşımaktadır sürekli. Bir gece, tüm kitapları okuduğunu gördüğü eşine şakayla karışık sorar John: "Neden okumak için kendine bir kitap yazmıyorsun?"

Bu soruyla başlar Margaret Mitchell'in romancılığı. Kocası bu soruyu sorduğunun ertesi akşamı eve bu kez kucağında kitaplarla değil, Remington marka bir daktiloyle gelir. Bir de not vardır: "Hanımefendi, yeni kariyeriniz için sizi kutluyorum." O güne kadar eline kalem bile almamış geleceğın romancısı "Ne yazayım peki?" diye sorduğunda kocasının yanıtı kısadır: "Ne biliyorsan."

Bildiğini, yani çocukluğundan beri bildiğini, yakınlarından bazılarının da yer aldığı Amerikan İçsavaşı'nı yazar böylelikle Margaret M. Mitchell. John Marsh, eşinin yazdıklarını sayfa sayfa kontrol eder, gerekli düzeltmeleri yapar. Tam on yılda yazılmış kitabı henüz bitmemiş haliyle gören yayıncısı, "Bu kitabı basarım ama altı ay içinde bitirmen şartıyla," deyince yazar geçe gündüz çalışarak nihayet bitirir.

Bu güzel romanın adının neden *Gone With the Wind* olduğunu merak ederdim doğrusu. Bu ismi de John Marsh sayesinde bulmuştur Mitchell. Marsh, eşine, Ernest Dowson'un bir şiirini gösterir. Bu şiiri, Margaret, sevgili olarak Red'i seçtiğinde, defalarca okumuştur Marsh. Şiirin üçüncü kıtasında geçen "Gone with the wind," bu güzel romanın adı olur. Kitabın başındaki "J.R.M.'ye" ithafı da, yazarın kocasıdır.

Kadın yazarlar, şairler arasında ilginç yaşamıyla, daha doğrusu muazzam yalnızlığıyla Amerikalı Emily Dickinson da ilgimi çeker. Bir kitabını okuyup okumadığımı anımsamıyorum. Topu topu 30 yıl ömür sürmüş olan Dickinson'un, babaevinden bir gün bile olsun ayrılmadığını söylerler. Kendi evlerinden kardeşinin evine

gitmek için aşması gereken aradaki bahçeyi bile geçmesi başlı başına bir sıkıntıymış onun için diye okumuştum bir yerde. Bu yalnızlığının, delicesine âşık olduğu erkeği nasıl olduğunu bilmediğim bir biçimde kaybetmesiyle ilgili olduğu da sır değildir.

Erkek Gibi Kadınlar

Kadın yazarlardan söz edince herkesin uzunca bir süre erkek adı kullandığı için haklı olarak erkek sandığı George Sand'dan da söz etmek gerekir. André Maurois, Sand için, "Kadındır ama erkekçe konular üzerinde yazardı," der. Asıl adı Aurore (Dupin) Dudevant olan Sand'ın iki cinsiyet arasında kaldığına inanılır. Yakından tanıyanların tanıklıklarına göre "fizyolojik olarak" kadın olduğuna kuşku yoktu. Hoş, çekici bir kadın olduğunu da söylerler. Baba tarafından soylu bir aileden gelen Sand'ın "asalet" açısından "zayıf" olan annesine yaklaşımı pek bir kötüydü. Aşağı sınıftan bir şarkıcı olan annesi için "Bura Çingelerinin soysuz serseri ırkındandı," demişliği vardır. Şatoda yaşıyordu ailesiyle. Manastırlarda ciddi eğitim aldı. 18 yaşına geldiğinde zengin bir soyluyla evlilik bile yaptığı, bu evlilikten bir çocuğunun olduğu biliniyor. İyi bir annelik yaptığını da söylerler. Ama eşini birkaç erkekle aldattığı da sır değildir. İkinci çocuğunun bu âşıklardan biri olma olasılığından da söz edilir.

Şansını denemek için gittiği Paris'te, ömrünün sonuna kadar yazı yazdı. Erkeklerle bağlı kalmamak için çok çalışıp para kazanmak gerektiğine inanmıştır çünkü. Tutumlarından, bencilliklerinden, baskıcılıklarından ötürü giderek erkeklerden nefret ettiği anlaşıyor. Ama onlardan kaçmak yerine onlardan biri olmaya karar verir. Erkek giysileri giyer, erkekler gibi sigara içerdi ki dönemine göre çok radikal tutumlardır bunlar. Kadınlara ilgi duy-

muştur ama bunun hep “platonik” kaldığı belirtilir hakkında yazılan kitaplarda. Çok çok güzel aşk mektupları yazdığı bir kadının varlığından söz edilir. Parisli bir aktivist olan bu kadın bir gazetecinin karısı, ünlü şair Alfred de Vigny’nin de metresidir.

Yazar Alfred de Musset ile de ilişkisi olmuştur George Sand’ın. Onu da birlikte gittikleri bir Venedik ziyaretinde Musset hastalandığında tedavisini yapan doktorla aldatmıştır ama. En tuhaf ilişkisini Polonyalı ünlü besteci Chopin’le yaşamıştır Sand. İlişkileri başladığında Sand 35 yaşındadır, Chopin ise 27, üstelik ülkesinden bir kızla da nişanlıdır. On yıl boyunca bu ilişkiden kurtulmanın yolunu aramıştır Chopin derler. Müzisyenlere özel bir ilgisi mi vardı, nedir bilinmez George Sand, Franz Liszt’e de ilgi duymuştur. Bunu dile getirmekten de çekinmemiştir. Ama Lizst, tıpkı Sand gibi erkek adıyla romanlar yazmayı deneyen metresi Kontes d’Agoult’ya sadık kalmıştır hep.

İlginçti gerçekten George Sand. Erkek giysileriyle, erkeksi tavırlar takınmasına rağmen onca erkeğin de ilgisini çekmesi tuhaftır. Onu elde etmek için kimler peşine düşmemiştir ki; *Carmen* operasının ünlü yazarı Prosper Mérimée, döneminin en çapkınlarından, birlikte olmayı başardığı Sand yüzünden rezil de olmuştur. Sand, “Önceki gece Mérimée’yleydim. Çok da mükemmel biri değil,” deyince bu tüm Paris’e yayılmış, Mérimée’nin çok övündüğü çapkınlığı yara almıştır. Sand’ın bu sözlerini tüm Paris’e yayan da bir dünya dâhisidir: Victor Hugo.

Zamanının en büyük romancılarından olan Mary Ann Evans da, kuşaklar boyu bir erkek adı olan George Eliot takma adıyla tanındı. Çağdaşı kadın yazarların eserleri için, “Kadınlarca yazılmış aptal romanlar,” diyordu.

Edebiyatta Kadın Eli

Edebiyatın “erkekçe” bir uğraş olduğuna inananların sayısının az olmadığı dönemlerde kadınların edebiyat dünyasında yer almaları çok zordu. Charlotte Brontë, dönemin *poet laureate*’i (şairiazamı) Robert Southley’e şiirlerini gönderdiğinde, “Edebiyat kadın işi değildir, olmayacak da,” yanıtını almıştı. Şaşkın şairin yanıldığını anlaması uzun sürmedi elbette. Charlotte, ayrıca kardeşleri Emily ile Anne İngiliz edebiyatına adlarını, hem de silinmeyecek derecede kazıdılar. Emily Brontë’nin *Uğultulu Tepeler*’ini kim unutabilir?

Ben bu üç kız kardeşin, kitaplarında da çok sık söz ettikleri kentlerine gittim. Şimdi müze haline getirilmiş evlerini gezdim. Din adamı olan babalarının görev yaptığı kilisenin arkasındaki küçük, zamanına göre oldukça modern evlerinde kıyafetlerinden yazı takımlarına kadar her şey korunmuş. Üçünün de ayakkabılarını gördüğümde çok şaşırmıştım. Bu kadar mı küçüktü bunların ayakları? Ne talihsizlik ki, üçü de çok ama çok genç yaşta, henüz 30’lu yaşlarında hastalıklar sonucu ayrıldılar dünyamızdan. Arkalarında dev eserler bırakarak.

Aphra Behn (1640-89) ile Mary de la Riviere Manley (1672-1724), “romanın anneleri” olarak tanımlanırlar. İlk profesyonel kadın yazarlar kabul ediliyorlar. Ama Murasaki Şikibu belki de bu unvanı daha fazla hak eden bir kadın yazar bana sorarsanız. Ne de olsa Şikibu’nun *Genji’nin Hikâyesi* adlı bir romanı vardır. MÖ 10. yüzyılın başında yazılmış bir romandır bu. Japon saray yaşamını anlatan bir aşk romanı. Dünyanın ilk büyük romanlarından kabul ediliyor. Murasaki Şikibu, 976’da doğmuş, 1015 dolaylarında ölmüş bir yazar. Yine 13. yüzyılda, bir kadın tarafından yazılmış *Yastıkname* adlı, otobiyografik özellikler taşıyan bir başka kitap daha vardır.

Yani Doğu'da kadın yazarlar, Batı'dakilerden daha önce kendilerini kabul ettirmişe benziyorlar.

Kendilerini edebiyat dünyasına kabul ettirmede kadınların işi elbette zordu. Çabalayarak, ortaya çıkardıkları eserleriyle, reddedilemez hale gelerek yer aldılar edebiyat dünyasında. Ama bu dünyada Brontë kardeşler örneğinde olduğu gibi başarılarıyla ünlenmiş değil her kadın yazar.

Amanda McKittrick Ross örneğin. 1860-1939 yılları arasında yaşadı İrlandalı McKittrick. Kadınların artık edebiyatta çoktan yer buldukları bir zaman sayılır yaşadığı dönem. Ama dünyanın en kötü romanlarını yazmakla ünlendi. Böyle kabul edilmesi biraz da kişilik özelliklerinden kaynaklanıyor olmalı. Çok fazla "ukala" bulunduğu söylenir. Soyluluk peşinde koşmak gibi, ayıplanan bir tutumu da olmuş. İlkokul öğretmeniydi. Ross olan soyadını, tanınmış bir aristokrat aileyle akrabalık bağı var sanılsın diye Ros olarak değiştirmiş. Kocasını da sıradan bir liman müdürü. Aslında iyi eğitim almış bir kadın McKitt-rick. Oxford'da okumuş, hocaları arasında ünlü *Narnia Günlükleri*'ni yazan C.S. Lewis ile *Yüzüklerin Efendisi*'nin yazarı J.R.R. Tolkien de var. Ama bu hocalar, McKittrick'in romanlarını kendi aralarında yüksek sesle okur, gülerlermiş. Romanlarıyla alay eden sadece bu iki ad değil. Mark Twain, Siegfried Sassoon, Aldous Huxley de öyle.

Ününü romanlarının kötülüğü ile yapmış biri olarak bir kült sayılıyor McKittrick. Kötü romancı sıfatı zamanında yeterince kullanılmış, bugün de sürmesinin ne anlamı var diye düşündüğüm için, İrlanda'da 2006'da düzenlenen Celebrity Literature Belfast festivalinde yine "dünyanın en kötü romancısı" olarak anılması haberleriyle ilgilenmek gelmedi pek içimden. Üzülmüştüm.

Hayli ilginç bulduğum kadın yazarlardan biri de Amerikalı Patricia Highsmith'tir. Sinemaseverlerin çok

iyi anımsayacakları *Yetenekli Bay Ripley*'nin yazarıdır. Her iki cinsle de ilişkiler yaşayan, çok aykırı, çok zeki, kelimenin tüm anlamıyla çok eksantrik bir kişilikti Highsmith. Bir dönem komünistlerle yakınlaştığı için, ülkesindeki Senatör McCarthy'nin baskısından ötürü ABD'yi terk ettiği söylenir. Seri halinde yazdığı tüm romanlarındaki kahramanlar ağır psikolojik sorunlar yaşayan kişiler olarak betimlenmiştir. Ripley bir manyaktı örneğin. O kadar başarılıdır ki bu türde, psikiyatri eğitiminde romanları öğrencilere öneriliyordu. İngiltere Kraliyet Psikiyatri Birliği'nin başkanı en büyük hayranıydı örneğin. "Nasıl bu kadar ürkütücü satırlar yazabiliyorsunuz?" sorusunu, "Trafikte birden saygısızca yolunuzu kesen bir sürücüyeye ilişkin duyduğunuz o anki kızgınlıklarınız benim roman malzememdir," diye yanıtlar. Anlık kızgınlıkların en sakin insanı bile cinnete sürükleyeceğini bundan daha iyi ifade eden bir cümle olabilir mi? Ripley karakterini herhalde çok benimsediği için olsa gerek, imza günlerinde kitaplarını Ripley adıyla imzalardı.

Muhalf kişiliğini Filistin sorunu karşısında da göstermiş, İsrail yönetimine yaptığı eleştirilerden ötürü antisemit olmakla suçlanmıştır ki, ilgisi yoktur. Yahudi düşmanı olmak gibi büyük bir suç, bu yürekli yazar için asla ileri sürülemez.

Gerçekten tuhaf bir kadındı Highsmith. Misafirlerini çok sık şaşırttığı söylenir. Saçını mumla yakmıştır bir keresinde konuklarının önünde. Yine yemeğe çağırdığı misafirlerine etini kedilerine verdiği yemeğin sadece kemiklerini ikram etmiştir. Bunun anlaşılır bir tarafı var aslında. Çünkü çok ama çok büyük bir kediseverdi. Hastalık derecesinde sevdiği kedilerine, misafirlerinden daha çok önem ya da değer verişinde şaşılacak bir yan yok. Ama bir yerden bir yere yolculuk yaparken bazen bavu-

lunda, bazen de sutyeninde taşıdığı salyangoz sevgisine ne denir, bilmiyorum doğrusu.

Nerval'de de varmış böyle gariplikler. Bir keresinde büyükçe bir ıstakozun boynuna kurdela bağlayıp köpek gibi sokaklarda dolaştırdığına tanık olunmuştur. Henrik Ibsen'in, canlı bir akrebi, daha önce sözünü ettiğim Roald Dahl'ın da bir ameliyatla sırtından alınan kemiği, kitaplarını yazdıkları masalarında neden bulundurdıklarını ise anlamış değilim. Ne ilginç karakterler bunlar.

Şu Trenler

Nesbit'in *Demiryolu Çocukları*'ndan söz etmişken trenlerden de söz etmenin tam sırası. Son yıllarda okuduğum en güzel kitaplardan bir olan *Nataşa'nın Dansı*'nda yazar Orlando Figes'in de dikkatini Rus romanındaki tren olgusu çeker. Sözünü ettiği kitapları okudum elbette ama bunun çok da önemli olduğunu fark ettiğimi söyleyemem. Çehov da, Tolstoy da –Figes'in vurguladığı gibi– trene, demiryoluna bir hayli yer verirler eserlerinde. Moskova'yı geliştiren, çehresini değiştiren bir araç oluşuyla ilgisi vardır bunun. Çehov'un *Vişne Bahçesi* oyunu bir tren yolculuğuyla başlar, yine bir tren yolculuğuyla biter. Çehov pozitif bilimle uğraşan biri olarak, doktordu malum, trenlere hem iyi hem de kötü bir araç olarak bakar. "Işıklar" adlı öyküsünde trenler için "iyiliğin gücü" derken, *Hayatım* adlı eserinde "kötü" der. Tolstoy'a göre basit bir kır yaşamı isteyen bir soylu için tren yıkıcı bir güçtür.

Anna Karenina'nın trajedisindeki en önemli anlar bu tren metaforuyla ilgilidir. Anna'nın Vronski'yle ilk buluşması Moskova'daki tren istasyonunda gerçekleşir. Vronski, Anna'ya aşkını St. Petersburg'daki tren istasyonunda ilan eder. Anna da yaşamına bir trenin önüne atlayarak son verir. Figes'e göre tren burada modernliğin

de sembolüdür, cinsel kurtuluşun da, zinanın da. Niha-yet, kaçınılmaz olarak ölümün de.

Rus edebiyatının kısa öyküler yazan ilk edebiyatçısı kabul edilen Çehov'un, o kısa öykülerini tren yolcuları için kaleme aldığı da bilinmiyor değildir.

Köle Edebiyatı – Kim Bu Hanna Crafts?

Edebiyat dünyasında heyecan verici kimi gelişmeler oluyor zaman zaman. Amerika'da bir akademisyen, tahminen 1850'lerin sonunda yazıldığı sanılan elyazması bir roman buldu 2005'te. Hannah Crafts adlı siyah bir kadın köle tarafından yazıldığı sanılıyor. Eğer doğruysa bir köle tarafından yazılan dünyadaki ilk roman bu.

Hannah Crafts'ın kim olduğu bilinmiyor. Köleler bir mal olarak kabul edildikleri için, sahiplerinin mülk listelerinde adları geçiyor. Ancak Crafts'ın adına bu listelerde de rastlanmadı. Kaçmış olabileceği, bu nedenle adını değiştirdiği de varsayımlar arasında. Fakat John Hill Wheeler adlı birinin bu ada benzer bir ad taşıyan kölesi olduğu söyleniyor.

Köleler arasından bir hayli yazar çıktı aslında. Kölelerce yazılmış yüze yakın elyazması bulundu 1800'lerde. Ama hepsi bu kölelerin kendi yaşam öyküleri idi. Bunlardan ikisi, Frederick Douglass ile Harriet Jacobs çok ünlüdür. Crafts'ın ki bunlardan farklı. Bir özyaşamöyküsü değil, roman çünkü. Bir Mulat (annesi siyah, babası beyaz olanlara bu ad verilir) kadının, erkek kıyafetleri giyip kaçarak kölelikten kurtuluşunun anlatıldığı romanın yayımlanması bekleniyor. Çıktığında bu kitabı alıp okumadan önce kokladığımda, burnuma, insanlığın bu en büyük ayıbının, köle ticaretinin kokusunun vuracağından çok eminim.

Kimi roman kahramanları böylesi bir insanlık ayı-

bından çıkıyor. Kimliği henüz tam olarak bilinmeyen bu köle kadın yazarın kitabına konu olan kişiler acaba bir gün yaşadıklarının yazılacağını, böylesine bir trajedinin kahramanları olacaklarını biliyorlar mıydı?

Phillis Wheatley, şiirleri basılan ilk Afro-Amerikan köle kadındır. 18. yüzyılda yüksek sınıflara mensup beyaz bir kadın için bile büyük başarı sayılan bir durumdur bu. Senegal'deki evinden kaçırıldığında yedi yaşındaydı. Adını, kendisini Boston'a getiren gemiden aldı. Soyadı da satıldığı aileye aittir. Bu yolculuk sırasında yaşadığı trajediyi, küçük düşürücü tutumları, basit, sade bir üslupla dile getirmiştir şiirlerinde.

Bir de Olaudah Equiano adlı birinden söz edilir edebiyat dünyasında. Yaşamöyküsünü 1789'da yazmış eski bir köledir Equiano. Kitabını beş yıl Britanya'da gezerek tanıtmış. "Kendisini dinleyenlerin çoğu yaşamlarında hiç siyah insan görmemişti," denir. Dünyada siyah ırkın varlığından bile haberi olmayanların, bu talihsiz insanların trajedilerinden haberdar olmaları da beklene mezdi haliyle.

Bir İnsanlık Ayıbı: Köle Ticareti

O dönemin eli kalem tutanlarından birinin yazılı tanıklığı şöyledir: "Taşınmaları sırasında kendi dışkıları içinde balık istifi olmuş durumdaydılar. Bulundukları ambarın zemini sümük, kusmuk ve kanla örtülmüştü."

Toprağa bağlı üretimin efendisi feodal tüccarın, tütün, şeker, keten, kakao üretiminde ihtiyaç duyduğu insan emeğini, Afrika'dan getirilen köleler sayesinde sağlayabildiği döneme ait bir tanıklıktır bu. Elbette adı geçen tüccar tarafından başlatılmayan, kökleri Yunan, Roma toplumlarına dek giden, İncil'de, Kuran'da doğal görülen büyük insanlık ayıbı köle ticaretinin, şimdi bize acı ge-

len, ama o dönem toplumları için bir hayli doğal sayılan görüntüleridir bunlar.

Tanıklık sadece bununla sınırlı değildir. Şu da anlatılır: "Eğer bir köle, içinde bulunduğu onursuz durumdan kurtulmak için, ölmek amacıyla yemek yemeyi reddederse ağzına yanmış kömür atılır, çenesini açık tutacak bir metal destek yerleştirilerek boğazından gıda verilir-di." Kölenin zorla hayatta tutulmasındaki amaç, ağır işçiliğinden, halsiz düşüp öleceği âna kadar yararlanmaktır.

Feodal tüccar, siyah adamın güçlü bedeninin yararını tütün tarlasında gördüğü içindir ki köle getiren gemilerin yanaştığı limanlara koşardı sık sık. En iyilerini, en kashılarını kendisine ayırmak için, diğer fedoal efendilerle küçük çapta bir mücadele de vermesi gerekecektir ne de olsa. İngiltere'de bu liman rekabetinin en yoğun görüldüğü yer Liverpool'du. Bu İngiliz kenti, dünyada en büyük köle taşımacılığının yapıldığı kentti. İkinci sıraya da Bristol'u yerleştirir tarihçiler. Bu iki kentin sakinlerinin olan bitenden haberlerinin olmadığı, burunlarının dibindeki insanlık dramını nedense göremedikleri söylenir. O dönem insanların her türlü ticari işin döndüğü limanlarda zincire vurulmuş insanları gözlerinin önünden geçerken nasıl fark etmedikleri günümüz insanı için mantıklı bir soru olabilir ama bu o dönem kanıksanmış bir manzaradır. Bu kanıksanmışlıktan doğan "toplumsal onay"lama, zincire vurulmuş siyah köleyi elbette fark edilmeyen bir "işgücü"ne indirgemişti o dönemin beyaz insanının gözünde.

John Hawkins İngiltere'de 1562'de başlatmıştır köle ticaretini, derler. Adının tarihe yazılması Sierra Leone'den, Karayip Adaları'na kadar birçok yerden 300 köle getirip satmasındandır. Başladığından 19. yüzyılın ortalarına kadar 10-25 milyon arası kölenin şeker, tütün, keten üretiminde çalıştırıldıkları biliniyor. Kraliyete men-

sup bireylerin de, kilisenin de, ülkenin önde gelen eğitim kurumlarının da içinde oldukları bir ticaretti köle ticareti. Yani tam anlamıyla kurumlaşmış uğursuz bir ticaret.

Şeker ticaretinde ciddi sanayileşme hamleleri gerçekleşince, köleliğe ihtiyacın azalması, İngiltere'deki "iyi insanlar"ın soruna nihayet el atarak, kölelik karşıtı hareketi başlatmalarıyla birleşti. Buna gittikçe gelişen Evanjelizmi de ekleyin, Hristiyanlığın "iyi yüzü" olan din adamlarından ikisi Granville Sharp ile Thomas Clarkson adlarına köleliğe karşı hareketin içinde rastlarsınız. "İyi insanlar" arasında, Sanayi Devrimi'nin büyük adamı Quaker Josiah Wedgwood'u, oksijeni bulan bilimadamı Joseph Priestly'yi, Charles Darwin'in büyük babası Erasmus Darwin'i de saymalıyız.

Kölelik karşıtı hareket, üretimdeki yeniliklerin kölelere ihtiyacı azaltmasıyla da gelişince, egemen sınıf insancıl olma fırsatını kaçırmak istemediği içindir ki 1789'da Muhafazakâr Parti Milletvekili William Wilberforce parlamentoya götürür sorunu. İtirazlarla, tartışmalarla geçen uzun bir süreçtir bu. 1807'de kölelik resmî olarak kaldırılır İngiltere'de. Bu tarihten sonra bile sömürgelere sahip ülkelerde 1,9 milyon kölenin çalıştırıldığı bilinmedik değildir.

Günümüz İngiliz televizyonlarının bazı siyah haber sunucuları, o kölelerin soyundandır. İki yüzyıl önce resmî olarak kaldırılan köleliğin, "dışkı, kan, sümük, kusmuk" içinden çıkıp, ekranlarımıza kadar gelebilmiş bu köle torunları, dünyanın başka yerlerinde köleleştirilmiş ulusların akıbetlerine ilişkin haberleri duyuruyorlar bize hemen her gece.

Edebiyatın bu insanlık ayıbına kayıtsız kalacağı düşünülemezdi elbette. Çok yakın sayılacak bir zamanda, yani 1959'da, Amerikalı ünlü yazar John Howard Griffin, ülkesindeki ırkçılığa ilişkin bilgileri bizzat yaşayarak

kaleme aldı. Saçlarını kazıdı, özel karışımlarla, ultraviyole ışınlarıyla derisini esmerleştirip kendisini "siyah bir adam"a dönüştürdü. ABD'nin en ırkçı eyaletleri olan Louisiana, Mississippi, Alabama ile Georgia'da altı hafta boyunca bu kılıkta dolaştı. İzlenimlerini *Sepia* adlı bir dergide yayımladı önce, sonra 1961'de *Black Like Me* (Benim Gibi Siyah) adıyla kitap olarak yayımladı ki bu kitabın çığır açtığı söylenir.

Edebî açıdan da çok değerli bulunmuştur bu kitap. Keskin bir gözlemciydi Griffin. Bu nedenle kitabı, hatıra tadında, mükemmel bir roman gibi okundu yıllarca. Otobüslerde en arkada oturmak zorunda olmanın, iş başvurularında geri çevrilmenin, lokantalara, otellere sokulmamanın, hatta umumi tuvaletleri kullanamamanın ne olduğunu muhteşem bir dille ortaya koyan bu kitabın yayımlanmasından sonra gelişen tepkiler yüzünden Griffin, Teksas'taki evinden uzaklaşıp ailesiyle birlikte bir süre Meksika'da yaşamak zorunda kaldı.

BİR TİCARİ ÜRÜN: KİTAP

Günümüzün roman yazımında artık piyasa koşulları egemen. Bir dâhi olduğuna kuşku yok ama şu Stephen King tam bir piyasa yazarı sanki. Bir ara internette yayımladığı bir romanının nasıl bitmesi gerektiği konusunda okuyucularının önerilerini istemiş, sonucu bu isteklere göre yazacağını açıklamıştı. Tabii ki internete giriş paralıydı da. Yazarak parasını kazanmaya çalışması kimilerince anlaşılabilir ama bu bana çok fazla “ticari” gelmişti. 2005 Ağustos’unda da aralarında King’in de bulunduğu bir grup Amerikalı yazar kitaplarındaki kahramanların kimliklerini satışa çıkardılar. Düşünce, ifade özgürlüğünü savunan bir kuruluş yararına düzenlenen proje kapsamında, açıkartırmaya çıkarılan karaktere satın alan kişinin adı verilecekti. King, parasını veren kişinin adına iki yıl içinde yayımlayacağını belirttiği kitabı *Cell*’de yer verecekti.

Yardım amaçlı da olsa çok itici bir proje bu bence. Bir roman kahramanı olmanın para ödeyerek değil, bunu hak edecek yapıp etmelerle mümkün olması daha güzel değil midir? King ile benzerlerinin romanlarında karakter olarak yer almada herhangi bir sakınca olmadığından, çağrılarına başvuran çok kişi de oldu haliyle.

Yazarların, okuyucuların tepkilerine göre romanla-

rında değişiklik yaptıklarına, eklemelerde bulunduklarına rastlanmıyor değil. Somerset Maugham, *Boyalı Peçe* adlı romanını, hem de yayımlandıktan sonra tam üç kez, romanda yer verdiği kimi kişilerin itirazları üzerine değiştirmek zorunda kalmıştı.

Kitabın ticarileşmesinden yakının sadece günümüzün kitapseverleri ya da yazarları değil. Kâr amaçlı, ucuz, basit polisiye öykülerin yayılmasının folk öykülerinin ölümüne yol açacağı korkusunu hep duymuştur Tolstoy, örneğin. Ucuz kent edebiyatından bir hayli yakının büyük yazar, köylülerin bu yeni ticari kitap türüyle “zehirleneceklerine” inanırdı. Bu kitaplardaki kahramanların “açıkgöz”, “hilekâr” olduklarını ama geleneksel köylülükte ahlaki değerlerin önde tutulduğunu da anımsatırdı sürekli. En azından köylüler kitap okuyorlar diye mutlu olması gerekmez miydi diyesi geliyor insanın ama Tolstoy’un endişeleri bugün de geçerli değil mi?

Satmayan Kitaplar

Onca emek sarf edilip de ortaya çıkan eserin satış açısından ilgi görmemesi gibi bir durumla ünlü ünsüz her yazar karşılaşmıştır. Freud’un “afazı” üzerine yazdığı, 850 adet basılan kitabı sadece 275 adet satabilmişti. Bu büyük adamın anlaşılması uzun zaman aldı gerçekten. Çünkü eserlerinin en önemlilerinden olduğu bilinen *Rüyaların Yorumu* adlı kitabı da 600 adet basılmış ancak beklenen ilgiyi görmemişti. Bu kitabın ilk baskısının tamamının satılması sekiz yılı bulmuştur.

Freud’un kitapları bilimsel içeriklerinden ötürü geniş kitlelerin ilgisini çekmemiş olabilir. Ama kimi edebî ya da felsefi ürünler için de geçerlidir bu durum. Schopenhauer’ın *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya* adlı kitabı da satılmamıştır önceleri, basıldıktan bir süre sonra da kalan

nüşhaları kâğıt olarak toptan satılmıştır. Stendhal'in *Aşk Üzerine* adlı kitabı da on yılda sadece 17 adet satabilmişti.

André Gide'in ilk eseri 1891'de yayımlandığı *The Notebooks of Andrej Walter*'dir (André Walter'in Defterleri). Ardından *Poets of Andre Walter*'i (André Walter'in Şiirleri) yayımladı ama masraflarını kendi cebinden ödediği bu iki kitap da hiç ilgi görmedi.

İngiliz şair Shelley çok çok gençken yazdığı *An Address to the Irish People* (İrlanda Halkına Bir Söylev) adlı kitabını, evinin balkonundan, okusunlar diye gelip geçenlerin üstüne atardı. Yazdığı kitapçıkları şişelerin ya da kâğıttan yaptığı kayıkların içinde koyup yüzdürdüğü ya da balonlara asıp uçurduğu da olurdu. Birileri alıp okur diye.

Zaman değişti. Kitap artık bir maldır günümüzde. Bir ticari ürün. Belli pazarlama yöntemleriyle satılıyor. Değerli olup olmaması değil, popüler kültürün kodlarına uymuş olması yetiyor.

Bazen işin içine yazarın özel durumu da girebiliyor. İngiltere'de böyle bir duruma tanık olduk 2005'te. Michael Cox'un bir kitabına 430 bin euro avans verildi. Mutlaka bu rakamın çok çok üstüne çıkacak başka örnekler olacak ileride ama bu o güne kadar ilk roman için verilmiş rekor sayılabilecek bir avans kabul ediliyor.

Cox'un kitabının adı *Gecenin Anlamı*. Yalnız bir sorun var. Haber yayın organlarında yer aldığı sıralarda söz konusu kitap henüz yazılmamıştı. Adı açıklanmayan yayınevi henüz yazılmamış bu kitabın yazarına, "Otur da bu kitabı yaz," diyerek muazzam bir serveti avans diye verdi. "Yazarın özel durumu" demem boşuna değil. Cox'un, piyasaya çıkarsa peynir ekmek gibi satılacağından emin olunan kitabı, okurların merhamet duygularına seslenecek diye düşünülüyor olmalı. Çünkü, konuyu tam 30 yıl boyunca kafasında taşıdığını söyleyen Cox, "Ben bu kitabı hiç yazamayacaktım," diyor. Neden? Sağlıklıydı da ondan. Kimse sağlıklı bir yazarken, onun kafa-

sında taşıdığı konuyla ilgilenmiyordu. Ta ki kanser olun-
caya kadar. Ölmeden önce bir şeyler yapmak gerek diye
düşündüğünden hemen yazmaya koyulmuş. İlk altı haf-
ta 30 bin, birkaç ay içinde de 100 bin kelime yazabilmiş.
Hikâyesi bu olunca, kitabın pazarı da hazır diye düşü-
nen yayınevi açmış kesenin ağzını.

Victoria dönemi öykülerine hayran olan, daha önce
de birkaç kitabı yayınlanmış bulunan Cox, 1970'lerde
yazmaya başlamış bu romanı. "Agatha Christie ve Conan
Doyle okudum. Onların bilmecenin sonundan başladığı-
nı ve yeniden geriye döndüklerini biliyordum. Bunu ya-
pabilmek için kendime güvenim yoktu. 30 yıl boyunca
bu nedenle kafamda taşıdığım romanı yazamadım," diye
anlatıyor durumu. Babası bir ayakkabı işçisi olan Cox'a
annesi okumayı üç yaşındayken hastalığı yüzünden yata-
ğa mahkûm olduğunda öğretmiş. *David Copperfield* ile
Charles Dickens'ın *Büyük Umutlar*'ına tutkusu ise anla-
tılır gibi değil.

Kitabı basılan, geliriyle hastane masrafları da karşı-
lanan Cox, 2009'da 60 yaşındayken yaşamını yitirdi.
Cox, maalesef yenemediği bir hastalıkla boğuşuyor ol-
masının, kendisine sağladığı böylesi bir avantaja sahip
oldu. Günümüz dünyasına uygun bir gelişme bu.

Hemingway Usulü Reklam

Ernest Hemingway, romancılığının ilk yıllarında bir
kitabını bastırmadan önce Amerika'nın hemen hemen
her köşesini dolaşıp yazdığı romanlardan bölümler okur,
hem para kazanır hem de okuyucu kitlesi oluşturmaya
çalışırdı. Bunu edebiyatçılar çok eskiden beri yaparlar.
Antik dönemin büyük adı Homeros da böyle yapardı.
Truva Savaşı'na ait olan destanını şehir şehir dolaşarak
okur, bir söylentiye göre de böyle dilenirdi.

Gerçi ABD’de, hâlâ bu yöntemle başvurular yok değil. Christopher Paolini adlı genç bir yazardan söz ediyorlar. Kendi kendine eğlenme amacıyla yazdığı *Eragon* adlı kitabının *Harry Potter*’ın popüleritesine ulaştığı iddia ediliyor. Henüz 20 yaşındaki (2005’te) bu genç yazar hiç okula gitmemiş. Evde annesi tarafından eğitilen Paolini’nin kitabı *Eragon*, *The New York Times*’ın en çok satan çocuk kitapları listesinde bir numaraya yükseldi.

Paolini’nin henüz 15 yaşındayken yazdığı kitabını ailesi kendi parasıyla yayımlamış önce. Sonra bir mizah yazarı fark edip, ABD’nin ünlü yayınevi Knopf’a önermiş. Yayınevinin çok beğendiği kitap için genç yazara verdiği avans tam 400 bin dolar. Aile kendi olanaklarıyla önce on bin adet bastıkları kitabı olağanüstü bir pazarlamayla sunmuşlar. Hemingway ile Homeros’un yaptığı gibi Paolini’yi okul okul dolaştırıp kitaptan parçalar okutmuşlar. Bu okuma seanslarından ciddi bir talep yaratılmış.

Pazarlama tamam ama işin içinde şans da var anlaşılan. Bu okuma seanslarından birinde kitabı tanıyıp çarpılanlardan biri ünlü mizah yazarı Carl Hiaasen’in üvey oğlu çıkınca gerisi çorap söküğü gibi gelir. O babasına, babası da Knopf Yayınevi’ne haber verir hemen. Paolini kitabının ikinci cildini yazıyordu benim bu satırları yazdığım sırada. *Eragon*’un filmi de çekildi.

Çiçeklerle Kitaplar

Necip Asım Yazıksız, *Kitap* adlı kitabında İngilizlerle Alman kitapseverlerin kitaba ilişkin uyulması gereken kararlar aldığından söz eder. Bunlar arasında kitap sayfalarında çiçek ya da yaprak kurutulmaması, yanlarına notlar düşülmemesi, kitapların yemek dolabına, konsollara doldurulmaması da var. Sobaya, ateşe pek yakın kitap okunmaması da kararlar arasında.

Bu kararların ne zaman, nasıl, kimler tarafından alındığı konusunda bir bilgi vermiyor Yazıksız. Her kitapsever, İngiliz ya da Alman kitapseverleri gibi kurallara bağlı değil tabii. Bizde Ebüzziya Tevfik kitapları arasında çiçek kuruturdu. Ben asla yapmadım bunu. Yapmam da. Kâğıt, mürekkep karışımı kokuyu duymamı engeller çünkü.

Tevfik Fikret en sevdiği çiçek olan yasemini acaba kitaplarının arasında kurutmuş muydu? Halid Ziya Uşaklıgil'in *Kırk Yıl*'da yazdığına göre doğru dürüst kitap bile okumazmış büyük Fikret. Eğer doğruysa eline kitap bile almayan Fikret, aralarında çiçek mi kurutacaktı bir de? Marx da kütüphanesindeki kitaplarının arasına çok sevdiği defne yapraklarından koymuştur belki. Chaucer'ın kitaplarının arasına koyabileceği tek çiçek de herhalde çok çok sevdiği papatya olurdu. Ezra Pound'un kitap arasına çiçek koyup koymadığını bilmiyorum ama W.B. Yeats'in şiirlerini, üstelik şairin kendisinden dinlerken, sıkıntıdan önündeki laleleri yediğinden haberdarım.

D.H. Lawrence da tam bir kır çiçeği tutkunuydu. Ama ben özellikle zambak sevdiğini okumuştum bir yerde. Eserlerinde, kır çiçeklerinin adını tek tek verir, onları bir "şair botanikçi" gibi uzun uzun anlatırdı Lawrence. Amerikalı yazar Truman Capote'nin, "Aslında en sevdiğim çiçeklerdir," dediği halde etrafında sarıçiçek görme-ye neden dayanamadığını anlayamamışımdır.

Botanik deyince aklıma Ebu Hanife Ahmed bin Davud gelir benim. Dineverî diye de bilinir. *Kitâbü'n-Nebât* adlı bir kitabı vardır. Bu bir botanik kitabıdır ama şairlerin şiirlerinde geçen ne kadar bitki adı varsa onları bir araya getirmiştir.

Asım Yazıksız'ın sözünü ettiği –özellikle İngiliz– kitapseverler biliyorlar mıydı, bilemem, aralarında çiçek kurutulmamsını istedikleri kitap sayfasının İngilizcedeki adı bile bir çiçekten gelmedir oysa. Kitap sayfasına, İngilizcede *page* denir, biliyorsunuz. Kitabın, günümüzdeki-

lere benzer biçimde basıldığı ilk yıllarda, sayfa kenarlarına çiçek desenleri çizilirdi. Bu desenler Latince de asma anlamına gelen *pagina* çiçeğinden esinlenilmiştir. *Page* buradan türetilmiş.

O kitapseverler ne derse desinler, Ortaçağ'da birçok kitabın sayfa kenarlarına, doğal hayata olan ilginin bir göstergesi olarak, bitki ya da hayvan resimleri çizildiğini biliyoruz. 4. ila 7. yüzyıllarda sayfaların ilk harfi daima süslüydü. Turgan-Karahoca yöresinde bulunan, Uygur medeniyetine ait olduğu düşünülen deri ile kâğıt üzerine yazılmış kitapların sayfa başları ile kapaklarında süslemelere rastlanmıştır. Strasbourg'da 1512'de basılan *Liber de arte distillandi de compositis* (Damıtma Kitabı) kimya alanında basılan ilk kitaplardandır. Bolca resim vardır bu kitapta. İlk demişken en eski kitabı da analım tabii. MS 8. yüzyıldan kalma bir kitaptır bu, 868 tahta kalıpla basılmış uzun bir Budist metni içeren bir rulo. Erasmus'un *Deliliğe Övgü* kitabının 1517'de yapılan bir baskısının sayfa kenarlarına 18 yaşındaki Hans Holbein çizimler eklemişti. O baskı tüm zamanların en güzel kitaplarından biri kabul ediliyor.

Aslında, daha yakın sayılacak zamanlarda da kitap sayfalarının çiçek desenli olduğu biliniyor. Fransız yazar Théophile Gautier, gençlik yıllarından söz ederken (1800'lü yıllardır) şunları söyler: "O devirde romantik eserlerde süs çiçekleri, kitabın adını süsleme... zevk inceliğini gösterirdi. Şimdi ise kitaba büyük bir değer kazandırıyor, kitap meraklıları da resimle süslü nüshaları ele geçirmeye çabalıyorlar."

Kitapseverlerin Çiğnemen Kuralları

Yazıksız'ın kitap okumaya kural getiren kitapseverleri gerçekten günümüzde yaşamış olsalardı, kurallarının

kimse tarafından dikkate alınmadıklarını görüp bir hayli üzüleceklerdi. Kitap yayıncıları, yıllar yıllar önce, okuyanlar okudukları kitaplara ilişkin notları rahatça alabil-sinler diye, sayfanın etrafında boşluk bırakırlardı. Günümüz kitaplarında da var olan sayfa kenarlarındaki boşlukların nedeni budur.

Ben önemli gördüğüm cümlelerin altını çizerim sadece, sayfaların kenarına yazı yazmam. Yusuf Ziya Ortaç, Mithat Cemal Kuntay için, “Zengin ve zarif kitaplığında, kalemle okunmamış tek kitap, kenarına not yazılmamış tek sahife bulamazsınız,” diyor. Cemil Meriç, her ne kadar bir kütüphaneciden kitaplara nazik davranması konusunda aldığı öğüdü genellikle tutmuş da olsa, zaman zaman okuduğu kitabın kenarına dolma kalemle notlar düşerdi.

Esaslı kitap okurlarından biri olan 18. yüzyıl Türk şairlerinden Hâletî’nin üç ya da dört bin kadar kitabının hemen hepsinin sayfa kenarlarına notlar düştüğü ya da düzeltmeler yaptığı söylenir. Ben özenirim bu insanlara. Kitap okumaktan benim de anladığım budur doğrusu.

Yazıksız’ın anımsattığı, “Kitaba notlar düşülmeyecek,” kuralı günümüzde geçerli değil pek. London Library adlı özel bir kütüphanenin, satırların altını çizmeyen ya da kitap kenarlarına not düşmeyenleri üyeliğe kabul etmediğini de duymuştum. Kütüphanenin yaptığı elbette bir hoşluk. Alınan kitapların okunduğunun kanıtlanmasını istiyor belki de. İsveç’te Falkenberg’deki Tullbro adlı okulun kütüphane sorumlularının tavrı ise pek anlaşılır türden değil. Üstelik bu çağda böyle bir tutucu tavır alınması garip: İç çamaşırları görünen, beyzbol şapkası takan, düşük bel pantolon giyen öğrencilere ödünç kitap vermiyor bu kütüphane.

Büyük İngiliz şairi William Blake kitapların kenarlarına karalamalar yapan, notlar düşen biri olarak bu ya-

nıyla da bilinirdi. Tanınmış ressam Sir Joshua Reynolds'un *Discourses* (Söylemler) adlı kitabına düştüğü "Rezalet!", "Yalancı" gibi notlar edebiyat tarihine bile geçti.

Özellikle halka açık kütüphanelerde, herkesin kullanımına sunulan kitapların sayfalarını karalamak, özel notlar düşmek suç elbette. Haziran 2004'de ABD'de Barber soyadlı biri (öyle kalmış aklımda) çeşitli tarihlerde kütüphaneden aldığı yaklaşık 300 kitabın sayfalarına ahlakçı görüşleri doğrultusunda dinî içerikli sloganlar, yorumlar yazdığı, kitaplarda yer alan küfürlü ifadeleri tek tek okunamayacak derecede karaladığı için mahkemeye verilmişti.

Karalama Deyip Geçmemeli

Bu karalama işinden, kitap aldıkları kütüphaneleri zengin edenler de var. Joe Orton ile Kenneth Halliwell 60'lı yılların İngiltere'sinin en bilinen adlarıydılar. İlki oyun yazarı ikincisi de şair olan bu önemli kişilerin yaşamları bir trajedi. Bu eşcinsel çiftten Halliwell, çok kışkandığı Orton'u öldürmüş sonra da intihar etmişti. İkilinin kütüphaneden aldıkları, sayfalarına korkulu desenler, çirkin kedi resimleri çizdikleri kitaplar çok pahalıya satışa çıkarıldılar.

Thackeray de yine kütüphaneden aldığı kitaplarda önemli gördüğü yerleri mürekkep kalemle işaretlerdi. Bu kitaplar da çok para ediyor günümüzde. Karalamalar yaptığı kitaplarla koleksiyonerleri zengin edenler olduğu gibi ailesine yıllar sonra borcunu ödetenler de çıkmıyor değil. ABD başkanlarından Abraham Lincoln'ın (ki lakabı Dürüst Lincoln'dı) yaklaşık 200 yıl önce bir kütüphaneden aldığı, ancak geri getirmediği kitaplar için yakınları 2009'da para cezası ödemek zorunda kaldı.

"Sayfa kenarlarına yazı yazılmaz," kuralının çiğne-

mesi işe de yaramış meğer. İngilizcedeki *scholar* sözcüğünü sayfa kenarlarına yazılan notlara borçluyuz örneğin. “Bilgin” anlamına gelen *scholar* ile “bilginlik” anlamını taşıyan *scholarship* sözcükleri İskenderiye Kütüphanesi’ndeki kitapların sayfalarına yazılan *scholia*’dan, yani notlardan ortaya çıkmıştı.

Hiç kırıştırmamak, kıvırmamak elbette gereklidir ancak kitaba kırılacak değerli bir cam eşya gibi davranmayı da doğru bulmam. Bunu kitap okumayı belli saatlerde, rahat ortamlarda gerçekleştirenler yapabilirler elbette, yapmalılar da. Ama kitabı bulduğu her fırsatta, her yerde okuyanlar için bu titizlik fazla lüks kalır.

Yıllar önce, artık kullanmayacağı için elinden çıkarmak istediği kitaplarının bir bölümüne talip olduğum İngiliz Türkolog Geoffrey Lewis’in Oxford’daki evine gitmiştim. Türkçeyi anadili gibi konuşan, kendisini “Atatürkçü” olarak tanımlayan Lewis ile eşine bakır bir kahve tepsisi de götürmüştüm hediye olarak. Elindeki çok eski baskılı Türkçe kitaplardan alabileceklerimi aldığım Lewis’in evinin artık (yanılmıyorsa) kullanılmayan mutfakının hem raflarında hem de bizim kuzine diye bildiğimize benzer bir fırın sobanın içinde kitaplar doluydu. Nereye elini atsanız kitaba dokunuyordunuz. İngiliz olmasına karşın, Yazıksız’ın sözünü ettiği İngiliz kitapseverlerin, “Yemek dolabına kitap konmayacak,” emrinden Lewis’in haberinin olmadığı anlaşılıyordu.

Takıntılı Yazarlar

Alberto Manguel’in *Borges’in Evinde*’de yazdığına göre Borges, “kitaplarının son sayfalarına, değişik elyazılarıyla yazılmış gizemli işaretler” serpiştirmiş. Bu konuda tek örnek Borges değildir tabii. Somerset Maugham da kitaplarında, nazarlık niyetine, sürekli özel bir işaret

kullanırdı. Sadece kitaplarında değil, adını taşıyan antetli kâğıtlarda, zarflarda, hatta mutfaktaki tabakların üzerinde hep aynı işaret vardı.

Böyle takıntılı büyük adamlar çok. Örneğin Tolstoy; hamile karısı Sonya ilk doğum sancısını bir 27 Haziran gecesi yaşayınca, ona, “Lütfen gece yarısına kadar bekle” diyerek yalvarır adeta. 28 Ağustos 1828 doğumlu olduğu için 28’i uğur sayısı kabul ediyordu. Neyse ki korktuğu olmamış, ilk çocuğu Sergey de 28 Haziran’da doğmuştur.

Erasmus da kendisine uğur getirdiğine inandığı “sihirli aslan” kolyesi taşırdı. Bu büyük adam, çok tuhaftır, yedi sayısının katlarından da çekinirdi. Takıntı işte. Nerval’in de buna benzer bir takıntısı vardı. Evlerin kapı numaralarından ölüm ya da yaşam anlamı çıkardığı bir tür fal oyunu oynardı. Thomas More’un da dinî gerekçelerden ötürü at kılından yapılmış gömlek giydiğini söylerler. 500’lü yıllarda din tarihi açısından da önemli bir şair sayılan Ümeyye bin Ebî es-Salt da, kendisini peygamber sandığından, züht ile takva belirtisi olduğu için kıldan yapılmış uzun bir entariyle dolaşırdı. Bu şair için İslam peygamberinden önce İslama uygun ahiretten söz etmiştir derler.

Vedat Türkali’nin de gömlekle ilgili, takıntı değilse de hoş bir âdeti olduğunu belirtmeliyim. Tabii ki ne nazar korkusundan ne de dinî gerekçeden kaynaklanan bir tavırdı onunki. Türkali, kendisine hediye edilen Nâzım Hikmet’in Hint işlemeli gömleğini her romanını bitirdiğinde bir gün boyunca giyerdi. “Kendimi böyle ödüllendiriyorum,” dediğini anımsarım. Yüzlerce yıl önce, 900’lü yıllarda yaşamış olan Abdurrahman bin İshak bin ez-Zeccâcî de Türkali gibidir. Kâtip Çelebi, onun, ünlü kitabı *el-Cümel* üzerinde Mekke’de çalıştığı sırada, bitirdiği her nüshadan sonra, çok okunması dileğiyle, Kâbe’yi tavaf ettiğini söyler.

Kafka'nın da lise yıllarında, sosyalistliğini yakasına kırmızı karanfil takarak belli etmek gibi hoş bir "takıntı"sı vardı. Tolstoy da 15 yaşındayken görüşlerinden çok etkilendiği Rousseau'nun portresinin bulunduğu bir madalyon taşırdı boynunda.

Bazı yazarların, şairlerin kimi takıntılarının batıl inançlardan kaynaklandığı bilinir. Gogol, mektuplarında, kendi ölümünü çağıracağı endişesi yüzünden asla "ölüm" kelimesini kullanmazdı. Puşkin'in de tuhaf bir korkusu vardı: Tavşanlar. Uğursuz kabul ederdi bu hayvanı. Truman Capote de batıl inançları olan bir yazardı. Kapısının uğursuz saydığı sayılar olan odalarda kalmaz, eğer yolcular arasında iki rahibe varsa uçağa asla binmezdi.

Bu büyük zekâlardan beklenmeyecek tutumlar olsa da bunlar, sıradan insanlarla kimi ortak noktaları olduğunu göstermesi açısından hep ilginç gelmiştir bana.

OKUMAK OKUMAK

Herkesin bir okuma yöntemi var. Kimi bir tek harfi bile atlamazken kimileri önemli gördükleri bölümleri okurlar sadece. Bütününü okumadan, hangi bölümün önemli olduğuna nasıl karar verilebilir bilemem ama var böyleleri. Manguel, "Bir kitabı son sayfasına kadar okumak zorunda hissetmezdi kendini," diyor örneğin Borges için. Kitabın hakkını ben Borges'ten daha iyi veririm demiyorum elbette ama ben bunu da yapamam. Yapan çok tabii. Celâl Sahir Erozan, "Çok severim," dediği Balzac'ın bütün eserlerini okuduğunu yazıyor, ama, "Bu eserleri okurken içindeki bazı tarihî ve tasvirî tafsilatı atlarım" da diyor. Kimi kitaplar belki sonuna kadar okunmayı hak etmiyordur. (Balzac'ın kitapları bunlardandır diyebilir miyim? Asla.) André Gide, "Balzac şahıslarını bir kere karşımıza koydu mu, en yüksek sözlerinin ne olacağını önceden biliyoruz; bunların çok kullanılmış sözler olduğunu söylemekle her şeyi söylemiş oluyoruz," diyerek Erozan'ı sanki haklı çıkarsa da, "Tüm Balzac'ı okumuş olmak lazımdır," da der.

Yine Manguel, *Okumanın Tarihi*'nde Henry Miller'ın, "Ulysses'in sadece tuvalette okunacak bölümleri vardır," dediğini aktarır. Kimi büyük yazarlar eline aldıkları kitabın iyi mi kötü mü olduğunu ilk sayfalarında anlaya-

biliyorlar demek ki. Örneğin Tolstoy'un oğlu, "Babamın herkesten farklı bir kitap okuma yeteneği de vardı," diyor. Şöyle devam ediyor: "Okuduğunu ayrıntılarıyla hatırlar, hangi kitapları baştan sona dek hiç atlamadan okumak, hangilerinin yalnızca önemli yerlerini okumak gereklidir, bilirdi, bu tür okumakla zaman kazanırdı."

Belki de Nurullah Ataç'ın yaptığı daha doğrudur. İlk sayfasında beğenmediği bir ifade ya da düşünceye rastlayınca eline aldığı kitabı hemen bıraktı Ataç. Herhalde yılların okuma deneyimiyle kazanılabilmiş bir "eleme" yöntemidir bu.

Bir ara zaman yokluğundan yakınanlar için bir çırpıda okumayı garantileyen hızlı okuma tekniklerinden söz edilirdi. Bu tekniklerin öğretildiği kursların var olduğunu duyardım. Woody Allen, bir güzel dalgasını geçiyor bununla: "Hızlı okuma kurslarına gittim. *Savaş ve Barış*'ı 20 dakikada okudum. Olay galiba Rusya'da geçiyor."

Sindire sindire, tadına vararak okumak gibisi var mı? İnsan isterse bulduğu her fırsatta, en kısıtlı sürede de tadına varabilir okumanın. Kısa sürsün bu okuma, ne fark eder? Rilke'nin derdiyse bambaşkaydı. O okuduğu kitaplarda güzel bir sayfayla karşılaştığında, okuyacağı bir sonraki sayfanın aynı güzellikte olmaması durumunda her şeyin berbat olacağından korkardı.

Okumanın Vücut Dilleri

13-14 yaşlarındayken tuhaf bir huyum vardı. Ayaklarımı yukarı kaldırıp duvara yaslar, öylece kitap okurdum. Özel bir nedeni yoktu. Nereden aklıma gelmişti, neden böyle yapardım, bilmiyorum. Annem çıkışır gibi oldu bir gün ama babam, "Bırak, okusun da nasıl okursa okusun," deyince uzun bir zaman keyfini çıkardım bunun. Ne kadar sürdü bu alışkanlığım, ne zaman vazgeç-

tim, hatırlamıyorum. Yıllar sonra aklıma geldi, deneyeyim istedim, ama yapamadım. Ayaklarımı çok uzun süre yukarıda tutamadım, ayrıca belim de ağrıdı bir hayli. Bazı okuma biçimlerini artık geride bırakmışım demek ki. Şimdi sabit durarak bir kitabı okumam mümkün değil. Elimi kolumu dayayacağım bir yer olmalı mutlaka.

Ruşen Eşref Ünaydın, "Pazarları halının üzerine diz çökerek, kitabı da kanapenin üstünde açık tutarak, sağ elini de 'gümrah saçları'na daldırarak" okumuş Alphonse Daudet'yi. Ünaydın, akrabası romancı Reşat Nuri Güntekin'in nasıl kitap okuduğunu da şu cümlelerle anlatır: "(...) dayımın Çiftehavuzlar'da deniz kıyısındaki köşkünde tavan arasındaki tahtalara yüzükoyun uzanır, dirsekleri kuru tahtada, elleri çenesinde saatlerce okurdu. Bir de gece yarılarını geçeye kadar yatakta, bir dirseği şiltede ve o eli ensesinde, bir petrol lambasının ışığında okurdu, okurdu, okurdu!.."

Peter Burke, "Eski Roma tasvirleri bize bir ruloyu okurken nasıl tutmamız gerektiğini gösteriyor," der. Bunun da bir kuralı, izlenmesi gereken bir yolu varmış demek ki.

Yazıksız'ın İngilizleri ile Almanları, sobanın yanında kitap okunmayacak türünden kararlar aladursunlar, 17. yüzyıl Fransız gravürlerinde, erkeklerin şömüne başında oturup kadınlı erkekli kalabalığa, yüksek sesle kitap okuduklarını yine Burke'den öğreniyoruz.

Burke, tarihî bilgilere ulaşmada duvar resimlerinden, afişe, fotoğrafa kadar her türlü materyalden yararlandığını anlattığı kitabında, okuma biçimlerine de değinir. Burke, Alman edebiyat tarihçisi Erich Schön'ün 1800 yılı civarında Almanya'da okuma alışkanlıklarındaki değişiklikleri, ilgili dönemi yansıtan gravürlerden, kimi ressamların karalamalarından yararlanarak belirlediğini de söylüyor. O dönemin insanları sandalyede otu-

arak bahçedeki şezlonga ya da yere uzanarak kitap okurlarmış.

“Rahat” Okumalar

Ünlü İngiliz şairi William Blake’in, Milton’ın “Kayıp Cennet” adlı çok sevdiği şiirini okurken çok fazla “rahat” davrandığı bilinir. Bu şiiri bahçesinde, karısıyla birlikte çıplak okurdu Blake. Tanınmış devlet adamı Benjamin Franklin de her sabah kalktığında, odasında yarım saat ya da bir saat çıplak oturup okur ya da yazardı. Buna “soğuk hava banyosu” adını veren Franklin, bunun bünyesine daha uygun olduğuna inanmıştır. “Asla ıstıraplı değil, tam aksine çok hoş,” diyor. Nerval de kafasına estiği zamanlarda üstündekileri fırlatıp atar, sokakta öyle dolaşırdı. Bu çıplak okumada ya da çıplak olmada benim bilmediğim cazip bir yan olmalı. İngiliz yazar, Jilly Cooper da kitaplarını bahçede çıplak yazmasıyla (da) tanınıyor.

Masanın başına çalışmak için oturmadan önce herkesin bir yöntemi var tabii. Çıplaklık pekâlâ bunlardan biri ama Thomas Wolfe’un çalışma öncesi hazırlığı pek bir tuhaftı. Penisini uzun uzun okşar, sonra masasının başına otururdu. Bunun bir tanığı yok ama editörüne yazdığı bir mektupta kendisi böyle anlatıyor.

Okumaya, yazmaya başlamadan önce olsun, sonrasında olsun, en küçük bir psikolojik takılmayı kendilerinden uzak tutma çabasındaki insanlar bunlar. Kafaları rahat olsun da okumanın yazmanın yeri, tarzı, varsın herkesinden değişik olsun. Büyük matematikçi, politikacı Condorcet, (o da genellikle geceleri çalışmayı severdi) matematik üzerine okumalarını banyoda bile sürdürürdü. Çok yakın dostu olan bir hanımefendi, bir başka büyük matematikçi D’Alembert’in kitabını okuyan Condorcet’ye gönderdiği mektupta şunları yazıyor: “Sanıyorum ki,

bu fena kitabı bile çok kötü koşullarda okudunuz. Yani suda okudunuz demek istiyorum, çünkü rüzgârlar yağmura dönüşmüş.” Aynı hanımefendi yazdığı bir başka mektupta Condorcet’ye birçok öğüdün yanı sıra şu öğüdü de verir: “(...) banyonuzda matematik çalışmayınız.”

Wagner’in *Parsifal* operasını banyoda yazdığını söylerler. Rus romancı Nabokov’un *Sebastian Knight’in Gerçek Yaşamı* adlı romanını sürgünde olduğu Paris’te eşi Vera’yla zor sığıdıkları stüdyo evlerinin banyosunda yazdığı da bilinir. Nabokov kendisini banyoya kapatmış, kapağını kapadığı klozete koyduğu bavulun üzerinde edebiyat dünyasına adımını atmasına yol açan bu kitabı yazmıştı. Tom Stoppard da ev halkı uyurken çoğunlukla mutfakta yazardı kitaplarını.

Banyo deyince sıcak zeytinyağıyla yıkanan Aristoteles geldi aklıma. Yıkandıktan sonra bu yağı satarmış da üstelik. (Sıcak zeytinyağıyla nasıl yıkanılır, sormayın, bilmiyorum çünkü. Denemeye de niyetim yok doğrusu).

Banyo edebiyat ya da bilim dünyasının yanı sıra politika dünyasında da yer bulmuş bir mekân. Fransız Devrimi’nin önderlerinden Marat’ın ölümü de banyoda oldu bildiğiniz gibi. Sadece soğuk suyla rahatlayabildiği bir deri hastalığı olan Marat, resmî görüşmelerini bile banyoda yapıyordu. Churchill’in de bazı konuşmalarını banyodayken, perdenin arkasında duran hizmetçisine yazdığını biliyoruz.

İnsan nasıl rahat ederse öyle okumalı elbette ama İngiliz şair Percy Bysshe Shelley’nin kitap okuma biçimini herkesin uygulaması düşünülemez. Okumaları bazen günde 16 saati bulan Shelley, oturarak ya da uzanarak değil ayakta okurdu. Victor Hugo’nun da yazılarını ayakta yazdığını duymuştum. Tıpkı Hemingway gibi. Thomas Wolfe’un boyu iki metreydi. Dolayısıyla kendisine uygun

masa, sandalye bulamadığı için genellikle ayakta yazardı kitaplarını. Masası (!) ise buzdolabının üstüydü tabii.

Marx da sırtındaki çibanlardan yakınırdı o nedenle en büyük eseri *Kapital*'in önemlice bir bölümünü ayakta yazmıştır

"John Galsworthy gibi yazabilir misin?" deseler, "Denemeyi aklımdan bile geçirmem," derim. Bu ünlü İngiliz yazar, Londra Hampstead'deki evinde masasında fakat ayakta yazardı yazılarını. *The Forsyte Saga* (Forsyte Destanı) adlı kitabını da ayakta yazmıştır derler. Herkesin becerebileceği bir şey değil bu tabii. Galsworthy'nin en büyük hayranlarından biri olan E. V. Lucas da üstadının yöntemini takip etmek ister ama, "Çok yorucuydu," diyerek bırakır sonradan

Marcel Proust'un da ışık fobisi olduğundan karanlıkta, yatakta yazdığı söylenir. Sadece o değil Voltaire, Samuel Beckett, Virginia Woolf, Edith Wharton, Patricia Highsmith de yazılarını hep yatakta yazdılar. Yatak düşününü düşünürlerden biri de, daha önce söz etmiştim, Descartes'tır. Ömrünün neredeyse yarısını –yaklaşık 27 yıl eder– yatakta geçirmiştir denir. Düşünmek için bunun gerekli olduğuna inanırdı büyük filozof. Günün 12 saatini yatakta geçirmek ne demek?

Hasta Okumaları

Yağmurlu günlerde Cağaloğlu'ndan Samatya'daki evimize yürüyerek dönerdim. Eve sırsıklam geleceğimi bildiğinden annem banyoyu hazırlardı. Banyo sonrası çay eşliğinde, sımsıcak sobanın yanında kitap okurdum. Bundan daha büyük bir zevk olamazdı benim için.

Nurullah Ataç, evde kaldığı bir günü anlatırken (hasta olduğu bir gündür bu), "Hırkama bürünmüş, ıhlamurumu karıştırı karıştırı *Kâbusname*'yi okuyor, yaz-

malara yanlış geçirilip basmasında da öyle bırakılmış mısraları kendimce düzeltmeye çalışıyordum,” der. Nurullah Ataç’ınki soğuk algınlığı kaynaklı geçici bir hastalıktır. Babası Ata Bey de Hammer’ın on ciltlik *Osmanlı Tarihi*’nin en azından önemlice bir bölümünü uzun sürmüş hastalığı sırasında çevirmiştir. O saatleri Nurullah Ataç’ın nasıl keyifle geçirdiğini anlayabilirim ben. İhlamur, Ataç’ı çabucak iyileştirmiş midir haberim yok ama Voltaire’in çiçek hastalığından tam 240 bardak limonata içerek kurtulduğunu söylerler. (Umarım doğrudur.)

Hastalığın bile okuma yazma çalışmalarını engellemediği ne insanlar var. Freud, Dostoyevski’nin *Karamazov Kardeşler*’i üzerine bir denemesini hasta yatağında, bin bir acı içerisinde yazmıştır. Rilke de *Tante Berthe* adlı kitabını “kendini biraz toparladığı saatler”de, damla hastalığına yakalanan Chateaubriand da *Vie de Rancé* adlı kitabını yataklarında yazmışlardır.

Yatakta elinde kitabıyla da olsa kimse mutlu olmaz herhalde hastalık halinden. Ağrısız, sızısız okuyup yazmak gibisi var mı? Pascal, hastalığı bir Hristiyan için doğal gören Jansenius Tarikatı’na bağlıydı. Herhalde hastalıktan yakınmayan tek yazar odur. 1654’te bir gece “Tanrı hayali”ni gördüğü için iyice dine sarılan Pascal, hastalıktan yakınmak bir yana, inancı gereği beline taktığı dikenli tel yüzünden birçok hastalığa yakalandı. Baş ağrısı, hazımsızlık, bacaklarda kısmi felç, uykusuzluk, diş çürümesi gibi hastalıklardır bunlar.

Çocukluk yıllarımda bademciklerimin şiştiği ya da gripten başımı kaldırmadığım zamanlar bile keyif zamanlarıydı benim için. Annem etrafımda dönüp dolaşır, limonlu içecekler, sevdiğim yiyecekler koyardı önüme. Bir yandan kitap okur, öte yandan, artık börek mi olur pasta mı olur, ne varsa yerdim.

Hastalık güzeldi o yaşlarda.

Sıkılğanlık

Okurken de yazarken de nasıl rahat ederse öyle davranmalı insan. Birçok kişi için kendini okumaya, yazmaya vermek kolay değil. Bir hazırlık gerekiyor bazen. Yazı yazarken zorlanmayanlar da vardır elbette ama ben yazılarını ya da kitaplarını kolay yazdığını söyleyenlere rastlamadım pek. Çoğunlukla, özellikle yazmaya başlarken, sıkıntı çektiğini söyleyen birçok yazar var. Gustave Flaubert muhteşem eseri *Madam Bovary*'yi yazarken bazen bir haftada sadece iki sayfa yazdığını belirterek yakını: "Cesaretim bazen öyle kırılıyor ki kendimi pencereden atabilirim," der. Gertrude Stein günde yarım saatten fazla yazamayı beceremediğini söylerdi.

Genel olarak bir sıkılğanlık sorunu yaşayanlar için durum daha da vahim. Sıkılğanlık ciddi bir sorundur. "Eğer her mesleğin bir hastalığı varsa, sıkılğanlık da edebiyatçıların hastalığı olabilir," denir. Montesquieu, "Sıkılğanlık başımın en büyük belası olmuştur," dermiş. Ama Dugas'nın bu konuda söyledikleri farklıdır. Montesquieu'nun "başının belası" olan sıkılğanlığının onun yaratıcılığına olumlu etkisi olduğunu iddia ediyor:

(...) sıkılğanlık Montesquieu'nun dehasına sekte vurmamak şöyle dursun, özellikle ona yön vermiş, bazı şekiller ve temayüller kabul ettirmiştir. Bu sıkılğanlık üslubunda bile görülür... Montesquieu'nun üslubu, kendini ifşa etmeyen, eserin arkasına gizlenen veyahut ima, alay ve umumi nazariyeler gibi üç perdenin arkasından duygularından yalnız hoşuna gidenleri gösteren bir sıkılğanlık üslubudur.¹

1. *Edebiyatta ve Sanatta Sıkılğanlar*, çev. Fehmi Baldaş, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Dünya edebiyatının bu büyük sıkılğanının en sevdiği kitaplardan birinin *Binbir Gece Masalları* olduğunu söylerler. Sıkıntıyı dağıtacak en iyi masallardan olduğunu söylemeye gerek yok elbette. Sıkılğanlık, sadece edebiyatçıların değil, bilimsinlerinin da "hastalığı"dır aslında. Büyük matematikçi Turgot'nun en belirgin özelliklerinden biriydi sıkılğanlık.

Peki sıkılğanlığı ya da bir konuya kendini tamamen verebilmeyi önleyen sorunları nasıl aşıp da üretken oldu bunca kişi?

En azından Julien Benda'nın, yazacağı zaman ne yaptığını biliyoruz. Perdelerini kapayarak yatağına uzanır, geceymiş gibi davranırdı. André Maurois ise bir mahkûm gibi kendisini zorlayarak her gün sabah sekiz buçuktan gece saat bire kadar yazı masasının başından ayrılmazdı. Somerset Maugham da gündüz saat birden sonra asla yazı yazmazdı. Yazmaya başlamadan önce mutlaka pipo içer, en az bir saat felsefe kitabı okurdu. Dostoyevski'nin geceleri çalıştığını bilmeyen yoktur. Evde el ayak çekildikten sonra yanında semaveri, sabahın beşine, altısına kadar "pek koyu olmayan" çayını yudumlayarak çalışırdı. Gogol de öyleydi. Özellikle 1882'de bulunduğu St. Petersburg' da gündüz işinde yoğun çalışırken, yaşadığı çatı katında geceler boyu yazıyordu.

Okumaya yazmaya tüm dikkatini vermek herkes için kolay olmuyor. Bu nedenle kendisini yazmaya zorlayan çok sayıda insan var. Eğer politikayı değil yazarlığı seçseydi çok başarılı eserler verirdi denilen Churchill'in yöntemi de böyleydi. Boş zamanlarında bahçesine duvar ören bu ünlü devlet adamı, günde iki bin kelime yazıp, iki yüz de tuğla örerdı. Tuğlacılığı kafasını rahatlatmak için bir uğraşı elbette. Ama Tolstoy'un ayakkabıcılığı bu türden bir meşgale değildi. Her ne kadar Zweig, "Kötü kunduralar yapardı," demiş de olsa ayakkabıcılıkta baya-

ğı ustaydı büyük yazar. Romanlarından fırsat bulduğu zamanlar yaptığı ayakkabıları az kimse giymemiştir.

Disiplinli çalışmasıyla bilinen İngiliz yazar Anthony Trollope, sabah 05.30'ta yatağından kalkar, kahvaltı saatine kadar her 15 dakikada 250 kelime yazardı. Jack London'ın günde beş bin kelime yazdığı söylenir. 20 günde normal boyutlarda bir roman yazardı London.

Erasmus'un yazı yazmaya başlamak için çok ciddi bir hazırlık yapmasına gerek olmamıştı hiç. Gezileri boyunca sallanıp duran arabanın içinde de, herhangi bir otel ya da han odasında bulunduğu, hemen çalışma masasına çevirdiği masada da yazabilirdi. 1401-1464 yılları arasında yaşamış olan din bilgini, filozof Nicolaus Cusanus'un da *De Docta Ignorantia* (Bilgin Kişinin Bilgisizliği) adlı kitabını at sırtında 40 mil yol aldıktan sonra geceleri dikte ettirdiğini söylerler. Upton Sinclair de, her zaman öyle miydi bilemem ama kimi romanlarını ıssız bir yere kurduğu çadırında yazmıştır.

Masanın başına oturup yazıya başlamak gerçekten zordur. Ama başladıklarında bundan doyumsuz zevk alanlar da vardır. Vedat Türkali bunlardan biridir. Londra'da *Güven*'i yazdığı sıralarda, "Nasıl gidiyor? diye sorduğumda verdiği yanıt hâlâ aklımdadır: "Çok çok iyi gidiyor. Bitecek diye ödüm patlıyor."

Kendini yazdığı kitaplara her şeyi unutacak kadar kaptıran büyük yazarların başında Balzac gelir bence. Çalıştığı sırada odasına giren bir dostuna, "Zavallı! İntihar etti!" diyerek koşar. Yarattığı büyük karakteri Eugénie Grandet'nin kendini öldürdüğü sahneyi yazarken adeta yaşamıştır o ânı.

Dalgınlık

Kendini çalışmaya, yazmaya adeta zorlayan bir yazar olan D.H. Lawrence, yazdığı bir metni defalarca göz-

den geçirir, değiştirir, yeniden yazardı. Yöntemi buydu. Bu nedenle, birbirinden farklı, birçok müsvedde yazmıştır. Burada yine Nerval'den söz etmeliyim. O da aradan zaman geçtikten sonra daha önce yazıklarınını yeniden yazardı. Gözden geçirmek, varsa eksikliklerini gidermek ya da üslubunu değiştirmek gibi gerekçelerle yapmazdı bunu. Tek bir nedeni vardı böyle yapmasının: dalgınlık. Öyle ki 16. yüzyıl şairleriyle ilgili bir çalışmasını tam üç kez farklı zamanlarda yazmıştır. Ama sadece bu değil tabii. Yaptığı Frankfurt gezisiyle ilgili izlenimlerini de tam dört farklı başlıkla yeniden yazmıştır. Yani böyle bir dalgınlık pek az görülür.

Romanı için topladığı malzemeleri olduğu gibi romanlarına aktaran bir yazar olarak biliniyor Lawrence. Dostlarının önerileriyle romanlarında ciddi değişiklikler de yaptığı söylenir. Yazmaya 1910'da başladığı *Oğullar ve Sevgililer* adlı romanını örneğin, bir arkadaşının görüşleri doğrultusunda yeniden yazar.

Kermode ilginç bir bilgi aktarır Lawrence'la ilgili olarak: "Başka kimselerin kitaplarının, aynı kendi romanı gibi, yeniden tasarladığı ikinci versiyonlarını yazmıştır. *Günahkâr Ruhlar* ve *The Boy in the Bush* (Çalıdaki Çocuk) böyle çıkmışlardır." *Kangooro* adlı kitabında yerel bir Avustralya gazetesinden bazı haberleri kopya ederek metafizik görüşleri ile olgular arasında zorlama bağlar kurduğunu da belirtiyor Kermode.

Ama başkasının eserlerinden aşırma konusunda Stendhal'ın eline su dökemez Lawrence. Stendhal, *Life of Hyden* (Hyden'in Hayatı), *History of Italian Picture* (İtalyan Resim Tarihi), adını taşıyan kitaplarını başka yazarların çalışmalarından kopyalamıştı ne de olsa. Carpanini'ye ait bir kitaptan aşırılmış olan *Life of Hyden*'ı, çok parasız kaldığı –atını bile satmıştır– bir dönemde çalaka-lem yazmıştır. Kim ne derse desin, zaman zaman sert

eleştiriler yapsa da, en sıkı okuru büyük Goethe'ydi Stendhal'in. Puşkin'in *Boris Godunov* adlı kitabının bazı bölümlerinin Karamzin'in tarih kitabından, hem de kelime kelime alındığı da sır değildir.

Sadece intihallerle değil, sahte yazıyla ya da şiirle de edebiyat dünyasında zaman zaman karşılaşılıyor. Peter Burke, böyle üç önemli sahtecilik olayından söz eder. 1760'lı yıllarda İskoç şair James Macpherson, 3. yüzyılda yaşamış Ossian adlı kör bir ozanın Galce yazdığı şiirlerini çevirdiğini söyleyerek bunlardan birkaçını yayımladığında bunlar büyük ilgi görmüş, hatta birçok dile de çevrilmişti. Bir süre sonra bu şiirlerin sözel geleneklerden de yararlanılarak Macpherson'un kendisi tarafından yazıldığı ortaya çıkmıştı.

Burke, Thomas Chatterton adlı bir gencin kendi yazdığı şiirlerin 15. yüzyılda yaşadığı söylenen Thomas Rowley adlı bir keşiş tarafından yazıldığı iddiasını ikinci örnek olarak gösterir. Chatterton bu şiirlerin eski olduğunu kanıtlamak için kınayla eskittiği parşömen kâğıtlarını kullanmıştı. William Henry Ireland adlı birinin yine o dönemlerde Shakespeare'le ilgili sahte belgeler ortaya çıkarması da üçüncü örnektir.

Önce Kafada Biter

Yazıya dökmek bazıları için zor elbette ama birçok kişi için yazacakları kitap önce "kafalarında" bitmeli. En son romanı *Madam Bovary*'nin son durumunun ne olduğunu soran bir dostuna, "Bitti. Şimdi oturup yazmam gerekecek," dediğini söylerler Gustave Flaubert'in. Immanuel Kant da en tanınmış kitabı *Saf Aklın Eleştirisi*'ni beş ayda yazmıştır ama tam on yıl düşünmüştür üzerinde.

Boethius, *Felsefenin Tesellisi* adlı o çok ünlü kitabını hapiste, hem de idam edilmeyi beklerken yazdığında

başvurabileceği tek bir kaynak kitap yoktu. Kafasında ne varsa onları dökmüştür kâğıda.

Goethe de *Faust*'u ta gençlik yıllarından beri zihninde taşımıştır. Dostu, Wilhelm von Humboldt'a yazdığı 17 Mart 1882 tarihli mektubunda şunları kaleme almış:

60 seneden fazla bir zaman oluyor, ta gençliğimde *Faust*'u tasarladım. Bütün sahneleri, bütün seçkinliği ve berraklığı ile birbiri arkasından gözlerimin önünden geçti. O günden itibaren planı aklımdan çıkmadı, bu fikirle baş başaydım. Onu kısım kısım işliyor, o dakikada beni en çok alakadar eden parçalarını yazıyordum.

(Goethe bu mektubu yazdıktan beş gün sonra öldü, 83 yaşındaydı.)

Rilke'nin nasıl çalıştığına ilişkin bir ipucu olabilir mi bilmem ama yine de belirteyim. Büyük ozan evde, derste, yolculukta yani nerede olursa olsun yanında taşıdığı cep defterlerine notlar alırdı. Nerede okudum ya da duydum bilmiyorum eğer doğru değilse affedilmeyi umarak ekleyeyim, Nâzım Hikmet de aklına bir dize geldiği zaman, eğer o anda yazacak kâğıt bulamazsa pantolonuna yazar-mış. İçki tutkunu şair Ernest Dowson, Londra'daki Cock Meyhanesi'nde yazacak kâğıdı kalmadığında şiirlerini oturduğu mermer masaya yazardı. Garsonların temizlediği o masada kim bilir ne dizeler yok olup gitmiştir.

Romanları üzerinde çalışırken aşırı titizlenen yazarlar arasında Émile Zola'yı başa koymak gerekir. Bir romana başlamadan önce, yaratacağı her kişi için bir defter tutmasıyla biliniyor Zola. Borsayı inceler, fabrikaları dolaşır, gözlemlerde bulunurdu. Buffon da çalışmaları üzerinde hastalık derecesinde titiz bir yazardı. *Les Époques de la Nature* (Doğanın Zamanları) adlı kitabını tam 18 kez temize çektiymiştir sekreterine. Flaubert de incecik

bir kitap yazmak için bile, Zweig'ın deyimiyle, "kütüphaneler dolusu" kitap okurdu. *Ermiş Antonius ve Şeytan* veya *Salambo* adlı kitaplarında kullanmak için iki bin cilt kitap okumuştur. Ben de Vedat Türkali'nin *Güven* adlı romanı için, gittiği Sovyet Rusya'sındaki kimi bitkileri bile araştırdığına tanığım. Balzac da geniş kültürlü, romanlarında değerlendirecek kadar ansiklopedik bilgi sahibi bir yazardı. 80 cilt tutan eserlerinde bu fark edilir kolayca. Dostoyevski'nin, yazdığı romanlarını ikinci kez gözden geçirecek zamanı olmamıştı hiç. Borç içinde yüzen büyük yazar, daha yazmadan avansını aldığı romanları bir an önce bitirmek zorundaydı hep.

Ünlü şair John Milton, düzyazı yazarken sadece sol elini kullanabilirdi. Bunu neden böyle yaptığı konusunda bir fikrim yok. Alexandre Dumas öyle masa başına oturup yazı yazanlardan değildi. Dirseğinin altına yumuşak bir yastık koyar, öyle yazardı ne yazacaksa. Yazarken de kendinden geçerdi. O sırada yazdığı romanının içine öyle bir girerdi ki yarattığı roman kahramanları karşısında kahkaha atar, onlarla konuşurdu da.

Sadece kendisinin değil, okuyucusunun bile edebiyat tarihine geçtiği Nerval aslında "tembeller şahı" sayılacak yazarlardan biri. Düzenli, disiplinli çalışmaktan pek hoşlanmadığı bilinir. Gautier'nin dediğine bakılırsa "Nerval yürürken çalışır, arada sırada bir durur, derin ceplerinden birinde bir araya dikilmiş kâğıtlardan yapılmış bir defteri arar, bir düşünceyi, bir cümleyi, bir kelimeyi, hatırladığı bir şeyi, yalnız kendisi tarafından anlaşılır bir işareti kaydeder, defteri kapardı." Aristoteles'in Arapçaya çevrilen eserlerindeki çeviri yanlışlarını düzeltmesi istenen Farabî de çok dağınık bir bilgindi. Yazdıklarını sonradan kontrol etmezdi denir.

Nedeni nedir bir bilgim yok ama Descartes'ın kitap yazma konusunda "gevşek" olduğu söylenir. Oysa döne-

minin önde gelen düşünürleriyle mektuplaşmaları sayılamayacak kadar çoktur neredeyse. Kitaplarını Fransızca yazardı ama mektuplarında kullandığı dil Latinceydi.

Remy de Gourmont, "Bazen bir rüya bir eserin hareket noktası olmuştur," diyor. Çok da emin böyle olduğundan. Hatta Burdache adlı bir profesörün bazı keşiflerini rüyasından yola çıkarak yaptığını ileri sürüyor. Gourmont'un ilginç iddiaları var. Kimi yazarları bilinçaltılarının yönettiğine inanıyor. Buna örnek olarak edebiyatçılardan, yakından tanıdığı Villiers de L'Isle-Adam'ı örnek gösteriyor. L'Isle-Adam'ın kafasına giren herhangi bir düşünce, bilinçaltında ne varsa ele geçiriyor, daha sonra adı geçeni adeta yönetiyormuş Gourmont'un dediğine göre. Öyle ki, L'Isle-Adam konuşurken etrafta kimse yokmuş gibi konuşmuş. Gourmont, birlikte oturdukları bir gün, L'Isle-Adam'ın, "Bir horoz vardı, evet bir horoz vardı," diye mırıldandığını belirterek, "Birkaç ay sonra 'Horozun Ötüşü' adlı hikâyesi yayımlandığında bunun ne anlama geldiğini anladım," diyor. Goethe'nin de bilinçaltıyla eserler verdiğini ileri sürüyor Gourmont. İradeden herhangi bir yardım almadan hem de.

Bazıları bana garip gelen farklı yazma yöntemi var herkesin. Sonuçta birbirinden güzel öyküler, şiirler, oyunlar böylelikle çıkıyor ortaya. Kendi adıma Mary I. Ogilvie'nin hangi yöntemle yazı yazdığını merak bile etmiyorum. Buna, hangi yaşta olursa olsun neler yapılabileceğinin en iyi örneği olduğu için duyduğum takdir duygusu engel oluyor biraz da. *A Scottish Childhood and What Happened After* (İskoç Bir Çocukluk ve Sonra Neler Oldu) adlı, (1877'de Peru Andlar'ındaki yaşamı anlatan) kitabını yazdığında tam 93 yaşındaydı. Üstelik söz konusu yaşa kadar günlük bile tutmamıştı.

Kutsal Nesne: Kalem

Yusuf Ziya Ortaç, *Portreler* adlı kitabında Ercüment Ekrem için şunları yazar: “(...) gayet kolay yazardı. Yalnız, rahat bir oda, temiz bir masa, iyi yontulmuş altı kalem, bir silgi, bir deste de beyaz kâğıt veriniz yeter.” Jack Kerouac için ise kahve ile bezelye çorbası yeterdi. *Yolda* adlı kitabını üç haftada kahve ile bezelye çorbası eşliğinde yazmıştır.

Altı kalem deyince aklıma John Steinbeck geldi. Steinbeck de, romanlarını yazmaya başlamadan önce ucu iyice sivriltilmiş altı tane kalem hazırlardı. Ercüment Ekrem ile Steinbeck’in bu tür bir ortak alışkanlığı varmış demek ki. Hemingway’le ilgili bir söylenti vardır. Öyle ki doğru bile sanılmıştır bu. Her yazmaya oturduğunda 20 kalemin ucunu açardı, denir. Ama Hemingway bunu, “Bir seferde 20 kalemim olduğunu hiç sanmam,” diyerek yalanlar.

Dumas da kalem, kâğıt konusunda bir hayli titizlenen bir yazardı. Şiir yazıyorsa sarı kâğıt, bir makale yazıyorsa mutlaka kül rengi kâğıt kullanırdı.

Kurşunkalemle yazılan yazılar, tükenmez ya da mürekkepli kalemle yazılana göre daha dayanıklıdır. Bunu bildiği için olsa gerek Georges Duhamel sadece kurşunkalemle yazardı yazılarını. Kalıcılığına inandığından mıdır yoksa sadece hoşuna gittiğinden midir bilemem ama Osmanlı sultanlarından Abdülaziz de kurşunkalemle yazmayı tercih ederdi. Zaten kurşunkalem kullanan ilk Osmanlı padişahıydı Abdülaziz.

Marcelle Tinayre’i kurşunkalemin daha iyi olduğuna inandıramadı kimse. Dolmakalem bile kullanamayan Tinayre, mutlaka hokkaya daldırdığı yazı kalemiyle yazardı yazılarını. Paul Valéry ise daha modern tabii, daktilo kullanırdı. Ancak hemen belirteyim daktiloyla roman yazan ilk kişi ünlü Amerikalı yazar Mark Twain’dir, *Tom*

Sawyer da daktiloyla yazılan ilk kitap. Daktilo neden bu kadar geç girmiştir edebiyat dünyasına anlam veremiyorum. Çünkü daha 1885'te John Hopkins Üniversitesi bitirme tezlerinin daktiloyla yazılmasını öneriyordu öğrencilerine.

Günümüz yazarlarından John Irving kendi deyimiyle "bilgisayarı açmasını bile" bilmez. Kitaplarının ilk karamalarını önce elle yapar. Sonra eski daktilosunda temize çeker. Gerekli düzeltmeleri yine elle yapar. Ünlü İngiliz yazar Jilly Cooper da hâlâ daktilo kullananlardan.

Daktilo ve sonrasında bilgisayar yazı insanları için büyük buluşlar elbette ama hiçbiri kalemin, en azından, manevi ağırlığına ulaşamazlar. İslam dünyasında bir yazı nesnesi olarak kalem çok değerliydi. Fatimîlerin egemenliği boyunca Mısır'da yeni yıl törenlerinde padişahın önünde bir kılıç ile bir kalem bulunurdu daima. Kalem Kuran'da da 68. surede dolaylı olarak övülür: "Kaleme ve onların yazdıklarına ant olsun."

Kurşunkaleme başka kardeş kalemler de geldi tabii. 19. yüzyılda maden uçlu kalemlerle, sonra dolmakalemlerle, daha sonra da tükenmezkalemlerle tanıştık.

Şu Mürekkep

Mürekkep üzerinde durmamız gerek biraz. Bugünkü kullanışlı hale gelmesini bir tıp doktoru olan Henry Stephens'a borçluyuz. Stephens'ın, öğrenci olduğu yıllarda, uzaktaki anne babasına mektup yazarken en sevmediği şey mürekkebin çok kötü kokması, topak topak olmasıydı. Doktor, 1832'de hem eşini hem de kızını verenden yitirince, mesleğini sevdiklerini kurtarmak için kullanamadığını düşünüp uzaklaşmış tıptan. Arkadaşlarının tüm uyarılarına karşın, "Mürekkebe daha çok ihtiyaç var," diyerek hem de.

Mürekkebi kullanışlı hale getirmek için neler denemedi ki? Formülüne şeker kattığında daha iyi akıyor ama bu kez de zor kuruyordu. Sonunda başarıya ulaştı. İlk ürettiği mürekkebe de *Blue Black Writing Fluid* (Mavi Siyah Yazı Sıvısı) adını verdi. Yazarken maviydi, kurduğunda siyah oluyordu. Yıl 1830. Bu yıl olağanüstü güzellikte renkli mürekkepler üretti. Bir süre sonra ise tam bir siyah mürekkep yaratabildi. Bu mürekkep 1837'de İngiliz devletinin yazışmalardaki "resmi" mürekkebi oldu. Alexandre Dumas'nın ömrü boyunca kullanmadığı bir şeydi mavi mürekkep. Nedendir bilmiyorum ama çok sinirlendirirmiş büyük yazarı mavi mürekkep. Tabii bu bir zevk meselesi. İsteyen dilediği renk mürekkep kullanır elbette. Osmanlı sultanlarından Abdülaziz de kırmızı mürekkep tutkunuydu, örneğin. Kırmızı mürekkep Kuran hareketlerinde sure isimlerinin belirtilmesinde de tercih edilirdi.

Stephens'in tıbbı bırakmasına yol açan, "Mürekkebe daha çok ihtiyaç var," deyişini herhalde en iyi anlayabileceklerden biri İslam dünyasının 9. yüzyıldaki önde gelen dilbilimcilerinden biri olan Ebu Amr eş-Şeybânî olmalıdır. Anlatılanlara göre, dil çalışmaları için Arap çöllerinde, iki kap dolusu mürekkebi de yanına alarak dolaşmış, ancak mürekkebi tükendiğinde çölden ayrılmak zorunda kalmıştır. Burada "mürekkebinin son damlasına kadar" çalıştı anlamında veriliyor bu bilgi ama mürekkebi olsaydı daha da çalışırdı diye düşünüyorum ben.

İÇİNDE KAYBOLUNAN OKYANUS: KİTAP

Kokusunu çok beğendiğim halde bazen kitaplara kendimi tam anlamıyla veremem ilk başta. Ama bu uzun sürmez, biraz sabırla elimdeki kitaba ısınırım hemen. Her koşulda kolayca okuyabilen, okuduklarını da anlayabilen biri olduğumu sanıyorum. Kahvehanede, trende, otobüste çok rahat kitap okuduğumdan cebimde yıllardır kitap taşıyım. Kalabalık ya da gürültülü ortamlardan etkilenmem. Sadece çok kısık da olsa bir müzik sesi duyarsam eğer, okuduğum kitaptan bir tek satır bile girmez kafama. Çünkü her ikisi de ayrı yoğunlaşmaları gerektiriyor. O nedenle müzik eşliğinde kitap okuyabilenlere hep özenirim. Ben hiç beceremedim. Etrafımda bu sorunu yaşayan çok kimse yoktur ama bir kitaba kendini verememekten yakınan çok insan tanıdım. Bunların arasında olmadığım için de sevinirim.

Tatar Ahmet Efendi adlı bir tanıdığının, “Çok zengindi,” dediği kütüphanesinde saatlerce kitap okurmuş Cemil Meriç. “Hatta bir gün okuduğum kitaba dalıp, vaktin nasıl geçtiğini unutmuştum. Beni gecenin geç bir saatinde kütüphanede bulunca nasıl şaşırdıklarını, telaşlandıklarını hiç unutmam,” diye anlatır bunu.

Kitap içinde kaybolunacak bir okyanustur. Okuduğun metne dalmak, onun içinde kaybolmak büyük zevk-

tir. Umarım abartı değildir, derler ki, Dante bir sokakta, bankta oturup üç saat süreyle kitap okumuş, bitirince kalkıp gitmiştir. Okuduğu kitaba dalıp gittiği sıralarda söz konusu sokakta bir şenlik olduğunu da arkadaşlarından duymuştur sonra. Bu dikkatle, sabırla, 1307'de sürgündeyken yazmaya başladığı 14.233 dizeden oluşan muhteşem eseri *Komedya*'yı tam 14 yılda bitirmesini anlayabiliyoruz. *İlahi Komedya* adının Dante'nin ölümünden sonra kullanılmaya başlandığı söylenir.

Dünya edebiyatının şaheserlerinden biri olan *İlahi Komedya*'nın ilham kaynağı, Dante'nin henüz dokuz yaşındayken, sekiz yaşındaki Beatrice'ye duyduğu aşktır. Tabii ki bir çocukluk aşkıdır bu; birkaç kez bakışmaktan, iki-üç kelime konuşmaktan ibarettir. Gerisi, istense de gelmezdi zaten çünkü Beatrice 26 yaşında hayata veda etmiştir. Sainte-Beuve, "Bu aşk ona [Dante'ye] yol gösteren bir yıldız olarak kaldı," derken doğru söylemektedir elbette. İlk aşkını tüm insanlığa aktarabilmek için *İlahi Komedya*'yı en mükemmel hale getirinceye kadar çalışmıştır Dante. Dante'nin *İlahi Komedya*'nın konusunu büyük İslam düşünürü İbn Arabî'den aldığını söyleyenler de vardır. Büyük heykeltıraş Rodin de, *İlahi Komedya*'nın büyük bir tutkunuydu. Ünlü heykeli *Öpüş*'ü yaptığı sıralarda elinden bu kitabı düşürmediği, sürekli dizeler okuduğu söylenir.

İlahi Komedya'nın dize sayısının çokluğu şaşırtıcıdır gerçekten ama İbni Sina, Dante'nin "rekor"unu kırmıştır, hem de çok çok önceden. Buhara emiri, hastalandığında, "Müslüman dünyanın Galenos'u" olarak adlandırılan İbni Sina'yı kendisini iyileştirmesi için yanına çağırır. Herhalde şifa bulmuş olmalı ki, büyük filozofa kütüphanesinin kapılarını sonsuza dek açar. Tam altı yüzyıl boyunca, "tıbbın kutsal kitabı" olarak nitelendirilen *El-Kanun Fi't-Tıbb*'i (Tıp Kanunu) bu sırada yazdı İbni Sina. Bir milyon kelimeden oluşmuş muazzam bir eserdir bu.

Binbir Gece Masalları'nı 1877'de Rusçaya çeviren Kasadayev çılgın bir işe girişti. Bu masalları şiir olarak olarak çevirdi anadiline. Tam 71 bin 460 mısra tutmuştur. Katharina Mommsen'in, "Başka ulusların edebiyatında eşine hemen hemen rastlanamayacak çapta bir eser" dediği bu çevirideki mısra sayısı ünlü *Şehname*'den on bin mısra daha fazladır.

İbn el-Habbariyye adıyla da tanınan 12. asrın büyük şairi Şerif Ebu Ya'la Muhammed, iki bin mısradan oluşan "Es-Sadih vel-Bağim" adlı şiirini tam on yılda yazdı.

Tolstoy da *Savaş ve Barış*'ı altı yılda bitirdi. Karısı Sonya'ya 1812 Savaşı'yla ilgili bir roman yazdığından söz eder. Kayınpederi Doktor Bers de bunu öğrendiğinde, Tolstoy'a bir mektup yazarak kendi babasının söz konusu savaşla ilgili çok şey anlattığını belirtip bunlardan yararlanabileceğini söyler. Kayınpeder bununla da kalmaz, Tolstoy'un romanı için malzeme topladığı gibi, 1812-1814 yıllarına ait dönemle ilgili, aile mektuplarının da yer aldığı bir de kitap yollar. *Savaş ve Barış*'taki Rostov'ların Bers ailesinden izler taşıdığının düşünülmesinin bir nedeni de budur.

Tolstoy'un bir de *Nihilist* adlı bir komedi oyunu vardır ki, onu karısının kız kardeşi Tanya'nın, "Bizim için yaz," demesi üzerine kaleme almıştır. Tolstoy karısı Sonya ile Tanya'nın oyundaki erkek rollerini üstlenerek canlandırdıkları bu oyunu üç günde yazmıştı. Tolstoy'un Kafkaslar'da yaptığı askerliği boyunca yazdığı ilk romanı olan *Çocukluk*'la ününü bir gece içinde kazandığını da söylerler.

Jack Kerouac da *Yeraltı Sakinleri* adlı kitabını üç günde yazmıştır. Bazı eserlerin ortaya çıkışı yılları bulabiliyor yine de. Her kitabın yazılış süresi birbirinden farklı elbette. Edmund Spenser ömrü ancak yarısını yazmaya yettiği bin sayfalık "The Faerie Queene" adlı şiiri-

nin üzerinde yirmi yıl çalışmıştır. *Ecinniler*'i 20 günde yazdığı söylenen Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler*'in konusunu da tam üç yıl kafasında taşıdığı bilinir. Teberî'nin 40 yıl boyunca günde 40 sayfa yazması da hayranlık uyandıracak bir durum.

Yakından tanıdığım Orhan Suda, Fransızca-Türkçe sözlüğü için tam 32 yıl harcamıştı. Bu zorlu çalışmadan yüzünün akıyla çıkan Suda, 19. yüzyılın en büyük sözlüğünü tek başına yazmaya kalkan ama bitirmeden ölen büyük ansiklopedici, dilbilimci Pierre Larousse'tan daha şanslı elbette. 1165-1240 yılları arasında yaşamış ünlü düşünür İbn Arabî de, *el Futuhat el-Mekkiye* adlı binlerce sayfalık kitabını tam 37 yılda bitirmiştir. Ebu Ubeyd el-Kasım bin Sellâm'ın da *Garib ül-Musanna'f* adlı kitabını 40 yılda yazdığını biliyoruz.

Büyük Hristiyan azizi Aurelius Augustinus da (doğumu MS 354), kendisine büyük ün kazandıran *Tanrı Devleti Üzerine* adlı kitabı üzerinde 13 yıl çalıştı. Hristiyan filozof Ramon Llull de *Llibre de Contemplació en Déu* adlı kitabına tam dokuz yılını verdi. Üç bin sayfadan fazla, bir milyonun üstünde sözcük içeren bir kitap- tı bu. Beş cilt olarak yayınlanmıştır. Cilt sayısının beş olmasının bir anlamı var tabii: İsa'nın bedenindeki yaraların sayısıdır bu.

Hasan Pulur'un 3 Haziran 2007 tarihli *Milliyet* gazetesindeki köşesinde sözünü ettiği Yaşar Çağbayır'ı da anmadan geçmek olmaz. Çağbayır'ın 246 bin sözcükten oluşmuş, 5744 sayfa tutan beş ciltlik *Ötüken Türkçe Sözlük*'ü tam 39 yılda tamamladığını belirtiyor Pulur. Çağbayır, öğretmen olarak atandığı bir Anadolu köyündeki ilkokulda, idari işlerle de uğraşmak zorundadır. Resmî yazışmalarda anlamını bilmediği kelimeler yüzünden zor durumda kalınca, yıllarca kelime toplamış, Türkçe karşılıklarını bulmuş. Göktürk, Eski Uygur, Hakaniye,

Oğuz, Eski Anadolu, Osmanlı, günümüz Türkçesi, Anadolu, Rumeli, Kıbrıs, Kerkük ağızlarına ait binlerce kelime bu devasa sözlükte var.

Nasıl Bir Üretkenliktir Bu?

Yazdıkları kitapların sayısı ile de tarihe geçmiş, yazarlar araştırmacılar var. Özellikle Müslüman dünyadan ya da Doğu'dan çok sayıda örnek gösterilebilir. 1000 yılı dolaylarında ölen Merzübânî adlı önemli bir din âlimi 37.850 sayfadan fazla yazmıştır. Aynı dönemde yaşamış olan Endülüslü İbn Azîm'in yaklaşık 80 bin sayfa tutan 400 kitap yazdığı söylenir. Teberî'nin Kuran tefsirinin de 30 bin sayfa tuttuğu, ancak üç bin sayfada özetlenebildiği kayıtlıdır. Ama herhalde bu alanda rekor Suyutî'de olmalı. 1505'te yaşamış olan bu Mısırlı âlim tam 600 kitap yazmıştır.

Cinsel entrikalarıyla tarihe geçmiş olan Giacomo Casanova da aslında iyi bir yazardı. Ömrünün sonuna doğru çok daha üretken olmuştur. Venedik devleti ile Polonya'nın tarihi de aralarında olmak üzere tam 42 kitap yazdığı bilinir. Homeros'un *İlyada*'sını, hem de çok başarılı bir biçimde, İtalyancaya çevirmiştir. Otomobil-den, uçaktan, televizyondan söz ettiği beş ciltlik *Icosameron* adlı bir bilimkurgu romanı da yazmıştır.

Yazmak, ortaya bir yapıt çıkarmak için yıllarını verenler var. Paul Valéry ise tam tersidir. André Gide'in deyiimiyle "Tam 25 yıl durmadan çalışarak susmuştur." Şiiri de bırakıp bu kadar yıl sessiz kalmasının nedenini şu sözleri açıklar mı acaba? "Dünyada en çok dikkatimi çeken şey, hiç kimsenin sonuna kadar gitmemesi olmuştur." Tam 25 yıl, ürün vermek için hazırlanmak. Büyük sabır. Ama Paul Valéry, bu kadar "susma"nın sonucu olarak birbirinden güzel eserler vermiştir. Gide'in "Devri-

mizin övüneceği en muhteşem eserler” demesi herhalde boşuna değildir. Suskun kalma konusunda Valéry tek örnek değil elbette. Racine’in de 20 yılı bulan bir sessizlik dönemi olmuştur.

H.G. Wells’in durumu farklıdır. Top oynarken düşüp akciğerinde kanama olduğunda doktorlar verem olduğunu söyleyince az ömrü kaldığını düşünüp tam anlamıyla kolları sıvadı Wells. Dört yıl içinde *Zaman Makinesi*, *Doktor Moreau’nun Adası*, *Görünmez Adam*, *Dünyalar Savaşı* kitaplarını yazdı. O talihsiz kazanın izleri zamanla azaldı tabii. Hatta öyle zinde bir hale geldi ki tüm yaşamı boyunca sürececek bisiklet tutkusu bile oldu zamanla.

Kahramanını Sevmeyen Yazar

Sherlock Holmes’un yaratıcısı Arthur Conan Doyle da gizemli bir yazardı. O da kendisine ilişkin olarak pek bir sessizdi. Hakkında çok ama çok az şey bilinir. Ölümünden 75 yıl sonra bugün bile Doyle hakkında yazılan hiçbir biyografide tam bilgi yoktur. Kendisinden söz edilmesini sevmezdi Doyle. Bu tutumunu alkolik bir babaya sahip olmasıyla açıklıyor kimileri. Ressam olan babasının resimlerinin Dali’ninkini andırdığı söylenir. Ruh hastası olduğu gerekçesiyle hastaneye de yatırılmış. Bu yüzden, derler, hayatında hep bir şeyleri gizlemek zorunda kaldı Doyle. Oğlu Adrian da, babasının yaşamına ilişkin bilgilerin açıklanmasına izin vermedi hiç. Adrian 1970’te ölünce, geride herhalde belge, bilgi bırakmıştır diyerek umutlandılar edebiyat tarihçileri ama bu kez de yasal engeller çıktı karşılına. Hâlâ Doyle’a ilişkin tüm bilgilere sahip değiliz.

Doyle’un başka gariplikleri de vardı. Örneğin, yarattığı o müthiş roman kahramanı Sherlock Holmes’tan hiç

hoşlanmazdı. Oysa çok beğendiği bir hocasından esinlenmişti Holmes'u yaratırken. Tıp fakültesinde öğreniyken hocası Profesör Dr. Joseph Bell'in, titizliğinden, olgular arasında ince bağlar kurmadaki ustalığından etkilenmiş olmasına borçluyuz Sherlock Holmes karakterini. T.S. Elliot, Doyle ile Holmes arasındaki bu nefret için, "Çok büyük sırdır," der. Doyle, Sherlock Holmes'u babasının da öldüğü yıl olan 1893'te "öldürmüştü." Sevenleri tüm dünyada uzun süre "yas" tutmuşlardır.

B. Traven de kendini gizleyenlerdendi. Yüz binlerce satılan kitaplarının filmleri de yapıldı. Ama hâlâ onun kim olduğu, hatta hangi ulusa mensup bulunduğu bile bilinmez. Öldüğü güne kadar yüzünü gören bile olmadı. MacDonald Harris'i de anımsatmalıyım. 1993'te ölen bu yazar, bilgi dolu 16 kitap yazmıştı ama son 50 yılın "en bilinmeyen" yazarı kabul ediliyordu. Gerçekten de hakkında hâlâ doğru dürüst bilgi yoktur.

Kendini gizleme konusunda olağanüstü denecek çabalar gösterenlerden biri de Gérard de Nerval'di. Yazılarını en az okunan gazeteler için yazması bundandır derler. Çok sayıda takma ad kullanmış Nerval. Yazılarına imza atmaması ya da takma ad kullanması, yazdıklarında hep eksiklik olduğu düşüncesinden kaynaklanırdı diyenler de vardır.

Şaşırtan Kitaplar

Tüm insanlığı etkileyen, yüzyılları aşip gelip kütüphanemize kurulan kimi kitapların yazılış öyküleri bir-iki satırla geçirilecek kadar sadedir. Bu sadelik beni şaşkına çevirir. Erasmus'un *Deliliğe Övgü'sü* bunlardan biridir örneğin. Erasmus, bu ünlü kitabını yakın dostu Thomas More'un evinde sadece altı günde yazmıştı. Arkasındaki düşünce birikimini elbette unutmamalıyız ama yazımı

altı gün süren bu kitap yüzlerce yıldır hâlâ okunuyor. Asıl adı François-Marie Arouet olan olan Voltaire'i elbette anımsamalıyız. Leibniz'in görüşlerini çürütmek amacıyla yazdığı ünlü mü ünlü *Candide* adlı kitabını sadece üç günde yazmıştır. Voltaire'in de bu kitabında *Binbir Gece Masalları*'ndan esinlenmeler vardır. Ünlü İspanyol yazar Ortega y Gasset de, yine Leibniz üzerine yazdığı o çok önemli kitabı *La Idea de Principio en Leibniz*'i (Leibniz'in Nedensellik Düşüncesi), tatil yaptığı Lizbon'da, sadece sekiz günde, ama günde 12 saat çalışarak yazmıştır, sağlığı pek de iyi değilken üstelik.

Pierre Abélard'in (Petrus Abelardus) kendi yaşamöyküsünü anlattığı kitabı *Bir Mutsuzluk Öyküsü*'nü, bir dostunu teselli etmek için yazdığı bilinir. Gogol'ün, üç bölüm olarak tasarlanan ama son cildi hiç yayımlanmamış olan *Ölü Canlar*'ını da büyük şair Puşkin'e borçluyuz biraz da. Puşkin'in, kendisinin yeterince işleyemeyeceğini düşünüp konusunu Gogol'e verdiği bir kiptir bu.

Bazı kitaplar görünmez kahramanlar sayesinde yazıldı aslında. Anatole France'ın *Kırmızı Zambak*'ı bunlardan biridir. Madame Arman de Caillavet adlı bir kadınla tanışmasaydı bu kitap yazılmayacaktı belki de. France'ın döneminin ünlü romancısı Paul Bourget'den daha aşağıda olmadığını kanıtlamak amacıyla yazdığı bu kitabı ona ilham ettiren Caillavet olmuştur.

Bir gece beyaz bir kâğıdın üzerine sadece "Julien" adını yazıp bırakan Stendhal, ertesi sabah, "Bunun anlamı ne?" diye soran dostlarına, "Bir roman yazmak istemiştim," cevabını verir. Sonra Julien'i silip, yerine, kendisini ölümsüz kılacak romanının adını yazar: *Kırmızı ve Siyah*.

Gustave Flaubert, *Madam Bovary*'yi yazmayı 1849-1851 arasında Mısır'a yaptığı bir yolculukta tasarlamıştı.

1851'in Mayıs'ında başladığı romanını beş yılda bitirebildi. Bazen günde çok az yazabildi, defalarca düzeltmeler yaptı. Yazdıklarını yüksek sesle okuyarak kulağa nasıl geldiğini denemiştir, derler.

Don Quijote'nin yazarı Cervantes de çok ilginçtir. Onun için, "*Don Quijote*'yi önce yaşamış, sonra da yazmıştır," derler. 16. yüzyılın ortalarında doğan yazar İnebahtı Savaşı'nda Türklere karşı savaşmış, yaralanmış, esir düşüp Cezayir'e yollanır. Orada da köle olarak satılır. Başarısızlıkla sonuçlanan kaçma girişimlerinin ardından akrabalarının yardımıyla özgürlüğünü satın alıp İspanya'ya döner nihayet. Yoksul olarak tabii. Birçok iş dener bu arada. Deniz Kuvvetleri'ne gıda maddeleri satma işini üstlenir ama memurlardan biri hırsızlık yapınca Cervantes hapse girer. Tam 20 yıl boyunca para kazanmak için yazıp durdu ama başarılı olamaz. 58 yaşına kadar böyle sürer yaşamı.

Ancak kimse de olmayan bir zekâsı, mizah yeteneği vardır. Yaşadığı dönemin İspanya'sının şövalyelik kurumuyla alay etmek için *Don Quijote*'yi yazar sonunda. Yine de yazıldığı dönemde değeri anlaşılamamış bir kitaptır bu. Bu nedenle yaşamının sonuna kadar başarısız kalmış, talihsiz bir yazar kabul edilir Cervantes.

Don Quijote propaganda amacıyla yazılmıştır, denir. Şövalyeliği gülünç kılmıştır. Karl Marx'ın, çocuklarına uykudan önce bu en sevdiği romanı okutmasının nedeni belki de budur. Bu kitapla ilgili ilginç bir bilgi vardır. Bir başka yazar 1614'te *Don Quijote*'nin ilk bölümüne sahte bir devam yazınca Cervantes bu sahte bölümü romanın gerçek ikinci kısmına eklemiştir. Amacı romanının gerçek kahramanları Don Quijote ile Sancho'nun bu yanlışın farkına vararak bununla alay etmelerini sağlamaktır.

Büyük romancılar, o muhteşem hayal dünyaları sayesinde konu bulmada zorlanmadılar hiç. Romanlarına

konu edinecek çok şey bulup çıkardılar. Romancı değilse de oyun yazarı olan İsveçli Strindberg, "İnsanlar en iyi kendilerini tanırlar," diye inandığından sadece anı kitabı yazmış oluşuyla çok ilgimi çeker. Konusu sadece kendisi olan kitaplardır bunlar. Geçirdiği bunalımı anlattığı *İnferno* adlı bir anı kitabının yanı sıra, 1881'de yazdığı *Bir Delinin Savunması* ile 1903'te yazdığı *Ensam* (Yalnız) adlı anı kitapları da vardır. Hepsi değilse de *Benim Üniversitelerim*, *Ekmeğimi Kazanırken*, *Çocukluğum* adını taşıyan üç romanında Maksim Gorki, kendi yaşamöyküsünden de yararlanmıştı bolca.

Babam, *Müfettiş*, Gogol

Benim Gogol'le tanışmam da babam sayesinde olmuştur. Bir gün babam, Gogol'ün *Müfettiş* adlı kitabını tutuşturdu elime. Her kitap verişinde yaptığı gibi, önce okuyup sonra da ona anlatmamı isteyerek. Kütüphanemde babamın resminin de bulunduğu bölümde durur bu kitap hâlâ. Milli Eğitim Basımevi tarafından 1946'da basılmış, Melih Cevdet Anday ile Erol Güney tarafından dilimize çevrilmiş bir kitap.

Müfettiş'i okurken çok sıkıldım, bunaldım. Elimden de bıraktım bir süre sonra. Babam niye okumadığımı sorunca nedenini anlatamamıştım ama sonradan anladım ki sorun benim tür olarak piyesi sevemememdi. *Müfettiş* bir piyesti. Roman, öykü okumaya alışmıştım ama bu türe ısınamamıştım. Piyeste beni iten şeydi; olayın geçtiği mekânın tarif edilmesi, kahramanların konuşmadan önce hareketlerinin açıklanması, (örneğin "Yüzünü kapıya doğru dönerek dedi ki" ya da "Derin bir iç çektikten sonra konuşmaya başladı" gibi) rahat okumamı engelliyordu. Olayı da kahramanın tavırlarını da kafamda kendim canlandırmak istiyordum. Romanda,

öyküde yapabiliyordum bunu ancak piyeste başaramıyordum. Böyle anlatamadım tabii babama. Ama o anladı belki de. Böylelikle bambaşka bir okuma biçimiyle karşılaştım. Babam *Müfettiş*'in birinci perdesindeki kahramanlardan Kaymakam'ı, ben de Artemiy'i, daha sonra sırada hangi kahraman varsa onları karşılıklı okumaya başladık. Kitabı böyle böyle okuyarak, büyük bir keyifle bitirdim. Babamla nasıl da kendimizden geçiyorduk okurken.

Ama sonuçları çok farklı oldu bunun. Çünkü daha sonra elime geçen piyesleri hiçbir zaman tek başıma okuyamadım. Mutlaka, çoğu sıkıldıklarında bırakıp giden arkadaşlarımla oldu bu okumalarım. Bu tek başıma okuyamamam yüzünden büyüdüğümde, yani lisedeyken de üniversitedeyken de ününü duyduğum piyeslerin hiçbirini alıp okumadım. Gidip oynandıkları tiyatrolarda izledim ki bu çok büyük bir kazançtır benim için. Gogol'ün, konusunu çok iyi bildiğim *Müfettiş*'ini ise –biliyorum çok ayıp ama– sahnede hiç izlemedim. Birinci perdedeki Kaymakam'ın 16 yaşındayken kaybettiğim babam gibi olamayacağına inandığım için herhalde.

Roman Sevmeyen de Var

Yazın türleri arasında ayırım yapan tek insan ben değilim elbette. Ünlü İrlandalı oyun yazarı Sean O'Casey de benimkinin tam tersi bir gerekçeyle tür olarak romanı sevmezmiş örneğin. "Gereksiz yere uzun cümleler, açıklamalar var romanda," dermiş. Oysa O'Casey'ye göre, oyunlarda sadece söylenmesi gerekenler söylenir, bu nedenle de daha güzeldir. Bu büyük oyun yazarı gibi düşünemediğim için çok mahcubum ama ben romandan yanayım. Çok çok gençken, sevdiğim yazarlar gibi düşünmezsem, onlara karşı ayıp ediyormuşum sanırdım. Bil-

mem inanılır mı, bu duygudan çok ilerleyen zamanlarda, o da kısmen kurtulabilmişimdir.

O'Casey'nin oyunlarından bazılarını izlemiş biriyim ancak yazdıklarını, (tür olarak piyese ısınamadığımı söylemiştim) okumuş değilim. Ama yaşamıyla, mücadeleleriyle çok sevdiğim bir oyun yazarıdır kendisi. 13 çocuklu, yoksul bir ailenin en küçük çocuğu olarak yaşamının her döneminde sıkıntı çekmiş biri. İrlandalı bir Protestan olmasına karşın, İngiltere'ye karşı bağımsızlık mücadelesinde Katolikleri desteklemesiyle, bir Protestan adı olan John'u terk edip, kopkoyu bir Katolik adı olan Sean'ı almasıyla, yoksulların, ezilmişlerin yanında durmasıyla sevdiğim biri O'Casey.

Ailesinde belki de oyun yazarı olması gereken, şimdi adını anımsayamadığım kardeşiydi bence. Çünkü tiyatroyla asıl ilgilenen oydu. O'Casey'yi elinden tutup Shakespeare'in oyunlarına götürürdü. "Hiçbir şey anlamamıştım önceleri," diyor O'Casey. Ama kardeşi ona tek tek oyunda geçen kavramları, sahneleri anlatarak sevdiretiyordu. O kardeşin ilgisi ne kadar sürdü tiyatroya bilmiyorum, ama dünyaca tanınan bir oyun yazarı olmak O'Casey'ye nasip oldu.

Kitapların maceralarından uzaklaşmayalım. Kitapların yazıldıkları ortam ilgimi çeker benim. Kadı Burhaneddin, görmediğim için kaç sayfa olduğunu bilmediğim, *Tercih-üt Tavzih* adlı eserini Kayseri'de çıkan bir isyanı bastırmakla uğraştığı sırada yazmıştı. Daha önce de sözünü ettiğim büyük Fransız düşünür Condorcet, *İnsan Zekâsının Tarihsel Gelişimi* adlı ünlü kitabını tutuklanmamak için kaçtığı bir sırada yazmıştır.

“Görünmez Mürekkep”

Ankara doğumlu İngiliz yazar Moris Fahri (biz dostları ona Musa Ağabey derdik), PEN'in Tutuklu Yazarlar Komitesi başkanırken iken, salıverilmesini sağladıkları Kübalı bir yazarın, romanını cezaevinde tuvalet kâğıdına yazdığını söylemişti. Lenin, hapishanede yazdığı kitaplardan birini, ele geçmemesi amacıyla mürekkeple değil sütle yazmıştır denir.

Bu sütle yazma üzerinde duralım biraz. 869'da ölen Arap dilbilimci Ebu Hâtim Sicistânî aynı zamanda kitapçılıkla da meşguldü. Talebelerine görünmez yazıların nasıl yazılacağı konusunda dersler de verirmiş. Dediği şudur: “Eğer yazınızda bir şeyi gizlemek istiyorsanız mürekkep yerine taze süt kullanın. Sonra üzerine yanmış kâğıt külleri dökün, yazı meydana çıkacaktır.” Demek ki yüzlerce yıldır bilinen bir yöntemdi bu.

Ben “görünmez mürekkep”in James Bond türü filmlerde olduğunu sanırdım çok önceleri. Meğer gerçekte de varmış. Kurtubalı İbn Abdürabbih “görünmez mürekkep”den söz eder ki bu da aslında sütle yapılan bir işlemdir. Taze sütle papirüsün üstüne yazılmasını öneren İbn Abdirabbih, bir papirüs küllerinin yazının yazıldığı papirüse serpilmesi durumunda yazının ortaya çıkacağını belirtir. Bir başka öğüdü de şudur: “Eğer yazının gündüz vakti gizli kalıp geceleyin okunabilir hale gelmesini istiyorsan, o zaman kaplumbağa ödüyle yazmalısın.” Neler varmış meğer.

Mürekkep yokluğu yazmaya engel değil. On yıl boyunca hapis yatan Silvio Pellico da, bir mahpus arkadaşıyla yazışırken, iğne ile kanattığı parmağının kanını kullanmıştır, mürekkep yerine.

Yine daha önce sözünü ettiğim John Bunyan da, İngiltere’de Cromwell zamanında kralcı olduğu gerekçe-

siyle uzun yıllar hapiste kalmıştı. *The Fight Between Christian and Apollon* (Apollon ile Hristiyan Arasındaki Kavga) adlı kitabını 1600'lü yıllarda cezaevinde yazdı. Bertrand Russell de yazdığı bir yazıdan ötürü altı ay yat-tığı hapisanede *Introduction to Mathematical Philosophy* (Matematik Felsefesine Giriş) adlı kitabını yazmıştı.

Yazarın yazgısı çağlar boyu değişmiyor. Oscar Wilde da *De Profundis* ile *Reading Zindanı Baladı*'nı hapisane-de kaleme almıştı. Zweig, Wilde'ın hapisanedeyken en çok utanç duyduğu durumun, diğer mahkûmların da kullandığı suyla yıkanmak olduğunu söyler. Ancius Man-lius Severinus Boethius da *Felsefenin Tesellisi* adlı kitabını krala karşı olduğu için atıldığı hapisanede kaleme al-mıştı. Ölümü korkunçtur. 524'te alnı bağlanan telle "gözleri yuvalarından fırlayana dek" sıkıldı, sonra da so-palarla dövülerek öldürüldü. *Don Quijote* de Cervantes'in cezaevi yıllarının ürünüdür. Sadizme adını veren Mar-quis de Sade de ünlü kitabı *Sodom'un Yüz Yirmi Günü*'nü Bastille Hapishanesi'nde yazmıştı.

Amy Geraldine Stock ile Reginald Reynolds'un yazdıkları *Prison Anthology*'yi (Cezaevi Antolojisi) bu-lup okuma şansım olmadı. Bu kitapta Roger Bacon, Da-niel Defoe, Dostoyevski, Leigh Hurt, Tom Mooney, Tho-mas More, Tom Paine, Bertrand Russell, Upton Sinclair, Ernst Toller, Paul Verlaine'in cezaevi yaşamlarından ke-sitler vardır.

Bu okuryazar takımının hapse düşmesinde yarar var diyesi geliyor insanın. "Birçok kültürlü insan, politik ne-denlerden ötürü hapsedilince bize, hapishane hayatına ait izlenimlerini anlatmışlardır. Örneğin, Silvio Pellico *Hapishanelerdeki Hayatım*, Dostoyevski *Ölümler Evinden Anılar*, Prens Kropotkin *Rus ve Fransız Hapishanelerin-den Anılar* adlı eserleri yazmışlardır. Bu eserler, sanat gü-zelliğinden yoksun birtakım basit makalelerden ve alale-

de, tahsil görmemiş tutukluların kaleme aldıkları yazılardan değildir,” diyor Ferri.

Pellico’nun, Milli Eğitim Bakanlığı yayını olarak o zaman Türkçeye *Zindanda* adıyla aktarılan, 1946 baskılı çevisini okumuştum. 13 Ekim 1820’de tutuklanmasıyla başlayan, tam on yıl süren mahpusluğunu anlatır Pellico. Gerçekten çok ilginçtir. Önceleri kuşkulu olduğu dine sıkı sıkıya sarılmasına yol açmıştır hapisane hayatı. Bundan sıklıkla söz eder. Uzun mahpusluğunun ilk günlerini anlatırken şunları söyler: “Yanımda bir İncil ile Dante’nin *İlahi Komedya*’sını bulundurmama izin verildi. Hapishane muhafızı da, Scuderi, Piazzı ile bunlardan daha kötü birtakım yazarların birkaç romanından ibaret kitaphanesinden faydalanmama müsaade etti. Fakat zihnim hiçbir şey okuyamayacak derecede gergindi. Her gün Dante’den bir kanto ezberliyordum.” 11. yüzyıl şairlerinden Yusuf bin Harun er-Ramâdî de hapishane günlerini anlatan güzel şiirler yazmıştır.

Her zaman rahat bir ortamda yazılmıyor bir kitap. Bilgiyi, öyküyü kâğıda aktarmanın zamanı, zemini yok. Trajik sonuçları da oluyor bunun elbette. MS 1. yüzyılda yaşamış bilgin Plinius *Doğa Tarihi* adlı kitabında değerlendirmek için gözlemlediği Vezüv Yanardağı’nın patlamasıyla hayatını kaybetmişti. Kendisini gönüllü olarak yanardağa atan da var tabii. Filozof Empedokles, bir efsaneye göre, dönemin egemenlerince siyasi görüşleri yüzünden baskı görünce kendini Etna Yanardağı’na atarak intihar etmiştir.

“Ne Derler?” Korkusu

“Acaba yazdıklarım nasıl karşılanır?” korkusunu duymayan kalem erbabı yoktur herhalde. Charles Perrault bunlardan biriydi. *Kül Kedisi*’ni, *Mavi Sakal*’ı, *Ormanda*

Uyuyan Güzel'i, Parmak Çocuk'u okumayan var mıdır? Tüm bu masalları topladığı kitabını, alay edileceği korkusuyla kendi adıyla değil, oğlunun adıyla bastırmıştı Perrault.

Elbette bu korku çok anlaşılır bir durum. Bazı kişilerin eleştirileri, değerlendirmeleri çok fazla insafsızca olabiliyor. İlk yazdıklarını gösterdiğinde yakınlarının Balzac'a, "Romandan başka her şey yazabilirsin," dediklerini söylerler.

Yazdıklarını başkalarının olumsuz değerlendireceğinden korkanlardan biri de Charles Dickens'dı. Tüm yaşamı boyunca sadece dört yıl eğitim görmüş olan Dickens, kendisiyle alay edileceğinden o kadar çok çekiniyordu ki yayınlanmasını istediği ilk öyküsünü gece vakti kimseye görünmeden posta kutusuna atmıştı. Yazma serüveninin bu ilk ürünü gönderdiği dergide yayınlandığında henüz 22 yaşındaydı.

Yazı yaşamlarının henüz başındayken, tüm cesaretlerini toplayıp yazdıklarını yayınevlerine ya da dergilere yollayanların çoğu Dickens gibi şanslı olmadı elbette. En azından ilk zamanlarda. Thomas William Duncan ömrünün yarısını kısa öyküler, romanlar yazarak geçirdi. Hepsi de yolladığı yayınevince geri çevrildi. Son romanını bitirdiğinde karısına, "Eğer bu da geri yollanırsa bir daha kalemi elime almayacağım," demesi bundandır. Neyse ki geri çevrilmeyen *Gus The Great* (Büyük Gus) adlı kitabı, bir kitap kulübünün 300 bin üyesi –üye sayısına bakar mısınız?– tarafından satın alındı. Aynı kitabın film hakları için de dünyanın parasını aldı Duncan. Kendisine iade edilen tüm öyküleri de kitap olarak basıldı.

Amerikalı macera romanları yazarların en ünlüsü olan Zane Grey de yazma ısrarından asla vazgeçmeyerek başarıyı yakalamış bir yazardı. Çocukluğunda babasından çok şiddet görmüştür. Yine babasının isteği üzerine,

hiç mi hiç ilgi duymadığı dişçilik eğitimini tamamladıktan sonra bile hastalarının dişleriyle uğraşırken aklında hep bir öykü konusu dolaşırdı derler onun için. Yazı tutkusu ağır basınca mesleğini tamamen bırakıp küçük bir köye yerleşerek yazı denemelerine başladı bir süre sonra. Yerleştiği köyde geçimini avcılık ya da balıkçılıktan kazandığı parayla sağladı. Aylarca yazıp bir öykü oluşturduğunda hemen bastırabileceğini sandı ama yanılmıştı elbette. Hiçbir öyküsünü bastıramadı. Ömrünün, derler, tam beş yılını geceli, gündüzlü öyküler yazmaya harcadı Grey. Balıkçılık ya da avcılık yapmadan geçen bu sürede, elbette çok olmayan tek kazancı beyzbol oyuncusu olarak elde ettiği paraydı.

Tanıştığı Buffalo Jones adlı bir asker, yapacağı gezi için yanında eli kalem tutan birisini aradığını söyleyince onunla beraber Amerika'nın batı bölgelerine gitti. Altı ay süren bu maceralı yolculukta kovboylarla, yabani atlarla birlikte oldu hep. Bu geziden *The Last of Plainsmen* (Düzlük İnsanlarının Sonuncusu) adlı romanı çıktı ortaya

Dönemin en büyük yayınevi olan Harper'a bizzat teslim ettiğinde romanı geri çevrilecek, üstelik kendisine, "Bu kitabınızda sizin bir roman yazarı olduğunuzu kanıtlayacak hiçbir şey yok," denecekti. Kelimenin tam anlamıyla yıkıldığını, sokakta bir direğe yaslanarak dakikalarca ağladığını anlatacaktır yıllar sonra.

Küçük Kadınlar adlı o muhteşem kitabın yazarı Louisa May Alcott ilk öykülerini yolladığında hepsi geri dönüyordu yayınevlerinden. Yayıncılardan biri ona da, Grey'e söylendiği gibi, halkın ilgi çekeceği kitaplar yazamayacağını söylemiş, evinde dikiş nakışla uğraşmasının daha iyi olacağı tavsiyesinde bulunmuştu.

Amerikalı Sylvia Plath da ölümünden kısa süre önce bir yayınevine, sonradan her biri klasik olmuş şiirlerinden göndermiş, ama yayınevi geri çevirmişti. Amerikalı

yazar Erskine Caldwell'in, "Hikâyelerim için o kadar çeşitli, o kadar ret kâğıtçıkları aldım ki, bir albüme yapıştı-
rıp saklamaya başladım. Hikâyelerimden biri bir dergi-
ce kabul edilip yayınlandığı gün bu kâğıtlarla ne büyük
bir şenlik ateşi yakacağımı hayalimde canlandırmak, yıl-
larca, bana bunların verdiği tek teselli oldu," demesi bo-
şuna değildir.

Yazmak, Hep Yazmak

Ulusal Basın Ajansı'nda muhabirlik yaptığım yıllar-
da, doğru dürüst okuyucusu bile olmayan *Hâkimiyet* adlı
bir gazeteye dış politika yazıları yazıyordum. Hemen be-
lirteyim, bildiğim tek bir yabancı dil bile yoktu. Ancak
Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün aylık mı yoksa üç
ayda bir mi yayımladığını şimdi anımsayamadığım kitap-
ları vardı. Son derece lüks baskılı, nefis kokan bu kitaplar-
da, hem Türk basınından hem de dünyanın önde gelen
gazete ya da ajanslarından hem Türkiye hem de dünyanın
çeşitli ülkelerine ilişkin derlenmiş haberler, yazılar yer
alırdı. Yıl yıl, ay ay, gün gün derlenen bu alıntıları takip
eden herkes, bir dış politika yazısı yazabilirdi. Dış politika
yazısı böyle yazılır demiyorum tabii, o zamanlar bile böy-
le yazılmayacağını bilirdim. Ama gelişmeleri anımsatarak,
olaylar arasında kendimce bağlantılar kurarak yazıyor-
dum bir şeyler. Henüz lise son sınıf öğrencisiydim. Şefim
Süleyman (Yağız) Ağabey beni sürekli yazmaya özendi-
rirdi. Onun bir sözünü hiç unutmam: "Sürekli yaz. Sıkın-
tılı olduğun zamanlarda daha çok yaz. En iyi rahatlama
yolu yazmaktır." Süleyman Ağabey'in bu öğüdünü tut-
tum. Yazdıklarım iyi mi kötü mü bilemem ama içinden
çıkılamaz sandığım en sıkıntılı anlarımda bile yazdım.

Hâkimiyet gazetesi ajansımızın abonesiydi. Binası da
yakınıımızdaydı. Okuyucusu bile yoktu dediğim bu gaze-

tede meğer kimler yazarmış, çalışmış? Özellikle Nâzım Hikmet'le ilgili kitaplarıyla olduğu kadar, sendikacılığıyla da çok iyi bilinen, dürüst, namuslu bir sosyalist olan Kemal Sülker Ağabey de Namık Baykan müsteaınıyla yazılar yazıyordu *Hâkimiyet*'te. Sonradan sanırım bir de romanı yayımlanan, Türkçeye olağanüstü hâkim Ülkü Karaosmanoğlu da gazetenin sayfa sekreteriydi. Ülkü Hanım'la yıllar sonra YAZKO'da birlikte çalışacaktım. Fürüzan Hüsrev Tökin de, ünlü Kemalist dergi *Kadro*'culardan olan ağabeyi İsmail Hüsrev Tökin kadar değilse bile yazın çevrelerinde bilinen, ancak artık sadece *Hâkimiyet*'te, yanı sıra az satışlı birkaç dergide yazan eski bir kalem erbabıydı. Edebiyatçı, gazeteci Tanju Cılızoğlu da *Hâkimiyet*'te sorumlu olarak çalışmıştır sonraki yıllarda.

Gazetenin sahibi Sabit Batumlu'yu, hakkında tüm söylenenlere karşın severdim ben. Söylenenler kâğıt tüccarı, naylon gazete sahibi olduğuydu. Belki de doğruydu, ama 12 Eylül'ün hışmına uğrayan, parasız kalmış ne kadar –çoğu solcu– gazeteci varsa gazetesini onlara açmış oluşu, onu gözümde saygıdeğer kılmıştı. Batumlu, askerî cunta siyasi partilerin kurulmasına izin verince Halkçı Parti kurucusu olarak siyasete atıldı, milletvekili oldu. Sonra sanırım DYP'ye geçti. Hangi partideyken gerçekleşti anımsamıyorum, bir ara birkaç milletvekiliyle birlikte, Türkiye'yle o sıralarda henüz resmî ilişkileri büyükelçilik düzeyinde olmayan İsrail'e gidip dönemin cumhurbaşkanı Ezer Weizman'ın elini sıktı. Bu yüzden inanılmaz gürültü koptu Türkiye'de. Ne de olsa özel bir geziyi resmî geziye büründürmüştü Batumlu. Yıllar sonra 1990'larda Londra'ya geldiğinde görüştüğüm Sabit Ağabey, artık kendi kurduğu, adı sanı duyulmamış Büyük Anadolu Partisi'nin genel başkanıydı. Görüşmemizin üzerinden çok az bir zaman geçtikten sonra öldüğünü okudum gazetelerde.

Hâkimiyet son yıllarda tam bir naylon gazeteye dönüşmüştü ama okuyucusu olmadığını söylediğim zamanlarda, yani 80'li yıllarda kendi binası, matbaası olan, pırıl pırıl baskılı, sayfa düzeni inanılmaz güzel bir gazeteydi.

İşte dış politika yazılarımı bu gazetenin, Babıâli'de çok iyi bilinen, İstanbul İktisat Fakültesi'nin ilk mezunlarından olduğu söylenen, mesleğe yıllarını vermiş usta Genel Yayın Yönetmeni Güngör Gökten'a götürmemi söyledi Süleyman Ağabey. Bangladeş'le ilgili bir yazıydı. Ülkenin devlet başkanı Mucibür Rahman öldürülmüştü o sıralar. Güngör Ağabey, kendimi tanıtıp Süleyman Ağabey'in selamını ilettiğimde yüzüme bile bakmadı. Normalde ters davranırım bu gibi durumlarda ama bir şey söyleyemedim. Güngör Ağabey önündeki işten başını kaldırmadan, "Koy oraya," deyince, yazıyı masasına bırakıp kızgınlıkla ayrıldım yanından. "İyi adamdır, aldırma sen," diyen Süleyman Ağabey'e de yakındım bir hayli. Ertesi gün gazetenin ikinci sayfasında baştan aşağıya benim yazım yer almıştı. Yazımın yayımlanmasından mı, ciddiye alınmış olmamdan mı yoksa her ikisinden mi bilmiyorum sevincimden delirdim. Sonraki günlerde hep yazdım *Hâkimiyet*'te. Hatta gazetenin yıldönümü için Namık Baykan (Kemal Sülker) benim adımı da vererek bir yazı yazmıştı. Kısa bir süre sonra, Muammer Kaddafi, ülkesi Libya ile Çad'ın birleştiğini ilan etmişti dünyaya. Güngör Ağabey bu konuda da bir yazı yazmamı istemişti. Sevincim çok ama çok uzun sürdü.

Yazımın o gün geri çevrilmemesinden çok mutlu olmuştum. Çevrilse ne olurdu? Üzülürdüm. Hatta benim için "dünyanın sonu" bile olabilirdi. O sıralarda kimse bana, örneğin T.F. Powys'un yazdığı kısa öykülerin yıllarca yayımlanmaya uygun bulunmadığı için geri çevrildiğini söylememişti. Adı geçenin, *Mr Weston's Good Wine* (Bay Weston'ın İyi Şarabı) adlı kitabının başarısı üzerine

geri çevrilen tüm öykülerinin, o öyküleri geri çeviren yayınevi sorumluları tarafından kitaplaştırılmak amacıyla yeniden istendiğini çok sonra öğrenecektim.

Sonradan başarıları kanıtlanmış, yazdıklarıyla dünyayı kendilerine hayran bırakmış olanların eserlerini geri çevirenler de büsbütün cahil değiller elbette. İrlandalı oyun yazarı Sean O'Casey'nin *Silver Tassie* adlı oyununu reddeden kişi aynı zamanda bir tiyatro sahibi de olan Nobel ödüllü şair W.B. Yeats'ti örneğin. Şiirden anladığı kadar iyi oyundan anlamıyormuş demek ki. Yeats tarafından geri çevrilen oyun dünya çapında başarı getirdi O'Casey'ye.

Libya-Çad birleşmesi ile ilgili yazı için, Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün kitaplarını, her iki ülkedeki gelişmeleri anlayabileyim diye gece boyunca okudum. Aldığım notlarla da oturup yazdım yazımı. Para aldığım da yoktu ama değil mi ki ısmarlanmıştı, yapmalıydım. Yüzümün akıyla altından kalkınca verilen "görev" in, böbürlendim de biraz. Benden önce bunu hem de fazlasıyla yapanlar vardı elbette. Ingraham adlı bir yazarın 1870'te, yayıncısının isteği üzerine 24 saat içinde 33 bin kelimeden oluşan bir öykü yazdığını öğrenmem fazla sürmedi.

Walter B. Gibson da istekleri hızla yerine getiren yazarlardan biriydi. *The Shadow* dergisi için her hafta öykü yazardı Gibson. Sabahın erken saatlerinde masasına oturur, altı paket sigara eşliğinde öyküler kaleme alırdı. Bir haftadan az bir zamanda 30 bin kelimelik öykü yazardı diye bilinir.

Hiçbir endişeye kapılmadan, ısrarlı olmak, yazma konusunda kararlılık göstermek bir yazarın yapabileceği en iyi şey. Amerikalı ünlü yazar Sinclair Lewis inadını hep sürdürdü. Kendisine Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandıran, bitmesi tam 17 yıl sürmüş olan kitabı *Main*

Street'i (Anacadde) tam üç kez yazdı. Her kelimenin, her cümlenin üzerinde çok düşünmüş olmalı.

Bir kelimenin üzerinde günlerce durmak, bir cümleyi defalarca silip yeniden yazmak çok sık rastlanan bir durumdur. Bizde Yahya Kemal'in bir şiirinde kullandığı "serince" sözcüğü için tam dört yıl düşündüğü söylenir. George Moore da Yahya Kemal'e benzer. Sabahdan öğleye kadar virgülü nereye koyması gerektiğini, öğleden sonra da çıkarıp çıkarmaması gerektiğini düşünürdü, derler şaka yollu. Oscar Wilde için de aynı şey söylenir.

Tolstoy da romanlarını yazarken çok titizdi. Defalarca silip yeniden yazdığı müsveddelerle doluydu masası. Romanlarını baskıya gönderdikten sonra yeniden isteyip düzeltmeler yaptığı çok olmuştur.

İmla İşaretleri Olmasaydı

Aslında Moore da Wilde da titizlenmekte haklılar. İlk kez Aristophanes'in MÖ 200'lü yıllarda yazdığı oyunlarda, aktörlerin konuşurken nerede duraklayıp nefes alacaklarını belirlemek amacıyla yarattığı imla işaretleri ne kadar çok sorunu ortadan kaldırıyor. Örneğin İncil'de hiç imla işareti olmadığı için herkes istediği anlamı çıkarmıştır, denir. Kolay okunan bir din kitabı olduğunu sanmıyorum zaten ben. Kitabı Mukaddes'in dümdüz olan yazılarının daha rahat okunabilmesi için mısra sistemini geliştiren kişi de 1200'lü yıllarda yaşamış olan Canterbury Başpiskoposu Stephen Langton.

5. yüzyılda yaşamış Caspian adlı bir teolog, dinî konuları içeren kitaplar için, "Okunmaları ne kadar zorsa, insanlar o kadar süre bakarlar, Tanrı'ya da daha fazla yaklaşırlar," diyor. Bildiğimden değil ama Latincenin, hiç anlaşılma kaygısı gütmemiş bir dil olduğunu düşünüyo-

rum. Kısa bir dönem için de olsa Latince kelimeler arasında boşluk bile yokmuş.

Osman'ın halifeliği zamanında yazılan Kuran da noktasızdı. Çünkü o dönem Araplarının noktasız yazılar okumaktan yana bir sorunları yoktur diye bilinir. O dönem Araplarının müthiş bir dil yetenekleri olduğu, özellikle ezber açısından çok iyi oldukları sır değildir. Ancak İslamiyet yayılmaya başlayıp Arap yarımadasının dışına çıktığında bu noktalama işaretleri eksikliği ciddi bir sorun haline geldi. Bu sorunu Ebu Esved ed-Düelî gidermiş, Kuran'a noktalama işaretlerini o koymuştur. Arap gramerinin de kurucusu kabul edilir ama bu bilginin de kuşkulu olduğu yönünde tartışmalar vardır. Son zamanlarda keşfedilen papirüs belgelerinde söz konusu noktalama işaretlerinin bu zatın zamanında zaten kullanıldığı ortaya çıkmıştır.

Kuran'ı kitap formatına getiren ilk halife Ebubekir'dir. Kuran'ı ezbere bilenlerin sayısının azalması üzerine Ebubekir hurma yapraklarının, taşların, kemiklerin, parşömenlerin üzerine yazılmış olan dağınık ayetleri topladı. Muhammed Peygamber'in Hira Dağı'nda Cebrael tarafından kendisine getirilen tüm talimatları taşlara, hurma yapraklarına yazdığı biliniyor. Toplanan ayetleri bir araya getirme işi Ebubekir'in halefi Ömer ile İslam peygamberi Muhammed'in kâtibi Zeyd bin Sabit'e kaldı. Ama kitaba son biçimi veren ise üçüncü halife Osman olduğu için bu derlemeye Osmanî adı verildi. Şam'da, Kûfe'de, Basra'da kopyaları vardır.

Ancak kimi görüşler bu derlemede Ebubekir'in pek katkısı olmadığı yolundadır. Osman'ın derlediği ayetlerin de birbirinden farklı olduğu ileri sürülür. Ama sonuçta Kuran'ın metnine ancak 933'te son şekli verilmiştir. Aslında hâlâ tartışmalı bir konudur bu.

Virgülsüzlük

İngilizcede ilk kez 16. yüzyılda kullanıldığı söylenen virgülün neleri değiştirdiğine ya da nelere yol açtığına en iyi örnek İngiliz romancı Graham Greene'in vasiyetidir herhalde. Greene biyografisini yazmak için Norman Sherry'ye yetki verir. Ölmeden sadece bir gün önce vasiyetine bu konuyla ilgili eklediği yazıdaki bir virgül işleri karıştırır. Okuyan herkes yazıdan farklı anlamlar çıkarmıştır. George Town Üniversitesi'nde vasiyeti inceleyen uzmanlar, vasiyetten, "Greene'den kalan belgelere Sherry'den başkası bakmaya yetkili değildir," anlamı çıktığını belirttiler ama Greene'in oğulları aynı kanıda değiller. Çünkü, vasiyette kullanılan cümleden onlar tam tersi bir anlama ulaşmışlardır.

İlk olarak 9. yüzyılda kullanılmaya başlanan "soru işareti" kendi halinde, hiçbir sorun yaratmayan bir işaret. "Noktalı virgül" de öyle aslında. İlk noktalı virgülü Pietro Bembo'nun *De Aetna* (1494) adlı kitabında görüyoruz. George Orwell ile Marcel Proust'un yazılarında neden hiç noktalı virgül kullanmadıklarını bilmiyorum ama bu işaretin tutkunları da var. Örneğin Hilary Mantel. 2003'te yayımlanan biyografisi *Giving up the Ghost*'ta, "Hayatımda daima mutlaka bir şeyin tutkunu oldum. Örneğin noktalı virgül. Her 200 kelimedede bir mutlaka kullanmam lazım," diyor.

Virgülden neden nefret edildiğini de anlamış değilim. Peter Carey 2001'de Booker Ödülü'nü kazandığı kitabı *True History the Kelly Gang* (Kelly Gang'ın Gerçek Tarihi) adlı kitabında hiç virgül kullanmamıştır. Gertrude Stein ise virgülle adeta kanlı bıçaklı. "Aşağılık" der virgül için. Stein'ı bu nefreti konusunda anlayabilirim ben. Çünkü ben de "ve" bağlacından nefret ederim. Hiç sevemedim bu lanet bağlacı. Okumayı aksatan, kesintiye

uğratan bir kötülüğü var. Yazılarımda, alıntılar dışında mümkünse hiç kullanmam, karşılaştığım zaman da içimi kızgınlık doldurur. İnsan olsaydı sürekli yumruklamak isterdim “ve”yi. Sevmiyorum işte.

Hakkını teslim edelim, 1450-1515 yılları arasında yaşamış Aldus Manutius adlı Venedikli bir matbaacıya çok şey borçluyuz. İtalic harfleri bulmakla kalmadı, noktalı virgülü de o yarattı. Satırların sonuna noktayı ilk o koydu. Virgüldenki o kuyruk gibi çıkıntıyı ekleyen de odur. Bu adam için, “Yazıyı yazı haline sokan kişidir,” derler.

Küçük harflerin macerası da ilginçtir tabii. 9. yüzyılda bugün küçük harf dediğimiz türde denemeler yapıldı ama çok zor okunuyordu bu harflerle yazılan kitaplar. “Yeni yazı” denilen bu harflerle yazılan en okunaklı “ilk kitap”ın adını Rus rahip Porfiri Uspenski’den alan İncil olduğu yazılıdır. Sözcüklerin birbirinden ayrılmasına yine bu yüzyılda başlandı. Vurgulamalar, noktalama işaretleri artık yazı dünyasına girmişti.

Noktayla ilgili bir bilgi daha paylaşayım. Arapça, bilindiği gibi Nebatilerin elyazısı yoluyla Aramcadan türedi. Arapça, İslamın ilk yıllarında bile hâlâ gelişim halindeydi.

Üstten virgölün (apostrof) ortaya çıkışı da, bir cümledeki kelimenin söyleyiş sırasında kaybolmasıyla olmuştur. Örneğin İngilizcede *It is* yazılırken, ikinci “i” söyleyiş sırasında kaybolduğundan kısa yazımda kullanılmazdı. Onun yerine (') kullanılarak *It’s* oldu.

Noktalama işaretlerinin doğru kullanımının önemi tartışmaya gerek yok. Nice anlam değişikliklerine yol açabildiğini biliyoruz yanlış kullanımların. John Richards, emekli bir İngiliz gazeteci. Emeklilik günlerini İngilizcedeki noktalama işaretlerinin doğru kullanımına adanmış bir dilbilgisi tutkunu. Öyle ki yanlış kullanımı yüzünden İngilizce dili anlamsızlaşıyor diye düşündüğü apostrof işareti için bir dernek bile kurdu. Halen Apost-

rofu Koruma Derneği'nin başkanlığını yapıyor. Kimse-
nin aklına gelmeyen, uğraşılmaya değmez bulunan alan-
larda çalışma yapanlara verilen, Nobel Ödüllerinin de
alternatifi olduğu söylenen Ignobel'i, edebiyat dalında
2001'de işte bu apostrofu koruma çabasıyla kazandı
Richards.

BAHTİYARLIK

Yusuf Ziya Ortaç gençliğinin en bahtiyar dakikalarını geçirdiği Ahmet Muhtar'ın Edebiyat-ı Cedide Kütüphanesi'ni hiç unutmamıştır: "Tevfik Fikretler, Halid Ziyalar, Hüseyin Cahitler, Hüseyin Siretler, Mehmet Rauf- lar onun raflarında cilt cilt sıralıydılar: *Rûbab-ı Şikeste, Aşk-ı Memnu, Hayat-ı Hakikiye Sahneleri, Leyâl-i Girîzân, Eylül...* Bir de *Beyaz Gölgeler...*"

İslam dünyasında ün salmış çok önemli kitapçılar vardı. Kahire'de dükkânını haftada sadece pazartesi ile çarşamba olmak üzere iki gün açan İbni Sürâh'tan söz edilir. 1035'te öldüğü belirtilen İbni Abbas da Kurtuba'nın en ünlü kitapçısıydı. Seyfeddin Âmidî'nin de Bağdat'ın en tanınmış kitapçısı olduğu söylenir. Aralarında Türkçenin de bulunduğu çok sayıda dil bilen bu zatın gözleri görmezdi ama dükkânı öylesine düzenliydi ki istenen kitabı hemen bulabilirdi.

Daha önce sözünü ettiğim Ebu Ali bin Sivar el-Kâtib'in kitaplığı döneminin en zengin kitaplıklarındandı. Çalışma yapmak için gelenlere kalacak yerle beraber yemek, kâğıt, mürekkep gibi gereksinimler de sağlanıyordu bu kitaplıkta.

Günümüz kitapçılarının artık eskiden olduğu gibi, kitabın her şeyiyle, içindekiyle de dışındakiyle de uğra-

şan insanlar olmadıklarından yakınılır. Kitabı, tutkusu yapmış çok kitapçı yok artık. Arslan Kaynardağ gibi örnekler çok az. Çok başarılı bir sahaf olan Kaynardağ felsefe mezunu, kitabın da her şeyini bilen bir sahaftı.

Salâh Birsell, Kapalıçarşı'daki eski kitapçılar kapan-dıktan sonra İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın çok dertlendiğini, ne zaman oradan geçse, gözleri dolu dolu şu iki dizeyi mırıldandığını aktarır: "Geçtim diyarı yârdan ol dare baktım ağladım / Solmuş, sararmış gülleri gülzारे baktım ağladım."

Kitabın ruhundan anlayamayan yeni tür bir kitap tüccarı çıkmıştır artık. Her dönemde vardır ama şimdi-lerde daha çok sanki. Yusuf Ziya Ortaç, bir zamanların İktbal Kitabevi'nin sahibinden şöyle söz eder: "Hüseyin Efendi, kitapçıydı. Kitapçıydı ama kitapla ilgisi yoktu pek. Okuması yazması ne kadardı, hiç denemedim. Yalnız öğrendiğim bir şey vardı: Basılmak için getirilen romanları eve götürür, çocuklarına verirmiş. Onlar, yüksek sesle annelerine okurlarken, eğer hanım ağlarsa, tamam. Hüseyin Efendi, sayarmış paraları yazara."

Hüseyin Efendilerle her yerde karşılaşmak mümkün. Amerikan macera romanlarının tanınmış yazarı Zane Grey'in *The Heritage of the Desert* (Çölün Mirası) adlı kitabını basan kişi de Hüseyin Efendi'nin bir benzeriydi. Dönemin en büyük yayınevlerinden Harper'ın editörlerinden biri önce geri çevirdiği, fakat Grey'in, "Lütfen bir de evde okuyun," demesi üzerine alıp eve götürdüğü bu kitabı basmaya karar vermiştir. Gereğesini de şu cümlelerle açıklamıştır: "Karım eseri sabaha kadar okudu. Kitabınızın büyük bir eser olduğuna emin."

Para Yerine Kitap

Mısır'da 1294'te yaşanan büyük kıtlık sırasında aç kalan öğrencilerin, ünlü Fadiliye Kitaplığı'ndaki 100 bin cilt kitabı ekmekle değiştirdiklerini söylerler. Kitabın "para" ettiği zamanlar da varmış demek ki.

Kitabın para yerine kullanıldığına ben de tanık oldum. Çünkü maaşımı, hem de uzun bir dönem, kitap olarak aldım. Üniversite öğrencisiyken, 1983'te geceleri *Milliyet* gazetesinde haber merkezinde muhabirdim. Okul sonraları akşama kadar olan vaktimde de YAZKO'da çalışıyordum. Türkiye'nin önde gelen yazarlarını, şairlerini, felsefecilerini bünyesinde toplayan bu kurumda edebiyatsever, kitapsever, yazı tutkunu bir çalışandım. YAZKO, yazarlardan, şairlerden oluşan üyelerinin kitaplarını basardı sadece. Kitaplar çoğunlukla kırmızı beyaz ya da mavi beyaz kapaklıydılar. Haftalık *Somut* gazetesi, aylık olarak da *Yazko Edebiyat*, *Yazko Çeviri*, *Yazko Felsefe Yazıları* adlı dergileri çıkarırdı kooperatif. Benim *Çeviri* dergisi dışında, diğer yayınlarda denemelerim, söyleşilerim, kitap tanıtımlarım yayımlandı. *Somut* gazetesinin bir ara yayınına ara verdiği dönemde *Yazko Ortak Kitap* adlı bir yayın da çıkarıyorduk. Bunun ilk iki sayısının üç kişilik hazırlayıcılarından biri de bendim. Yeni bir gazete izni almak cunta koşullarında çok zordu. Kitap yayımlamak ise önceden bir izne bağlı değildi. O nedenle bu yayın *Ortak Kitap* adıyla, kitap formatında çıkan bir dergiye aslında.

Cunta döneminde kapısında sürekli bir polis aracının beklediği, üye yazarlarının sık sık sıkıyönetimce sorgulandığı YAZKO'da *Somut* gazetesinin yazışları müdürlüğünü Hayati Asilyazıcı yapıyordu. Hayati Ağabey'i neredeyse 15 günde bir takım elbisesini giymiş bulurduk karşımızda. YAZKO Başkanı Erol Toy'la birlikte mahkemeye giderlerdi çünkü.

Ciddi mali sıkıntıları olan, kâğıtçısından matbaacısına alacaklılarının kapısına yığıldığı YAZKO'da gençliğimin en mutlu, en güzel günlerini geçirdim. En güzel parasızlığını da.

Milliyet'ten aldığım para, o dönemler bir muhabirin alabileceği iyi sayılabilecek bir paraydı. Yarısını anneme verdiğim paranın kalanı üniversite harcamalarımaya giderdi. Elimde kendim için harcayacağım tek bir kuruş kalmazdı. Ama öğlen, akşam yemeklerimi, çalışanlarına Babîâlî'nin en iyi yemeklerini veren *Milliyet*'te yerdim. Aylık yemek biletleri verilirdi bize. Ailelerinden uzak, tek odalı bekâr evlerinde yaşayan arkadaşlarım vardı. Bana fazlasıyla yeten biletlerin çoğunu onlara dağıtırdım.

Abartmadan söylüyorum, Türkiye'deki gazetecilik yaşamımda sinemaya, tiyatroya para vermedim hiç. Basın kartı indiriminden yararlanıyor da değildim. *Milliyet*'e, ondan önce çalıştığım ajans ya da gazetelere hemen her sanat etkinliği için davetiye yollanırdı. İstanbul Festivali'ndeki etkinliklere para vererek katıldığımı anımsamıyorum. O kadar çok bilet gelirdi ki, aynı güne denk geldiği için gidemeyeceğim filmlerin davetiyelerini de arkadaşlarıma verirdim. Kitap fuarlarında da YAZKO görevlisi olarak bulunurdum.

Aylıkla gerçekleştirilmesi olası olmayan "lüks" bir yaşamdı benimki. Yaşı 21 olan birinin bunun ne kadar büyük bir şans olduğunu kavrayamayacağı kadar lüks bir yaşam. Yıllar sonra çekeceğim parasızlıklar karşısında, bu lüksü gerçekten yaşadım mı diye kendime defalarca sormuşumdur.

Benim YAZKO'da çalışmaya başladığım yıllar kurumun çok parasızlık çektiği yıllardı. YAZKO, çalışanlarına her ay hem maaş hem de ücretsiz olarak o ay çıkan tüm yayınları verirdi. Biz bir grup bekâr arkadaş, evli arkadaşlarımıza paylaştırılması koşuluyla aylıklarımızdan vaz-

geçmiştik. Yayınlar yeterdi bize. Her ödeme (!) günü, elimde YAZKO'nun o ay çıkardığı her türden kitapla, aylık dergilerle, sevinçle bindiğim belediye otobüsünde, kitaplarımın kapaklarını okşayarak, sayfalarını koklayarak dönerdim eve. Bundan daha iyi maaş olabilir miydi?

Amerikan eğlence dünyasının tanınmışlarından Lionel Barrymore'un gençliği, birçok benzeri gibi parasızlıkla geçti. Kiraladığı küçük bir odada yatağını yere seriyor, soğuk havalarda yorganının üstüne sıcak tutsun diye kitaplar koyuyordu. Kitap bu, her işe yarar.

Kitap paranın yerine geçebiliyorsa, her şeyin yerine geçebilir. Cemil Meriç'in, stajyer öğretmen olarak eşiyle birlikte bulunduğu Elazığ'da dostlarını yemeğe çağırdığı evinde masa yoktu. Meriç çifti, birbirinden lezzetli yemeklerle hoşça geçirilen o akşam sofrayı, 17 ciltlik *Grand Dictionnaire*'lerin, yani kitapların, üzerine kurmuştu.

Yazarlık Meslek mi?

Yazarların çoğu herhalde buna "Hayır" yanıtını verir. Louisa May Alcott'un, "Bana yazarlığı tavsiye eder misiniz?" diyen birine, "Hendek kazmayı biliyorsanız, onunla para kazanın, yazarlığa da özenmeyin," dediğini söylerler. Böyle söylemiştir ama yazarlığa hasta annesine bakmak için başlamıştır o da. Yazının para getireceğine herhalde inananlardan biri de odur. Samuel Coleridge de "Edebiyata asla pazara kazanmak için girmemelerini" önerir yazma heveslilerine.

Yazarlık tek başına bir meslek sayılsaydı birçok ünlü edebiyat, düşün adamı sadece yazarlık, şairlik yapardı. W.W. Jacobs, Bernard Newman devlet memuruyken yazdılar kimi eserlerini. Chaucer ile Robert Burns gümrük memuruydular. Samuel Pepys Deniz Kuvvetleri'nde, Joseph Addison İçişleri Bakanlığı'nda, Marlowe ile De-

foe yaşadıkları dönemin haberalma servislerinde görevliydi.

James Elroy Flecker konsolostu. W.S. Gilbert İngiltere İçişleri Bakanlığı'nda, Laurance Binyon British Museum'da, Edward Marsh Dışişleri Bakanlığı'nda, Edward Bridges sivil hizmetlerin başında, Anthony Trollope daha önce de belirttiğim gibi posta idaresinde önemli görevlere sahiptiler.

Denediği birçok işte dikiş tutturamayan ama yazarlığı, hem de bir hayli iyi beceren çok insan var. En üretken polisiye yazarlarından John Creasey, yaşamının 11 yılında 25 farklı işte çalıştı örneğin. Daha doğrusu çalışmayı denedi. Yazar olmaya karar veriş bu işlerden hiçbirini doğru dürüst yapamayışındandı. Üç yüzden fazla kitap yazmış, yaşamını zengin biri olarak sürdürmüştür. Bernice Rubens'in de tebrik kartları üzerine yazılar yazarken romancılığa karar vermiş olması, kitapları binlerce sattığına göre, çok isabetli olmuş demek ki.

Balzac'ın yazarlıktan başka şansı olmadığı anlaşıyor. Ne de olsa para kazanmak için edebiyatla doğrudan ilişkisi olmayan işler denemiştir büyük yazar. Borsada kazanmayı denemiştir örneğin. Basımevi kurmuş, gazete çıkarmış ama başarılı olamamıştır. Borç içinde yüzmüştür Balzac, ömrü boyunca.

Edebiyat gelişmiş Batı ülkeleri ile ABD'de de çok gelir getiren bir uğraş değildi önceleri. Popüler kitap yazıp da bununla geçimini sağlayanlar olsa da sayıları çok sayılmazdı. Edebiyatın her zaman saygınlık görmediği de bir gerçektir. Bugün bile çok kimse yazmayı işten saymaz. Yazarlıkla geçimini sağlayanlar tarihe bile geçtiklerine göre bu kolay bir iş değilmiş demek ki. Gotthold Ephraim Lessing için geçimini yazar olarak sağlayan ilk Alman edebiyatçısı deniyor, örneğin.

İlle de Yazar Olmak

Ama buna rağmen, kitap yazmayı yaşamının amacı yapan, yazar olarak tanınmayı, bilinmeyi isteyen çok kimse var. Thomas Heggen de, bilinen tek örnek değil ama bunlardan biriydi. Edebiyat tarihine geçmesine yol açan trajik bir de sonu olmuştur. Hep romancı olmak isteyen biriydi Heggen. Gazetecilik eğitimi görmüştü. Ünlü *Reader's Digest* dergisinde çalıştı. Heggen'in *Mister Roberts* adlı, kendisine hayli ün kazandıran bir romanı da vardır aslında. Bu kitabında kendi yaşamından da kesitler yer alır. Belki de bu yüzden yazımında zorluk çekmediği, yabancı olmadığı bir çevreyi anlatabilmiştir derler.

Mister Roberts aynı adla sinemaya da aktarıldı. Başrollerini Henry Fonda ile Jack Lemmon'un oynadığı film klasik sinema yapıtlarından sayılır. *Mister Roberts*'tan sonra daha fazlasını başaramadığı için bunalıma girdiği söylenir Heggen'in. Heggen 1949'ta, evinde banyo küvetinde boğularak öldü. Ölümü, ardında bir mektup bırakmadığı için kesin olarak değil de "muhtemelen intihar" olarak geçti kayıtlara. 31 yaşındaydı.

Bir meslek değil ama bir var olma biçimidir edebiyatçı olmak. Bu "var olma" biçimini sürdürürken başlangıçta çok sıkıntı çekenlerden biri de Turgenyev'dir.

Turgenyev Rusya İçişleri Bakanlığı'ndaki görevinden dönemin en etkili eleştirmeni Belinski'nin etkisiyle istifa edince, yaşamının önemli bir bölümünde çok etkili olmuş annesi Varvara Petrovna'nın hışmına uğradı. Petrovna kararından vazgeçiremediği oğluna yazdığı mektupta, "Yazar olmak istiyorsun demek. Bu kibar erkeklere yakışan bir iş mi sence?" diye sorar. Devamı daha da ilginçtir mektubun: "Bir centilmen, kâğıt karalayacağına, devlete hizmet ederek isim yapmalı."

Batı'da da böyleydi durum aslında. Yazarlık meslek-

ten sayılmadığı gibi soylulara, asillere yakıştırılmazdı. Örneğin Lord Byron sadece bu nedenle şiirlerinin yayın haklarını arkadaşlarına bağışlıyordu.

Turgenyev'in kararından vazgeçmemesi, annesinin her ay verdiği parayı kesmesiyle sonuçlanır. Yakın arkadaşı Annenkov'a göre, Turgenyev'in bu nedenle, yiyecek alacak parası bile olmamıştır bir ara.

Yazar Nikolay İvanoviç Greç de benzeri sıkıntıları yaşamıştır. Öyle ki devlet görevini bıraktığı için ailesi tarafından "aileye utanç vermek"le suçlanmıştı. O dönem Rusya'da bir soylunun sanatçı ya da şair olması hayal bile edilemezdi. Devlet görevinde çalışıp mesai saatlerinin dışında uğraşırdı birçok soylu sanatla. Ünlü Rus şairi Gavril Derzavin bunlardan biriydi. Edebî yaşamını askerlik kariyeriyle adeta birleştirmişti denir onun için.

Beklentilerin tersine devlet görevinde yer almayıp da sanata yönelen, daha doğrusu sanatı gelir getiren bir işe dönüştüren ilk soylu büyük Rus şairi Puşkin'dir.

Yeri gelmişken belirteyim, mesleklerindeki gözlemlerini yazdıkları eserlerde değerlendirdikleri için başı belaya girenler de olmuştur tabii. Aleksandr Otrovski bunlardan biridir. Bir mahkemede evrak memuru olarak çalıştığı için 1849'da yazdığı ilk oyunu *Aile İçinde Kalsın*'da Moskova mahkemelerinde tanık olduğu kimi olaylardan izler bulunur. Bolşov adlı bunalıma girmiş bir tüccarın öyküsüdür bu. Borçlarından kurtulmak için, tüm mallarını kızı ile damadına aktarmak amacıyla iflas etmiş gibi gösterir kendisini. Damadı tüm parasını alıp kaçar. Her zaman her yerde rastlanabilecek bir öykü bu. Ama nendense bu oyun çar tarafından yasaklanır. Ostrovski polis gözetimine alınır, mahkemedeki işinden olur. Bundan sonra artık para kazanmak için oyun yazmak zorunda kalır.

Turgenyev'in annesinden söz etmişken devam ede-

lim. Annesiyle bu türden yolunda gitmeyen ilişkilerinin Turgenyev'in yapıtları üzerinde ciddi etkisi oldu. Turgenyev'in annesi, Rusya'nın Orel bölgesinde çok sayıda mülke sahip zengin bir kadındı. Yanında çalışanlara kötü davranışları oğlunun kimi eserlerine konu olmuştur. Örneğin 1874'te basılan "Punin ve Baburin" ile 1852'de basılan "Mumu" adlı öykülerinde Turgenyev annesinin bu olağanüstü vahşi davranışlarını tanımlar aslında. Bu kitapta annesinin bir hizmetliden havlamasına kızdığı köpeğini öldürmesini istemesini anlatır.

Köylülere yakınlık duymasını tabii ki sadece annesinin davranışlarıyla açıklamak doğru olmaz. Öteden beri Rus köylüsünün yaşamına ilgi duyuyordu Turgenyev, dönemin diğer büyük edebiyatçıları gibi. 1852'de basılan *Avcının Notları* adlı kitabı Rus okurlarının, köylüyü gerçekçi bir insani karakter olarak gördükleri ilk eser sayılır. Yayımından sonra köylülere olan üstten bakışın değiştiği, reform sorunlarının bile daha sık konuşulmaya başlandığı doğrudur. Orel'den Moskova'ya giderken, trende yanına yaklaşan iki köylünün "tüm köylüler adına" kendisine teşekkürlerini sunmalarını "hayatının en onurlu ânı" olarak değerlendirir Turgenyev.

Gogol'ü de burada anımsamak gerekecek. O da bu köy/köylü yaşamına, alışkanlıklarına, geleneklerine, folklorüne ilgi duymuştur. St. Petersburg'da bulunduğu sıralarda annesiyle, ablasından Ukrayna yerel şarkılarıyla, atasözleriyle ilgili bilgi vermelerini istemiştir ısrarla. Hatta onlardan Ukrayna köylülerinin giysilerinden satın alıp kendisine göndermelerini de ister. Ünlü yapıtı *Müfettiş*'te de sık kullandığı köylü ağzı, yerlisi olduğu Mirgorod bölgesindendir.

Gelişen toplumsal muhalefetin köylülere daha fazla önem verdiği bir dönem de gelir bir süre sonra. Rusya'da 1874 yazında binlerce öğrenci üniversite eğitimlerini bı-

rakarak kırsal kesimlerde yeni bir hayat kurmaya giderler. Birçoğu evlerini de ellerinden çıkarırlar, "kardeşlik üzerine" yeni bir ulus yaratmak amacıyla kıra gittikleri için ihtiyaçlarının olmadığını düşündüklerinden. Köylüler gibi giyinirler, onlar gibi konuşmaya çalışırlar. Onlara göre köylüler "doğal sosyalistler"dir. Bu öğrenciler, kendilerini Narodnik (Popülist) olarak tanımlarlardı.

Nikolay Çernişevski'nin 1862'de yayımlanan *Nasıl Yapmalı?* adlı romanında belirlediği ilkeler uyarınca bazı Popülistler, çalışmak için gittikleri "işçi komünleri"nde her şeyin paylaşıldığı bir yaşam sürmeye başlamışlardır. Gençlik yıllarımda okuduğum bu kitapta, oluşturulması mücadelesi verilen yeni toplumun ayrıntılarına yer verilir. Kısa sürede Rus devrimcilerinin İncil'i haline gelmiş bu kitaptan etkilenenler arasında, "Bütün hayatımı değiştirdi," diyen Lenin de vardır.

Ama köye, kır hayatına dönen gençlerin büyük kısmı hayal kırıklığına uğrarlar. Ziraat yaşamının gerilimine dayanamazlar, köy yemeklerinin tadından da memnun değildirler. Köylülerin büyük çoğunluğu da bu öğrencilerden korkmuşlardır. Öyle ki yerel yöneticileri haberdar ederler öğrencilerden. Dönemin önde gelen kadın sosyalist liderlerinden Ekaterina Breşkovskaya yanında kaldığı bir köylü kadının ihbarı üzerine hapse atılır. Öğrenciler umutludurlar, iyi anlatılırsa anlayacaklardır köylüler onlara göre. Ama köylülerden en çok duydukları cümle şudur: "Çar olmadan nasıl yaşarız biz?"

İşte Turgenyev'in o hepimizin zevkle okuduğu, 1862'de basılan muhteşem romanı *Babalar ve Oğullar*'ı (bu yanlış bir çeviridir, asıl adı "Babalar ve Çocukları"dır) bu gençlerle gittikleri kır insanları arasındaki kuşak farkını anlatır.

Ruslar ve Köylüler

Tolstoy'un köylülere ilişkin düşünceleri dönemsel değildir ama. Köylülüğe yönelimin moda olmadığı zamanlarda da Tolstoy hep köy yaşamıyla, köylülerle iç içe oldu. Ama köylü olmak ya da soylu kalmak arasında büyük bir çelişki de yaşamıştır uzun yıllar. Aristokrasinin elit kültürüne sahipti. O çevreleri çok çok iyi bilirdi. Büyük eserlerinden *Savaş ve Barış*'ın aristokrat çevrelerde çok beğenilmiş olmasının nedenleri arasında bu "çok iyi" bilmenin de katkısı vardır.

Canla başla, basit bir yaşam arayışı Tolstoy'un çalışmalarında ana tema olmuştur hep. Bu temanın işlendiği romanlarından biri olan *Anna Karenina*'daki Levin karakteri biraz da kendi yaşamından izler taşır.

Tolstoy köylüler arasında yaşamayı severdi. Onların fiziksel varlıklarından, duygusal, hatta erotik anlamda büyük keyif almıştır. Köy erkeklerini öpmeyi de severdi. Köylü kadınları karşı konulamaz bulurdu. Öyle ki, günlük malikânesindeki köylü kadınların ayrıntılı bilgileriyle doludur.

Aslında Tolstoy'un köylüleri idealize ettiği, onlarla olmayı sevdiği doğrudur. Ama ciddi anlamda bir ikilemde kaldığı da gerçektir. Birçok açıdan, "Köylü olmayı oynadı," denir Tolstoy için. Yürüyüşe çıktığında ya da ata bindiğinde köylü kıyafetleri giyerdi ama Moskova'ya gittiğinde ya da arkadaşlarıyla buluştuğu akşam yemeklerinde, usta terzi elinden çıkmış giysilere bürünürdü. Yasnaya Polyana'da tüm gün köylüler gibi çalışır ama akşam evinde, beyaz eldivenli garsonların hizmet ettiği yemek masasında olurdu.

İki arada bir derede olduğunun da farkındaydı üstelik. Bundan ötürü acı da çekmiştir. Hem bir yazar hem de bir Rus olarak toplumun aydınlatılması konusunda

sorumluluk duyuyordu. Bu nedenle köylüler için okullar kurdu, tüm enerjisini memleketin geleneksel öykülerini derlemeye, yazmaya harcadı. Puşkin, Gogol, Leskov, Çehov gibi kırsal kesimde de çok okuyucu bulan yazarların klasikleşmiş eserlerini basmayı düşünmüştü. Her geçen yıl da köylü gibi yaşamaya çaba gösterdi. Kendi ayakka-bısını, mobilyalarını yapmayı öğrendi. Yazmaya bile ara vererek tüm zamanını tarlada çalışmakla geçirdi.

Zaman zaman Moskova'dan Kiev'e yapılan bir tür hac yolculuğuna da katıldı. Sabaha karşı, imanı tazelenmiş olarak, üstelik yalın ayak evine döndüğünde, "Bu insanlar Tanrı'yı biliyorlar," demiştir denir. Gerçekten köylülüğe, köy hayatına karşı tuhaf bir tutkusu vardı Tolstoy'un.

Tolstoy'un idealize ettiği köylülükle ilgili en çarpıcı olaylar Çehov'un öyküleri etrafında gelişti. 1897'de tüm Rusya'da Çehov'un *Köylüler* adlı kitabı büyük tartışma yarattı. Kimi Nardnikler Çehov'u "köylülerin ruhunu yanlış aksettirmek"le eleştirdiler. Tolstoy bile Çehov'u suçlayarak onu köylülüğün ruhunu dikkate almamakla eleştirdi. Çehov aslında Rus kimliğinin önemli bir mitini yıkmıştı öyküleriyle. Köylüler, üzerlerine yüklenen tüm abartılı anlamlardan ayrı tutularak ilk kez, sadece insan olarak onun öykülerinde ele alınmıştır. Bu da çok doğaldır, çünkü köylülerini konu edinen öyküleri ilk elden gözlemlere dayanıyordu Çehov'un. "Köylüler" adlı öyküsünü yazmadan kısa süre önce kendi evinin mutfağındaki sarhoş köylü hizmetkârları gözlemlemişti örneğin. Doktorluğunda da çok sayıda köylü hastası olmuştu. 1891'de Rusya'da yaşanan kıtlıkta baş gösteren kolera salgını boyunca da, yazmayı bırakıp doktorluğa ağırlık verdiğinde de bu gözlemlerini sürdürdü. Köylülüğe ilişkin öykülerindeki portrelerin çok gerçekçi oluşunun nedeni bu olmalı.

1897'de, Rusya tarihinin ilk nüfus sayımı için istatistik çalışmalarına da yardımcı olan Çehov, bu çalışma-

lar sonucu, Moskova yakınındaki köylerde bile her on bebekten altısının henüz ilk yılları içinde öldüklerini öğrenince dehşete kapılmıştı. Onu liberallikten sola iten nedenler arasında bu tanıklıkları da vardır.

İvan Bunin'in 1910'da yayımlanan *Köy* adlı romanı da Rusya'da büyük tartışmalara, daha doğrusu köylülüğün ne olduğu konusunda bir farklılığa yol açmıştı. Bunin köy yaşamı konusunda deneyimli bir yazardı. Turgenyev ya da Tolstoy'dan farklı olarak köylülüğe daha yakın bir tabakadan geliyordu.

Bunin köylüleri "milli tip" olarak değerlendirmişti. Köylülerin onurunu ya da ruhlarının kaliteli olduğunu hiç düşünmedi bile. Köylülerin cehaletini yazmaktan çekinmemiş, onların şiddet eğilimlerini açık seçik kaleme almıştı. Gorki, *Köy*'ün, toplumu sadece Rus köylülerine ilişkin değil tüm Rus halkına ilişkin düşünmeye zorlayan bir kitap olduğunu yazdı. Gorki de Bunin gibi köy yaşamının ne olduğunu bilen bir yazardı tabii. Bir yetim olarak, yırtık giysiler içinde kent sokaklarında dolaşan bir sokak çocuğuydu aslında. Tolstoy, Gorki için, "Yaşlı bir adam olarak doğmuş gibidir," demiştir.

Gorki, 1888'de 20 yaşındayken Romas adlı bir aristokratın kurduğu popülist bir gruba katılarak, Kazan yakınlarında Volga Nehri üzerinde bir köyde köylüler için kooperatif çalışmaları yapmayı denedi. Ama bu girişim felaketle sonuçlandı ne yazık ki. Romas'ın grubu kent tüccarlarıyla yakın ilişki içindeki zengin köylülerin tehditlerini ciddiye almamalarının ardından köylüler ateşe verildiler.

Gorki'nin köylülerle ilgili kötü deneyimi bununla sınırlı olmadı ne yazık ki. Bu olaydan üç yıl sonra bir grup köylü tarafından bilincini yitirinceye kadar dövüldü. Köylüler tarafından kocasına ihanet ettiği ileri sürülen, bu nedenle kocası tarafından çıırılçıplak soyularak

kırbaçlanan bir kadını kurtarmak için müdahalede bulunmuştu çünkü.

Anneler

Annelerde kalmıştık. Devam edelim. Her anne oğlu üzerinde çok olumsuz etkiler bırakmış olan Turgenyev'in annesi gibi değildi elbette. Çocuklarındaki yeteneğin farkına varıp onları düşünmeye, yazmaya yönlendiren annelerin de sayısı az değildir. Küçük yaşta babasız kalan André Gide'in annesi bunlardan biriydi.

Guy de Maupassant'ın edebiyata bir hayli meraklı annesi de oğlunun edebî zevklerinin gelişmesinde azımsanmayacak bir etkiye sahipti. Ama Fransız yazar Colette'in annesinin yeri bir başkadır. Romanlarındaki kahramanların çoğu aslında kendisi olan Colette *Sido* adlı kitabını annesine ithaf etmişti. Annesinin adını son nefesine kadar tekrarlamıştır. Colette'in doğa, hayvan sevgisini annesinden aldığını söylerler. Bu etkiyle olsa gerek Colette'in tüm eserlerinde uzun uzun hayvan analizleri, betimlemeleri vardır. *Dişi Kedi* adlı romanının kahramanı, kitabın adından da belli, bir kedir örneğin.

Yeri gelmişken belirtmeliyim; kedi de edebiyat dünyasının hatırı sayılır malzemelerindendir. Alman yazar E. T.A. Hoffmann, *Kedi Murr'un Hayat Görüşleri* adlı ünlü romanında bir müzisyenin yaşamını anlatır. Hoffmann eğittiği, çok sevdiği kedisinin davranışlarına, marifetlerine bakarak yazmıştı bu kitabı. Kedi deyince İngiliz şair Christopher Smart'ı da anımsamalıyız. Smart da "Jubilate Agno" adlı şiirinde kedisinin davranışlarıyla Tanrı'ya tapınmayı anlatır.

D.H. Lawrence da annesiyle ilişkisinde sorun yaşamış, daha doğrusu, annesine olan tutkusu yüzünden zorluklar çekmiş biriydi. Babası madenci olan Lawrence'ın

annesi kocasının madenci çevresinden çok, eğitilmiş, kıbar insanlar olsun istemiştir etrafında. Oğullarına, özellikle Lawrence'a bu tutumunu yansıtmıştır da. Annesinin, bu yükselme, başarıma tutkusu Lawrence'ta anne sevgisine karşı olumsuz duygular geliştirmiştir. Ayrıca, annesinin varlığı başka kadınlarla kalıcı ilişkiler yaşamasını da engellemiştir. Öyle derler.

Schopenhauer'ın annesiyle çatışmaları da felsefe dünyasından verilecek en iyi örnektir belki de. Evinin penceresinden düşüp ölen babasının ölümünden annesini sorumlu tutması da bu çatışmanın nedenlerden biri sayılabilir. Filozofun annesi Johanna da edebiyat dünyasından biriydi aslında. Romanlarıyla tanınıyordu. Annesi, genç filozof oğlunun kitaplarıyla alay ederdi sürekli.

Verlaine de mutsuz bir çocukluk geçirmiştir. Bunun nedeninin annesinin tuhaf tutumları olduğunu söylerler. Annesi Verlaine dışındaki tüm çocuklarını düşürmüştü. Hepsinin ceninlerini de kavanozda saklıyordu. Bir kızgınlık ânında Verlaine bu kavanozu duvara fırlatmıştır.

Ernest Hemingway'in annesinin de garip bir tavrı vardı. Hemingway'in tüm yaşantısını etkilemiştir bu. Anne, Ernest ile kız kardeşi Marceline'ı bir hafta erkek bir hafta da kız gibi giydirdi. Bununla kalmaz, küçük Ernest'in saçını kız gibi keserdi.

Ama annesine tapan bir romancı olarak Alexandre Dumas çok başkadır. İlk oyununun sergilendiği akşam annesi felç geçirir. Dumas, oyunun her perdesinin sonunda bir koşu eve gider annesiyle ilgilenir, bir şey isteyip istemediğini sorar, tekrar tiyatroya dönerdi. Büyük ün kazanmasına yol açan o gece Dumas, annesinin ayakucuna serdiği yatakta uyur.

Yayımlandığında kıyametler koparan *Kötülük Çiçekleri* adlı ünlü kitabını beğenmeyen annesine bir mektup yazan Baudelaire, kızgınlığını, "Çocukluğumdan beri be-

ni taşıyanların yanında yer aldın. Oğluna bir arkadaşın yapacağını tersini yapıyorsun,” cümleleriyle ifade eder. Rimbaud da annesinin baskısı yüzünden gençliğinde sık sık evden kaçardı.

Küçük yaşta –iki yaşındaydı– kaybetmeseydi, Tolstoy’un annesinden de öğreneceği çok şey olurdu diye düşünmüşümdür. Beş dil bilen, entelektüel, çok bilgili bir kadındı Tolstoy’un annesi. Çok küçük yaşta kaybetmiş olmasına karşın, aradığı kadınların, annesinin sonradan öğrendiği özelliklerine sahip olmalarını isterdi bu yüzden. Babası Nikolay, annesinden önce âşık olduğu söylenen fakir Tatyana Yergolski’ye karısının ölümünden sonra çocuklarına annelik de yapması için evlilik teklifinde bulunduğunu, Tatyana’nın, ölümünden sonra bulunan notlarında yazdığına göre, bu teklifi geri çevirdiği biliniyor. Ancak çocuklara yaşadığı süre boyunca baka-cağı sözü vermiştir. Tatyana, Tolstoy ile kardeşleri için gerçekten tam anlamıyla bir teyze olmuştur.

Stendhal annesini yedi yaşında kaybettiği için Tanrı’yı hiç ama hiç affetmeyecektir. Ateist oluşunda anne kaybının büyük etkisi vardır tabii.

Peter Pan: Büyümeyen Çocuk

James Matthew Barrie’nin de yaşamındaki en baskın kişi annesiydi. Tüm yaşamı boyunca hem de. Barrie’nin kendisinden birkaç yaş büyük ağabeyinin ölümü annesini perişan etmiştir. Barrie, annesine olan tutkusundan ötürü, yarattığı hikâye kahramanını ölen ağabeyinin yaşında tutmuştur. Özellikle büyütülmemiş, hep aynı yaşta kalmış bir kahramandır bu. Peter Pan’dan söz ediyorum.

Ne güzel kitaptır *Peter Pan*. Kaç kez okuduğumu anımsamıyorum. Ama hep okudum. Nasıl yazıldığını,

yazara neyin esin kaynağı olduğunu hep öğreneyim istedim bu yüzden. Barrie, Kensington Garden'da (Londra) dolaşırken Llewelyn-Davies kardeşlerle karşılaşmasaydı, bu kitabı yazmayı yine düşünür müydü acaba? Barrie, kardeşlerin anneleri Slyvia ile de dost olmuştur. Cinsellikten uzak, hayli yakın bir dostluktan bu. Barrie'nin kadınlarla cinselliği pek yaşayamadığı söylenir. Kaldı ki Slyvia'nın mutlu da bir evliliği vardır. Barrie bu küçük çocuklara öyküler anlatırken yaratmıştı *Peter Pan*'ı.

Ne ilginç karşılaşmalar var yaşamda. Slyvia'nın ailesi dönemin bohem ailelerinden. Kızlık soyadı du Maurier olan Slyvia'nın halası da özellikle *Rebecca* adlı romanıyla tanınan ünlü Daphne du Maurier. Slyvia'nın kocası İngilizlerin hâlâ yayımlanan asırlık dergisi *Punch*'in karikatüristlerindendi. Tiyatro oyuncusu olan erkek kardeşi, sonraları *Peter Pan*'daki kötü karakter Kaptan Cook'u canlandırmıştır.

Slyvia ile eşi çok genç yaşta öldüler. J.M. Barrie, öyküler uydurup eğlendirdiği talihsiz çocuklara gerçek anlamda babalık yaptı. Çocuk sahibi olmayı hep istemiş olan yazara yaşamın bir hediyesiydi sanki bu.

Son yıllarda ne zaman *Peter Pan*'ı okusam Llewelyn Davies kardeşler gelir aklıma. Onlar için yazılmış *Peter Pan*'la büyüyen çocuklardan biri de benim çünkü. O çocuklardan üçü çok talihsiz biçimde hayata veda ettiler. Michael henüz 20 yaşındayken Thames Nehri'nde boğuldu, George Birinci Dünya Savaşı sırasında öldüğünde 21 yaşındaydı. Peter Pan'a adını veren Peter da 1960'ta kendisini bir trenin önüne atarak yaşamına son verdi.

Bir ara, *Peter Pan*'ın devamının yazılması için, bir çocuk kitapları yazarı seçilmişti. Eğer yazılırsa, çok güzel de olsa alıp okuyacağımı sanmıyorum. *Peter Pan*, Barrie'ye aittir. Aldığım tadı ya yeni *Peter Pan*'dan alamazsam? Bu konuda tutumum katı olabilir ama her romanın, öykü-

nün devamını yazmaya kalkarlarsa, bunun kitabı, "yazıldığı zaman"dan koparmak gibi bir tehlikesi olur diye düşünürüm. Sonsuza kadar okunacak kitapların doğum tarihleri de bitiş tarihleri de olmalıdır. Hiç bitmemiş bir *Savaş ve Barış*, hiç bitmemiş bir *Monte Cristo Kontu* okunabilir mi?

Ama günümüzde herkes benim gibi düşünmüyor elbette. Alexandre Dumas'nın kayıp olduğu sanılan bitmemiş bir romanını buldular. Dumas uzmanı bir yazar, bu romanı tamamlayarak yayına hazırladı. Sevinen bir dolu kişi var. Ben, Dumas'nın bu kitabını tamamlanmamış haliyle okumayı tercih ederim. Varsın sonu gelmesin. Yazarın, yazım mantığı tamamıyla bilinse, üslubu kesinlikle tutturulabilse bile, yine de o kitabı asıl yazarın nasıl bitirmek isteyeceğini bilemeyiz. Gizemli kalması bence daha yararlı olurdu. Bu Dumas gibi yazmaktır, Dumas yazısı değil.

Eskimiş Bir Çanta - *Schindler'in Listesi*

Yazıldığında da çok beğenilmişti ama asıl tanınması filme alınması sayesinde oldu. Avustralyalı yazar Thomas Keneally'nin o harika kitabı *Schindler'in Listesi*'nin yazılması aslında hoş bir rastlantı sayesindedir. Keneally, artık eskimiş olan çantasını yenilemek için, biraz da bütçesine uygun olanını bulma amacıyla çanta dükkânlarına bakınırken, "Soğukta neden üşüyorsunuz? Gelin içeriye burada bakın ürünlerimize," diyen Leopold Pfefferberg'le tanışmasaydı belki de uzun zaman böyle bir kitap yazılmayacaktı.

Pfefferberg dükkânına davet ettiği Keneally'nin bir kitap tanıtımı nedeniyle ABD'ye kısa süreliğine uğrayan bir yazar olduğunu öğrenince, ona yazması için gerçek bir hikâyesi olduğunu söyler. Karısı Misia ile oğlu Fred'i

Keneally'yle tanıştırır. Anlatacağı hikâyenin sadece Yahudiler için değil tüm insanlık için bir hikâye olduğunu ısrarla belirtir tabii. Dükkânına gelen başka yazarlara da bunu söylediğini ama hikâyesi için aradığı yazarın belki de Keneally olduğunun da altını çizer. Pfefferberg aslında tüm yaşamını Oskar Schindler'in adını saygıdeğer bir ad olarak tarihe armağan etmeye adanmıştı. Tüm çabası buydu.

Keneally, roman yazarak para kazanan biridir, dolayısıyla Pfefferberg'in, "Ben toplama kampından kurtarıldım, eşim de. Biz bir Nazi tarafından kurtarıldık. O bir Nazi olduğu halde benim 'kurtarıcı İsa'm' oldu," sözlerini dikkatle dinledi. Pfefferberg devamla, "Kurtarıcımız bir aziz değildi elbette, bir alkolikti, bir karaborsacıydı ama Misia'yı Auschwitz toplama kampından çıkardı," diye sürdürdü konuşmasını. Daha sonra otelinde, Pfefferberg'in verdiği, Oskar Schindler adlı biri tarafından kurtarılan Yahudilerin tanıklıklarının yer aldığı fotokopileri okurken, Keneally'nin zihninde Schindler'in portresi yavaş yavaş canlanmaya başladı. Karısını sürekli aldatan, alkolik, çıkarıcı ama her şeyi göze alarak Yahudi işçileri kurtarmak için yaşamını riske atan bu adamı merak etmeye başlamıştı.

Keneally Sidney'de altı yıl boyunca din adamı olmak için ders almış biriydi. Küçük bir bunalım geçirerek çıkarmıştır kafasından din adamı olma düşüncesini. Hikâyeden etkilenmiştir ama ciddi endişeleri vardır. Kendisine pek güvenemez yazma konusunda. Ertesi sabah kahvaltıda bulunduğu Pfefferberg ile eşi Misia'ya, soykırımdan kurtulan Yahudilerden ilk kez gördüklerinin sadece kendileri olduğunu, antisemitizm konusunda da herhangi bir deneyimi olmadığını söyleyerek kitabı yazamayacağını belirtir. Pfefferberg ilk günkü gibi kararlıdır ama. Yanıtı, "Daha önce de söyledim Thomas. Bu sa-

dece Yahudiler için bir kitap olmayacak, tüm insanlar için bu kitap. Sen yazmazsan kim yazacak? Yazmak için kuyruğa girenler mi var sanıyorsun?"

Keneally Sidney'e döndüğünde dışarıya kahve içmeye götürdüğü karısı Judith'e, küçük kızları Margaret'la Jane'e Leopold'un öyküsünden söz eder. Schindler'i de, "Liste değil düpedüz yaşam," dediği listesini de anlatır onlara. Ailesinin anlattıklarından etkilendiğini görünce de kitabı yazmaya karar verir.

Bir yandan da Keneally'nin hevesinin geçeceğinden endişelenen Pfefferberg sürekli telefon etmektedir. Yine aradığı bir gün Keneally'ye, yayımlanması halinde Nobel Ödülü alacağını söyler. Ardından da ekler: "Ödül töreni için Oslo'da yerimi ayırttım bile."

Proje hayalden gerçeğe dönmek üzeredir artık. Yayıncısı Simon & Schuster Keneally'ye 60 bin dolar avans verir, 80'ler için çok büyük bir rakamdır bu. Thomas ile Pfefferberg paranın bir bölümüyle Arjantin'e, Almanya'ya, Polonya'ya, Avusturya'ya, İsrail'e araştırma amaçlı yolculuklar yaparak Schindler'in listesinde yer alan, dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış hayatta kalabilenlerle görüşürler.

Çok iyi bir işbölümü yapar iki adam. Keneally hem kitabı yazıyor hem de yayıncıyla ilişkileri yürütüyordu. Pfefferberg ise belki de daha zor olanı gerçekleştiriyordu. Kurtulanların büyük bir bölümü yaşadıklarını, üstelik Yahudi de olmayan birine anlatarak, yeniden anımsamak istemiyorlardı. Pfefferberg işte bu gönülsüzleri ikna ediyordu, "Schindler sizi kurtarmak için ölümü göze almışken, siz ona ölümsüzlük kazandırmayı çok mu görüyorsunuz?" diyerek.

Kitap 1981'de, yani Pfefferberg'in, yazılması için çabaladığı 30 yıldan sonra, bittiğinde adı "Schindler'in Gemisi"ydi. Nuh'un Yahudileri gemisine alarak kurtar-

masından esinlenerek Pfefferberg'in koyduğu addı bu. Ama yayıncı David Green ad olarak *Schindler'in Listesi*'ni uygun görmüş, kitap bu adla yayımlanmıştı. İtiraz etmeyen Pfefferberg'in tek koşulu ikinci ad olarak "Büyük Bir İnsanlık Hikâyesi" cümlesinin eklenmesiydi.

Kitabın satışı Thomas Keneally'nin de Leopold Pfefferberg'in de beklentilerini fazlasıyla aştı. Ama Pfefferberg için bu da yetmemişti. Kitap mutlaka sinemaya aktarılmalıydı. Steven Spielberg ile randevu ayarladılar sonunda. Pfefferberg ona da sürekli olarak, "Sana söylüyorum Steven eğer bu filmi yaparsan Oscar alırsın, garanti ediyorum," diyordu. İlgisini çekmesine rağmen Spielberg'in kabulü yönünde bir girişimi olmadı öncele-ri. Pfefferberg tam 11 yıl boyunca yönetmene her hafta telefon etti, hep sordu: "Ne zaman dinozorlardan ve ufak şeylerden kurtaracaksın kendini?"

Yaklaşık on yıl sonra Spielberg nihayet kitabı sinemaya uyarladı. Filmin dönemin ABD Başkanı Bill Clinton ile eşi Hilary Clinton'da katıldığı galası 1993'te Washington'da yapıldı. Galada Leopold Pfefferberg ile eşi Misia da, Spielberg'in konuğu olarak hazır bulundular.

Thomas Keneally çantasını değiştirmek için çanta satan mağazaları gezmeseydi, ne zaman duyacaktık Oskar Schindler'in adını, kim bilir?

Kâbustan Edebiyata: *Frankenstein*

Frankenstein'in ortaya çıkması da ilginçtir. Şair Percy Bysshe Shelley, karısı romancı Mary Shelley, Mary'nin üvey kız kardeşi Claire ile Dr. John William Polidori İsviçre'de Lord Byron'ın misafiriyken fırtınalı bir gecede aralarında kimin en iyi korku öyküsü anlatacağı konusunda yarışırılar. Mary, bir gece önce gördüğü kâbusu anlatır. *Frankenstein*'in doğuşu böyledir.

İlginç olan şudur: Mary Shelley kitabının adını aslında *Frankenstein* koymamıştı. "Alien" di ünlü romanının adı. Almanya'da Frankenstein kalesini ziyaret ettikten sonra kitabının adını *Frankestein* koymuştur. Yaşamında çok büyük etkisi olan babası William Godwin, kızını *Frankenstein*'in orijinal taslağını büyük olasılıkla değiştirmeye ikna ettiği için orijinalinde sevgili olan Victor ve Elizabeth kardeşlerden Elizabeth sonraki baskılarda evlat edinilmiş kız olarak gösterilmiştir.

Lord Byron'ın o evinde aslında sadece *Frankenstein* doğmamıştır. O gece öykü anlatanlardan biri de Byron'ın özel doktoru olan John William Polidori'dir. "Kurukafalı bir kadın" üzerine kurduğu bir öyküdür anlattığı. Ama Polidori 1819'da yazdığı *The Vampyre: A Tale* (Vampir: Bir Öykü) adlı romanını, Byron'ın o gece anlattığı öyküyü temel alarak yazar.

YAZARIN ŞEHİRİ

Jacob Burckhardt, doğa manzaralarının insan ruhunda derin etkiler yarattığını söyler. İyi bir doğa yürüyüşçüsü olarak da Dante'yi örnek gösterir. Gerçekten de Dante uzak manzaraları doyasıya seyredebilmek amacıyla yüksek dağlara çıkardı. Bunu bilmek elbette önemlidir bizim için, çünkü Burckhardt, klasik çağdan beri bu işi ilk yapanın Dante olduğunu ileri sürüyor.

Diderot, "Öğleden sonra saat beş sularında, hava durumu ne olursa olsun, Palais-Royal'de gezinme alışkanlığım vardır," diye yazar. Aslında gezme alışkanlığı deyince akla Immanuel Kant gelmeli. Bu büyük Alman filozofu, yaşadığı kent olan Königsberg'deki Unter den Linden'de, her gün bir saat boyunca, tam sekiz kez gidip gelerek dolaşırdı. Derin düşüncelerine dalmasına yarayan bir etkinlikti bu onun için. Hiç kimseyle de konuşmazmış yürüyüş boyunca. Sadece üç gün, o da çok çok etkilendiği Rousseau'nun *Emile* adlı kitabını okumak için, sokağa çıkmamıştır. Sağlığına çok dikkat ettiği için yürüyüş sırasında kan dolaşımını kolaylaştıracak bir teknik bile geliştirmişti. Javier Ibáñez-Noé'nin yazdığına göre, "Pantolonunun her iki uyluğuna küçük birer cep yaptırdı, ceplerin içinde bir çarka takılı saat yayı vardı, çevresinden esnek bir ip dolaıyordu. İplerin ucuna tutturulan iki kanca vardı ve ço-

raplarının karşısındaki iki küçük halkaya her bir uyluğun cebindeki iliklerden geçiyorlardı. Karmaşık düzen bacaklarındaki kan dolaşımı konusunda filozofun canını sıkımdan yürüyüşe çıkmasını sağlıyordu.”

Nedense bu büyük filozofun terlemekten ölmek gibi bir korkusu vardı. Yürüyüş sırasında terlemeye başlamışsa durur, terin kurummasını beklerdi. Danimarkalı Søren Kierkegaard da hatırı sayılır bir yürüyüş düşkünü olarak bilinir. Öğlenleri Kopenhag’da uzun uzun yürüdüğünü söylerler. En iyi fikirlerin bu yürüyüşler sırasında aklına geldiğini söylemiş. Onları unutmasın diye de hemen evine döner, bastonu elinde, şapkası henüz kafasındayken alelacele yazardı.

Bunlar doğaya tutkun büyük adam örnekleri. İnsanın kentin karmaşasından kaçıp kendisini sessizliğe atması anlaşılabilir elbette. Ama şehir tutkunu olmak nasıl bir şeydir peki?

Yahya Kemal’in İstanbul sevgisi malum. Bence edebiyatımızda İstanbul üzerine en güzel şiirleri o yazdı. Dostoyevski’nin romanlarındaki pek çok olayın geçtiği kentin St. Petersburg oluşu da, büyük yazarın bu kente nasıl bir tutkuyla bağlı olduğunu gösterir herhalde. Yine Kant bu konuda iyi bir örnek sayılabilir. 80 yıllık ömrünün yetmiş yılından çoğu Königsberg’de geçti çünkü.

Ama, üstelik orada doğmadığı halde, bir kente karşı büyük tutku ile bağlılık duyan kimdir diye sorsalar, Çehov’dur derim. Çehov, 17 yaşındayken geldiği Moskova’ya daha ilk gün âşık olmuştur. “Ömrümün sonuna kadar hep Moskovalı kalacağım,” diye yazar bir arkadaşına. Öykülerinde özellikle *Üç Yıl ile Küçük Köpekli Kadın*’da fon olarak kullandığı Moskova ideal bir alan olarak öne çıkar.

Kendi kentini hayal eden, fırsat bulduğunda bunu küçük ölçekli bir komün kurarak hayata geçirmeye çalı-

şan bir yazar olduğunu biliyorum Upton Sinclair'in. Yazdığı *Şikago Mezbahaları* adlı romanından kazandığı parayla ABD'de New Jersey'de, kendisi gibi düşünen, sanatın hemen her dalıyla meşgul arkadaşlarıyla bir komün oluşturmaya çalıştı Sinclair. Herkes bir görev üstlenecekti bu komünde. Fırının sorumluluğunu üzerine alan Sinclair'in beceriksizliği yüzünden çıkan yangın bu girişimin sonunu getirmeseydi, o komünde nasıl bir hayat olduğu konusunda herhalde bir fikrimiz olurdu.

Stendhal Kasabası

Henri Beyle adı, çok yakından bilmeyenler için pek bir şey ifade etmez. Beyle, bir Fransız yazar. Onun bir yerleşim birimine olan hayranlığı başkalarinkine benzer. Yaşamdaki tek eğlencesinin kırlarda dolaşmak olduğu söylenen Beyle, Almanya'da bulunduğu sıralarda bir kasabayı o kadar beğenir ki, dünyaca ünlü muhteşem kitabı *Kırmızı ve Siyah*'a yazar olarak gerçek adını değil, o küçük kasabanın adını koyar. Biz de yüz yıllardır onu (o kasabanın adıdır) Stendhal olarak biliriz.

Bu yer adlarını kendilerine ad olarak alanlara sık rastlanıyor. *Pinokyo*'nun yaratıcısı Carlo Collodi de bunlardan biri. Asıl adı Carlo Lorenzini olan yazar, annesinin doğduğu yerin adı olan Collodi'yi soyadı yapmıştır kendine. Nerval'in de, soyadı olarak kullandığı Nerval, ailesine ait bir arazinin bulunduğu yerin adıdır aslında.

Louis Marie-Julien Viaud adı da kimse için bir anlam ifade etmez. Biz onu Pierre Loti diye biliriz. 1872'de Tahiti'ye yaptığı bir ziyaret sırasında, yerli kızlar ona Pasifik'te yetişen hoş kokulu bir çiçeğin adıyla, Loti diye seslendiler. Yazar bu adı eserlerinde kullandı, bu adla tanındı.

Bu isim konusu ilginçtir. Fakir Baykurt'un asıl adının Tahir olduğunu, ancak nüfus memurunun yanlışlıkla Fakir

diye yazmasından ötürü, kendisine çok yakıştığına inandığım bu adla tanındığını söylerler. Bu yanlış yazım "kurban"larından biri de Faulkner'dır. Asıl adı William Cuthbert Falkner olan yazarın adını bir dizgici ilk kitabı olan *Aşk ve Ölüm*'de yanlışlıkla Faulkner yazınca artık hep öyle kalmıştır. Asıl adı Emile Herzog olan yazar André Maurois'ın neden gerçek adını kullanmadığını bilmiyorum.

Kent tutkusundan, gezmekten söz ediyordum. Uzaklaştım yine konudan. Nerval'den devam edeyim. Zamanının en büyük gezginlerinden biriydi Nerval. İstanbul'a da gelmiştir. Hiçbir gezisini önceden planlayarak gerçekleştirmezdi. Rastladığı ilk trene, gemiye atlayıp giderdi her nereye olursa. Yaşlandıkça, gezme tutkusu azaldıkça, Fransa'yla sınırlı tutmuştur gezginliğini. Fransa'da yaptığı uzun gezilerden *Sylvie* adlı o çok güzel roman çıkmıştır ortaya.

Bu başını alıp uzaklara gitmeler de her zaman iyi sonuçlanmıyor elbette. Rus düşünce tarihi içinde önemli bir yeri olan Vladimir Soloviyev (1853-1900), yaşamının bir bölümünü Londra'da geçirdi. Yaşadığı dönemin aydınlarının gezi tutkusuna kapılmış da olabilir ama adını duyduğu bir kabileyi incelemek gerekçesiyle Mısır'a gider. Londra'da giydiği günlük giysilerle olacak iş değildir bu. Uzun siyah ceketini, uzun siyah şapkasını gören çöl Arapları kötü ruh sandıkları Soloviyev'i az daha öldüreceklerdi denir.

Sadece bu değil. Uzun yolculukların kimi sağlık sorunlarına yol açtığı da söylenmiştir. Stendhal Sendromu denen, çok da önemli olmayan, geçmişi 19. yüzyılın başlarına kadar uzanan bir rahatsızlık var örneğin. 1817'de uzunca bir İtalya yolculuğuna çıkan Stendhal'de de belirtileri görüldüğünden onun adıyla anılıyor yıllardır.

Anlatılanlara göre Stendhal Floransa'yı ziyaret ettiği bir sırada küçük bir mekânda çok sayıda sanat eseri gö-

rünce fenalaşır. Stendhal'i dışarı çıkarıp doktor çağırırlar. Gelen doktor daha önce birçok turistte de bu tip refleksler gözlediği için bu duruma Stendhal'in adını verir. Böylelikle tıp ile edebiyat arasında bir köprü de kurulmuş olur.

Descartes da zamanının büyük gezginlerindendi. Savaştan nefret ederdi ama gezilerinin çoğunu orduya katılarak gerçekleştirmiştir.

Sadece kafa rahatlatmak, ruh dinlendirmek için bu tür geziler yapıldığı söylenemez elbette. Jean-Claude Carrière, Rétif de la Bretonne'den söz eder. *Le Nuits de Paris* (Paris Geceleri) adlı kitabını yazmak için Paris'te geceler boyunca yürümüştür Brettone.

Londra Sokaklarında Edebiyat İzleri

Ben de Londra sokaklarında az zaman geçirmemişimdir. Çok ama çok yürüdüm. Boş zamanımda da yürüdüm, işe gidip gelirken de farklı yolları kullanarak yürüdüm çokça. Haftanın birkaç günü mutlaka Stoke Newington'daki Defoe Road'dan geçerdim. Daniel Defoe 1708'den 1730'a kadar sonradan adının verildiği bu sokakta yaşadı. Aralarında *Robinson Crusoe* ile *Moll Flanders*'in da bulunduğu en tanınmış kitaplarını yazdığı 95 numaralı evi hâlâ sapasağlam durur. Amerikalı şair/yazar Edgar Allan Poe'nun da 1815-1820 yılları arasında ilkokulu okuduğu Stoke Newington, günümüzde siyahların, yoksulların yaşadığı bir semt. Son yıllarda çok önemli sanatçıların, yazarların, muhaliflerin yaşamak için tercih ettikleri bir yer haline geldi. Şimdi Londra'da bir başka semtte yaşıyor olsam da Stoke Newington'un bende hâlâ ayrı bir yeri vardır.

Görünüm olarak kelimenin ifade ettiği anlamı taşı-mıyor ama, Londra'nın kalbi Soho, tam anlamıyla bir

batakhanedir. Hiçbir anlamı olmayan, Fransızcadan devşirme şu "Soho" sözcüğü, eski zaman aristokratlarının avlanırken attıkları çığlıktır aslında. "So hooo, sooo hooo" diye bağırırlarmış, nedense.

Ancak, "haz endüstrisi"nin (iyi bir tanımdır bu, fuhuş merkezi demek zorunda kalmıyor insan) kalbi olan Soho'nun tarihinden birazcık haberdar olunsa, nasıl edebî bir zenginlik taşıdığı ya da sakladığı görülmüş olacak.

Batakhane ya da fuhuş merkezi derken bunun bugüne özgü olduğunun sanılmasına yol açmış olmayayım. *Bir İngiliz Afyon Tiryakisinin İtirafları* adlı muhteşem kitabın yazarı Thomas de Quincey, 15 yaşındaki "fahişe" aşkı ile burada yaşamıştır, 1800'lerde. O zaman da "haz endüstrisi"nin merkeziymiş belli ki.

Quincey'de duralım biraz daha.

1680'lerde yapılmış olan bu meydanda, "küçük fahişe" sevgilisi Ann, bir gün açlıktan bayılan âşığı Thomas de Quincey'ye "şarap ile atıştırılmalık bir şeyler" bulmak için, o zamanlar da bugünkü gibi zenginlerin uğrak yeri olan Oxford Street'e koşmuştur. Bunları alacak parayı nasıl bulduğu herhalde sır değildir. Fahişelere, fahişe demek yerine "gezgin öğretmenler" demeyi tercih eden Quincey'nin, onları "en insani, çıkarsız cömertliğe sahip cesur insanlar" olarak tanımlamasında bu olayın da etkisi vardır belki, kim bilir?

Durumları Quincey'den daha iyi olduğu anlaşılan *Tristram Shandy*'nin ünlü yazarı Laurence Sterne ile döneminin tanınmış günlük yazarlarından Fanny Burney, farklı dönemlerde buradaki maskeli balolarda çok zaman harcamışlardır.

İngiliz yoksulunun öyküsünü eserlerinde en iyi yansıtan romancı olduğu konusunda kimsenin şüphe duymadığı Charles Dickens'ın, *İki Şehrin Hikâyesi* adlı romanında, romanın kahramanı Dr. Mannette'in aklına

soktuğu ev olan, günümüzde, düşkünlerle, evsizler için hostel olarak kullanılan St. Barnabas Evi de, yine Soho'dadır. Edebiyat dünyasının hatırı sayılır afyon müptelalarından, meraklısı "The Hound of Heaven" adlı şiirinden anımsayacaktır, Francis Thompson'ın müşterileri arasında olduğu The Pillars of Hercules (Herakles'in Sütunları) adlı pub da buradadır.

Bir yanıyla, çok başarısız ürünler vermiş de olsa yazar sayılması gereken (Zweig ne de güzel anlatır onu) meşhur çapkın Casanova da Soho'nun önemli sokaklarından Greek Street'te bir hayli dolanmıştır. Ünlü İngiliz edebiyat adamı Dr. Johnson'un kurduğu ilk edebiyat kulübü üyeleri 1700'lü yıllarda, her pazartesi saat 19.00'da bir araya gelirlerdi. Toplandıkları yer de şimdi yerinde yerler esen bir pub'dı. Adı, "Türk Kafası".

Mavi Plakaların İzinde

Yolunuz düşerse, Soho'da Shaftesbury Avenue üzerindeki Kettner's Townhouse adlı restoranı bulun. 1868'den beri faaliyet gösteren bu restoranın adını taşıyan Kettner's'in *Book of Table*'ı (Masa Kitabı), mutfak araç gereçleriyle ilgili kitapların İncil'i kabul edilir. Oscar Wilde'ın da en sevdiği restorandı burası. Wilde, sevgilisi Lord Alfred, Lord'un babası Queensberry markisi, 1892 Ekim'inin bir gecesinde burada hep birlikte yemek yediler. Bu yemekten sonra, kendisiyle ilgili sözleri yüzünden markiyi mahkemeye veren Wilde'ın hayatını altüst eden bir gelişme oldu bu dava. Trajiktir gerçekten de.

Özellikle ilk geldiğim yıllarda, düşünce dünyamın mimarlarının izlerini çok aradım ben bu Soho'da. Her sokağında, her bulvarında, her irili ufaklı meydanımsı alanında, bir edebî ya da politik figüre ait ize rastlamak olanaksız neredeyse.

O günlerden kalma bir “mavi plaka” okuma tutkum da vardır. Bu plakalarda, asılı bulunduğu binada ya da evde, hangi edebiyatçı ya da politikacı, felsefeci, hangi tarihlerde yaşamış, yazılıdır hep. Başka Avrupa ülkelerinde olduğu gibi tabii. Tek tek notlar aldığım da olurdu. Sonradan çok yararını gördüm bunun. Bugün ciddi ciddi bir kılavuz formasyonu ile doluyumdur. Dean Street üzerinde bulunan Quo Vadis adlı İtalyan lokantası benim için adeta kutsal bir yerdir. Lokantanın üzerindeki iki odalı dairede büyük Karl Marx, 1851’den 1856 yılına kadar yaşamıştı. Karısı, üç çocuğu ile. Evinden çıkar, pek uzak sayılmayan British Museum’a giderdi, *Kapital* üzerinde çalışmak için.

Dean Street ile Old Compton Street arasında, French House adlı bir bina vardır. Bu Soho’nun en tanınmış birahanesidir. Ününü de hak etmiyor değil doğrusu, çünkü çok sayıda edebiyatçının yanı sıra, İkinci Dünya Savaşı sırasında, başta Charles de Gaulle olmak üzere birçok Fransız direnişçisinin de buluşma yeri idi. Üst katındaki odalarda toplanır, planlar yaparlardı.

Bu birahanenin sahibi olan Gaston Berlemont’a hepimizin bir teşekkür borcu var. Büyük, ama gerçekten büyük İngiliz şair Dylan Thomas’ın, oturduğu yerde unutup gittiği “Under Milk Wood” adlı şiirinin müsveddelerini bulmuş, yok olmaktan ya da tahrip edilmekten kurtarmıştır. Nasıl teşekkür edilmez? Bir ya da iki kere gidip bira içmişliğim vardır French House’ta.

Papazın Çayırı Örneği

Londra’nın en turistik alanlarından biri olan Covent Garden da Soho’yla bitişik gibidir. Her türlü “sokak sanatı”nın icra edildiği bir yer olarak, elbette ilginçtir. Sokak sanatı, endüstriyel sanata bir tepki tabii ki. Arada,

“aracı” olmadan “güzel sanat”ın muhataplarıyla buluşması çok güzel. Covent Garden bu anlamda da gerçekten bir “merkez”.

Aslında bu bölge, Londra’nın ünlü dinî yapılarından Westminster Katedrali’ni bağlı bir bahçeydi. Adı oradan geliyor. Abbey, manastır demek, malum. Covent de aynı anlamı taşıyor. Rahipler 16. yüzyıldan başlayarak bu bahçeyi bir bağ olarak kullanmışlar, kendilerine aldıktan sonra artan ürünleri de satmışlar.

Burada, Bow Street Mahkemesi vardır. Oscar Wilde, tüm yaşamını altüst eden o meşhur davası için iki hafta bu mahkemede beklemek zorunda kalmıştı. Zamanın medyası duruşmayla ilgili gelişmeleri duyurdukları haberlerinde, diğer mahkûmlarla tek bir kelime bile konuşmayan Wilde’in sık sık inlediğinin duyulduğunu da yazmışlardır. Hem ünlü bir yazar hem de hukukçu olan Henry Fielding, çocukluğumun en güzel kitaplarından biri olan *Tom Jones*’u burada yazmış. Bu kitap 1748’de basıldığında en çok satan kitap olmuştu derler. İlk yıl on bin adet basılmıştır ki o dönem için bu rakam inanılmaz bir rakamdır.

Covent Garden, Londra’nın belki de “en edebî” sokaklarından biri olan Russell Street’i de barındırıyor sınırlarında. Her şeyden önce burada, Londra’nın en eski tiyatrosu olan Theatre Royal Drury Lane vardır. 1663’ten beri buradadır. Günlüğüyle ünlenmiş Samuel Pepys, o dönemde sıklıkla buraya gelip oyunların ilk temsilini mutlaka izlemiş. İçi de muhteşemdir. Eskiden daha sık giderdim ama son zamanlarda yılda bir ya da iki kez gider olduğum bir sanat mabedidir. Benim bu tiyatroya sempati, sahipliğini bir ara yapan İrlanda asıllı İngiliz politikacı (oyun yazarlığı da vardır) Richard Brinsley Sheridan’dan gelir. Hazırcevaplılığına, orta halli bir aileden (babası bir tiyatrocu) gelmiş olmasına rağmen dönemin aristokratla-

ıyla mücadelesine, elbetteki onu dünyanın en büyük "humorist"leri arasına sokan nüktedanlığına pek bir hayranımdır.

Nüktelerinden birini belirteyim yeri gelmişken: Bir gün parlamentonun bahçesinde rastladığı, aristokrat kökenli iki milletvekilinin, "Tam da sizden söz ediyorduk Bay Sheridan. Sizin deli mi yoksa aptal mı olduğunuza bir türlü karar vermedik," demeleri üzerine, istifini hiç bozmadan bu iki ukalanın arasına girerek, "İkisinin arasındayım baylar," der.

Ölümü sırasında yaşananlar da pek trajiktir. Alacaklıları tabutuna el koymak üzerelerken, zengin dostlarından birinin borcunu ödemesi sonucu gömülebilir ancak. Ülkesinin edebiyatına, sahne sanatlarına büyük katkısı olmuş bu büyük, bu sevimli adama, sanki bir vefa borcum varmış da bunu ancak böyle ödeyecekmişim gibi, sahibi olduğu bu tiyatroyu da çok severim.

Bow Street'in çıktığı Wellington Street de edebiyat dünyası için bir hayli önemli bir caddedir. Charles Dickens'ın *All the Year Round* adlı dergisinin yönetim merkezi buradaydı. Dergi, o kadar popüler olmuştu ki, bir sonraki sayısını meraklıları gelip burada beklerlerdi.

Covent Garden Piazza adlı semt 1665'ten 1974'e kadar sebze meyve pazarıydı. Charles Dickens'ın, parasız olduğu o çok yoksul dönemlerinde, burada satılan ananaslara nasıl özlemle baktığını yazar kimi kaynaklar.

Hayaletler Şehri

Ben şu hayalet öykülerinden pek korkarım. İnandığımın değil, insanın hayal gücünün bu korkuyu üretmesinden ürkerim daha çok. Gerçekten görsem belki de hiç korkmayacağım o kadar çok hayalet öyküsü var ki İngiltere'de, ödüm pathyor. Bir başka ülkede bu kadar

olabileceğini hiç sanmam. Bu İngilizler, hemen hemen her yıl, ölmüş bir ünlünün hayaletini görürler. Gazeteler de ciddi ciddi yazarlar bunu.

Geçtiğimiz yıllarda Hampton Court Sarayı'nda geceleri VIII. Henry'nin hayaletinin dolaştığını yazdılar örneğin. Bir de güvenlik kameralarına yansıyan "görüntüler" yayımladılar televizyonda. Bu haberlerden iki yıl önce bu sarayda Avrupa Birliği zirvesi yapılmıştı. Gazeteci olarak zirveyi bu sarayda izledim. O sıralar bu haberler yayımlansaydı, hiçbir güç beni, zirve gündüz yapıyor da olsa, oraya sokamazdı.

İnananı da çok. Evinizde hayalet olduğunu düşünüyorsanız, size yardımcı olacak Hayalet Avcıları Topluluğu adlı bir kuruluş bile var, düşünün. Uzak olsun benden. Onlar inandıkları halde korkmuyorlar, ben ise inanmadığım halde korkuyorum. Tuhaf.

Ama hayaletseverler varsa aranızda, görmeniz gereken yerlerden biri de işte bu Covent Garden'la aynı adı taşıyan metro istasyonudur. Burada, daha doğrusu burada bir zamanlar var olan Adelphi Tiyatrosu'nda, 1847-1897 yılları arasında, yani Victoria döneminde yaşamış William Terriss adlı bir aktörü bıçaklayarak öldürmüş manyağın biri. Aradan onca zaman geçmişken, 1950'de, Covent Garden metrosunun sorumluları bağlı oldukları birime yolladıkları bir raporda, "Çalışanlarımız, beyaz eldivenler giymiş heykel heybetinde bir figür görmüşlerdir. Görüntünün William Terriss olduğu söylenmektedir," diyerek metroda hayalet olduğunu resmen açıklamışlar. Yanımda biri yoksa sanata olan tüm sevgime rağmen, bir tiyatrocuya da olsa Terriss'in hayaletiyle karşılaşmayayım diye yolumu oradan geçirmem bu yüzden.

Bedford Street'e geldiğinizde orada Warren's Blacking Factory adını taşıyan, eski bir ayakkabı boyası fabrikası olan binayı göreceksiniz. Henüz 12 yaşındayken, Char-

les Dickens, günlüğü bir şiline, boya şişelerini bağlama, sonra da etiketleme işinde çalışmıştı burada. Birkaç aylık bir çalışma olmasına rağmen, burada tanık oldukları, tüm hayatını etkilemiştir.

Fleet Street, İngiltere'ye ilk geldiğim yıllarda en çok ilgimi çeken bölgeydi. Londra'daki Babiâli'ydi bir bakıma. Tüm İngiliz gazeteleri, ajansları buradaydı. Sonra Babiâli'nin başına ne geldiyse Fleet Street'in de o geldi. Gazetelerin, ajansların, dergilerin çoğunluğu kentin başka başka bölgelerine taşındılar. Bir ya da iki gazete kaldı ki, bunlar da bölgenin, "dünyanın en ünlü medya semti" unvanını hatırlatıyorlar az da olsa.

Burada 33 numaralı binaya asılı bir plaket göreceksiniz. Burası ünlü yayıncı John Murray'in bürosuydu 1800'lü yıllarda. Murray tarafından basılan *Childe Harold* adlı şiir kitabı nedeniyle Lord Byron da sık sık ziyaret ederdi bu büroyu. O sıralar eskime merak salmış olan Byron, gidip ders de almış bu konuda. Zaman zaman büroda öğrendiklerini tekrarlardı, diye anlatılır. Kötü olan şu ki, Lord Byron, hedef olarak kitapları da kullanırmış, Murray'in kitap deposunda hasarlı kitap sayısı fazla olmuştur bu yüzden. Zaman zaman önünden geçirim bu binanın, aklıma Byron'ın çılgınlığı gelir her geçişimde.

İçinde Ölünecek Kitabevleri

Londra'nın kalbinden uzaklaşıp Piccadilly'ye doğru gidelim biraz. Haftanın en az üç gününü buradaki kitapçılarda geçirdiğim için avucumun içi gibi bildiğim bir yerdir burası. 1797'de kurulmuş olan ünlü Hatchards Kitabevi de en sık uğradığım yerdir. Kitap almanız şart değil, yeni çıkan yayınlara göz atabildiğiniz gibi kimi dergileri de okuma şansınız var. Lord Byron, Oscar Wilde,

Bernard Shaw, Somerset Maugham gibi yazarların da en gözde uğrak yeri idi bu kitabevi. Gerçekten görülmeye değer bir kitap sarayıdır burası. "Yılın Yazarı" partileri burada yapılır. Yazar Laurie Lee'nin bu kitabevine olan hayranlığı o kadar büyüktü ki, "Burada kalp krizi geçirerek ölmek, en iyi ölüm biçimidir," derdi.

Piccadilly'nin en tanınmış sokaklarından biri olan Dover Street'te 1837'den beri faaliyet gösteren Browns Hotel de önemli edebî mekânlardandır. Rudyard Kipling ile eşi Caroline Balestier, evlendikten sonra burada birkaç gece geçirirler. Otelin sahibi James Brown, çiftin ödemesi gereken 22 sterlini almaz. Yazara, "Otelime gelmekle bana şeref verdiniz," yazılı bir de not göndererek bu ikramı düğün hediyesi olarak kabul etmesini ister. Kipling daha sonraları da bu otele gelip zaman zaman kalır. Yaklaşık yüz yıl sonra bir başka ünlü yazar Stephen King de bu otelde Kipling'in kaldığı odada kalmış, o sırada yazmakta olduğu kitabı üzerinde çalışmıştır. 1998'de *Observer* gazetesine verdiği bir röportajda, "Odada Kipling'in masasında romanım *Sadist*'i elle yazdım. Sonra Kipling'in bu masada öldüğünü öğrenince, ürktüm, otelden ayrıldım," der. Yani King de, bir meslektaş bile olsa, Rudyard Kipling'in hayaletiyle karşılaşacak olmanın pek hoşlanmamış demek ki. Yani hayaletlerden korkma konusunda yalnız değilim.

Otellerin de edebiyat dünyasında önemli oluğu bilinir. Yahya Kemal ömrü boyunca otelde yaşadığı neredeyse. Bazı oteller ise kimilerinin mezarı oldu. Jacques Vaché, Joseph Roth, Cesare Pavese kaldıkları otel odalarında canlarına kıydılar.

Yukarıda söz ettiğim yayıncı John Murray'ın evi bu bölgede Albemarle Street üzerinde 50 numaralı yapıdır. Yayıncı, bu evin birinci katında bulunan yemek odasında Byron ile arkadaşlarına partiler de vermiştir. Bu oda aynı

zamanda, Murray'ın, 1824'te, "ahlaksızlık"la suçlanacağını düşündüğü için Byron'ın hatıralarını yaktığı odadır. Bugün de bu yayınevinin Byron hayranı ziyaretçileri hiç eksik olmaz. Özellikle hatıraların yakıldığı odayı, üzgün gözlerle izler, bu çok ilginç edebiyat adamının yakılan hatırlarıyla nelerin kaybedilmiş olacağını düşünürler.

Benim de özellikle 90'lı yıllarda uzun zaman her hafta sonu gittiğim tek kitabeviydi Foyles Kitabevi. 1904'te William ile Gilbert Foyle tarafından Charing Cross Road'da kurulmuş harika bir kitapçıydı. Özenerek bakardım kitaplara, dergilere. O kadar parasızlığıma rağmen yine de istediğim kitapları alabildim çoğunlukla. Özellikle, pırıl pırıl olan, hiç hasar görmemiş, fakat satış fazlası olduğu için indirim uygulanan çok sayıda kitabı alma şansım oldu Foyles'da.

Yakmayın, Bize Satın Bay Hitler

İkinci Dünya Savaşı'nda kapısının önüne bombalar düşen bir kitabevidir Foyles. Savaş sırasında, William'ın kızı Christina, Almanya'da bazı kitapları yakma planı olduğunu öğrendiği Hitler'e mektup yazarak, yakmayı düşündüğü o kitapları satın alabileceklerini belirtir. Hitler'den Christina'ya yanıt gecikmez. Faşist lider, cevabi mektubunda genç kıza önerisi için teşekkür ediyor, "Ne İngilizleri ne de Almanları yozlaştırmaya niyeti olduğunu," belirtiyor. Yani, kitap yakmaktan vazgeçmediğini anlamış oluyoruz böylelikle. Foyles'u bu yüzden de çok sevmişimdir. Sol ağırlıklı kitaplar vardı. Dünyanın değişik kültürlerine mensup çalışmaları içeren binlerce kitap bulunuyordu deposunda, Türkçe kitaplar dahil.

Londra'ya gelen turistlerin neden görmek istediklerini bir türlü anlayamadığım şu pek bir anlamsız Madam Tussauds Mumya Müzesi'nin bulunduğu Marylebone

semti de edebiyat açısından bir hayli zengindir. Her şeyden önce Sherlock Holmes'un yaratıcısı Arthur Conan Doyle'un evi bu bölgedeki Wimpole Street, No. 2'dedir. Özellikle Sherlock Holmes'un başarı kazanmasından sonra kendisini tamamen yazmaya veren Doyle için Wimpole Street, kısa öyküler yazılacak en iyi yerdi. Çok sessizdi her şeyden önce.

Yakın zamanlarda, yani 1990'da kurulmuş önemli bir kitabevi vardır Marlyebone Road üzerinde. Kafedir aynı zamanda. Sık sık uğrardım bir ara. Sahibi, eski bankerlerden James Daunt. Londra'nın en şık kitabevidir burası. Ünlü birçok yazar gelir buraya. Ama benim en çok ilgimi çeken, karşılaştıysaydım çok da mutlu olacağımı düşündüğüm yazar Magnus Mills'dir. *Çit* adlı kitabını burada tanıtan Mills, bir otobüs şoförüdür. Londra'nın güneyinde yaşadığım yıllarda, kent merkezine gidiş gelişlerde kullandığım 137 numaralı otobüsün şoförü üstelik. Adı geçen kitabıyla, ülkenin en itibarlı ödülü olan Booker Ödülü'nün aday listesine girdiğinde de şoförlük yapıyordu. Bunda şaşıracak bir şey yok. O çok güzel roman *Guguk Kuşu*'nu yazan Ken Kesey de bir akıl hastanesinde hademelik yapıyordu.

En Edebî Kilise

Marylebone'da önünden zaman zaman geçtiğim Marylebone Bölge Kilisesi'nin edebiyat dünyasında da adının geçtiğini çok sonra öğrendim ben. Bir kere Lord Byron'ın vaftiz edildiği kilisedir burası. Victoria döneminin en etkili kadın şairlerinden Elizabeth Barret Browning, kendisi gibi şair olan Robert Browning'le bu kilisede 1846'da gizlice evlenirler. Karıkoca İtalya'ya giderler evlenir evlenmez. Öyle ki Elizabeth B. Browning, kız kardeşine bile veda etmeden kaçarcasına gider İtalya'ya.

Sağlığına iyi gelmiştir bu ülke. 15 yıl süren mutlu bir evliliğin ardından kocasının kolları arasında, İtalya'da ölmüştür bu ilginç şair. Bu kilisede Browning'leri hatırlatan kimi şeyler hâlâ vardır, şiirlerinin eski baskılarının yanı sıra. Evlilik yıldönümleri olan 12 Eylül'de dünyanın hemen her yerinden Browning tutkunları gelir, bu günü bu kilisede kutlarlar.

Marylebone'a çok yakın olan Regent's Park, Browning'ler açısından anımsanması gereken yerlerden. Robert Browning, Elizabeth'le ilk burada buluşmuştur. Elizabeth ona, kız kardeşi Arabella ile birlikte topladıkları çiçeklerden hediye etmiştir. Bu muhteşem çiftin uğrak yeri olduğu için Regent's Park'a "şairler parkı" da dendiği olur.

Londra'da mutlaka görülmesi gereken yerlerden birinin British Library olduğunu söylemeye gerek yok. Ben iki kez gidebildim bu muhteşem kütüphaneye ne yazık ki. Burada adını tüm edebiyatseverlerin duyduğu Reading Room vardır. Araştırmacılar, akademisyenler önceden izin almak koşuluyla, kamuya kapalı bölümlerde çalışabiliyorlardı. Hem de, Karl Marx'ın, Bernard Shaw'ın, Thomas Hardy'nin, George Eliot'ın, Browning'lerin, Kipling'in de çalıştıkları masalarda. Şimdi ne mutlu ki bu ünlü odayı, artık herkese açtılar. Marx'ın oturmayı en sevdiği bölüm K'den P harfine kadar tüm eski referans kitaplarının bulunduğu yerdi.

Aşırı William Olmak

Bunca yıl neredeyse burun buruna yaşamışım William Morris'le de haberim yokmuş meğer. Bir Noel zamanı Londra'da etrafı dolaşırken 14 yaşındayken ailece taşınıp uzun süre yaşadığı söylenen Enfield'deki evinin önüne geldiğimde fark ettim bunu. Burada yaşadığını bilmiyordum gerçekten. Evime ne kadar da yakınmış.

Şimdi bir müze/galeriye dönüşmüş bu tarihî yapı gerçekten muhteşem. Morris'e yakışan, onun çağının çok çok ilerisindeki sanat anlayışını yansıtan eserlerle dolu duvarları.

İngiliz sosyalist hareketinin gerçekten romantik figürlerinden biri olan bu Morris, benim çok ama çok sevdiğilerimdendir. Keşke akrabam olsun diye dilediğimiz kişiler vardır ya, onlardandır. Bir "zihniyet akrabalığım" var elbette, bir de komşum çıkınca çok mutlu oldum, ne yalan söyleyeyim. Zengin, çok zengin bir ailenin çocuğu olarak rahat büyümüştür ama 50 yaşında sosyalist olmuş, bunun da hakkını vermiştir doğrusu. "Mücadelem kapitalizmi sona erdirmektir," deyişi ile de bilinir.

İngiltere'deki tasarım anlayışını toptan değiştiren, kendisinden sonrakileri de etkileyen bir büyük sanat adamıydı. Ortaçağ sanatlarına düşküncü, bu yüzden de eserlerinde o dönemin esintileri görülür. El sanatları uzmanı olduğu kadar şairliği de vardı. Politikacılığaysa dilere destandır. Kurucusu olduğu Sosyalist Lig'in faaliyetlerine aktarmıştır tüm parasını. Marx'ın kızı Eleanor'un da kendisine yardım ettiği bilinir. Beni en çok, "Sadece birkaç kişi için sanat yapılmasına, sadece birkaç kişi için eğitim ya da özgürlük istenmesinden daha fazla karşıyım," demesi etkiler. Sanatta estetiğin zevklerin gelişkinliğiyle ilgisi olmadığına inanırdı. Güzelliğin de estetiğin de gündelik yaşama sokulması gereken olgular olduğuna inandığı gibi. Bu kavramları halklaştıran kişi sayılır bir anlamda. Kendi eserlerinde bu "gündelik yaşama uyarılma"yı çok iyi becermiştir. Basit ama zevkli mobilyalar tasarlamasının nedeni budur. Şimdi bu galeri/müzede o mobilyalardan örnekler de var.

Binaya giriş ücretsiz. Dileyen bağış yapabilir. Tüm bozuk paralarımı verdim. Binanın alt katındaki şirin kafeye oturup kahve içtim. Hakkında yazılmış yazıların

bulunduğu kitaba göz attım. Bir insan hakkında bu kadar mı güzel şeyler yazılır? Üniversite öğrencisiyken giydiği giysilerle dikkat çekmiştir hep. Mor pantolon bunlardan en garibidir. Büyük romancı Henry James onu “İriyarı, şişman, çok dikkatsiz ve doğru dürüst dikilmemiş elbiseli” diye tanımlar. Bir dükkân sahibi onu polise “Şüpheli bir karakter” olarak ihbar da etmiştir, giysisinden ötürü. Uçuk kaçıklık için değil, dönemin abartılı burjuva estetik bakışına itirazındandır böyle olması.

Sosyalist Lig adına çıkardığı derginin sayıları da var galeride. Birkaçına göz attım. Nasıl heyecanlı, nasıl ateşin bir üslubu var. Kendisini yoksulluğu ortadan kaldırmaya adanmış bir sanatçı olarak düşüncelerinin yaşamda da karşılığı olmuştur. Yardım etmediği kimse yoktur denir. Yetenekli olup da olanağı olmayanlar için sanat kursları açması, ama bunu yaparken asıl çözümün sosyalizmde olduğuna hep inanması hayran olunası yanıdır. Öncüsü olmadığı şey yok gibidir. Kadınların özgürlüğü de bir sosyalist olarak gündemindedir hep.

Rahat bir yaşam sürecektir olanaklara sahipken tercihini sosyalizmden yana yapmasından ötürü hep sempati duydum Morris’e. Bu tür tercihler kolay yapılmaz. Asıl dünya “öbürü” deyip de bu dünyada gayrimenkul zengini olma, “gemicikler” edinme hırsının revaçta olduğu günümüzde hiç yapılmaz. Morris “cemiyet”in yoksulluğu karşısında kendi zenginliğinden –adeta– mahcubiyet duymuş iyi bir insandı. İyi olmak kilisede, havrada, cami-de kazanılan bir özellik değil.

Evinden, bir kez daha onunla aynı “zihniyet akrabalığı”ndan memnuniyet duygularıyla dolu ayrıldım. Aklima doktorunun, hayatı boyunca on kişinin yapacağı birçok işi tek başına yapan bu büyük adamın ölüm raporuna düştüğü şu not kazıldı: “William Morris, fazla William Morris olmaktan öldü.”

“Aşırı insanlık”tan ölen tek kişidir.
Ne soylu hastalıklar var.

Cambridge’de Bir Kafe

Londra’yı anlatıyorum ama Cambridge’teki bir mekândan da söz etmem gerek. Cambridge, Londra’ya bir saatten daha az bir mesafede. Londra’nın merkezinden kenar mahallelere gitmek daha fazla zaman alıyor. O nedenle Cambridge’ten söz etmiş olmamda bir sakınca bulunmamalı. Bu güzel üniversite kentinin yakınındaki Grantchester kasabasının hemen yanı başındaki The Orchard adlı kafe, dünya edebiyatının belki de en ünlü mekânı sayılmalı. Burası ününü, vaktinin çoğunu burada geçiren ünlü İngiliz şairi Rupert Brooke’a borçlu. Çok başarılı bir şairdi Brooke. “The Soldier” adlı şiirinin ilk kıtasında geçen “*If I should die, think only this of me: / That there’s some corner of a foreign field / That is forever England*”¹ dizeleri yazıldığı günden beri ezbere bilinir neredeyse herkesçe. Brooke’un Yahudi düşmanlığı gibi büyük bir suçu vardı, maalesef. Birinci Dünya Savaşı’nda Türklere karşı savaşmak için gittiği Çanakkale’ye ulaşmadan, gemide sıtmadan öldüğünde 27 yaşındaydı. Çok genç bir ölüm. Bütün dünyayı İngiltere’den ibaret sanıyordu belki de, başka ülkeleri gezmiş olmasına rağmen. Birinci Dünya Savaşı’na tanık olmuş sayılmaz tam anlamıyla. Yaşasaydı, İkinci Dünya Savaşı’nı da görmüş olsaydı, bu duygulu şairin başta Yahudi düşmanlığı olmak üzere birçok olumsuz düşüncesi değişirdi gibi geliyor bana.

1. (İng.) Eğer öleceksem, beni böyle düşün sadece: / Yabancı toprakların bir köşesinde / Sonsuza kadar İngiltere olmuş.

“Küçük Dev Adam” Cliff

İngiltere'ye ilk geldiğim aylarda tüm Avrupa'yı sar-
san büyük madenci grevi ikinci yılına giriyordu. Bir gün
solcu bir Türk derneğinde oturmuş gazete, dergi okurken
içeriye ellerinde bildiriler, bağış kutuları olan bir grup gir-
di. Biri dışında hepsi İngilizdi. Dernekte bulunan bizlere
madenciler için para topladıklarını söyleyip, birkaç gün
sonra yapılacak bir gösteriye katılıp katılmayacağımızı
sordular. Bulunduğum derneğin üyeleri, kararı yöneticile-
riyle konuşarak vereceklerini söylerlerken, derneğin üyesi
olmamamın verdiği rahatlıkla hemen atılıp yarım yama-
lak İngilizcemle onlara katılmak istediğimi söyledim. O
İngiliz sosyalistlerinin arasında bulunan, bugün de hâlâ en
iyi dostlarımdan biri olan Ayten'le, dünyanın en iyi insanı
olan eşi Ray'le böyle tanıştım. Türkiyeli bir sosyalist ola-
rak Ayten'le, Ray'le, çok sayıda madenci köyü gezdim.
Grev kırıcılarına karşı düzenlenen gösterilere katıldım. O
dönemler İşçi Partisi'nin kendisi de bir maden bölgesi
olan Galler doğumlu lideri Neil Kinnock'u, bulunduğum-
muz madenci köyünü ziyareti sırasında korumak için
oluşturulan gruba beni de aldılar. Bulunmaz bir deneyim-
di benim için. Sonra ise aklıma hiç mi hiç gelmeyecek bir
rastlantıyla, İngiliz sosyalist hareketinin en önde gelen li-
derlerinden biriyle tanıştım. Yaşantımın en mutlu anla-
rından biri olmuştur bu tanışma.

Ayten'le, Ray'in yakın dostu Chanie, vizemi uzat-
mam için bana garantör olmuştu. Güney Afrikalı bir be-
yaz olan Chanie, maden grevi sırasında, ilerlemiş yaşına
karşın o kadar canla başla çalışıyordu ki gençlere taş çı-
karıyordu. Bildiri dağıtıyor, para topluyor, gazete satıyor,
ne görev verilirse yapıyordu. Bana çok sıcak davranmış,
beni birçok İngiliz sosyalist arkadaşımın yaptığı gibi ko-
ruyup kollamıştı Chanie. Harika bir kadındı.

Bir gün Ayten'le Ray, Chanie'nin evinde düzenlenen, sadece birkaç kişinin katılacağı bir akşam yemeğine davet edildiğimi söylediler. Stoke Newington'un, Clissold Park tarafındaki bir evdi gittiğimiz. Kapıdan girer girmez sağdaki küçük masanın üzerinde bir büst gördüm. Salona girince bir başka masanın üzerinde, önceki-ne benzeyen fakat farklı bir kompozisyonda yapılmış bir başka büst daha. Yemek sofrası hazır. Chanie, Ayten, Ray, ben, şimdi kim olduklarını anımsayamadığım iki kişi daha vardı masada. Mutfakta yemek yapan, masadakilerin Tony diye seslendikleri kişinin sofraya gelmesini bekliyorduk. Masadan mutfığa laf atılıyor, mutfaktaki Tony'den yanıt gelince de herkes katıla katıla gülüyordu. Ne konuşulduğunu tam anlayamıyordum ama Tony'nin her lafından sonra uzun uzun kahkahalar atılıyordu.

Nihayet, kısa boylu, mutfak önlüğü giymiş, elinde bir tencereyle, dünya sevimlisi bir adam girdi salona. Kahkalarla bir seyler söylüyor, masadakileri de güldürüyordu. Elindeki tepside hepimize servis yaptıktan sonra önlüğünü çıkarıp masaya oturdu. Girişteki masada, salonda gördüğüm büstün bu adamın büstü olduğunu fark ettim az sonra. Ayten kulağıma eğilip, "Bu gördüğün adam, Chanie'nin eşi Tony Cliff," dedi. Şaşkınlığımı nasıl anlatabilirim bilmiyorum. Henüz 23 yaşındaydım. Adını yıllardır duyduğum, Türkçeye çevrilmiş bir-iki kitabını okuduğum, Troçkist olduğu için kendime bir hayli uzak da bulsam aslında hayran olduğum Tony Cliff'in evinde, onun masasındaymışım meğer. Garantörüm olan Chanie'nin onun eşi olduğu bin yıl düşünsem aklıma gelmezdi.

Beni tanıştırdılar hemen. Darbe liderinin halen "cumhurbaşkanı" olduğu bir ülkeden geldiğim için bana soracak çok şeyi olduğunu söyledi, Ayten'in tercümanlığıyla. Büsbütün bilgisiz değildim Cliff hakkında. Onun *Rusya'da Devlet Kapitalizmi* adlı kitabını okumuştum.

Ama ne söyleyebilir, ne tartışabilirdim ki bunca yılın sosyalistiyle. Fakat ne söylediğimi şimdi anımsamıyorum ama söylediklerim kendisine çevrildiğinde ilk kez benden duyuyormuş da yeni bilgiler öğreniyormuş gibi alçakgönüllü bir tavır sergilemiş oluşunu yıllar geçti unutmadım.

Türkiye'den apar topar ayrılırken, küçük bir el çantasına alabildiği kadar kitap koymuştum. Seçmemiş, ne olursa olsun okurum diyerek doldurmuştum çantayı. Bunlar arasında, eğer seçmeye vaktim olsaydı herhalde seçmeyeceğimi sandığım, 1968 baskılı Anadolu Yayınları'ndan çıkmış, Tony Cliff tarafından yazılmış *Rosa Luxemburg* adlı kitap da vardı. Ondan söz ettim bir ara. Sevindiğini, Türkiye'de hem de 60'lı yıllarda kitaplarının basılmış olabileceğini düşünmediğini söyledi. O kitabı görmek istiyordu. Bir İngiliz arkadaşla yolladım daha sonra. Çok neşeli, beni çok mutlu eden bir akşam yemeydi.

Tony Cliff'le daha sonra, bir kez Aytenlerde olmak üzere, birkaç kez daha bir araya geldim. Thatcher'ın faşizan baskıları sonucu maden grevi işçilerin yenilgisiyle sonuçlandı. Büyük bir acı oldu bu hepimiz için. "Avrupa'da İngiliz işçi sınıfı kazanırsa tüm Avrupa işçi sınıfı kazanır, kaybederse tüm Avrupa işçi sınıfı kaybeder," diye ünlü bir vecize vardır. Madencilerin, ciddi bir önderlik hatasının da sonucu gelen bu yenilgileri gerçekten çok ama çok olumsuz oldu.

Tony Cliff 9 Nisan 2000'de öldü. Asıl adı Ygael Gluckstein olan 1917 doğumlu Filistinli bir Museviydi. Siyonist bir müteahhitin oğluydu. Arap çocuklar üzerindeki olumsuz etkisini gördüğü Siyonizmden çocuk yaşlarda uzaklaşmıştı. Henüz 13 yaşındayken ilkokuldaki bir kompozisyon ödevinde, "Okulda tek bir Arap çocuğunun bulunmayışı ne kadar acı verici," diye yazınca öğretmenini ödev kâğıdına tek kelime yazmıştı: "Komünist."

Çok genç yaşta Komünist Parti'ye katılsa da, o tür partilerde de "milliyetçi" izler görünce, 20 yaşından az önce Troçkizmde karar kılmış, tüm ömrünü Troçkizme adanmıştı. Chanie'yle evlenir evlenmez İngiltere'ye gelmiş ama İngiltere istihbaratının isteği üzerine ülkeden apar topar çıkartılmış, uzun yıllar İrlanda'da tam bir yokluk içinde yaşam sürmüştü. İngiltere'ye tam beş yıl sonra giriş izni alabilecektir. *Rusya'da Devlet Kapitalizmi* kitabıyla sosyalist dünyada çok ama çok özel bir yer edinmişti Cliff.

Tony Cliff'i, Stoke Newington'da Clissold Park'a bakan evinde tanıdığımda 23 yaşın heyecanı içindeydim. Şimdi her oradan geçişimde sevgiler yolluyorum Cliff'e, eşi Chanie'ye, olgunluk yıllarımın tüm sakinliğiyle.

MUTFAK

Eckermann, Goethe'yi akşamları yemek yerken görmediğini yazıyor. Voltaire de öğle yemeği yemezdi. Vedat Türkali'nin de akşam yemekleriyle pek arası yoktu. Çok hafif geçirirdi bu öğünü. Haftanın birkaç günü mutlaka balık vardı sofrasında. Şaka mıydı bilmem ama bir ara, "Ayvayı da ayva yiyeni de sevmem," demişti bana. İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın beyazpeynirden nefret ettiğini, elmaya tahammül bile edemediğini düşünürseniz, Türkali'ninki bir şey sayılmaz.

Peynir deyince İngilizlerin 17. yüzyılda yaşamış ünlü günlük yazarı Samuel Pepys'in, büyük Londra yangınında çok sevdiği peynirini bahçeye gömerek kurtarışı geldi aklıma. Camus'nun "büyük ve dertli nihilist ozan" diye tanımladığı Nekrasov, bir parça peyniri Puşkin'in tüm yapıtlarına değişmeyeceğini söylemiş. Pepys'i en iyi Nekrasov anlardı demek ki. Nekrasov tabii ki bir peynir tutkunu olduğundan değil, faydacı felsefenin takipçisi olduğundan peynirin daha değerli olduğuna inandığını böyle dile getiriyor belli ki. Beni asıl şaşırtan Anton Çehov'un da buna benzer bir düşünceyi savunması. Doktor oluşundan, pozitif bilimlerin insanlığın yararına olduğuna inanıyordu belki de. Vejetaryen olan Tolstoy'u ima ederek, bir yazısında, "Elektrik ve buharda vejetaryenlikten daha çok sevgi var," der örneğin.

Büyük Orhan Veli'nin de domates, zeytin, soğan yemediği, sarmısaktan, ciğerden nefret ettiği, ama pastırma ya "bayıldığı" yazılıdır. İngiliz sosyalist yazar William Morris de tam bir domuz eti tutkunuydu.

Fasulye Düşmanları

Bir yemeği sevmemek elbette bir tercih. Tekil bir karar sonuçta. Ama ben, bir felsefe topluluğu üyelerinin sadece bir yemek türüne neden düşman olduklarını anlayamam. Pythagoras'ın kurduğu bir akademinin katı kuralları arasında fasulye yememek de vardır örneğin.

Yahya Kemal'i anmamak olur mu? Büyük şairi yemek yerken izleyenler pek de hoş söz etmiyorlar bundan. Yusuf Ziya Ortaç ile Yahya Kemal bir öğleüstü Abdullah Efendi Lokantası'nda birlikte yemek yerler. "Sofradan dargın kalktık," diye yazıyor Ortaç. Şöyle devam ediyor:

Yemek sonunda masaya küçük bir bakır tas getirtmiş ve ağzından çıkardığı takma dişleri karşımda yıkamaya başlamıştı. Suların üstünde yemek kırıntıları yüzüyordu. Midem burkularak koptu sandım. Belki biraz hırçın: –Yahya Kemal bunu yapmaya hakkın yok, dedim... Mağrur ve öfkeli haykırdı: –Bir daha benimle oturmazsın.¹

Yahya Kemal'in sofradaki iticiliğine Bedii Faik de değiniyor:

Boğulurcasına göğsüne yerleşip savaştan bir öksürüğün ardından, fırlamak üzere göğsünün mahsulleriyle

1. Yusuf Ziya Ortaç, *Bir Varmış Bir Yokmuş Portreler*, Akbaba Yayınevi, İstanbul.

birlikte dudaklarında beliren takma dişlerini pantolon cebinden çıkardığı bir mendile alıp tekrar cebine sokmakla kalmaz, cebinden çıkarmadığı elini, o mahsulü ve dişlerini temizlemekte, silmekte ırgalatıp durduktan sonra, dişleri hiç saklamaya lüzum görmeden tekrar ağzına tıkar. Göğsünden peçete çoktan garsonlar tarafından kaçırılıp yenisi getirilmiştir ama az sonra ona da aynı gezinti mukadderdir! Sonra bir öksürük daha ve tabii aynı iğrenç atraksiyon bir daha.¹

Bedii Faik, bir sofrada Yahya Kemal ile beraber olanın, “Tanrım, bir yok oluverse, şurada uçup buhar oluverse,” diyeceğini de ekliyor.

Alexandre Dumas’nın çok obur olduğu bilinmedik değildir. Bir oturuşta havyar, balık, et, av eti, sebze, çok miktarda peynir yerdi deniyor. Ama bu büyük yazarın en önemli özelliği yazı yazarken asla yemeyi aklına getirmemesidir. Hatta yemek yemeyi unuttuğu bile oluyor-
du, derler. Diderot da hatırı sayılır bir oburdu. Oysa hem gut hastalığından hem de ülserden mustarıptı. Sevgilisine yazdığı bir mektupta “envaiçeşit şarap içtiği”nden, “inanılmaz derecede sinsî bir kavunun kurbanı olduğu”ndan, sonra da “şekerle kaplı dev bir peyniri yalayıp yuttuğu”ndan söz eder. Tüm bunların neye yol açtığını da yazar tabii aynı mektupta: “Beni bütün gece uyutmayan ve sabah çaydanlık ile adını söylememe terbiyemin el vermediği başka bir kap arasında mekik dokumama neden olan bir hazımsızlık.”

Balzac akşamları hafif yer, gece yarısına kadar uyur, sonra oturup saatlerce yazardı. Obur olduğu da bir gerçektir ama aşırı yemek yemediğini söyleyenler de vardır.

1. Bedii Faik Akın, *Matbuat Basın Derkeen Medya*, Doğan Kitap, İstanbul.

Yemeğe başlamadan önce üzerine dökülmesin diye gömleğinin düğmelerini açardı. Balzac'ın gençliği fakirlik içinde geçmiştir. Gençliğinde yaşadığı çatı katında, masanın üzerine, tabak yerine daireler çizdiğini, bu dairelerin ortasına da en sevdiği yemek adlarını yazdığını belirtir Zweig. Puşkin öğlen öğününü, çoğunlukla geç yatıp geç kalktığından ancak akşam saat sekiz ya da dokuzda yerdı. Doğru mu bilmem ama Patricia Highsmith de farklı farklı saatlerde ama sadece domuz pastırması, sahandaya yumurta, mısır gevreği yermiş. Aksatmadan hem de.

İslamiyetin ilk yıllarının büyük şairlerinden Antere bin Şeddad bin Amr pek yemek düşkünü değildi. Hatta, "Haklı bir yemeğe kavuşuncaya kadar, gece de gündüz de aç kalırım," dediği için İslam peygamberinin övgüsünü kazanmıştır.

Edebiyatçıların, düşünce adamlarının yemekle ilişkilerini ilginç bulurum. İngiliz edebiyatının büyük adlarından Lord Byron'ın şişmanlamamak için verdiği mücadele edebiyat tarihine geçmiştir, örneğin. "İki şeyden çok korkarım; şişmanlamak ile delirmek," deyişiyle de bilinir. Günde sadece bir öğün yemek yiyen Byron'ın bu öğünü sirkeli patates ya da bir kaşık pilavdan oluşurdu çoğunlukla. Zaman zaman bu menü yerini, bir avuç kuru bisküvi ile ardından içilen sodaya bırakırdı. Şişman görünmekten, göbekli olmaktan nefret ettiği bilinen Byron göbekli bir adam olmamak için eskrim yapıyor, at biniyor, yüzüyordu. Ama tüm bunların onu sağlıklı kıldığı söylenemez. Onun da babası gibi henüz 36 yaşındayken Missolonghi'de hummadan ölmesi, elbette trajiktir. Tuhaftır, Byron'ın kızı da, dedesinin, babasının kaderini paylaştı. Doğum gününde öldüğünde o da 36 yaşındaydı.

Immanuel Kant da sürekli rejim yapan düşünürlerden biriydi. Çünkü oburluğa bir hayli yatkındı. Kahveye, tütüne düşkünlüğü vardı. (Tek bir pipoyu tüm gün içe-

rek önlüyordu bu tutkusunu). Tam öğün yediği tek yemek vakti öglendi. Kahvaltı yapmaz, akşam yemeği de yemez, çay ya da kahve içerdi. Odasında biraz olsun hareket etme amacıyla mendilini başka bir sandalyeye bırakırdı, denir.

Descartes'ın da menüsü öyle pek zengin olmamıştır hiçbir zaman. Az miktarda şarap içer, çok ölçülü yedi. Meyve, özellikle üzüm düşkünüdür. Çoğunlukla sebze-den oluşan bir perhiz uyguladığı için ciddi hiçbir hastalık yaşamamıştır.

Babür'ün torunu Ekber eline kitap alıp okuyamayacak kadar sabırsız olduğu için Charlemagne gibi yemeklerde kitap okutuyor, dinliyordu.

Göbeğini dert etmeyenler de vardır ki, akla hemen Sokrates gelir. Kel kafalıdır, "soğan burunlu"dur, göbeklidir ama hiç aldırmaz bu nitelemelere. Takılanlara göbeğini dans ederek eriteceğini söyleyerek şaka yaparmış büyük filozof.

Yeme içmede en sağlıklı olanlardan birinin Bernard Shaw olduğu anlaşıyor. "İnanılmayacak kadar taze görünüşlü Shaw, yemeklerde ceviz ve meyveyle yetinirdi," der Zweig.

Jacob Burckhardt, Luigi Cornaro adlı tanınmış bir 14. yüzyıl otobiyografından söz eder. Hastalıklı bir gençlik yaşamış olan bu adamın, yaptığı bir perhiz sayesinde ömrü çok uzun olmuştur. "(...) aldığım az miktarda ve sade yiyecek, bana düzensiz bir hayat sürdüğüm zamanlarda yediğim en nefis yemeklerden daha lezzetli gelmektedir," dediğini aktarıyor Burckhardt. Perhizin işe yaradığı, Cornaro'nun 1565'te 100 yaşındayken ölüşünden belli.

Platon'un perhizi beş tıp türünden biri olarak tanımlaması boşuna değilmiş demek ki. Platon, diyet uzmanlığının insanı diyet aracılığıyla hastalıktan uzak tuttuğunu

söylerdi. O nasıl yer içerdi bir bilgi yok ama 860'ta ölen ünlü Arap dilbilimci Ebu Zeyd el-Ensârî de 100 yaşına kadar yaşamıştır. Aynı dönemde yaşamış olan Ebu Hatim Sicistânî yaşı 100'ü geçmiş olanlar hakkında bir kitap yazmıştır, bu kitap halen Cambridge Üniversitesi kütüphanesindedir. 600'lü yıllarda yaşamış olan, Ebu Abbâd adıyla da bilinen Amr bin Külsûm'un 150 yıl, 560'lı yıllarda doğan, Lebîd bin Rebîa'nın da 145 yıl yaşadığı söylenir. İzledikleri bir perhiz yöntemi var mıydı acaba?

Yemek konusunda disiplinli olanlardan biri de Rabalais'dir. Ders verdiği öğrencilerine acıttıklarında midelerini sakınleştirecek kadar yiyecek verirdi. Ruhun disiplini denilen şeydi bu ona göre. Akşam yemeğini ise bol tutardı.

Siyasal düşüncenin başyapıtlarından *Leviathan*'ın yazarı büyük filozof Thomas Hobbes, 100 kez sarhoş olduğunu hesaplayıp ardından alkolü bıraktı. 60 yaşında da et yemekten vazgeçti. 75 yaşına kadar tenis oynadı. Akciğerlerine iyi geldiği için sık sık da şarkı söylerdi. Boşuna değilmiş demek ki, 91 yaşına kadar yaşadığına göre.

“Yağ ile Çile Bir Arada Olmaz”

Byron'ın perhizi şişmanlıktan nefrete dayanıyordu. İslam dünyasında ise perhiz bilinçli bir seçimdi oysa. 8. ile 9. yüzyıl İslam bilginlerinin, şişmanlığı bir kusur, şişman adamı da budala olarak gördükleri belirtilir. Ünlü gezgin araştırmacı Şâfiî, “Akıllı insanın önünde sadece iki yol bulunduğunu”, bunların, “Ya öte dünyadaki hayatı için çile çekmek ya da bu dünyadaki hayatıyla uğraşmak” olduğunu belirtip şunları söyler: “Yağ ve çile bir arada olmaz.”

Sokrates'in en sevdiği yiyeceğin katıksız yediği ekmek olduğunu biliyoruz. Yemek tutkunu bilgeler arasın-

da Erasmus'u da saymak gerek. Zweig, Erasmus'u, "Güzel yapılmış yemeklere tutku derecesinde düşkün ve bu yanıyla Epikuros'a layık bir öğrenci," olarak niteliyor. Vücut ısısı hiçbir zaman yüksek olmayan Erasmus, kanının ısınması için her gün Burgonya şarabı içmek zorundaydı. Canının çektiği yemekleri yemekten de kaçınırdı. Zweig, elbette daha doğrusunu biliyordur ama Erasmus, Epikuros'un öğrencisi olmaktan çok mutluluğu yemede, içmede arayan hedonistlerin öğrencisi olmalıydı bence. Epikuros'çular mutluluğu "düşünsel hazlar"da arayan felsefecilerdi, malum. Ama buna rağmen sadece "hazcı" olarak tanınmışlardır Epikuros'çular. Oysa Epikuros'un kendisi törenlerden, gürültülü eğlencelerden kaçan biriydi. Arpa ekmeğiyle, meyveyle beslenirdi derler. Hem kendisi uzak dururdu cinsellikten hem de öğrencilerini uzak tutardı. Öğrencilerine günde bir kadehten fazla şarap içmeyi de yasaklamıştır. Neden ona da takipçilerine de sadece eğlence düşkünü insanlar denmiş anlamak zor. Sadece zevki, sefayı düşünen biri olsaydı Epikuros, kadınlar için de köleler içinde eşit hakları savunmaz, eğitimin herkes için ücretsiz olmasını istemezdi.

700'lü yıllarda yaşamış önemli İslam şairlerinden Mervân bin Ebu Hafsa da inanılmaz bir et düşkünüydü. Yaşadığı dönemin halifesinin sarayına koyun postundan bir elbiseyle giden bu şair, her gün bir koyun başı satın alır, sadece onu yerdi.

"Çağdaş psikolojinin babası" olarak kabul edilen 14. yüzyılın büyük filozoflarından Juan Luis Vives, gut hastalığından çok çekmiştir. Ölümü de bu hastalıktandır. Gut yüzünden sevdiği yiyeceklerden kaçınmaya çalışmıştır ama ünlü eseri *Diálogos*'ta yine de yemek zevkine ilişkin bilgiler vermekten alıkoymaz kendini. Bu kitabındaki karakterleri yemekler üzerine konuşurlar zaman zaman. İyi peynirin nasıl yeneceğinden tutun da şarabın

nasıl içilmesi gerektiğine kadar birbirlerine akıl verirler. Vives, doktorunun yemesine izin verdiği yeşil sebze ile balıktan başka bir şey yemezdi.

Daha önce de sözünü ettiğim Rus şair Derzavin'in de tuhaf bir huyu vardı. Dostlarına çulluk yollamasıyla bilinirdi. Bir keresinde Prenses Bebolsina'ya devasa bir pasta yollamış, içinden bir cüce çıkmıştı, bir demet unutmabeni çiçeğiyle birlikte.

Friedrich Albert Lange, Julian Offray de La Mettrie'den, "Edebiyat tarihinin en kötülenmiş adlarından birisidir," diye söz eder. Yaşadığı 18. yüzyıl Fransa'sında materyalizme karşı olan kim varsa hepsi La Mettrie'ye çatmıştır. Materyalizmin en kararlı savunucularından biri olan La Mettrie'ye saldıranlar zamanla onun görüşlerini benimsemişler ancak yine de ona saldırmaktan geri kalmamışlardır. Bunun neden böyle olduğu felsefe tarihinin konusu. Beni La Mettrie'nin yemekle sonunda trajediye dönüşen ilişkisi ilgilendiriyor.

Aynı zamanda doktor da olan La Mettrie, Prusya'da bulunduğu bir sırada, hastalığından kurtardığı Fransız büyükelçisinin verdiği yemeğe katılır. Hem ne kadar yemek yeme gücüne sahip olduğunu göstermek hem de sağlıklı olduğunu kanıtlamak için bir tabak mantar ezmesi yer. Kendini kaybederek yüksek ateş içinde ölmesini bu mantar ezmesine bağlarlar.

Lange, ateist olan La Mettrie'nin, özellikle ölüm biçimiyle "dava"sına zarar verdiğini belirtiyor. Çünkü La Mettrie öldüğü sıralarda edebiyat, felsefe dünyasında ateistlerin acı çekmeden ölüp ölmeyecekleri sorunu tartışılıyordu. La Mettrie'nin mantar ezmesinden ölümü, zehirlenme değilse belki sindirim kaynaklı bir sorundur.

Sindirim, 18. yüzyılda üzerinde çok durulmuş bir konu aslında. En mucizevi dönüşümleri gerçekleştirir diye düşünülürmüş o dönemde. Büyük filozof Diderot'nun

sindirim konusunda görüş belirtip, “Sindirim heykellere bile can verebilir,” dediği belirtiliyor.

18. yüzyılın mutfak anlayışında gelişmeler olduğunda bunun menülere girmesi uzun zaman almadı. Ama bu yenilik herkesin zevk aldığı bir yenilik değildi yine de. Örneğin Diderot bir arkadaşına yazdığı mektubunda, midesinin bu yeni mutfağa alışamayacağını belirterek, şunları yazar:

Küçük et parçasının üstüne çıkan tuzlu terbiyenin içinde yüzen dana sakatatına dayanamıyorum, hepsinin aynı et olduğuna inanmamı istedikleri o hindi ve tavşan karışımı şeyi yemeyi reddediyorum... Pişirmeye gelince, domuz esansına, mantara, bibere ve yemek süsü verdikleri hindistancevizine dayanamıyorum. Halbuki kendi başlarına pek âlâ ve sağlıklıdır.

Aristoteles’in kızartılmış gebe ağustosböceğinden hoşlanmış olmasına ne demeli bilemiyorum. Yaşlı Plinius’un da yemek zevki bir hayli sıra dışıydı. Kilerinde, derler, epilepsi sorununa iyi geldiğine inandığı için gladyatör kanı bulundururdu. Sırt ağrıları için tavşan testisleri, boğaz itihabı için vaşak sidiği de vardı tabii.

İngiliz romancı Tobias Smollett ise, Fransa’da, yemek alışkanlığını önemli ölçüde değiştiren restoranlar ortaya çıkmadan önce, yaptığı yolculuklarda, Fransız hanlarında ya da aşevlerinde yediği yemeklerin sağlığını bozduğundan söz eder.

Rus edebiyatında öne çıkan sembollerden biridir yemek. Daha çok çocukluk hatıralarında öne çıkan bir sembol. Tolstoy’un, kahramanlarından biri olan İvan İlyiç’in ölüm döşegindeyken aklına “yaşamının en mutlu anları” olarak çocukluğunda erik aşısı yediği anlar gelir. Gogol’de de yemek saplantı halindedir. Eserlerinde rastlanır sık sık. *Dikanka Yakınlarında Bir Çiftlikte Akşam Toplantıları*’nda

Ukrayna oburluğunu tanımlar sürekli. Gonçarov'un *Ob-lomov*'u unutulur mu hiç? Oburluk, tembelliğin simgelerinden biri olarak ele alınır bu güzel kitapta.

Diogenes'in (soluğunu tutarak kendini öldürdüğü iddiasını unutursak) çiğ ahtapot yedikten sonra öldüğünü söylüyor Laertios. Thackeray'in "Oburluk Konusunda Anılar" adlı denemesini okumayı ne çok isterdim.

Edebî Lokantalar

Dünyaca ünlü klasiklerde adlarından söz edildiği için edebiyat tarihine geçmiş ünlü restoranlar vardır. Moskova'nın 19. yüzyıldaki en ünlü gece kulüplerinden biri olan Angleterre bunlardan biridir. Dostoyevski'nin *Anna Karenina*'sında Levin ile Oblonsky'nin öğlen yemeği yedikleri bir sahne bu lokantada geçer. Puşkin de şiirlerinde Strelna ile Yar adlı restaurant/gece kulübünden sıklıkla söz eder. Balzac da *Bir Havva Kızı*'nda, roman kahramanlarından üçüne akşam yemeklerini Paris'in en ünlü restoranlarından Very'nin Yeri'nde yedirir. Stendhal de, kahramanı Lucien Leuwen'i yine ünlü bir Paris restorantı olan Le Rocher de Cancale'da bir hayli para harcar şekilde betimler. Balzac'ın romanlarında da bu restoran çok yer tutar.

Restoranlara gidip de kimseyle konuşmayanlar da var. Bunlardan biridir Schopenhauer. Yaşadığı kentin en ünlü lokantası olan Englischer Hof Otel'i'nin lokantasıydı. Öğlen yemeklerini orada yer ama asla yanında herhangi birinin olmasını istemezdi.

Kahve Zihin Açar

Balzac'ın da Voltaire'in de kahve tutkunu olduğunu bilmeyen yok elbette. Her gün çok sayıda kahve içtiği

için doktoru Voltaire'e, "Kahve yavaş yavaş öldüren bir zehirdir," dediğinde aldığı yanıt, "Evet çok yavaş gerçekten. 70 yıldır içiyorum hâlâ öldürmedi," olur. Kendi karışımını yapabilmek için Bourbon, Martinique, Moha adlı üç kahve türünü karıştırarak içerdi Balzac. Bulamadığı zamanlarda da birkaç kahve çekirdeğini ezerek yutardı. Freud da özellikle 65 yaşından sonra, akşamüzeri beş sıralarında bir bardak kahve içerdi. Kahveye, alkole elini sürmeyenler arasında Rilke'yi, Kafka'yı unutmamak lazım. Dumas da ömrü boyunca ağzına tek bir sigara koymamış, kahve de içki de içmemiştir.

Søren Kierkegaard'ın kahve tutukusu da edebiyat tarihine geçmiştir. Enerjisini kahveye borçlu olduğuna inanırdı Danmarkalı filozof. Sekreteri Kierkegaard'ın bunu neredeyse bir törene çevirdiğini anlatır. En az 50 farklı fincanı varmış. O gün hangisiyle içmek isterse onunla gelirdi kahvesi. Ancak, nasıl zinde kaldığını anlamamızı yarayacak bir bilgi var. Malum, şekerin enerji verdiğini inanılır. Filozof fincana neredeyse tepeleme şeker koyar, sonra üzerine kahve döker, öyle içerdi.

Zihin açtığına inanıldığı için İslam toplumlarında –çok sayıda karşı çıkanı olsa da– rağbet görmüş bir tutkuydu kahve. Bu tutku Batı'da, genellikle Müslüman, özel olarak da Türk alışkanlığı olarak nitelendirilir. 1840'tan beri Alman okullarında söylenen bir şarkının sözleri şöyledir: "Bu kadar çok içme kahve / Çocuklara göre değil bu Türk içeceği / Zayıflatır sinirlerini, soldurur yüzünü, hasta eder seni / Olma sakın bir Müslüman, kahvesiz yapamayan." Bu kadar olumsuz bir alışkanlık olarak görülmesine karşın Papa VIII. Clemens'in 1600'de kahvenin "Hıristiyanlara uygun bir içecek" olduğunu, bu nedenle "can düşman" Türklere bırakılmaması gerektiğini söylediğini de ekleyeyim.

Keçiden mi Kediden mi?

Söylentiye göre, bir veli tarafından ekilen kahve ağacı keçi dışkısından çıkmış. Bazı kaynaklar ise Afrika'da yaşayan bir kedi türü olan Zibet'in dışkısından alınmıştır der. Bu kahve çekirdeklerini yiyen bu kedinin dışkısından "dünyanın en pahalı kahvesi" çıkar deniliyor. Önce-leri yaprakları yenirdi derler, suyla karıştırılıp içilmesi çok sonradır.

İbadeti yaparken zinde kalmaya yol açtığından kimi camilerde bile kullanıldığı olmuştur kahvenin. Yaşamının son yıllarında sadece kahve içerek yaşadığı söylenen Ahmed bin Alavi Bâ Cendeb'in, "Vücudunda bir parça kahve ile ölen insan cehenneme gitmez," gibi bir vecizesi de var. Cendeb'in dediği doğruysa eğer, büyük Türk bilgini Kâtip Çelebi cennetteki yerini çoktan almış olmalı. Çağdaşlarının tersine ağzına bir gram tütün koymayan ancak bir kahve tutkunu olan Kâtip Çelebi sabah kahvesini içerken aniden ölmüştür.

Kahve tutkunu muydu bilemem, ama Goethe'ye, zamanının ünlü kimyacısı Friedlieb Ferdinand Runge tarafından, kafeini alınmış bir kahve armağan edilmiştir. Bir başka hediye daha almıştır büyük yazar ki beni şaşırtır. Malum, Goethe tütünden nefret ederdi. Bugünkü çakmakların atası sayılan Döbereiner Çakmağı, mucidi Johann Wolfgang Döbereiner tarafından Goethe'ye hediye edilmiş. Bu çakmak sadece tütün çubuğu yakmada kullanılıyor değildi belki de. Ancak, çakmak deyince aklıma tütün geldiği için şaşırtıcı buldum.

Tütün eşliğinde okuma yazmanın keyifli olduğu söylenir. "Ortaçağ'da hiçbir yazar bir baharatı koklamadan ya da tatmadan cenneti tasavvur edemezdi," dendiğine göre bu doğru demek ki. Sadece tütün değil, afyon kullanımı da yazınsal yaratımda önemli bir rol oynamış-

tır sanılır. 1807-1854 yılları arasında yaşamış olan İranlı şair Habibullah Kaânî bir afyon tutkunuydu örneğin. Coleridge'in afyon tutkusu da çok dramatikti. Bu alışkanlığı için, "Köleliklerin en kötüsü, en aşağılayıcısı," der. Kurtulmak için, kendisini afyon almaya eczaneye giderken engellesin diye bir adam da kiralamıştır. Rimbaud da, Baudelaire de, Verlaine de uyuşturucu tutkunuydular. William S. Burroughs'un eroin tutkusu, bu zehri alabilmesi için ona en sevdiği daktilosunu sattırmıştı.

Yazar Thomas de Quincey de afyonu öven yazılar yazmıştır. Müptelasıydı. Bir günde sekiz bin damla afyon tendürü kullandığı söylenir. 80 çay kaşığı demektir bu.

Sultan Süleyman döneminin şairlerinden Rahiki'nin uyuşturucuyla bağı pek sanatkârane sayılmazdı tabii. Tarihçi Mustafa Ali, ünlü kitabı *Künhü'l-Ahbâr*'da bu zatın uyuşturucu satışından zengin olduğunu yazar.

Batı'da ilk çıktığı yıllarda büyük ilgi gören tütünün kötülüğü konusunda İngiliz yazar Burton şunları söyler: "Tanrısal, ender bulunan, her şeyden üstün tütün. Cehennemî, şeytani ve lanetli tütün, dimağın ve beden mahvolup yıkılışı." Kant belli ki Burton gibi düşünmüyordu. Birkaç fincan kahve eşliğinde, gün boyunca sadece tek bir pipoluk da olsa tütün içerdi büyük filozof.

Kâğıt, mürekkep kokusunu tam alamam diye arasında çiçek bile kurutmadığım kitabı, tütün eşliğinde okumam garip gelebilir. Çok puro içen biriydim. Son yıllardaki okumalarıma puro eşlik etmiştir. Kimi puro içicileri lahmacunla viski içmek gibi değerlendirecek ama ben puroyu kahveyle içtim. Kahve kokusu, puro kokusu, kitap kokusu, hepsi birden, okuduğumu iyi anladığımı inancını doğurmuştur bende. Birilerine mi özendim diye düşünmedim değil. Ama başkalarına özenecek kadar genç yaşta başlamadım puroya. Puro tutkum kitaba bağlı değildi. Göğsümde rahatsızlık duygusunun art-

ması, nefes alışımında zorlamalar, sararmış diş utancı puroyu bıraktırdı bana (şimdilik). Bıraktığım andan beri de okumalarımnda bir gerileme, bir isteksizlik olmamıştır. Bu iyi bir şey, çünkü purosuzluğun okuma alışkanlığımı etkileyeceği korkusunun yersizliği de ortaya çıkmıştır.

Aslında pahalı bir zevk sayılan puronun en ucuzlarını içtim çoğunlukla. Fakat bazen çok, hem de çok pahalı puroları, Londra'daki tanınmış puro dükkânlarından aldığım da olmuştur. Bulabildiğimde en çok Küba tütününden üretilmiş Santa Damian ile Havana Gold içtim. Ukalaca bulunabilir ama, kimseye özellikle göstererek içmediğimin, sadece bana ait bir zevk olduğunun bilinmesini isterim.

Tütünseveri Çıldırtdmak

Evinde sigara içtiği için hizmetçisini kovan Goethe ile Kafka tütünden nefret ederlerdi ama onlar gibi olmayan, kaliteli tütün düşkününü yazarlar da var tabii günümüzde. Öyle ki tutkuları Ortaçağ yazarlarını aratmaz. İngiliz yazar John Osborne bunlardan biri. O kaliteli tütün deyince sadece Türk tütününü anlıyor. 1992 Ocak'ında Avrupa Birliği'nin, katran oranı yüksek olduğu gerekçesiyle Türk sigaralarını yasaklama kararı alması Osborne'u adeta çıldırtmıştı. Ünlü yazar AB'nin bu kararını *The Times* gazetesine yazdığı bir makaleyle bir hayli ağır biçimde eleştirmişti. Söylediği en hafif cümle şuydu: "Bu karar yaşamdaki en büyük zevkime karşı faşist bir müdahaledir."

Haber duyulunca, Osborne'a iletilmek üzere Türkiye'den binlerce paket Tekel 2000, Yenice, Birinci sigarası yollandı. Osborne bunun üzerine *The Times*'a gönderdiği ikinci mektupta şunları yazdı: "Kapımın önünde muhtemelen ömrümün sonuna kadar yetecek Türk sigara-

raları yığıldı. Artık iyi bir Britanya vatandaşı olamasam da, en azından lezzetli sigaramı çekerek, aşağılayıcı dumanlı halkalar halinde zehirli bulutları üfleyerek şunu ilan edebilirim: Tanrı Brüksel'in (AB) ve Westminster'in (İngiltere Parlamentosu) gücünü parçalasın. Fransız Burgundy şaraplarının de canı cehenneme."

John Osborne'un, "keyfine yapılan faşist müdahale"ye karşı aldığı bu sert tutum, 4 Ocak 1992 tarihli *The Times* gazetesinin başyazısında, Türk tütününü överek, AB kararının kaldırılması çağrısı yapmasına yol açtı.

Ama Osborne'un tütün tutkusu Freud'un puro tutkusunun yanında pek hafif kalır. Tütünün yaratıcılığını artırdığını söyleyen büyük bilimadamı, çene kanseri yüzünden ameliyat olduğu, bu yüzden ağzını açamadığı sıralarda bile doktorlarını puro içmesine izin vermeleri konusunda ikna etmiştir.

İngiliz yazar Walter Raleigh'in tütün tutkusu ise Osborne'u da Freud'u da fersah fersah geçer. Raleigh, İngiltere'de tütünün yaygınlaşmasında çok etkili olmuş biriydi. Başı kesilerek öldürülmeden az önce ölümü bile rahat göğüsleyebilmek için tütün içmiştir. Bu arada okul yaşamının ne kadar acımasız olabildiğine bir örnek olarak aktarayım: Şair John Milton, tüm üniversite yaşamı boyunca ağzına bir damla içki koymadığı, tütün içmediği, kız peşinde koşmadığı için okul arkadaşları ona *the lady* (hanımefendi) diye seslenirlerdi. Yıllarca sarhoş babasını meyhaneden eve taşıdığı için olsa gerek, içkiden nefret ederdi Upton Sinclair. Kahve, çay, sigara da içmedi ömrü boyunca. Büyük İngiliz filozofu John Locke da içkiden hiç hoşlanmayan biriydi. Öyle ki ülkesinin İspanya büyükelçiliğinde kendisine teklif edilen görevi, içki içmeyi gerektirebileceği düşüncesiyle geri çevirmişti.

Çok ama çok sigara içen Karl Marx gençliğinde sarhoş olup halkın huzurunu bozmaktan polisçe gözaltına

alınır. Edgar Allan Poe'yu da unutmamak gerek. Üzerinde on yıl boyunca çalıştığı bir eserinden sadece on dolar kazanabilen bu büyük yazar, kumara, içkiye düşkünlüğünden Virginia Üniversitesi'nden atıldı. İçki bulamadığında ispiroto içtiğini söylerler. Kumar demişken Dostoyevski'yi anımsamamak olmaz. Çocukluğunun alışkanlığıdır iskambil oyunu ama daha çok rulete tutkundu.

Fransız yazar Jules Vabre, eğlenceli bir adammış belli ki. Latin dilleri öğrenirken şarap, Anglosakson diller öğrenirken de bira içilmesinin daha keyifli olacağını söyleyip dostlarına da önerirmiş bunu. Müslüman âlim Merûbani yazı yazarken hokkasının yanına mutlaka kuru üzüm, hurma, bal, arpa, buğday gibi ürünlerin suda bekletilmesinden elde edilen bir içki çeşidi olan nebiz şişesini de koyardı. Başka türlü yazamazdı çünkü.

Tarihimizde hem de oldukça tutucu bir dönemde, içki sofralarında ün kazanmış bir kadın şairin varlığı şaşırtıcı gelebilir. Padişah Selim'in din hocalarından Şemsi Efendi'nin, güzelliğinin yanı sıra şiirleriyle de tanınmış dul eşi Hubbî Hatun, (Sultan Süleyman'ın oğlu) II. Selim'in içki meclisinin devamlılarındandı. Bir kadın şairi meclisinde bulundurması şiire düşkünlüğünden midir bilemem ama hemen hemen tüm Osmanlı padişahlarının şiire düşkün oldukları, hatta yazdıkları bilinir. Ama Osmanlı'nın ilk şiir söyleyen padişahı, şairlere de pek düşkün olan II. Murad'dır. Hayırseverliğinden ötürü Ebü'l-hayr diye de anılan Sultan Murad edebiyata düşkünlüğünün yanı sıra, musikinin de ilerlemesine gayret göstermiş bir padişaktır.

Duman Duman Dostoyevski

Sigaranın nasıl bir tutku olduğuna verilecek en iyi örnek herhalde Mihail Bahtin olabilir. Ünlü bir Marksist

felsefecidir Bahtin. Kazakistan'da sürgündeyken, tütününü saracak kâğıt bulamayınca Dostoyevski üzerine yazdığı çalışmasının sayfalarını sigara kâğıdı yerine kullanmıştır. Öğrendiğimde canım nasıl yandı anlatamam. O talih-siz çalışma, sanırım hiç kimse okumadan, kitaplaşmadan yok olup gitti. Gerçi kitaplığında Bahtin'in, *Dostoyevski'nin Poetikasının Sorunları* adlı kitabının 1973'te İngilizceye çevrilmiş baskısı vardır ama bu o yok olan kitap mıdır, bir fikrim yok doğrusunu isterseniz. Bahtin, sigara kâğıdı bulamayınca hep aynı şeyi yaparmış zaten. Bir keresinde de yine sigara kâğıdı bulamadığı bir sırada tütününü İncil'in sayfalarına sararak içmiştir derler. Müptela olmak böyle bir şey. Her şeyi yaptırıyor.

Bahtin gibi kendi eserlerini yazdığı kâğıtları sigara kâğıdı yapanlar olduğu kadar tersini yapanlar da var. 13 yıl boyunca hapiste yatan Uruguaylı solcu Tupamaros gerillası Jorge Tiscornia, günlüğünü sigara kâğıtlarına yazıp hapiste yattığı süre boyunca tahta sandaletinde sakladı örneğin. UNESCO, hapishane hücrelerinde geçen 4.646 günün hikâyesinin yazıldığı bu sigara kâğıtlarını tarihî belgeleri yok olmaktan kurtaran Dünyanın Belleği Programı'nda dahil edip Dünya Tarih Mirası olarak kabul etti.

Sadece tütün değil, içki de yazarların, edebiyatçıların, düşünürlerin yaşamlarında önemli yer tutuyor. Dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi bizde de böyledir bu. Ebuzziya Tevfik, Hafız Müşfik, Ali, Emin Firdevsi, Galib Bey, Halit Bey gibi şairlerin devam ettiği meyhanelerden söz eder. Adlarını Gümüşhalkalılar, Servililer, Altınoluklar olarak açıkladığı bu meyhaneleri *Nümûne-i Edebbiyât-ı Osmâniyye* adlı kitabında anlatır: "Zamanın urefası, şuarası, kabil-, hitab ü cevab olan zürefası mevsimine göre bunların birinde içtima... biri Hafız'ın bir gazeli kırı'at, diğeri Feyzi'nin bir beytini mu'aheze, biri Fuzuli'yane tanzim ettiği bir gazeli irad, bir başkası nefi'ya-

ne birkaç beyit inşad edermiş.” Daha önce sözünü ettiğim Mustafa Ali çirkinliğinden şikâyetçi olduğu için kaçıp sığındığı tek yerin meyhane olduğunu söylüyor. Bu önemli şair, tek manevi önderinin de şarap olduğunu belirtir.

Kahvehanesiz Edebiyat Olur mu?

Kahvehanelerin toplumsal işlevi konusunda çok şey yazılmıştır. Nice edebiyatçının, şairin mekânı olmuştur kahvehaneler. Fransız yazar Boris Vian, “Kafeler olmasaydı, Sartre da olmazdı” dermiş. Bence haklı. Çünkü Sartre odadan hoşlanmaz, odayı “burjuva konforunun simgesi” sayardı. Onun yazmak için tercihi hep kafeler olmuştur. “Kafede çalışıyorum... Bana ait eşyalar ve nesnelerle dolu kendime ait bir dairem olsaydı kaybolduğumu hissederdim,” der.

André Gide de odaları sevmeyenlerden, “Kapanan kapılardan korkarım,” dediği bilinir. Descartes oda sever miydi bilemem ama en önemli çalışması olan *İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler* adlı kitabında küçük bir odada altı gün boyunca aklından geçirdiği düşüncelerini aktarmıştır. Küçük olması dışında nasıl bir oda olduğunu bilmiyoruz tabii.

Zweig, “(...) eski kitap satan dükkânları didik didik eder, yeni ne çıktıysa hemen öğrenmek için, kitap tezgâhlarını gözden geçirirdik. Ama her şeyden önce okur, her şeyi okur, elimize ne geçerse okurduk. Bütün genel kitaplıklardan kitap alır, elimize geçenleri birbirimizle değiştirirdik,” der. Zweig gibi biri böyle yapacaktı elbette. Yazdıklarında şaşılacak bir yan yok yani. Ama şunları da ekler ardından: “(...) her alanda en yeniyi öğrendiğimiz yer, yine de kahvehanelerdi.” Zweig’ın Viyana’sındaki kahvehanelerde bir fincan kahve karşılığı oturulur, tartışılır, sayısız dergi, gazete, kitap okunurdu.

Rusya'da devrimin başladığını duyan bir üst düzey görevli, "Gidin işinize, Rusya'da kim devrim yapacak? Cafe Central'deki Bay Troçki mi?" diye tepki göstermiştir. Yani, bir edebî mekân olarak itibarı büyük olan kahvehanelere herkes aynı gözle bakmıyordu. Söz konusu üst düzey görevli, Fransız Devrimi'nin kıvılcımlarının atıldığı ilk yerin Paris'teki ünlü Café de Foy olduğunu biliyor muydu acaba?

Yabancı Dil

Bir yazarın yabancı dil bilmesinde fayda var. Fransızca'yı kendi kendine, hem de çeviriler yapacak kadar öğrenen Hüseyin Cahit Yalçın, bunu Fransızca romanlar okuyarak başarır. Yalçın, kendisine Gustave le Bon'u örnek almıştır. Le Bon bir dili öğrenmek isteyenlere, o dilde yazılmış eserleri okumayı önerirdi. Kendisi de İngilizceyi böyle öğrenmiştir. *Wakefield Papazı* adlı İngilizce romanın, bir sayfası Fransızca, bir sayfası İngilizce olan baskısını okuyarak başlamış öğrenmeye. Montaigne, dehasına çok uygun bir şekilde, daha çocukken eski dilleri öğrenmeye çalışmış, başarılı da olmuştur. Hiç Yunanca bilmeyen şair Keats, bir sözlük yardımıyla Yunan mitolojisini adamakıllı öğrenmişti. Lord Byron onun bu yanını çok över. Rilke de Arapça öğrenip Kuran'ı aslından okumuştur.

Yaşamını yıllarca ABD'de sürdüren Aleksandr Soljenitsin'in İngilizce öğrenmediğini ya da öğrenemediğini okumuştum. Ukrayna doğumlu Amerikalı yazar Joseph Conrad (asıl adı Józef Teodor Konrad Korzeniowski'dir) 20 yaşına kadar İngilizceyi öğrenmedi. Anadillerini bile geç öğrenen çok sayıda yazar biliyoruz. Turgenyev bunların en tanınmışlarından. Öğretmenleri Fransız, Alman'dı Turgenyev'in. Babasının hizmetlilerinden biri sayesinde öğrenebildi Rusçayı. İlk Rusça kitabı da babasının kütüp-

hanesinin kilidini kırarak bulup görebildi. Birkaç dil bilen Tolstoy ise bu yabancı dil tutkusunu pek sevimli bulmaz. Örneğin Fransızcanın bir “aldatmaca dili” olduğuna inanırdı. Ona göre Rusça “samimi” olan dildi.

İkinci bir dil bilmek gibisi var mı? Goethe’ye nasıl hayran olmaz insan, bu büyük Alman şairi Hammer çevirisi bir *Hafız Divanı*’nı okuduktan sonra, çok etkilendiği bu kitabın dili olan Farsçayı öğrenmiştir. Öyle öğrenmiştir ki, kendisi de bir Divan yazmıştır. Yaşı 70’i geçmişken üstelik.

Emerson, “İyi bir kitap, en iyi üniversite yerine geçer,” diyor. Hiç eğitim görmemiş dâhi İngiliz şairi-ressamı William Blake buna iyi bir örnek. Kendi kendine Latince, Yunanca, İbranice öğrenen, Fransızca’yı da bilen Blake, Dante’nin bir kitabını resimlerken söz konusu kitabı daha iyi anlayabilmek için İtalyanca öğrenmeye çalıştığında bir hayli yaşlıydı.

Daha önce sözünü ettiğim Fransız yazar Jules Vabre’in, Shakespeare hayranlığı yüzünden İngilizce öğrenmeyi kafasına koyduğunu anlatır Théophile Gautier. Neler yapmamış ki; Fransa’yı terk ederek gittiği İngiltere’de, İngilizler gibi giyinmesi, onlar gibi yemesi içmesi ile ef-sane bile olmuş dostları arasında. Gautier şöyle yazar:

Ruhunu, kafasını, halini tavrını İngilizleştirmişti. Yalnız İngilizce düşünebiliyordu; artık ne Fransızca gazete okuyordu ne de anadiliyle yazılmış bir kitap. Shakespeare’in henüz bilmediği diyarına yapacağı yolculuğun hazırlıkları ile uğraşırken hiçbir şeyin kendisini rahatsız etmesini istemiyordu.¹

1. Theophile Gautier, *Romantizmin Tarihi*, MEB Yayınları, Ankara.

KAYIP KİTAPLAR

Vedat Türkali'nin muhteşem kitabı *Bir Gün Tek Başına*'yı, işgüzar bir polis memuru yüzünden belki de hiç okuyamayacaktık. Öyküsünü Vedat Ağabey'den dinlemiştim. Kitap Bodrum'da 12 Mart döneminde yazıldı. Türkali'yle bir grup yakını Karaada'ya giderler. Dönüşlerinde izinsiz gittikleri gerekçesiyle polis tarafından alıkonurlar. Bir süre sonra herkes serbest bırakılır ama Türkali'yi bırakmazlar. Polislerin biri kaldığı yeri aramakta ısrarcıdır. Türkali'nin kaldığı eve gidilir. *Bir Gün Tek Başına*'nın yazılmış bölümlerini gören polis, onlara el koymak ister. Neyse ki masanın üzerinde, Türkali'nin romanda kullanılmak üzere yararlandığı 27 Mayıs döneminin *Vatan* gazeteleri vardır. Vedat Ağabey aynı zamanda sinemacı da olduğundan, polisi yazdıklarının 27 Mayıs'la ilgili bir film olduğuna inandırarak kitabı kurtarır.

O gün polis alıp götürseydi ne olurdu? *Bir Gün Tek Başına*'yı yeniden yazar mıydı Türkali? "O kadar korkmuştum ki!" deyişinde, yeniden yazsa bile aynısı olmazdı endişesini duymuştum olayı dinlerken. Bu nedenle olsa gerek, dev eseri iki ciltlik *Güven*'i yazarken, onu *Bir Gün Tek Başına*'nın başına gelen türden "tehlikeler"den uzak tutmak için koca bir on yılını İngiltere'de geçirdi Vedat Türkali.

Başka bir kopyasının olmadığı söylenen *Divanü Lugati't-Türk*'ün de bir rastlantı sonucu bulunduğunu söyler Salâh Birsell. Daha doğrusu bir başkasının eline geçseydi, bu muhteşem kitaptan yoksul kalabileceğimizi belirtir. Birsell *Halley Kimi Kurtarır*'da anlatıyor:

Meşrutiyetin ilk yıllarında, Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı'nda (1910-1911) Sahaflardaki kitapçı Burhan Efendi'ye bir kitap gelmiştir. Kitabı getiren eski maliye nazırlarından Vanizade Nazif Paşa'nın akrabası bir kadındır. Kitapçı, yapıtı satmak üzere Maarif Nazırlığı'na başvurur. Nazırlık, istenilen 30 sarı lirayı çok görerek almaz. Bunun üzerine kitapçı, onu Ali Emirî Efendi'ye gösterir. Ali Emirî Efendi kitabın değerini hemen çıkararak 30 sarı lirayı bastırır... bu kitap Ali Emirî Efendi'den başka birinin eline geçseydi, bugün belki kitaplarımız *Divanü Lugati't-Türk*'ten yoksun kalacaktı.

Yangında Yok Olanlar

Bir Gün Tek Başına ile *Divanü Lügati't-Türk* kadar şanslı olmayan çok kitap var ama. Yok oluşları, yok edilimleri, kaybolup gitmeleri, aynı sona uğramış insanlara duyulana benzer bir acıya sürükler beni. Salâh Birsell, kimi büyük kitap tutkunlarının en değerli kitaplarını yangınlarda kaybedişinden de söz eder.

Umarım bir daha yaşamam ama ben de aşağıda örneklerini vereceğim zatlarındaki kadar faciayla sonuçlanmış da olsa yangın felaketiyle karşılaştım. Londra'nın siyahların yoğun yaşadığı yoksul semtlerinden Camberwell Green'de, çoğu Latin Amerikalı birkaç arkadaşım ile bir işgal evinde yaşıyordum. İspanya'nın Bask bölgesinden gelen Anna adlı bir de kız arkadaşım vardı. Oturma odasını ısıtmada kullandığımız ilkel bir aracın tahta döşemeyi tu-

tuşturması sonucu, üstelik benim dışımda tüm hane halkı da evdeyken koca ev yanıverdi bir akşamüstü. Saatler sonra geldiğimde harebeye dönmüş evle karşılaşınca, önce arkadaşlarım gelmişti aklıma tabii. Allahtan, evden birçok eşyayı kurtaran arkadaşlarım bir başka eve sığınmışlardı. Anna da, kitaplarımın çoğunu yangından kurtarmıştı. Uzun yıllar o yangından kalan kitaplarımda hep yanık kokusu duydum. Yanıp giden kitaplarım için hâlâ içim sızlar.

Recaizade Mahmut Ekrem'in babası Takvimhane Nazırı Recai Efendi'nin evi büyük bir yangında kül olur gider. Birbirinden değerli kitaplarla birlikte hem de. *Eslâf* adlı bir kitabın yazarı olan Faik Reşat da kitaplarını yangında yitirmiştir. "Kendi gözünden bile kısılandığı" eşi az bulunur elyazmalarıyla birlikte *Matbuat-ı Osmaniye Tarihi* adlı eserinin müsveddeleri de yanmıştır. Salâh Birsell, İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın, kardeşiyle beraber Reşat'ın yardımına koştuklarını, çok sayıda kitabı, elyazmasını, belgeyi kurtarıp bitişikteki yağhaneye taşıdıklarını da belirtiyor. Ama şunu da ekliyor: "Düşüncesiz komşulardan biri iyice söndürülmemiş bir ot minderi de oraya soktuğundan kaçırılan bütün eşya, bütün kitaplar bu kez orada yanmıştır."

Şair Hüseyin Hâşim Bey'in de bir yangın trajedisi vardır. Kiralık evinde çıkan yangında tüm kitapları yanmıştır. Tıpkı Rilke gibi kitaplarını hep temiz mendillerle tutan, ödünç verdiği kişilerden de aynısını yapmasını isteyen bir kitap tutkunudur Hâşim. Başına gelenin ne büyük bir felaket olduğu kuşku götürmez.

Salâh Birsell bir de şair Üsküdarlı Talat'tan söz eder. Talat da tüm kitaplarını, yayımlanmamış şiirlerini yangında kaybetmiştir. Acısını şiirle şöyle ifade eder Talat: "Evi-min yandığına yanmadım ama Talat / Yandı bin beyt-i metnim ona hâlâ yanarım."

Amerikalı ünlü denemeci Ralph Waldo Emerson da

evini 1872'de bir yangında kaybedince, yaşadığı Concord kenti sakinleri para toplayıp hemen bu çok sevdikleri yazara yeni bir ev yaptılar. Ama yangında yüzlerce kitabını kaybetmiştir Emerson. Kütüphanesini yangında kaybeden yazarlardan biri de Octavio Paz'dır.

Salâh Birsel'in, birkaç kitabını yangında kaybetmiş biri olarak beni çok etkileyen şu sözleri ne kadar doğrudur: "Düşünün bir kez, yangınlar bizi sadece o sevgili kitaplarımızdan mı uzak düşürür? Onlarla birlikte, sayfaların yan boşluğuna iliştirdiğimiz düşünceler, belli bir özdeyişi önemsediğimizi belirten işaretler, kırmızı, siyah ya da mavi kalemle altları çizilmiş tümceler de yokluğa karışmaz mı?" Salâh Birsel ne kadar haklı. Yerine yenisini alsak bile giden kitap aynı kitap değildir.

Rus tarihçi Nikolay Karamzin de, 1812'de yanan evinde tüm kitaplığını kaybetti. Sadece tek bir çalışmasını, ünlü mü ünlü *Rus Devleti Tarihi* adlı kitabının notlarını kurtarabildi. En gerçekçi yazılmış Rus tarihi sayılır bu kitap. Önceki tarih kitapları esrarlı manastır ya da azizlerin hikâyeleri ile doludur ne de olsa. Vatanseverlik duyguları ağır basan kitaplardı bunlar.

Karamzin'in kitabı edebî bir kaliteye de sahiptir derler. 12 bölümden oluşan kitabın ilk baskısı 1818'de yapıldı. Puşkin, "Bir ay içinde üç bin sattı," diye bilgi verir bu kitap hakkında. Bu, o güne kadar görülmemiş bir sayıdır. Kitabın etkisi büyük olmuştur dönemin Rusya'sında. Kitap sayesinde, "Yüksek sınıflara mensup hanımefendiler tarihlerini okumaya başladılar," diye de yazar Puşkin. "Bu bir keşiftir. Karamzin'in eski Rusya'yı keşfedişi, Kolomb'un Amerika'yı keşfi gibidir," diye de ekler. Yani, o yangında yok olup gitseydi bu önemli kitap, yeneden yazılabilirdi elbette ama ne çok şey yitirilirdi yine de kim bilir?

Yangın deyince İbni Sina kaynaklı doğrulanmayan

bir bilgiyi de eklemeliyim. Derler ki, Buhara emirinin gözüne girerek kütüphanelere rahatça girip çıkan İbni Sina, emirliğin kütüphanesinde bir yıl, geceli gündüzlü çalışıp okumuş. Bir süre sonra bu kitaplığın yanarak yok olduğu, yangını da o güzel kitapları kimse okumasın diye İbni Sina'nın çıkardığı söylenir. İnanılması zor bir söylentidir denir bunun için.

Yangın: En Büyük Kitap Düşmanı

Yangın en büyük kitap düşmanlarından biri gerçekten de. William Blades 1888'de yazdığı *The Enemies of Books* (Kitabın Düşmanları) adlı kitabında en büyük düşman olarak yangını sayar. Örnekler de verir.

Ünlü Amerikan Kongre Kütüphanesi 1851'de yandığında çok değerli 35 bin cilt kitap yok oldu. 1904'te hatalı döşendiği belirtilen elektrik kabloları yüzünden çıkan yangında Torino Kütüphanesi'nde ne kadar kitap yandı bilmiyorum ama zarar herhalde az değildi.

Kitapların zarar görmesine yol açan çok sayıda doğal afet var ama bunların hiçbirisi ateş kadar yok edici değil. Bu konuda liste yapmak bile sıkıcı. Kundaklama, havai fişek kazaları, sobaların neden olduğu yangınlar. En korkuncu da kitapların dinî ya da ideolojik gerekçelerle yakılması.

Kuzey İtalya'da Lombardiya bölgesindeki Cremona kentinde 1569'ta İbranice basılmış 12 bin kitap ile beş bin Kuran, inanca aykırı olduğu gerekçesiyle herkesin gözünün önünde yakılmıştı. İngiltere'de de Reformasyon süresince en büyük kitap imhası gerçekleşti. Antikacı Bale'in 1587'de yazdığına göre, bir manastıra ait kitaplar manav ya da sabun dükkânlarına satılmış o dönemde.

1700'lü yıllarda Birmingham'da baş gösteren bir ayaklanmada Dr. Priestley, Gordon ayaklanmasında da

Lord Mansfield gibi kitap tutkunlarının kitap koleksiyonları ateşe verildi. 1870'te Alman ordusunun top atışına tuttuğu Strasbourg'un muhteşem kütüphanesinde de Gutenberg ile ortakları arasındaki ticari davanın orijinal belgelerinin yanı sıra ilk İncil'in de yandığı söylenir.

Yangından söz etmişken Stendhal de akla gelmeli. Napoléon ordusunda askerken, Moskova'nın Fransa tarafından işgaline de tanık olan yazar, alevler içindeki Moskova'dan Voltaire'in bir eserini kurtarır. Tabii ki tek nüsha değildir bu ama güzel ciltlenmiş, her kitapseverin sahip olmak isteyeceği bir kitaptır. Ama savaş bu. Tuttuğu günlüğü ile birlikte Voltaire'in kitabının da bulunduğu çantasını Kazaklara kaptırır Stendhal.

Su: İkinci Düşman

Kitapların ikinci düşmanı da sudur. Binlerce kitabın yok olmasına ya da zarar görmesine yol açmıştır. Blades, 1700'lerde, Middleburgh'un varlıklı Belediye Başkanı Heer Hudde'ın 30 yıl bir Çinli kılığında, bütün Çin'i dolaşarak topladığı çok ama çok değerli kitapların İngiltere'ye getirilirken geminin fırtınada batması sonucu sulara gömüldüğünü belirtir.

Bir başka faciadan daha söz eder Blades. Dünya çapında ün yapmış kütüphanesiyle tanınan Maffei Pinelli 1875'te ölür. Pinelli ailesi kuşaklar boyunca nadir Yunan, Latin, İtalyan kitapların ilk baskılarını toplamış bir ailedir. 11. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar tarihlenen kitaplardır bunlar. Tüm kitaplık müzayede yoluyla kitapçı Edwards'a satılır. Kütüphane bulunduğu yerden Londra'ya üç gemiyle getirilirken gemilerden biri korsanlar tarafından ele geçirilir. Aradıkları hazineyi bulamayan korsanlar gemideki tüm kitapları denize döker. Korkunç bir kitap kıyımı kabul edilir bu. Blades, Fatih Sultan Meh-

met'in İstanbul'u fethettikten sonra İmparator Konstantin'e ait kütüphanedeki 120 bin kitabı denize döktürdüğünü de belirtir.

Bu kitapların kitap kıymeti bilmeyenler elindeki akıbeti. Ama kitabın ne olduğunu bilenler de kitabı suyla buluşturuyorlar elbette. Harun Reşid zamanında yaşamış olan, Sari el-Gavani lakabıyla tanınan şair Müslim bin el-Velid de, şaraba tövbe ettiğini anlattığı şiirlerinin de bulunduğu çok sayıda kitabını ırmağa atmıştır. Ne demek lazım buna, gerçekten bilemem.

İhmal Diğer Düşman

Kahire'de bulunan Fatımi Kütüphanesi'ndeki kitaplar, büyük İslam komutanı diye anılan (Kürt asıllı olduğu da söylenir) Selahaddin tarafından etrafa saçılmıştır. Bunların arasında kurtulabilen çok zarif, çok pahalı ciltli kitapların akıbeti nedir bilir misiniz? Selahaddin'in ordusunda bulunan Türk askerlerinin ayakkabılarına pençe yapımında kullanılmışlardır. Kim bilir ne kadar önemliydi heba olup giden o kitaplar.

Mısır'daki Fatımi Halifesi Müstansır zamanında halifeden paralarını alamayan Türk askerleri sarayları yağmalayınca çok sayıda kitap da kaybolmuş. Bu yağmanın baş sorumlusu Nasırüddeve adlı komutandı. Mısır'da yağma sırasında bir kenara atılan kitaplar zamanla yağmur suyuyla, toprakla dolunca küçük bir "kitap tepesi" oluşmuş. Yürek dayanmaz buna.

Bilgisizlik, kitaba değer vermemenin yanı sıra ihmal de kitabın en büyük düşmanlarından sayılmalı. Büyük şair Boccaccio, Apulia ziyareti sırasında Mount Cassin Manastırı'nı, özellikle adını çok duyduğu kütüphanesini görmek ister. Kapısında kilit bile olmayan kütüphaneye girdiğinde kitapları koruyacak tek bir önlem olmadığını

görür. Pencere kenarındaki çimler büyümüş, gün ışığının girmesini engellemiştir. Tüm kitaplar toz içindedir. Hemen hemen hepsi elyazması antik kitaplardır bunlar. Bazı kitapların kaybolduğunu da anlar. Bazılarının sayfaları acımasızca koparılmıştır da. Boccaccio'nun dakikalarca ağladığı belirtilir manzara karşısında.

Bir görevliye neden bu durumda olduğunu sorduğunda Boccaccio'ya verilen yanıt şudur: "Zorunluyduk. Değerli elyazmalarının kenarlarındaki parşömenleri kesip daha küçük kitaplar için kullandık. Bazı kitapları da satıp parasını, kadınlara, çocuklara yardım amacıyla verdik."

Cahillik Başa Bela

1847'de papaz Charles F. Newmarch, Canterbury Başpiskoposluğu kütüphanecisi papaz Samuel R. Maitland'a yazdığı bir mektupta 1844'te bir seyyar satıcının Blyton bölgesindeki bir kentte Naylor adlı yaşlı bir dul kadına satacağı eski püsküleri olup olmadığını sorduğunu, kadının elinde satacak bazı kâğıtlardan başka bir şey bulunmadığını belirterek satıcıya onları satın almasını söylediğini yazar. Kadının "bazı kâğıtlar" dedikleri arasında paha biçilmez değerdeki *Booke of St. Albans*'ın yanı sıra başka değerli elyazmaları da vardır.

Seyyar satıcı aldığı bu el yazmalarını önünden geçtiği bir eczaneye satar. O dönemler eczaneler ilaçları kâğıtlara sarıp satarlardı. Dolayısıyla eczane sahibi kendisine uzun süre yetecek "paket kâğıdı"nı ucuza kapatmıştır.

1877 yazında Brighton'da bir adam kaldığı pansiyonun tuvaletinde gotik harflerle yazılmış kitap sayfaları bulduğunda pansiyon sahibine başka olup olmadığı sorar. İki ya da üç parça daha bulunur. Pansiyon sahibinin babasına ait olduğunu söylediği çok değerli kitaplardır bunlar. Birçoğu ünlü İngiliz yazar/matbaacı William

Caxton'ın vârisi olan Wynkyn de Worde matbaasında basılmıştır üstelik. İçlerinde başlığı ağaç baskılı olan *Gesta Romanorum* adlı bir kitap da vardır. Paha biçilemez değerinde bir Latin anekdotlar kitabıdır bu.

Bekata'nın Kayıp Anıları

Milliyet gazetesinin haber merkezinde muhabirlik yaptığım yıllarda bildiğim bir "kayıp kitap"tan, daha doğrusu kitaplaşmasına fırsat bulamadan sorumsuzca kaybedilmiş bir anı çalışmasından söz edeyim. Eğer sonradan bir kopyası bulunup yayımlandıysa çok sevinirim. Ancak anıları yazanın bana söylediğine göre, o sırada ünlü bir gazetecide bulunan nüshasının dışında başka kopyası yoktu bu çalışmanın.

Tek parti döneminin içişleri bakanlarından Hıfzı Oğuz Bekata'ydı anıların sahibi. Ne zamandı, hangi ünlü askerin cenaze töreniydi tam olarak anımsayamıyorum. Ya Cemal Tural'ın ya da Memduh Tağmaç'ındı. Henüz yeni başladığım Ulusal Basın Ajansı adına töreni izlemek için gittiğim caminin avlusunda tanışmıştım Bekata ile. Elimde fotoğraf makinemle sağa sola koştururken beni durdurmuş, kendini tanıtmış, şimdi anımsayamadığım, ama önemli olduklarını bildiğim birkaç adı da sayarak "Hepimizin bu törende bulunduğunu mutlaka yaz öğlum," demişti. Sonra birkaç kez aradım Bekata'yı.

Birkaç yıl sonra, Ahmet Oktay gibi muazzam bir entelektüelin yanında çalışmak onuruna da eriştiğim *Milliyet* gazetesinde "bir şeyler yapmak" heyecanıylayla, Ahmet Ağabey'in de onayını alarak Hıfzı Oğuz Bekata'yı aradım. Sağın da solun da kendisi hakkında iyi laflar ettikleri ender politikacılardan biri olan Bekata'yla sıcak bir sohbet yaptık. Cesaretimi toplayıp kendisiyle bir söyleşi yapmak istediğimi söyledim. Çok sevindiğini ama söyle-

şı yerine anıların yayımlanmasını istediğini söyledi. *Milliyet* gibi büyük bir gazetede benim vereceğim bir karar değildi bu. Gerekli yerlere danışarak önerisine yanıtımı iletteceğimi söyledim. Bir ara bana, anılarını yazdığı bir dosyayı yayımlamak üzere, Mehmet Barlas'a verdiğini, ancak Barlas'tan hiç ses seda çıkmadığını söyledi. Dolayısıyla dosyanın akıbetini sormamı da rica etti.

Haber merkezinde, üniversiteye gittiğim için gece çalışmaya başlamıştım. Merkezin gece sorumlusu Ahmet Güner Elgin'di. Gerçekten sevdiğim ender sağıcılardan biri olan Ahmet Ağabey, o sıralarda genel yayın yönetmenimiz olan, birkaç yıl sonra uğradığı saldırıda şoförüyle birlikte öldürülen Çetin Emeç'e gidip durumu anlatmamı istedi. Çetin Emeç bana, hiç beklemediğim bir ilgi göstererek "Tamam git konuş, yaz. Bakarız sonra," dedi. Bekata'nın hazır bir dosyası olduğunu, bunun da Mehmet Barlas'ta bulunduğunu söylediğimde de "Barlas'a anımsat, dosyayı da iste," yanıtını aldım. Mehmet Barlas *Milliyet*'in başyazarıydı 1983 ya da 1984'te. Oda-sı da hemen haber merkezindeki masamın yanı başındaydı. Gidip kendisine dosyayı anımsattığımda bugün bile aklımda olan şu cümleler çıktı ağzından: "Ben o dosyayı kaybettim. Bulamıyorum bir türlü."

Sonra ne oldu, ben ne yanıt verdim, kime ne anlattım, anımsamıyorum. Çok kısa bir süre sonra da o bildik rüzgâr beni de 1984'te gazetemden, sevdiklerimden, ülkemden koparıp Londra'ya attı.

Bekata bir edebiyat adamı değildi. Ancak anıları siyasi anı edebiyatımızda herhalde önemli kabul edilirdi. Sorumsuzluk, belki de ilginç bilgilerin, tanıklıkların olduğu bir anılar demetini yok etmişti. Umarım bir kopyası vardı ya da umarım Barlas kaybettiği o dosyayı bulmuştur.

Kayıp Kitaplar Kitabı

Mîna Urgan'ın, *İngiliz Edebiyatı Tarihi*'nde "gülünç ama acıklı" olarak nitelendirdiği bir olay vardır. 18. yüzyılda John Warburton adlı biri eski oyun yazmalarını toplarmış. Ama dağınık olduğu için evin her köşesinde atılı dururmuş bu önemli koleksiyon. Aşçısı Betsy Baker eski kâğıt parçaları sandığı elyazmalarını mutfak işinde kullanmış hep. Urgan, aralarında belki başyapıtların da bulunduğu 55 oyun metninin bu şekilde yok edildiğini belirtiyor.

İngiltere'de çok genç bir yazar, Stuart Kelly *Kayıp Kitaplar Kitabı* adlı çok ilginç bir kitap yazdı. Yayımlandığını duyar duymaz gidip aldım hemen. Bu bölümde, kendi ulaştıklarımın dışında, bu kitaptan da yararlanarak kayıp kitaplardan örnekler vereyim.

Homeros, Hesiodos, Sappho, Konfüçyüs, Aiskhylos, Sophokles, Euripidies, Agathon, Aristophanes, Xenocles, Menandros, Caesars, Gallus, Faltonia Betitia Proba, Muhterem Bede, Muhammed İbn İshak, François Villon, John Skelton, Cervantes, Camilla Querno, Luis Vaz de Camões, Shakespeare, Molière, Jean Racine, İhara Saika-ku, Samuel Johnson, Joseph Smith Jr., Algernon Charles Swinburne, T.E. Lawrence, Bruno Schulz, Ernest Hemingway, Kallimakhos, Ovidius, Aziz Pavlus, Origenes, Kalidasa, Ahmed Dakiki, Dante Alighieri, Chaucer, Edmund Spenser, Ben Johnson, Thomas Urquhart, Goethe, Robert Fergusson, Lord Byron, Thomas Carlyle, Heinrich Heine, Gogol, Flaubert, Richard Burton, Dylan Thomas, Rimbaud, Robert Spencer, Sylvia Plath yazdıkları kimi kitapları kaybolanlardan bazıları.

Başladıkları kitapları bitiremeyenler arasında da şu adlar var: Ovidius, Longinus, Aziz Pavlus, Origenes, Kalidasa, Fulgentius, Ahmed Dakiki, Dante Alighieri, Cha-

ucer, Edmund Spenser, John Donne, Ben Johnson, Thomas Urquhart, Abraham Cowley, Gottfried Wilhelm Leibniz, Laurence Sterne, Goethe, Robert Fergusson, Walter Scott, Samuel Coleridge Taylor, Jane Austen, Lord Byron, Thomas Carlyle, Heinrich Heine, Gogol, Charles Dickens, Dostoyevski, Richard Burton, Émile Zola, Rimbaud, Frank Norris, Kafka, Ezra Pound, William S. Burroughs, Robert Spencer, Sylvia Plath, Georges Perec. Çeşitli eserlerinde sözünü ettikleri "kitap"larına hiç başlamayanlar da şunlar: Torquato Tasso, Cervantes, John Milton, Alexander Pope, Edward Gibbon, Goethe, James Hogg, Walter Scott, Samuel Coleridge Taylor, Jane Austen, Heinrich Heine, Hermann Melville, Flaubert, Dostoyevski, Richard Burton, Ezra Pound, T.S. Eliot, Dylan Thomas, Georges Perec.

Walter Scott ile Ezra Pound'un da çeşitli nedenlerle okunamayacak durumda olan kitapları var. Dostoyevski, "Ölümüne yol açsa bile yazacağım," dediği "Büyük Günahkârın Yaşamı" adlı kitabı gerçekten yazsaydı acaba nasıl bir kitap okuyacaktık, merak ederim.

Stuart Kelly'nin kitabında yer almayan ama benim bildiğim kayıp ya da hiç basılmamış kitaplardan da söz edeyim. "Konsolların Verdiği Rahatsızlık Üzerine" adını taşıyan, basılacağı ilan edilmesine karşın hiç yayımlanmayan metni sayesinde ünlendi denir Vabre için. Gérard de Nerval'in de yazdığı ama sonradan kaybettiği, "Sersemeler Şahı" adlı bir kitabı vardır. Yaşadığı dönemde Fransa'da hatırı sayılır bir kitap meraklısı olduğu söylenen Asselineau'nun, "Sersemeler Şahı"nın yıllardır peşinden koştuğunu yazıyor Gautier: "En küçük bir işarete bel bağlayıp dağlar misali kâğıtları altüst ederek, eski elbise dolaplarını, eski tiyatro kartonlarını inceleyip araştırıyor ama hep boşuna."

Nerval'in *Sylvie&Rüya ve Yaşam* adlı eserinin son

sayfalarını da öldüğünde üzerinde buldu dostları. Gautier, "Yarıda kalmış cümleyi tamamlamayı düşünerek eseri yanından ayırmıyordu," diye açıklıyor bunu.

Yine Kelly'nin kitabında rastlamadığım, bitirilemeyen kitaplardan biri de İngiliz filozof Francis Bacon'a aittir. Altı cilt olarak tasarladığı çok önemli bir çalışmasını tamamlayamadan, bronşlarıyla ilgili bir rahatsızlık sonucu 1626'da öldü büyük filozof. Ama bu çalışmanın sadece iki bölümüyle bile büyük ün sağladı. 17. yüzyılın en büyük hekimlerinden Thomas Sydenham'ın da çiçek hastalığı üzerine yazdığı kitabı hiç yayımlanmamıştır. Bu kitabın önsözünü, Sydenham'ın yakın arkadaşı büyük İngiliz filozofu John Locke yazmıştı.

Kelly'nin kitabında olmayan bir başka "başlanıp da bitirilemeyen kitap" Teberî'ye aittir. Birkaç kitap vardır aslında Teberî'nin bitiremediği. "Seçkin ruhların ve güzel ahlakın adabı"na ilişkin dört cüzlük bir çalışma yapmıştır ama sonradan bunu yazmaktan vazgeçmiştir. Bir karşıtına yanıt olarak yazmaya başladığı polemik kitabını da muhatabının ölümü üzerine bitirmeden bırakmıştır.

Alman şair/hikâyeci Heinrich von Kleist'in da intihar etmeden öz önce yazdığı, Zweig'ın, "Rousseau'nunkine benzer bir itirafname" olarak tanımladığı *My Soul History* (Ruhumun Tarihi) adlı kitabı da, üstelik mirasçılarınca korunamamış, kaybolup gitmiştir. Bir de yaşadığı dönemlerde "çevirmenlerin şeyhi" olarak nitelenen MS 809-873 yılları arasında yaşamış olan Huneyn bin İshak vardır. Dört dil bilen Nasturi bir Hristiyandı. Yunanca'dan çevirdiği Eski Ahit'in Septuaginta versiyonu kaybolmuştur.

Kelly, Balzac'ı da atlamış belli ki. Büyük yazarın yarım kalmış romanları vardır ki sayıları 40'ı bulur. Zweig bu kitaplardan birinin adının "Moskova", diğerinin de "Wagram Ovası" olduğunu söylüyor. Dostoyevski, *Suç ve*

*Ceza ile Karamazov Kardeşler'*in yazacağını bildirdiği ikinci bölümlerini hiçbir zaman yazmamıştır. Adı tıp tarihine geçmiş ünlü hemşire Florence Nightingale'in de yazdığı ama hiç yayımlanmadığı "Cassandra" adlı bir kitabı vardır. Erkek arkadaşlarının "tavsiye"leri üzerine basmamıştır bu kitabı. Yaşadığı dönemin, yani 19. yüzyılın en sıkı feminist metinlerinden biri olan Nightingale'in Virginia Woolf'tan bir hayli etkilendiği belirtilir. Sadece bu değil "İngiltere'nin Sanatçıları Arasındaki Hakikat Arayıcılarına Düşünce Önerileri" adlı bir başka kitabı daha vardır. O da yayımlanmamıştır maalesef.

Marquis de Sade, Fransız İhtilali'nden az önce, yani devrimciler tarafından basılmasının neredeyse arefesinde Bastille Hapishanesi'nden bir başka cezaevine nakledilir. Karısından Bastille yetkililerine başvurup orada kaleme aldığı yazıları almasını ister. Ama 14 Temmuz 1789'da gittiğinde hapishane devrimciler tarafından ele geçirilmiştir. Toz, duman, yıkıntı arasında arısından getirmesini istediği şiirler de kaybolmuştur. "Kanlı gözyaşları döktüm," dediğini söylerler.

Yeni Bulunan Metinler

Güzel gelişmeler de olmuyor değil tabii. Yazıldıktan sonra akıbeti bilinmeyen, unutilan kimi eserler yıllar sonra da olsa çıkıyor ortaya. Arthur Conan Doyle'un tam 111 yıl önce yazdığı ancak unutulmuş bir Sherlock Holmes öyküsünü, tarihçi Walter Elliot kendi evinin tavanında buldu örneğin. 1.300 sözcükten oluşan bu kısa öyküyü İskoçya'nın Selkirk kasabasında yıkılan bir köprünün onarılmasına katkı olsun diye 1904'te yazmış Doyle.

Kasaba sakinleri 1902'de bir sel sonucu yıkılan köprüyü yeniden yapmak için gerekli parayı toplamak amacıyla iki yıl sonra üç gün sürecek bir kermes düzenlerler.

Kermeste kasaba sakinlerinin yazdığı öykülerin de yer aldığı *The Book of the Bridge* (Köprü Kitabı) da satışa çıkarılır. Doyle işte bu kitaba “Sherlock Holmes: Discovering the Border Burghs and by Deduction, the Brig Bazaar” adlı öyküyü eklemiştir. Elliot, “Ben almadım, birisi vermiş olmalı” dediği kitabın 50 yıldır kendisinde bulunduğunu belirterek unuttuğu kitabı eski belgeleri kurcarken bulmuş.

Sevindirici bir haber de İskoç edebiyatının büyüklerinden George MacDonald Fraser’ın kayıp olduğu sanılan bir kitabının tam 60 yıl sonra bulunmasıydı. Fraser, başrolünü Johnny Depp’in oynadığı *Karayip Korsanları* adlı filme ilham veren *The Pyrates*’in yazarı. 60 yıl önce yazılan *Captain in Calico* (Patiska Kaptanı) adlı kayıp kitap yazarın kızları tarafından bir rastlantı sonucu, annelerinin ölümünün ardından yazarın çalışma odasında temizlik yaparlarken bulunmuş. Kitap Calico Jack lakabıyla tanınan John Rackbam adlı bir korsanın gerçek yaşamını anlatır.

O olağanüstü güzel *Muhteşem Gatsby*’nin yazarı F. Scott Fitzgerald’ın da neredeyse 80 yıldır kayıp olan “Temperature” adlı kısa öyküsü de 2015’te bulundu ne mutlu ki. ABD’de Princeton Üniversitesi’nin arşivlerinde bulunan 1939 tarihli öykü tam sekiz bin kelimeden oluşuyor. Öykünün neden yayımlanmadığı konusu tam net değil. Yazarın o sırlarda temsilciliğini yapan Harold Ober’a, artık kendisini temsil etmemesini isteyen bir mektup yazdığı söyleniyor. Yayımlanmama nedeni olarak şimdilik kabul gören iddia bu.

“Reddediyorum” Diyenler

Bu kadar emek verilip ortaya çıkarılan eserlere, başkaları değil de kendileri karşı çıkan çok sayıda yazarın,

düşünürün, sanatçının olmasını hep tuhaf buldum. Çoğu (belli ki) mükemmeliyetçi olan bu kişilikler, bir türlü yazdıklarından, ürettiklerinden tatmin olamamışlar. Bernard Shaw'un hem de 90 yaşındayken, tüm eserlerini yeniden yazma isteği başka nasıl açıklanabilir? Yakınlarıyla sağlığının bu girişimi kaldıramayacağını düşünen doktorları önlemeseydi Shaw'un yeniden yazacağı eserleri nasıl olurdu acaba?

Kafka'nın tutumu Shaw'ununkinden daha da beterd. Tüm eserlerinin yakılması vasiyetini yerine getirmeyen yakın arkadaşı Max Brod'a ne kadar teşekkür etsek azdır. Bir teşekkür de James Joyce'un karısına borçluyuz. Joyce, *Sanatçının Genç Bir Adam Olarak Portresi* adlı kitabının ilk karalamalarını ateşe attığında karısı kurtarabildiği kadarını kurtarmıştı ne de olsa.

Herkesin arkadaşı Kafka'nın gibi değil tabii. Thomas More, arkadaşı Lord Byron'ın kendisine bıraktığı anılarını yakarak yok etmiştir nedense. Filme de alınan, sinema tarihinin klasikleri arasına girmiş bulunan *Rüzgâr Gibi Geçti* romanının yazarı Margaret Mitchell da ölümünden sonra tüm mektuplarının, yazılarının yakılmasını vasiyet etmiştir. Enderunlu Vasıf'ın da ömrünün sonuna geldiğini düşünüp tüm şiirlerini yok ettiği söylenir. Ama ünlü divanı daha sonra 1841'de ortaya çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim'in hocalarından Halîmî Çelebi'nin tavrını da anlayamamışımızdır. İyi şiirler yazmış ama kimseye göstermemiştir. Bu nedenle şiirlerinin hiç yayılmadığını söylerler.

Edmund Husserl'in 1938'de ölümünden sonra bıraktığı, hiçbir yerde yayımlanmamış olan 45 bin sayfalık çalışmaları, ki hepsini stenoyla yazmıştır, Nazilerin eline düşmekten bir papazın sayesinde kurtulmuştur. Söz konusu papaz İkinci Dünya Savaşı boyunca bu çalışmaları saklamış, daha sonra da Leuven Üniversitesi'ne vermiştir.

Ünlü Romalı şair Publius Vergilius Maro da, öleceği-

ni anlayınca düzeltmeye zamanı olmadığından ünlü eseri *Aeneas*'ı yakmayı düşünmüştü. Bu korkunç planından İmparator Augustus'un emriyle vazgeçmeseydi dünya edebiyatının bu büyük destanından yoksun kalacaktık.

Beğenmediği eserinin ölmeden önce yok edilmesini isteyenlerden biri de şair Philip Sidney'dir. "Arcadia" adlı eserini beğenmezdi hiç. 19. yüzyıl şairlerinden Gerard Manley Hopkins de ilk şiirlerini yakarak yok edenlerden.

Doğu'da da Batı'da da rastlanıyor bu tutuma. İbn Arabî, ki büyük bir İslam bilginidir, ömrünün son yıllarında kitaplarının okunmamasını istemiştir diye bilirim ben. Ebu Hayyân et-Tevhîdî'nin kitaplarını yakma gerekçesi ise daha farklıdır: Çok yorulmuştur. Öyle demiş: "Mürekkeple, kâğıtla, parşömenle, okumayla, mukabeleyle, tashihle, müsveddesiyle, temiz nüshasıyla gözlerimi daha fazla niçin yorayım?" Hayret. İnsan nasıl mürekkep, kâğıt kokusundan bıkar, okumaktan, yazmaktan yorulur, anlayamam.

Vladimir Nabokov da 1977'deki ölümünden çok kısa bir süre önce ailesinden bitmemiş son romanı *Laura'nın Aslı*'nın yok edilmesini ister ama oğlu Dimitri, babasının bu dileğini yerine getirmeyip kitabı yayımlar. Romanı çok ama çok kötü bulan eleştirmenler Dimitri'yi babasının ününe leke sürmekle suçladılar. Demek ki Nabokov haklıydı romanının yok edilmesini istemekle.

Tüm bu adı geçenler neden böyle davrandılar bilemem ama James Herbert adlı günümüz yazarının kitaplarının ilk baskılarını neden piyasadan çektiğini biliyorum: Sevmediği harf karakterleriyle basılmıştır.

Kitaplarını Yakanlar

İslam öncesi Arap edebiyatının çok tanınmış şiir derleyicilerinden Ebu Amr bin Alâ da evinin bir odasına

zor sığan çalışmalarını bir kriz sırasında yakmıştır. 828'de ölen şair Ebü'l-Atâhiye de, dinî nedenlerden ötürü şiir yazmaktan vazgeçmişti. Buhtürî de, ölüm döşegindeyken, hicvettiği kişilerin oğluna zarar vereceği korkusuyla tüm şiirlerinin yakılmasını vasiyet etmiştir.

17. yüzyılın önemli ilahiyatçılarından, yazar John Donne da, intihar üzerine kaleme aldığı *Biathanatos* adlı kitabının elyazmalarını, intiharı övdüğü sanılacak korkusuyla yakmak istediğini söyler. Yayımlanmasını da istemez kesinlikle. Birkaç kopya eşine dostuna verir sadece. Yakma fikrinden vazgeçer bir süre sonra. Oğluna verdiği bir nüshanın üzerine, "Ne yayımlat ne de yak," diye yazar. Bu kitap ölümünden 16 yıl sonra yayımlanabilecektir ancak.

Hıristiyanlık açısından büyük günah kabul edilen intiharı haklı gösterecek hemen her çalışma aslında yazarlarına endişeler yaşatmıştır. Yine bir din adamı olan yazar Jean du Vergier de Hauranne da, konuyla ilgili kitabını kütüphanelerden kendisi toplar bu yüzden. David Hume' da da benzeri bir tavır vardır. İntiharı felsefi olarak savunduğu *İntihar ve Ruhun Ölümsüzlüğü Üzerine* adlı, topu topu 22 sayfa olan kitabını yayımlamaktan son anda, provaları da hazırlanmışken vazgeçer. Nüshaları toplayıp yok eder. Herhangi bir baskıdan değil, bu kitaptaki görüşlerinde değişiklik olduğundan. Bu kitabı verdiği bir arkadaşının, kitabı okuduktan sonra kafasına bir kurşun sıktığı da söylenir. Neyse ki kitabın bir kopyası ulaştığı Fransa'da çevrilir, Hume'un adı konulmadan yayımlanır. 1777'de yani ölümünden bir yıl sonra bu kez İngiltere'de, yine yazar adı konulmadan yayımlanan kitabın Hume'a ait olduğu ancak 1783 tarihli baskıda belirtilir.

Hume'un bana çok çok garip gelen bir tutumu vardır. Kitap yakmaya gönüllü biri olmasına akıl sır erdiremem. Yararsız olan kitapların yok edilmesini savunur ama yine de kolay kabullenilecek gibi değildir benim

açımndan bu. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* adlı kitabında savunur bu görüşünü. 1771'de yazdığı bir romanda temel birkaç kitabın dışında tüm kitapların yok edildiği bir toplum hayal ettiğini yazan bir de Fransız gazeteci var: Louis-Sébastien Mercier. Lanet adam.

Sonradan beğenilmese bile, yıllar önce yazılmış oldukları dönemdeki duyguları, düşünceleri anlatması açısından, bir yazarı, düşünürü bütünüyle kavramamıza da yarayabileceğine düşünerek, yazarı tarafından hiç el sürülmeden korunmasını isterim ben bu tür çalışmaların. Marx böyle yapmıştır örneğin. Şair olmadığını biliriz ama Marx, gençliğinde yazdığı şiirlerini, özellikle sevgili eşi Jenny'ye yazdıklarını, yok etmemiştir. Jenny'yle birlikte bu şiirleri okuyup gülerlerdi yaşlılıklarında.

Romancının, öykücünün, şairin yazdıklarını bir süre sonra kimselere göstermemeleri anlaşılabilir. Bunlar ciddi yeterlilikler gerektiren uğraşlar. Bir dönem bu yeterlilikten uzak olduğunu düşünebilir insan. Ama günlük yazan biri neden bunu saklama gereği duyar? Edebiyatın diğer türlerinden daha önemsizdir demiyorum "günlük" için ama diyelim ki yazım açısından iyi olmayan bir günlük bile, işlevi açısından daha somut bilgiler içerdiğinden her zaman ilgiyle okunur. Tabii günlük yazabilmek için de ciddi bir edebiyat bilgisi gerekir. Bizde Nurullah Ataç'ın, Muzaffer Buyrukçu'nun günlüklerini zevk almadan okuyan var mıdır? Sanmam.

İngilizlerin ünlü günlükçüsü Pepys'in tutumu gerçekten tuhaftır. Başka kimse okumasın diye "özel şifreli bir çeşit stenografi" kullanırdı yazarken. Yazılışından tam 122 yıl sonra şifreyi çözmeyi başaran John Smith sayesinde okuyabildik Pepys'nin ünlü günlüğünü.

İngiltere'de Cambridge yakınlarında, 1600'lü yıllarda inşa edilmiş, soylu bir aileye ait Audley End Malikânesi'ni gezmiştim. Şimdi İngiliz devletine bağlı tarihî bir eser ola-

rak ziyarete açık bu malikânenin 11 bin kitaptan oluşan kütüphanesinde, Pepys'in günlüklerinin orijinal baskılı iki cildini yakından gördüm. Büyük boy dergi ebatında bir kitaptı bu. Portakal rengine çalan bir cildi vardı. Gözü-mü uzun süre ayıramadım. Hemen yanında da Samuel Johnson'ın yine orijinal baskılı ünlü sözlüğü, onun yanı başında da Vergilius'un bir kitabı bulunuyordu. Görmüş olmaktan çok ama çok mutlu olmuştum bu şaheserleri.

Bir diğer günlükçü John Evelyn'in günlüğü de ölü-münden (1706) bir yüzyıl sonra bir tavan arasında bulunup, 1818'de yayımlanabildi.

Yazmaya Küsenler

Tabii bundan daha kötüsü artık yazmaktan iyice vazgeçmiş olanların varlığıdır. Neye kızmış, darılmışlarsa elini eteğini yazarlıktan çekenler de var. John Marston, 32 yaşından sonra oyun yazarlığından vazgeçip rahip olmuş örneğin. Shakespeare'in de kırklarının ortalarında yazmaktan vazgeçtiği bilinir.

Tersi bir örnek olarak Hristiyan din bilginlerinden Ramon Llull verilebilir sanırım. Llull, 30 yaşındayken tüm dünyayla ilişkisini kesmiş, kendisini yazmaya adanmıştı. Şiirleri Katalan edebiyatının temelini oluşturmuştur derler. Müslümanları Hristiyan yapmak için tek başına çıktığı Kuzey Afrika'da taşlanarak öldürüldü. Çok trajik bir son tabii ki.

Bir de tek kitaplarıyla anılmaktan ya da anımsanmaktan yakınanlar vardır. Ben Vedat Türkali'nin, çok beğenilen *Bir Gün Tek Başına* romanıyla hatırlanıyor olmaktan tatlı sert yakındığına tanığımdır. "En çok Yeşilçam Dedikleri Türkiye adlı romanımı severim," dediğine de. Machiavelli için de ünlü kitabı *Prens*'le anılmak kadere olmuştur denir.

Louisa May Alcott, sevmemişti denemez belki ama, kendisini üne kavuşturan önemli romanı *Küçük Kadınlar*'dan hiç mi hiç zevk almamıştır. Yazarken üstelik. Yazımı sırasında, kendi romanından o kadar sıkılmış ki, yüzlerce kez kalemi, kâğıdı bir kenara fırlatıp dışarıya atarmış kendisini. İyice bunalırsa, yakın dostu Ralph Waldo Emerson'la konuşmaya giderdi. Kitap bittiğinde de asla başarılı olamayacağını düşünürdü. Yanılmıştır tabii ki.

Kendi kararlarıyla eserlerini yok edenlerden başka, egemenlerin baskısı sonucu çalışmaları yok olup gidenler de var elbette. 1150'de zamanın Bağdat halifesi, İbni Sina'nın tüm felsefi çalışmalarının yakılmasını emreder. Bundan yarım asır sonra da bir başka büyük İslam filozofu İbni Rüşd'ün de eserleri bir başka halife tarafından birkaçı hariç yakılacaktır.

Başta kıskançlık olmak üzere birçok nedenden ötürü bir başkasının kitabına düşmanlık yapan da yok değildir. Çok sayıda kopyası da olduğu için bir kayıp olmayacaktı ama Paracelsus'un, döneminde tüm dünyayı etkilemiş İbni Sina'nın *El-Kanun Fi't-Tıbb* adlı kitabını ateşe atması ne kadar korkunçtur. Değersiz bulduğunu söylediği bu kitabı, "Eskinin ölümü, yeninin doğuşu," diyerek fırlatmıştır ateşe. Yani bu kitaptan, eğer tek kopya olsaydı, Paracelsus'un bu korkunç yargısı nedeniyle, haberi-miz bile olmayacaktı belki de.

Voltaire'in de büyük bir günahı vardır. Nedeni kıskançlık değildir ama en az onun kadar kötü bir duygu olan bencilliktir bana sorarsanız. Büyük Aydınlanmacı, ateist din adamı Meslier'nin hatıratını tam 30 yıl saklamıştır Voltaire. Sonra metnin orijinalinde bulunan bazı bölümleri "tehlikeli" olduğunu düşünerek çıkarıp kitabı öyle yayımlamıştır. Ne kadar kötü.

Gönlü Yüce Dâhiler

Büyük Goethe'nin bir bildiği olmasa, "Önünde bütün yolların açılması, alçakgönüllülükle yürüdüğün içindir," demezdi herhalde. Kimileri büyük adamın bu vecizesi, "Önümde bütün yolların açılması, alçakgönüllülükle yürüdüğüm içindir," cümleleriyle ifade ettiğini söylerler. Eğer ikincisi doğruysa, bu bile, Goethe'nin alçakgönüllülüğünün kanıtı sayılmalıdır. O muhteşem yeteneğini, o olağanüstü edebî kudretini ikincil yapan bir yaklaşımdır çünkü bu. Hepimiz biliriz ki, "bütün yollar" bilgiyle açılır, sadece alçakgönüllülükle değil. O bilginin bir "iktidar"a dönüştürülüp, sorgusuz sualsiz başkalarına dayatılması tehlikesine, alçakgönüllülüğü anımsatarak dikkat çekmek istemiş belli ki Goethe. Tabii bu öğüdü verirken kendi alçakgönüllülüğünden çıkmıştır yola. En iyi malzemesi budur çünkü.

Charles Darwin de bu tür insanlardandı. Onu hem büyük hem de iyi insan yapan kimi davranışları var ki teorisini öğrenmek kadar o davranışlarını da örnek almak gerekir. Bunlardan en önemlileri alçakgönüllülüğüdür, kıskanç olmayışıdır. Bilim dünyasından haberdar olan herkes Alfred Russel Wallace adını bilir. O da, büyük, ama çok büyük bir doğabilimciydi. Yolu Darwin'le de kesişmiştir.

Charles Darwin, döneminin tüm bilim anlayışını değiştiren, dinî inançları ciddi anlamda sarsan teorisi üzerinde tam tamına 25 yıl harcamıştır, malum. Ama aynı konuda araştırma yapan Wallace'ın da, kendisinininkine benzer sonuçlara ulaştığını öğrendiğinde, çok kimsenin kolay kolay alamayacağı bir tavır sergiledi. İsterse yok sayabilirdi, isterse ondan önce davranıp kamuya açıklayabilirdi kendi araştırmasının sonuçlarını. Ama bunu hiç yapmadı. Tam tersine, Wallace'ın konuya ilişkin araştırmasıyla ken-

di araştırmasını, 1858'de, aynı anda bilim dünyasına sundu. Araştırmasını, *Türlerin Kökeni* (*On the Origin of Species by Means of Natural Selection*) adıyla kitaba dönüştürmesi bir yıl sonradır. Araştırmasının, Wallace'inkinden farklı olduğunun ortaya çıkması için beklemiştir, derler. Alfred Russel Wallace, Darwin ile aynı değilse de benzeri sonuçlara ulaşmış bir bilimadamı olarak, belki bilim tarihinde anımsanmayacak biri olacaktı. Ama Darwin onu, teorisini kamuya ulaştırma konusunda engellememiş, tersine, kendi teorisinin kabul edilmeme riskini de göze alarak, ona yardımcı olmuştur.

Descartes'ın da buna benzer bir tutumu vardır. Copernicus'un teorisini çürüten *Le Traité du Monde et de la Lumière* adlı çalışmasını, –o sırada Galilei'nin yargılandığı mahkemede dünyanın döndüğü görüşünü geri almak zorunda kaldığını da duymuştur– bilime karşı olan bu düşmanlığa malzeme vermemek amacıyla yayımlamamıştır. Ama bir başka söylenti daha var Descartes'ın bu tutumuna ilişkin; Descartes, Galilei'nin başına gelenleri duyunca, bu çalışmasını dolaba kitlemiş on yıl boyunca ortaya çıkarmamıştır, denir. Umarım ilk bilgi doğrudur.

Eleştirmenler

Eleştirmenden kim hoşlanır? Bir kitabı belki de yazarının hiç bakmadığı bir yerden ele alıp değerlendiren bir eleştirmen, olumsuz bir sonuca ulaştığında yazarı rahatsız eder mi? Dostoyevski'yi etmişti. İlk romanı *İnsancıklar*'ı (*Yoksullar* diye de çevrilmiştir) beğenip öven dönemin en büyük eleştirmeni Belinski, daha sonra yayımlanan iki romanı için pek de iyi olmayan değerlendirmeler yaptığında Dostoyevski uzun süren ciddi bir bunalıma girdi.

Aslında Dostoyevski, 23 yaşındayken, çok fakirlik çektiği bir dönemde yazdığı *İnsancıklar*'ı, hakkındaki görüşleri almak için Belinski'ye değil şair Nekrasov'a iletir. Uzun süre ses seda çıkmayınca üzülmüş de bir hayli. Bir gün sabaha karşı kapısı çalınınca açtığında boynuna sarılan Nekrasov'u gördü karşısında. Bir arkadaşıyla beraber okudukları *İnsancıklar*'ı çok ama çok beğenmiştir. Nekrasov, Belinski'ye götürdüğü romanı, büyük eleştirmene, "Yeni bir Gogol doğuyor," diye sunduğunda, Belinski önce dudak bükerek haliyle. Ama bir gün sonra o da Dostoyevski'ye övgüler yağdırır. Sonraki romanlarını değerlendirirken Dostoyevski'ye çok acımasız davranır tabii. Ama tüm bu övgüler Lenin'in Dostoyevski'den nefret etmesini önlememiştir. "Gerici pislik," diye nitelendirdiği Dostoyevski'nin *Ecinniler* romanından hiç hazzetmezdi Lenin.

İngiliz yazar Thomas Hardy ise çok ciddi politik eleştiriler, değerlendirmeler yaptığı romanlarının çok eleştirilmesi üzerine roman yazmayı bırakıp şiire yöneldi. Şair Keats'in ölümüne *Endymion* adlı eserini hakaretler ederek yerin dibine batıran eleştirmenler neden olmuştur denir.

André Gide de kitabı *Kalpazanlar*'ı başarısız olarak nitelendirenlere, eleştirmenler olmalı bunlar, ilişkin, günlüğünde "Aynı şeyi Flaubert'in *Madam Bovary*'si ile Dostoyevski'nin *Ecinniler*'i için de söylemişlerdir," diyor. Kitabına o kadar güvenmiştir ki şunları da yazabilmiş: "20 yıl geçmeden, kitabımda beğenilmeyen şeylerin asıl onun meziyetleri olduğu kabul olunacaktır. Bundan eminim." André Gide yanılmamıştır.

Ernest Hemingway eleştiriye pek dayanır değildi belli ki. *Death in Afternoon* (Öğleden Sonra Ölüm) adlı kitabını eleştiren Max Eastman'ın üzerine yürümüş, güreş tutarak onu yere sermişti.

Gide, kendi kitabına yapılan eleştiriler karşısında, tüm kendine güvenine karşın sıkıntılar çekmişti herhalde. Ama o da kendisinininkine benzer sıkıntıları, böyle bir deneyimi olduğu halde Proust'a yaşatmıştır. Başvurduğu yayınevi Proust'un romanlarını görüşlerini almak için Gide'e gönderir. Gide, Proust'un çalışmalarını değersiz bulur. Gide'i suçlayamayız elbette. Proust'un ona gönderilen romanları hangisidir bilemem ama gerçekten değersiz olabilir. Ancak Gide'in genel olarak Proust'u pek değerli bulmadığı bilinir.

Bazı değerlendirmeler gerçekten çok şaşırtıcı olabiliyor. Fransız entelektüel Jean-Claude Carrière, Flaubert'in Balzac için, "Yazmayı bilseydi, Balzac ne müthiş bir adam olurdu," dediğini söyler.

Eleştirmenlerin, okurların her zaman haklı oldukları söylenemez. Osmanzade Taib adlı bir şair ki, büyük Nedîm'le çağdaştır, yaşadığı dönemde Sultanü'sh-Şuara (Şairler Sultanı) payesiyle onurlandırılmıştır ama bugün kimse adını bilmez. Çok az insan anlayabiliyor olsa da Nedîm'in adı hâlâ yaşıyor günümüzde. Voltaire'in de Dante için o kadar acımasız eleştirileri var ki, felakettir gerçekten de.

Eleştirmenlerden değil de okur tepkisi yüzünden çalışmalarında değişiklik yapanlar da yok değil. Yaptığı *Binbir Gece Masalları* çevirisiyle büyük ün kazanan, Batı'ya bu masalları okutan/sevdiren kişi olarak bilinen Fransız edebiyatçı Antoine Galland bunlardan biri. Doğu'nun bu ünlü masallarında, her iki öykü arasında, Dünyazade'nin Şehrazat'a söylediği, "Sevgili kardeşim, eğer uyumuyorsan, bana bildiğin o güzel masallardan birini anlatmanı rica edeceğim," meşhur cümlesini, sonraki baskılarından çıkarmıştır Galland. Nedeni şudur: Bir kış gecesi, şakacı birkaç genç Galland'ın kapısını çalıp, geceliğiyle gördükleri çevirmene, "Ah Mösyö Galland, uyu-

muyorsanız, bize bildiğiniz o güzel masallardan birini anlatmanızı rica edeceğiz,” der. Çevirmen kendisiyle alay edilmesinden çekindiği için, bu cümleyi artık kullanmaz sonraki baskılarda.

Parasızlık

Edebiyat, düşünce adamlarının parasızlıkları neredeyse onların yazgısıymış gibi kabul edilir. Londra’da 18. yüzyılda yoksulluklarından ötürü kendilerinden her istenileni yazmaya hazır yoksul yazarların oturdukları Grub Street adlı bir sokak bile vardı. Mina Urgan, *grub* sözcüğünün İngiliz argosunda yiyecek anlamına da geldiğini belirtir.

Parasızlık yazarın başının belası olmuştur her zaman. Balzac alacaklılarından kaçmak için kadın kılığına bile girdi. 1570-1632 yılları arasında yaşamış olan İngiliz tiyatro yazarı Thomas Dekker, borçlarını ödeyemediği için uzun süre hapis yattı. Bir çocuğunu parasızlık yüzünden kaybeden Marx, yine çok parasız kaldığı bir gün eşinin mücevherlerini rehin vermeye giderken hırsızlık şüphesiyle gözaltına alınmıştır. Max Stirner de borçları yüzünden iki kez hapse düştü. Alexandre Dumas ilk oyunu sahnelendiği sırada yoksulluk içinde yüzüyordu. İlk oyunun gösterisine giderken, boynuna, parası olmadığı için gerçeğini alamadığından, beyaz bir mukavvadan yaka takmıştır. İhtiyarlığında da fakir düşmüştü Dumas. Evinin kirasını ödemek için mücevherlerini rehine vermiş, çok sonra da paltosunu satmıştır.

898’de ölen İbrahim el-Harbî adlı Müslüman âlim de çok yoksuldu. Küçük bir odada yazdı neredeyse tüm eserlerini. Karısına, kendisi öldükten sonra Arapça yazdığı kitaplarının 12 bine yakın nüshasının birer cildini her gün bir dirheme satarak geçinmesini önermiştir. Başkaca bir birikimi, kenarda kıyıda parası yoktu çünkü.

Fakirliğin hıncını kalemiyle çıkaran bir yazardı Dostoyevski. *Yoksullar (İnsancıklar)* adını taşıyan ilk romanını 23 yaşındayken, inanılmaz fakirlik çektiği bir dönemde, gözyaşları içinde yazmıştır. Bu romanı ona, Rusya'nın en zor beğenen eleştirmenlerinin övgüsünü getirmiştir tabii. Yoksulluğuna çare olarak düşünmemiştir belki ama borçlarını kumardan kazandığı parayla ödemeye çalıştığını biliriz büyük yazarın. Çocukluğundan beri kâğıt oyunlarına düşkün olduğunu da. Kumarı bazen, belki de çoğu zaman bir kaçış olarak görmüştür. Tabii ki hastalıklı bir tutkuydu bu. Rulet oynayabilmek için karısının elbiseleri ile parasını çalabilecek kadar hastalıklı bir tutku. Tolstoy da hatırı sayılır bir kumar tutkunuydu.

12. yüzyıl şairlerinden Muhammed bin Yusuf da kumar tutkusu yüzünden tarihe geçmiş bir edebiyat adamıdır. Kumara olan bağımlılığı yüzünden yaşadığı Musul'dan kovulmuştur. Şairin, dine aykırı bulunan bu tutkusuna çok kızan Prens Melik el-Eşref, Muhammed bin Yusuf'la kumar oynayacak olanların ellerinin kesilmesi emrini vermiştir derler.

Yaşadıkları dönemin egemenlerinin hışmını üzerine çekip yoksulluğa düşen şairler de var elbette. Sivri dili yüzünden Sultan Selim'i kızdıran şair Ahî (Benli Hasan olarak da bilinir) perişanlık içinde geçirdiği günlerinde dönemin ünlü meyhaneleri Efe ile Yani'den çıkmaz, katıldığı toplantılarda hiç konuşmazdı. Çok ama çok iyi şair olduğu bilinir.

Rilke ev kirasını ödeyemediği için kaldığı evdeki kitapları, özel mektupları, mobilyaları, giyecekleri açıkartmayla satışa çıkardı. Rilke, André Gide'in kurtardığı elyazmalarının bir bölümüne Birinci Dünya Savaşı'ndan çok uzun süre sonra kavuşabildi. Bertrand Russell da az daha kütüphanesinden olacaktı. Bir yazısından ötürü çarptırıldığı para cezasını ödeyemeyen Russell'ın kütüp-

hanesine mahkemece haciz konulup satılığa çıkarılınca bir dostu kütüphaneyi satın alıp Russell'a geri verdi. Ama ne yazık ki değerli birçok kitabı kayboldu bu arada.

Yazarın kütüphanesinden başka hazinesi yok. Borçlu olduğunda önce ona el konulması doğal. Diderot'nun kütüphanesine kimse el koymadı ama o da çok sevdiği kızına çeyiz düzebilmek için satılığa çıkardı. Rus İmparatoriçesi II. Katerina almıştır söz konusu kütüphaneyi.

Tabii şanslı olanlar da var elbette. Chaucer, ailesi İngiltere'yi kasıp kavuran veba salgınında ölen akrabalarından kalan servete konduğu için çok rahat bir yaşam sürmüş, böylelikle eğitim alabilmiştir. Voltaire de çok zengin bir yazardı. Mali konularda da müthiş bir zekâsı olduğu söylenen Fransız filozof hisse senedi alıp satımında çok başarılıydı örneğin.

İcradan Satılık Yazar Mobilyaları

Edebiyat tarihinin en dramatik olaylarından biri Victor Hugo'nun mobilyalarının 1852'de borçları yüzünden satışa çıkarılmasıdır. Hugo o sırada Paris'te değildir üstelik. Satışla ilgili hazırlanan mavi renkli ince broşürde şu bilgiler yer alır: "Kıymetli ev eşyası, meraklı ve nadide sanat eserleri, oyma meşeden, yaldızlı ve lake Japon mobilyaları, saatler, Boule oyma ve kakma işleri, tunç heykel, Saksonya, Çin, Japon porselenleri, eski çiniler, Venedik cam işleri, toprak işleri, mermer büstler, bronz madalyonlar, tablolar, *Mısır'a Seyahat* isimli kitap, antika silahlar, perdeler, örtüler, halılar ve seccadeler, yatak takımları, yemek takımları gibi eşyanın açık arttırma ile satışı... Tour-d'Auvergne sokağında No: 37'de yapılacaktır."

Hugo'nun büyük hayranı, takipçisi Gautier, bu satıştan duyduğu üzüntüyü şu cümlelerle anlatır:

Henüz hayatın izlerini taşıyan bu mobilyalar, bir masanın üstünde, sanki tekrar açılacakmış gibi açık kalmış şu kitaplar, üstadın gözlerinin son saati okuduğu, rakkası durmuş saatler, ataların hatta onlardan da aziz kimselerin resimleri, evin övündüğü tablolar, bütün bu evi ev eden, göremeye alıştığımız küçük şeyler, bir arada bulunuşun kendilerine verdiği anlamdan uzak, rüzgârda savrulan yaprak misali her bir tarafa gidecek ve bundan sonra da silinmiş hatıralar, ne ifade ettiği anlaşılmayacak yazılar halinde başka bir hayata başlayacak. Şüphesiz ki bu, hüznü hatıralar ve acı düşüncelerle dolu, insanı üzen bir manzara. Fakat bundan daha acıklı, görmeye tahammül edemeyeceğimiz bir şey varsa o da yaşayan bir kimsenin eşyasının satılmasıdır.¹

Gauiter, sevenlerinin, Hugo döndüğünde verilmek üzere aralarında toplayacakları parayla söz konusu eşyaları satın almalarını umduğunu da belirtiyor. Eşyaların akıbetinin ne olduğu konusunda bir bilgim yok.

Büyük Émile Zola'nın da bir haciz meselesi vardır. 1898'de, Fransa'yı sarsan ünlü Dreyfus davasındaki hukuk ihlallerine, Yahudi kökeninden ötürü casusluk suçlamasına uğrayan Yüzbaşı Albert Dreyfus'a yönelik haksızlıklara tepkisini *L'Aurore* gazetesinde "Suçluyorum" başlıklı makaleyle dile getirince hükümet tarafından mahkemeye verildi Zola. Yargılaması sonucu bir ay hapis cezasına çarptırılan Zola'nın mallarına da haciz gelmiş, çok da değerli olmayan bir masası, bir kitapçı tarafından, dönemine göre çok iyi sayılacak bir paraya, 32 bin franka satılmıştı.

Parasızlık deyince, yüreğimi sızlatan kişi İngiliz edebiyatının büyük adlarından Samuel Johnson'dır. *Rasselas*

adlı romanını bir haftada geceler boyunca yazmıştır. Çünkü annesinin cenaze masrafları için paraya ihtiyacı vardır. Değeri ölümünden çok sonra anlaşılan felsefeci Charles Sanders Peirce de –ki sağlığında hiç felsefe kitabı yayınlamadı– çok yoksulluk çekmişti. Hastalığının verdiği acıya katlanabilmek için morfin de alması gerek-mektedir. Kötü koşullarda öldü 1914'te. On ciltten oluş-an tüm eserleri 1931'de yayımlanıncaya kadar kimse varlığından haberdar bile değildi.

Deniz Kabukları, Kürekkemikleri

Çalışmaları sırasında çektiği sıkıntıları tarihe geçmiş nice araştırmacı, yazar, düşünür var. Filozof Kleanthes kâğıt alacak parası olmadığı için ders notlarını deniz ka-buklarına, sığırların kürekkemiklerine yazmıştır. Batı'da da, Doğu'da da çok örneği var bunun. Tabii yazılı kemik-lerin sayısı fazla değildir. Bunun tek örneğinin Kahire Müzesi'nde olduğunu söylerler.

Daha önce, hadis derlemek için diyar diyar gezen İslam bilginlerinden söz etmiştim. Bu gezileri yapabil-mek için ancak ailelerinin desteğine gereksinim duyar-lardı. Batı'da pek rastlanmayan bir "aile içi" dayanışma bu. Bazen yılları bulan bu gezilerde ailelerinden para gelmeyince büyük sıkıntılar çekerlerdi gezgin bilginler. Büyük Kuran tefsircisi Teberî'nin bilgi peşinde seyahat ederken ailesinden gelmesi gereken para geciktiğinde ne yaptığını biliyoruz: "Babamın bana tahsis ettiği ödenek gecikti, ben de ihtiyacım olduğu için gömleğimin kolla-rını söküp satmak zorunda kaldım."

Gömlek kollarının para edecek ne özelliği olduğu sorulabilir. O dönemin araştırmacıları, yazarları, kitapse-verleri için gömlek kolları çok ama çok önemli bir işleve sahiptiler. Houari Touati, "9. yüzyıldan başlayarak, giysi-

lerin diğlerinden daha geniş olan bir kolunun –genellikle sağ kol– âlimin yanında taşıdığı kitapları koymaya yaradığı bilinmektedir,” diye açıklıyor bunu. Teberî’nin yaptığı büyük özveridir bu anlamda. Daha önce sözünü ettiğim Ahmed bin Hanbel de araştırmaları sırasında parasızlıktan sandaletlerini satmıştır.

Ünlü hadis derlemecesi Buharî de araştırmaları için gerekli parayı neyi var neyi yok satarak karşılamaya çalışmıştır. Yola beraber çıktığı arkadaşları aralarında para toplayarak Buharî’ye kılık kıyafet almışlardır.

Parasızlık her dönemin sorunu. Kuruşun hesabını yaparak araştırmalarını sürdürmüş nice kişi var. Kurtulbalı Baki bin Mahled çok uzun sürmüş araştırma gezileri sırasında sadece lahana yapraklarıyla, bir başka araştırmacı gezgin Ebu Bekir es-Sicistanî sadece baklayla, bir başkası, Nişaburlu Muhammed bin Davud 40 gün boyunca günde küçük bir somunla karınlarını doyurmaya çalıştılar. Kendisini İsa’yı bulmak için yolculuğa adanmış, 11. yüzyılın büyük din bilginlerinden Ramon Llull, bu yolculukları sırasında yabancı meyveler ile kendisine sadaka niyetine verilen yiyeceklerle beslendi.

Ama Dashiell Hammett’in parasızlığı bambaşka bir durumdu. Amerikan aydınlarının üzerinden silindir gibi geçen McCarthy soruşturmalarından payını hem de fazlasıyla almış bir yazardı Hammett. Okuduğum tüm kitaplarını sevmemin, kişiliğiyle de bir ilgisi vardır sanırım. Topu topu beş ya da altı kitap yazmış olan Hammett, çok yoksul bir ailenin çocuğuydu. Okulla ilişkisini 14 yaşındayken ailesine yardım amacıyla kesmiş olmasına karşın, çok sevdiği kitap okumalarından hiç vazgeçmeyen Hammett, öykü de yazıyordu o yıllar. İlk öykülerini Peter Collinson takma adıyla *Black Mask* adlı bir pulp dergisine göndermiştir. Kelime başına, oldukça az bir para alıyordu bu dergiden.

Birinci Dünya Savaşı kahramanlarından da olan Hammett, ilköğrenlik yıllarında Pinkerton adlı bir dedektif ajansında çalıştı. Bu ajansta çalışmasının yazarlığına ciddi bir katkısı olduğunu söylerler. Bir dedektif olarak sürekli rapor yazması, romanlarını da bir rapor titizliğiyle kaleme almasına yol açmış olmalı. Ajanstayken kendisine verilen bir görev dünya görüşünün şekillenmesinde çok büyük bir rol oynayacaktır. Ajans, Hammett'ı o sıralarda sürmekte olan madenciler grevinde, grev kırıcı olarak görevlendirmiştir. Ajansı Hammett'a bir başka "iş" daha önermişti: Sonradan linç edilerek öldürülen Amerikalı işçi lideri Frank Little'ı öldürmek. Tabii ki reddetmiştir.

Hammett'a gelinceye kadar Agatha Christie ile benzerlerinin yazdığı polisiye romanlarda, katilinden, polisine, görgü tanığına kadar hep "kibar" bir dünya anlatılırdı. "Lütfen"li, "teşekkür ederim"li diyaloglarla örölü bir dünya. Sokağın, katilin, polisin en gerçekçi portrelerini Hammett ile bir diğcr polisiye yazarı Raymond Chandler'ın çizdiği söylenir. Polisiye türüne şiddetin yanı sıra gerçekçiliği de getirmiştir onların romanları.

Humphrey Bogart Varsa...

Sinema dünyasının efsane aktörü Humphrey Bogart varlığını, Dashiell Hammett'a borçludur bir bakıma. Yazdığı en ünlü kitabı *Malta Şahini*'ndeki önemli bir karakter sinemada Humphrey Bogart tarafından canlandırıldı. Gariptir, Hollywood'dan hep nefret etmiş biriydi Hammett. Hollywood da Hammett'ı küçümsüyordu sürekli.

Hammett, romanlarıyla, romanlarının sinemaya aktarılmasıyla çok para kazanmış bir yazardı. Amerika'daki büyük ekonomik kriz sırasında bile o dönemin parasıyla yılda 80 bin pound kazanan bir yazar. O kadar zengindi ki, bunun yazma hırsını yitirmesine yol açtığı da söyle-

nir. Son kitabı *İnce Adam* çok eğlencelidir ama bence diğer kitaplarının düzeyinde değildir. İstemeyerek yazdığı söyleniyor bu kitabı. Kelly'nin *Kayıp Kitaplar Kitabı*'nda söz edilmez ama yaşamının son 20 yılında yazmaya başladığı hiçbir kitabını da bitirememiştir. Kendisi gibi ünlü bir yazar olan, *The Children's Hour* adlı çok tanınan bir romanın yazarı Lillian Hellman'la birlikte yaşadı yıllarca. Hellman, döneminin önde gelen sosyalist kadınlarından biriydi. Hammett'tan daha politik biri yani. Hammett'in madencilerin grevinden itibaren Marksistlere büyük sempatisi vardı. Sonradan Marksist olduğunu açıklamıştır. Komünist Parti üyesiydi.

McCarthy dönemi gelip çattığında, bir sendikada gönüllü çalışan Hammett'ı da gözaltına alıp sorguladılar uzun süre. Sendikaya kimlerin bağış yaptığı konusundaki soruya yanıt vermeyişi yüzünden altı ay hapse mahkûm oldu. Çıktıktan sonra bütün malı, mülkü yok edildi. Kitapları yasaklandı. Ciddi bir yoksulluğa itildi. Yaşamının son yıllarında, sonradan ayrıldığı Hellman'dan yarım gördü sadece.

İnce Adam adlı kitabı şu cümleyle bitiyordu: "*It's all pretty unsatisfactory.*" (Bütün bunlar hiç de tatmin edici değil.)

Polisiye Romanlar

Dashiell Hammett'tan söz etmişken polisiyeye değinip geçmek olmaz. Ben, piyes kadar olmasa da polisiye romanlardan da pek hazzetmem. Çok başarılı olan, geniş okur kitlesine sahip çok sayıda roman var bu türde tabii. Ama ben ısınmadım bir türlü. Tamam, Sherlock Holmes falan okumuşluğum var, hatta heyecanlanmışımdır da okurken ama beni polisiye karmaşıklıklar çekmiyor pek. Romanlarda, bana "dedektiflik" yaptırmayacak diğer zihin faaliyetlerini daha çok tercih ederim. Bir tutku ro-

manının bende uyandırdığı merak duygusu polisiye romanın uyandırdığından çok daha önemlidir.

Benim bu tür hakkında böyle düşünmemin elbette bir önemi yok. Polisiye roman gerçekten zor bir tür. Her polisiye yazarının başarılı olması kolay değil. Olgular arasındaki bağlantılar örneğin, beni okurken bile yorar. Agatha Christie, yazdığı her romanını ünlü İngiliz polis teşkilatı Scotland Yard dedektiflerine yollar, romandaki cinayetin katilini bulup bulamayacaklarını sorardı. Eğer dedektifler katili kolayca bulabiliyorlarsa yeniden yazardı romanını. Yani, öyle derler.

Bu türün en büyük ustaları, tümü de çalışmaları 19. ve 20. yüzyılları kapsayan Wilkie Collins, Arthur Conan Doyle, Dashiell Hammett, Agatha Christie, Raymond Chandler, Dorothy L. Sayers, Margery Allingham gibi yazarlar.

Ünlü roman kahramanı özel dedektif Philip Marlowe'un yaratıcısı Amerikalı polisiye yazarı Raymond Chandler, iyi bir polisiye romanda bulunması gereken kurallardan söz eder. İnanılır bir hareketlilik, orijinal bir çerçeve, teknik olarak sağlam bir cinayet yöntemi, karakterlerde gerçekçilik duygusunun başarılı verilmesi, mümkünse gerçek dünyadan gerçek kişiliklerden esinlenme, gizemli temelleri olan, okunmaya değer sağlam bir öykü, zamanı geldiğinde açıklanması kolay basitlikte bir temellendirme, orta derecede bilgili okuru şaşırtıcılık bu kurallardan bazıları.

Sanat ile Şiddet

Okumayla, yazmayla işi olanların şiddetle başı hoş değildir sanılır. Çoğunlukla böyledir elbette ama azımsanmayacak sayıda kavgacı ya da şiddete başvuran şair, yazar da vardır. "İngiliz edebiyatının Shakespeare'den

önceki en büyük oyun yazarı" olan Christopher Marlowe, şiddet dolu hayatının doğal sonucu olarak 29 yaşındayken bıçaklanarak öldürülmüştür örneğin. Ingram Frizer, Nicholas Skeres, Robert Poley adlı üç arkadaşıyla birlikte Londra dışında bir kasabada, Deptford'da yemek yedikten sonra Marlowe ile Ingram Frizer adlı arkadaşı arasında hesabı kimin ödeyeceği konusunda tartışma çıkar. Marlowe'un arkadaşına arkadan saldırdığı, onun da hançerini çekip büyük yazarın gözüne sapladığı, beyninin gözünden akıp gittiği bilinir.

Ancak tartışmanın gerçekten hesap yüzünden çıkıp çıkmadığı konusu biraz karışıktır. Daha önce de değinmiştim, Marlowe, bir istihbaratçıydı. Gizli servise Cambridge'de öğrenciyken alınmıştı. Yemek yediği arkadaşları da İngiliz servisinin elemanlarıydılar. Frizer, yargılanmış, nefsi müdafaadan beraat etmişti.

Sadece yazarlar değil biliminsanları da şiddetle pek içli dışlı olabiliyorlar. Yüzyıllar öncesinin ünlü gökbilimcisi Danimarkalı Tycho Brahe, üniversite öğrencisiyken, bir matematik sorusu yüzünden bir sınıf arkadaşıyla düello yapınca, burnunun neredeyse yarısını kaybetti. Burnuna, ölünceye kadar altın-gümüş karışımı bir kapak takmıştır.

Yine İngiliz edebiyatının en büyük oyun yazarlarından, kendisi gibi ünlü oyun yazarı John Marston'u dövüp silahını da elinden alan Ben Jonson, şiddete sık başvuranlardan. Öyle ki, 1598'de, 26 yaşındayken düelloda bir oyuncuyu öldürdü. Puşkin'in de bir düello sonucu yaşamını kaybettiğini biliyoruz.

Düello da Hıristiyanlıkta intiharın bir benzeri kabul edildiği için kınanan bir eylemdir. Buna rağmen, 1600-1660 yıllarında doruğa ulaşmıştır. Söz konusu tarihler arasında İngiltere ile Fransa'da yılda 30 ya da 40 düello gerçekleştiği söylenir. Schopenhauer'ın sözünü dinleyip

Mellingen'in 1849 basımı *History of Duelling* (Düello-nun Tarihi) adlı kitabını bulup okumam lazım. Schopenhauer'ın, bu kitabı önermiş olması şiddete düşkün olduğu anlamına gelmez belki ama yine de her gece neden yastığının altına tabanca koyarak uyduğunu merak ederim doğrusu.

Voltaire'in kendisinden alacağını isteyen kitabevi sahibini dövdüğünü okuduğumda çok şaşırmıştım. Hollanda'da bindiği geminin tayfalarının aralarında konuşurlarken kendisini öldüreceklerini duyduğunda büyük filozof Descartes'ın kılıcını çekip hepsini alt ettiğini öğrendiğimde de az şaşırmadım doğrusu. Sadece bu değil, Descartes, evleneceği bir kız yüzünden kanlı bıçaklı dövüşmüştür de. Alexandre Dumas'nın da kılıç ya da tabancayla tam 20 kez düello yaptığı kaydedilir.

Verlaine ile Arthur Rimbaud'nun bıçaklarla birbirlerine girdiklerini öğrendiğimde inanmakta zorlanmıştım gerçekten. Çok sık olurmuş bu kavgalar. Bir keresinde Verlaine'i iki yıl içeri bile atmışlar. Verlaine ile Rimbaud arasında eşcinsel bir beraberlik vardı, aslında daha çok bu nedenle, yani "ahlaksızlık"tan mahkûm edilmişti. Mahkûmiyeti boyunca başyapıtı olan *Sözsüz Romanslar*'ı yazan Verlaine karısını da yakmaya kalkmış meğer. Çocuğunu duvara çarpıp az daha öldürecekti de. Parasız kaldığı bir gün annesini bıçakla soymaya kalkıştığını da ekleyeyim.

Bunlar şiir yazan, ince duyarlılıkları olan insanlar elbette ama oluyormuş demek ki. Hatta Lord Byron gibi bir şair bile kendi atalarının kafatasından yapılan kadeh-le şarap içerdi, hâlâ şaşıırırım buna.

Şiddete Doğu'dan verilecek ilginç örnekler de var. Üç tane nar çaldığı için hizmetçisini öldüren, 700'lü yıllarda yaşamış olan Dibil-i Huzai adlı şair ile kıskandığı kadını öldüren, Abdüsselam bin Rağbân adlı şair ilk aklı-ma gelenler.

Rönesans'ın en duygulu şairlerinden biri olarak bilinen François Villon'un kelimenin tam anlamıyla şiddet dolu bir yaşam sürdüğüne inanamıyor insan. Bilinen ilk "vukuat"ı ölümlü bir kavgadır. 5 Haziran 1455 tarihinde Paris'te Villon'un başlattığı bir sokak kavgasıdır bu. Kavgacılarından birinin bıçaklanarak ölümüyle sonuçlanmış bu olay yüzünden Paris'ten sürülmüştü Villon. Affedilip döndüğünde bu kez aşk yaşadığı bir rahibe yüzünden yine bir sokak kavgasına karıştı. Ölesiye dayak yiyince bu defa kendi isteğiyle ayrıldı Paris'ten. Tam o sıralarda küçük bir kiliseden 500 altın çalındığı ortaya çıktı. Hırsızlardan birinin Villon olduğunun anlaşılması uzun sürmedi. Kefaletle serbest bırakıldıktan sonra yine bir sokak kavgasında yakalandı, dövüldü, hapse atıldı. 1462'de idama mahkûm edildi. Ertesi yıl cezası on yıl sürgüne çevrildi. O tarihten sonra ne gören ne de duyan oldu Villon'u. Bir bilinmezlik içinde yitip gitmiştir derler.

Yeri gelmişken söyleyeyim; Adı önceleri Corbueil olan şairin, soyadı olarak kullandığı Villon da, aslında kendi soyadı değildir. Öğretmeni Guillaume Villon'dan aldığı takma bir addir bu. Ama bu adı öylesine, kötü anlamda tabii, meşhur etti ki Fransızca sözlüklerde *villoner* olarak yer aldı. "Aldatmak", "kandırmak", "sahte para basmak" anlamlarına geliyor bu sözcük. Tüm bu olumsuz eylemler Villon'un tüm yaşamı boyunca yaptıklarıdır aslında.

İnsan Derisinden Ceket

Edebiyat ile şiddet derken hiçbir örnek Mary Read'in yerini tutamaz. Read ülkesi Avustralya'da "Chopper" (Kıyıcı) lakabıyla tanınıyor. Hapisten yazdığı romanları satış rekorları kırıyor. Hasta bir ruha sahip olan Read, cezaevindeyken kulaklarının ucunu kesip "biçim" verecek ka-

dar mazoşist, başkalarının canını yakmaktan zevk alacak kadar sadist bir katil. Aslında cahil biri, dilbilgisi kurallarından habersiz ama gelin görün ki, kitapları çok satılıyor. Uyuşturucu satıcılarına düşman oluşu bir kesimin kahramanı da yapmış Read'i. Katiller de roman yazabilir elbette fakat bu Read'i "edebiyatçı" yapar mı, tartışılır.

Read için cahil birisi deyişimden yola çıkılarak eğitimsiz insanların yazamayacağını iddia ettiğim düşünülmesin. Jim Tully eğitimsizdi ama kendisini yetiştirip müthiş bir entelektüel oldu. Yaşamı onun gibi betimleyen bir başka yazar daha yoktur denir.

Alkatraz Kuşçusu'nun kahramanı Robert Stroud iki kişiyi öldürüp, bir kişiyi de yaralamaktan 50 yıla mahkûm oldu. Thomas E. Gaddis'in yazdığı *Alkatraz Kuşçusu*'nun Stroud'un insancıl yanını ortaya serdiğine inanıldı hep. Kitap o kadar sevildi ki, Beyaz Saray'a, Stroud'un affedilmesi için binlerce mektup gönderildi. Robert Stroud 1959'da serbest bırakıldı.

Benim *Junky* adlı romanıyla bildiğim Amerikalı yazar William S. Burroughs da 1951'de Meksika'da yaşadığı sırada karısını vurarak öldürmüştür. Beat kuşağından sayılan bir yazardı Burroughs. Eroin bağımlılığı ise bilinmedik değildi. Aslında silaha düşkünlüğüyle de tanınan Burroughs, eşi Joan Vollmer'in başına koyduğu kadehi vurmak isterken öldürmüştür karısını. Buna rağmen silah tutkusundan vazgeçmemiş, silah koleksiyonu yapmıştır. Yastığının altına koyduğu silahla uyurdu.

Romancı Norman Mailer da 1960'ta bir partide eşi Adele Morales'i karnı ile sırtından çakıyla ölümcül derecede yaraladı. Karısı davacı olmadıysa da Mailer yargılanıp mahkûm oldu ancak cezası ertelendi.

Şiddet yanlısı olsalar da toplumca kabul görenlerin olması şaşırtıcı gelebilir. Ama var tabii örnekleri. Marquis de Sade şiddeti cinselliğin ayrılmaz parçası gören bir şiddet yanlısıydı elbette ama o kadar saygı görüyordu ki,

Fransız İhtilali'nin büyük liderlerinden Marat'nın cenazesinde konuşma yapmaya bile çağrıldı.

İnce ruhlu insanlar olarak sanatçıların şiddetin her unsurundan kaçındıkları inancına ters düşen bir başka örneğe Rönesans İtalya'sında rastlanmıştır. Sanatçının biri ilginçlik olsun diye kuşkusuz, bir ölünün derisinden kendisine ceket yapmış ama papazın biri uyarınca deriyi yeniden cesedin üzerine koymuş. Nasıl bir rahatlıktır bu böyle anlamak zor. Kızgınlık ânında bir köpek yavrusunu kuyuya fırlatan filozof Speusippos'u da unutmayalım. Turgenyev de hayvanseverlerden bilinir ama bu sevgisi avlanmasına engel değildi. Yakın dostlarından Aksakov'a yazdığı mektubunda bir av günü 69 ağaçkakan, 31 keklik, 25 bıldırcın, 16 yabani tavşan, 4 ördek öldürdüğünü yazmak gereğini duyar nedense. İlğimi çeken şudur; Turgenyev, çok sıkıntılı bir dostluk sürdürdüğü, yıldızı hiç barışmadığı Tolstoy'a, Sivastopol savunmasında cephedeyken, "Senin silahın kalemdir, kılıç değil," diye mektup yazan biridir. Henri Troyat'nın "Her tür fanatizmin düşmanı" diye tanımladığı Turgenyev'in av tutkusu bana çok garip gelir.

Ernest Hemingway de av tutkunuydu. Anlatmayı da severdi üstelik. Bir keresinde bir günde 400 tavşan vurduğunu söylemişti. Sanatçıların, edebiyatçıların herhangi bir canlıyı öldürmek istemeleri anlaşılır gibi değil. Ama İranlı din bilgini Nâşi el-Ekber (ölümü 906) bu işin kitabını yazmıştır. Avcılığa dair şiirler, makaleler yer alır yazdığı kitabında.

Sahipleri Kadar Ünlü Hayvanlar

Ama hayvanseverlikleriyle bilinen de bir hayli ad vardır. Bizde Bilge Karasu'nun kedi düşkünlüğü dillere destandır. Sahipleriyle birlikte edebiyat tarihine adları

yazılmış kediler, köpekler vardır bir hayli. Samuel Johnson'un Hodge, Edward Lear'ın Foss, Mark Twain'in Belzebub, T.S. Eliot'un George Pushdragon adlı kedileri ile Alexander Pope'un Bounce, Lord Byron'ın Boatswain, Christopher Marlowe'un Bungey, Jules Verne'in Sattellite adlı köpekleri en az sahipleri kadar ünlü hayvanlardır. Köpeğinin "uydu" anlamına gelen adı bile Verne'in çizgisine ne kadar uygun.

Bunlar hayvanları seven yazarlar tabii ama ben hayvansever, özellikle köpeksever deyince İbn el-Marzuban Ebu Bekr Muhammed bin Halaf gibisini ne duydum, ne gördüm. Bir köpeğin insandan daha üstün olduğunu anlatan bir kitabı vardır. Napoléon Bonaparte'in soyundan gelen Marie Bonaparte da "Hep öleceği korkusunu duyduğu", çok sevdiği köpeği Topsy hakkında tam dört kitap yazdı.

Hayvan sevgisini anlarım elbette ama İngiliz yazar Jeremy Bentham'ın ara sıra domuzuyla yatağını paylaşmasını biraz aşırı bulurum. "Dört bacaklı her şeyi seversim," diyen Bentham'ın fareleri de özellikle misafirlerini çok korkuturdu. Lord Byron da evinin odasında ayı beslerdi.

Köpekler için, "İnsanların aksine yozlaşmamış bir zekâya sahiptirler," diyen filozof Schopenhauer da bir köpek tutkunuydu. Yürüyüşlerde sadece kaniş cinsi köpeğiyle konuşurdu derler.

Şaşırtıcı gelebilir ama dünya edebiyatının kimi büyük adları olmadık tutumlar sergilemişlerdir. Zweig'ın, "Burjuva ahlakının sorunlarını hiçe saymıştı," dediği Dostoyevski örneğin. Enrico Ferri'nin "büyük psikopatolog sanatçı" diye nitelendirdiği Dostoyevski normal tepkiler veren biri değildi. Kendi içinde şiddet de barındıran bir kişilikti aslında. "Dostoyevski'nin kişiliğinde sadistliği dile getiren yanları da vardır," diyen Freud, "bunları acı çek-

tirmekten hoşlanmasında, sevdiği insanlara bile hoşgörüy-
le davranmayışında, tedirginliğinde ve bir yazar olarak
okurlarına karşı davranışında," görebildiğimizi söylüyor.
Freud'un ulaştığı sonuç şudur: "Dostoyevski, önemsiz şey-
lerde başkalarına karşı, önemli şeylerde de kendine karşı
sadistti."

Dostoyevski'nin dengesini altüst eden olay çocuklu-
ğunda yaşadığı korkunç trajedidir belki de. Babası öldü-
rölmüştür. *Karamazov Kardeşler*'de baba kahramanın
öldürülmesi kendi yaşamındakinin izdüşümüdür. Dosto-
yevski'nin kurşuna dizilmekten son anda kurtulduğunu
da unutmamak gerek. Tüm bu normal olmayan davra-
nışlarında bunların büyük etkisi var.

Sopa Yemeyen Yok

Şiddete, özellikle iktidarın şiddetine uğramış yazar-
lar, şairler de var tabii. Umberto Eco, inandırıcı bulma-
dığı için dalga geçtiği Fournel adlı birinin 1858'de değ-
nekle vurmanın işlevi üzerine bir inceleme kaleme aldı-
ğını söylüyor. Fournel'e bakılırsa, Boileau'dan, Voltaire
ile Balzac'a kadar sopa yemeyen kimse kalmamış nere-
deyse.

Edebiyatta şiddet deyince ille de polisiye romanlar,
hatta cinayet romanları gelmemeli akla. Nice polisiye ro-
manda kanlı, vahşi sahnelerden çok, akıl, bilgi dolu çö-
zümler yeralır. Ben okumadım ama eğer okuyanlar
çok vahşi bulmuş olsalardı, yayımlandığı gazeteleri kapış-
maz, okuma günlerinde salonları doldurmazlardı Émile
Gaboriau'nun romanları için. Enrico Ferri, "Gaboriau öy-
le bir nevi cinayet romanının icatçısı olmuştur ki, bu ro-
manlar... çok taklit edilmiş, uzun zamandan beri bir hayli
moda olmuştur," der. Gaboriau'nun yarattığı bu türde,
katil ya da caniden çok, öne çıkan karakter, olayları soruş-

turan, katili bulan polistir. Adı geçen yazarın cinayet âlemini yakından bildiğini de ekliyor Ferri.

Edebiyatın konu edildiği suçbilim çalışmalarında sürekli  ad üzerinde durulur: Dostoyevski, Shakespeare, Dante. Enrico Ferri, Freud, Jung, Adler, bu üç adı da incelediler. Ferri, Dante'nin *İlahi Komedyası*'sını değerlendirirken "bir suçbilimci için bulunmaz kaynak" nitelemesini yapıyor.

Yani şiddet edebiyatın da edebiyatçının da dünyasında hep olageldi. Sadece şiddet değer, insanlık suçu sayılacak düşünceleri olan yazarlar da vardı elbette. Shakespeare bunlardandı. İrlandalıları, İskoları, Belikalıları, Fransızları, İspanyolları, Yahudileri sevmezdi. Yoksullara stten baktığını da söylerler.

SEVGİLİYE, DOSTA

Bir yazarın kitabını ithaf ettiği kimseler de ilgimi çeker. Vefa, aşk, arkadaşlık, beğeni gibi duygularla bir yazarın bir başkasına kitabını adanmış olması merak uyandırır bende. Eşe, sevgiliye yapılan ithafları anlarım ancak bir arkadaş, tanıdığa yapıldığında, buradaki takdir duygusuna hayranlık duyarım. Bu yüzyıllardır süregelen hoş bir gelenek aslında. MÖ 3. yüzyılda yaşamış olan Diogenes Laertios'un, dünyaca tanınan, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* adlı kitabı adı bilinmeyen "felsefesever" bir hanıma ithaf edilmiştir. Yüzlerce yıl önce de vardı bu tür ince davranışlar. İnsanlığın uzun süreli güzel tavırları da var yani.

Vedat Türkali, muhteşem romanı *Bir Gün Tek Başına*'yı eşi Merih Hanım'a ithaf etmiştir. Ama eşinden –bir ara– ayrıldıktan sonraki baskısı için yayınevine şu notu iletir: "*Bir Gün Tek Başına*'nın başındaki ithaf yazısı 'Uzun yol arkadaşı Merih'e' sözleri baskıdan çıkarılacaktır."

Fransızların tanınmış sinema yazarı Louis Delluc'ün, yayımlandığı dönemde çok tartışılmış olan *La Guerre est Morte* (Savaş Ölmüştür) adlı romanında karısı için bir ithaf cümlesi var mıydı bilmiyorum, ama söz konusu kitabın kapağındaki kadın resmi karısının resmidir. Hoş bir

davranış. Balzac'ın da, bir kitabını, sevdiği kadına, aynı kadının elbisesinden bir parçayla ciltlettirip hediye etmiş olmasını da çok hoş bulurum. Yeri gelmişken belirtiyim, şair Lord Byron'ın da aslında bana çok tuhaf gelen bir huyu vardı. Hayranlarından gelen kadın saçlarını saklardı. En büyük hayranlarından Caroline Lamb adlı soylu bir kadının Byron'a kasık kıllarından bir tutam göndermesi çok aşırı bir örnek elbette. Kadın bir de not yazmış meğer: "Derinden kestim ve kanadı."

Dileyen dilediği kişiye, yere, hatta mekâna ithaf edebilir eserini. Bizde şair Orhon Murat Arıburnu bir kitabını kendisine uçmayı öğrettiği için Türk Hava Kurumu'na ithaf etmiştir örneğin.

Brontë'den Thackeray'e

Brontë kardeşlerden Charlotte Brontë, Currer Bell takma adıyla yazdığı ünlü kitabı *Jane Eyre*'in ikinci baskısını Victoria döneminin ünlü yazarı William Makepeace Thackeray'e ithaf etti. Çünkü, Thackeray'ın *Jane Eyre*'in ilk baskısına gösterdiği coşkulu ilgiden etkilenmişti. Ayrıca yazarın da büyük hayranıydı Brontë. Thackeray'ın kitaplarında sosyal, dinî ikiyüzlülüklere olan karışıklığı kendi romanlarında da vardır. Thackeray gerçekten de *Jane Eyre*'i çok beğenmiştir. Arkadaşı W.S. Williams'a yazdığı 23 Ekim 1847 tarihli mektubunda "*Jane Eyre*'i bana göndermemeni tercih ederdim. O kadar ilgimi çekti ki okumakla bir gün kaybettim (ya da dilersen kazandım diyebilirsiniz)," diye yazar. Brontë'nin ithafını da "hayatımda bana yapılan en büyük iltifat" diye değerlendirir.

Aslında *Jane Eyre*'deki olaylar da karakterler de Brontë ile Thackeray'ın yaşamlarından izler taşır. Charlotte da yarattığı kahramanı Jane gibi, fiziksel, manevi

tacizlerle karşılaştığı yatılı okula gitmiştir. Okuldan sonra Brontë de kahramanı Jane de mürebbiye olarak çalışmışlardır. Thackeray'ın karısı Isabella üçüncü çocuğunu dünyaya getirdikten sonra derin bir bunalıma girmişti. Öyle ki bir keresinde üç yaşındaki kızı Annie'yi boğmak istemiş son anda vazgeçmişti. Thackeray çareyi karısını Londra'daki evinde iki kadının bakımına bırakmakta bulmuştu. *Jane Eyre*'deki Mr. Rochester karakterinin ilk eşi Bertha da ruhsal sorunları olan bir kadındır. O da kocası tarafından bir çatı katında kilit altında tutulmaktadır bu nedenle. Bir başka benzerlik de şudur: Isabella bir İrlanda yolculuğu sırasında kendisini denize atarak öldürme girişiminde bulunmuştur, Bertha Rochester da yaşadığı çatı katını ateşe vererek kendisini öldürmek istemiştir. Rochester karısına bakmak için Jane Eyre'i, Thackeray de karısından olan iki çocuğuna bakması için bir bakıcı tutar. Bertha Rochester da Isabella Thackeray de evliliklerinin dördüncü yılında akıl sağlıklarını yitirmişlerdir.

Jane Eyre'in, Thackeray ile Brontë'nin kendi yaşamları üzerine kurgulandığı dedikoduları yayıldı. Londra sosyetesini Brontë'nin, karısı akıl sağlığını yitirdiğinde onunla yaşadığı ilişki yaşadığı iddia edilen Thackeray'ın çocuklarının mürebbiyesi olarak çalıştığı türünden asılsız dedikodularla doldu. Bu nedenle kamuoyu Brontë'nin Thackeray'e âşık olduğu için kitabını ona ithaf ettiğini düşündü.

Muktedire Zoraki İthaf

Jane Austen'ın kendisine büyük ün kazandıran romanı *Emma*'yı İngiltere kraliyet ailesinden birine ithaf etmesi, yazarın siyasal düşünceleri anımsandığında pek gariptir. Kitabın ithaf edildiği Prens George Augustus

Frederick, Kraliçe Victoria'nın amcası, Kral III. George'un da 15 çocuğunun en büyüğüydü. Babası onu kendisinin halefi olarak görmez, onu bir "gaspçı" olarak değerlendirdi. Bu nedenle Frederick'in 18 yaşından beri aktif rol oynamasını engellemiştir. Rahatına düşkün, yemek, eğlence, kadın, lüks tutkunu biriydi Frederick. Kumar, içki de vardı tabii.

Austen'ın hoşlanmadığı biriydi Frederick. Sadece kişisel alışkanlıkları yüzünden değil. Kraliyet prensi Protestan Prenses Caroline'la evlenmeye zorluyordu. Oysa prens o sıralar Maria Fitzherbert adlı kadınla evliydi ama babası kral bu evliliği Maria Katolik olduğu için kabul etmemiştir. Caroline'la evlenmek zorunda kalan prens tabii ki bu evliliğe sadık kalmamıştır. Başka kadınlardan çok sayıda çocuğu da olmuştur.

Babası kralın akıl sağlığı 1811'de iyice bozulunca prens naip prens oldu. 1820'ye, yani babası krallığı bırakmaya kadar önemli roller de üstlenmiştir yönetimde. Prens evlendiği Caroline'a sevgisizliğini her fırsatta gösteren bir erkekti. Onu kraliyet törenlerine bile götürmez, gitmesini de yasaklardı. Ünlü Westminster Katedrali'ni de girişini yasaklayınca halkın tepkisini de çekmişti. Jane Austen bir arkadaşına yazdığı mektubunda, "Zavallı Caroline. Onu elimden geldiğince destekleyeceğim, çünkü o bir kadın ve ben onun kocasından nefret ediyorum," diye yazmıştı.

Austen'ın yolu bu sevmediği adamla kesişir bir süre sonra. 1815'te hasta kardeşi Henry'ye bakmak için Londra'ya gider. Kardeşinin doktoru Baillie aynı zamanda prensin de doktorudur. Doktor bir gün Jane'e, prensin kitaplarına hayran olduğunu hatta kütüphanesinde bir dizi kitabını bulundurduğunu söyler. Aslında Austen'ın kitaplarında adı yazılı değildir. Kadınlar edebiyat dünyasında henüz kabul görmemişlerdir çünkü.

Ama kamuoyuna kitapları onun yazdığı sızmıştır çoktan. Prensın kişisel kütüphanesinin sorumlusu James Stanier Clarke doktor aracılığıyla Austen'ı prensın gösterişli malikânesine davet eder. Orada Austen'a çıkacak olan kitabı *Emma*'yı prene ithaf etmesini önerir. Austen şaşırmış, hiç sempati duymadığı birine kitabını ithaf etme düşüncesinden rahatsız olmuştur. Önce reddetmeyi geçirir aklından ama bunun kendisiyle kardeşleri için kötü olabileceğini de düşünür. Korkmakta haklıdır, çünkü o sıralar *Examiner* adlı derginin editörleri olan Leigh ile John Hunt kardeşler kraliyet ailesini eleştirdikleri için 500 pound para cezasının yanı sıra iki yıl da hapse mahkûm edilmişlerdir.

Austen teklife olumlu yanıt verir bu nedenle. Ama ithafını alaycı bir tarzda yapar. Eşi Caroline presten hep "prens hazretleri" diye soğukça bir hitapla söz ettiği için Austen da aynısını kullanır, prensın adını hiç vermeden, hem de üç kez "prens hazretleri" hitabının geçtiği bir ithaf yazısı koyar kitabına. İmzasını da sadece "Yazar" diye atar.

Babaya İthaf

Frankenstein adlı o muhteşem kitap da yazarı Mary Shelley tarafından babasına ithaf edilmiştir.

Mary Shelley'nin yaşamında üç erkeğin büyük etkisi oldu denir. Babası, döneminin radikal anarşist ateist filozofu William Godwin, kocası romantik şair Percy Bysshe Shelley, yaratmış olduğu roman kahramanı Victor Frankenstein.

Döneminin en etkili kadın hakları savunucularından biri olan annesi Mary Wollstonecraft, Mary'yi doğurduktan on gün sonra öldü. Mary Wollstonecraft davranışları yüzünden toplumda ahlaksız olarak görülürdü.

Son derece tutucu Victoria dönemi İngiltere'sinin ka-
bullenebileceği bir yaşam tarzı değildi onunki. Yazar,
ressam Henry Fuseli ile ilişkisi olmuştu örneğin. Ameri-
kalı sevgilisi Gilbert Imlay'den de Fanny adlı bir kızı ol-
muştu. Birkaç kez de intihar girişiminde bulunan Woll-
stonecraft ölünce Mary ile Fanny'ye kocası Godwin bak-
tı. Babası, entelektüel yeteneğiyle gurur duyduğunu her
fırsatta söylediği Mary'yi çocukken annesinin mezarına
götürürdü. Orada kızına mezar taşındaki yazılar yardı-
mıyla adını okumayı öğretmiştir.

Babasının tanınmış arkadaşları arasında ünlü yazar
Samuel Taylor Coleridge de vardı. Mary dokuz yaşın-
dayken ziyaretlerine gelen Coleridge'in *Yaşlı Denizcinin*
Ezgisi adlı kitabını babası Godwin'e okumasından büyü-
lenmişti, denir. O kadar etkilenmiştir ki, romanında
Frankenstein'in yaratıcısı olan figür tahta bir kulübeye
girdiğinde oradaki kitaplıkta Samuel Taylor'ın şiirini bu-
lur örneğin.

Baba Godwin kızının ilk dönem yazı çalışmalarını
destekledi. Mary 11 yaşındayken "Mounseer Nongtong-
paw" şiirini yazdığında bunu büyük bir gururla yayım-
lattı. Godwin'in anne figüründen yokun kalmasın diye
evlendiği Mary Jane Clairmont'un baba kız ilişkisini kısı-
kandığı, bu nedenle Mary'nin yaşamını zorlaştırdığı bili-
nir. Clairmont'un da iki çocuğu vardı. Evde, Mary, Fanny
ile kadının oğlu Charles Clairmont, kızı Claire bir arada
yaşamaya başladılar. William Godwin ile Clairmont'un
evliliğinden de William Godwin Jr. doğdu.

Mary 16 yaşındayken 1812'de 19 yaşındaki roman-
tik şair Percy Bysshe Shelley'ye âşık olunca, bu ilişkiyi
onaylamayan Godwin kızının şairi görmesini yasakladı.
Sadece Percy evli olduğu için değil, karısı Harriet'in ha-
mile oluşu yüzünden de. Ama şairin eğer Mary kendisini
bırakırsa intihar edeceğini söylemesi üzerine ilişkinin

sürmesine göz yumdu. İlişkileri yüzünden toplum baskısından ötürü 1814'te Mary ile Percy Fransa'ya kaçtılar. Birkaç hafta sonra döndüklerinde Godwin ikisiyle iki yıl boyunca konuşmadı.

Karısı Harriet'in intiharından sonra Percy'nin Mary'yle evlenme şansı doğdu. Baba Godwin bu kez kızının düğününe katıldı. Ama kamuyounun neredeyse yarısı onları yine affetmediği için çift bu kez İtalya'ya gitti. Ama acılar orada da peşlerini bırakmadı. Mary'nin ilk çocuğu olan kızı doğduktan kısa bir süre sonra öldü. Babasının adını taşıyan ikinci çocuğu William da üç yaşındayken yaşamını yitirdi. Bunların ardından kocası Percy de fırtınalı bir havada çıktığı denizde boğularak öldü. Genç kadın İtalya'da mali açıdan korkunç sıkıntılar içindeydi, para kazanacak durumda da değildi. Hayattaki tek çocuğu olan oğlu Percy Florence Shelley ile birlikte yeniden baba evine döndü. Profesyonel yazar olarak çalıştı, kazancını sadece oğlu için değil, artık mali durumu kötüleşmiş olan olan babası için de harcadı.

Üvey anne Clairmont'un baba kız yakınlığını ensest bir ilişki olarak değerlendirdiği yönünde iddialar vardır. Bu nedenle Godwin'i kızından hep uzak tutmaya çabalamıştır. Öyle ki üvey kızını bir ara İskoçya'ya göndermeyi bile başarır. İddiayı doğru kabul edenler *Frankenstein*'in orijinalinde var olan ensest ilişkiyi anımsatırlar. Ensest temalar Mary'nin *Mathilda* adlı kitabında da karşımıza çıkar. Bu kitapta baba kız cinsel ilişkisi yer alır. Godwin'in, Mary'nin otobiyografisinden izler de taşıdığı söylenen bu kitabın basılmasına karşı çıkması, baba kız arasındaki ensest ilişki iddialarını güçlendiren bir kanıt olarak da görülür bu yüzden. Bu kitap Mary'nin ölümünden çok sonra, 1950'de basılır.

Reddedilen İthaf lar

Daha önce sözünü ettiğim La Mettrie, kitaplarından birini Albrecht von Haller'a ithaf etmeye kalkınca Haller bunu kabul etmemiştir. Aralarında ciddi bir sorunun başlamasına yol açmıştır bu durum. Gazneli Mahmud da şair Firdevsî'nin kendisine ithaf ettiği *Şahname*'sini beğenmemiştir.

Sultan Bayezid'in de kendisine (ithaf edilen değil) sunulan şiirleri beğenmeyip reddettiği şairler vardır. Firdevsî-i Rûmî, Likâyî, Hamdullah Hamdi bunlardan dır. Firdevsî, Bayezid'in emriyle yazdığı *Süleymanname*'de Hz. Süleyman'ın yaşamöyküsünü anlatır. 360 cüzden oluşan bu eseri rahat yazsın diye Sultan Bayezid emrine kâtipler de vermiştir. Ama eser bittiğinde fazla hacimli bulunduğu gibi putperestlere ait öykülere yer verdiği, Tevrat'tan da söz ettiği için hoş karşılanmamıştır. Bayezid, eseri 80 cüze indirtmiş gerisini yaktırmıştır. Firdevsî'ye de İran'a kaçmak düşmüştür.

Likâyî'nin kitabını da beğenmemiştir Bayezid. Kitabı inceledikten sonra, "Ehil olmayana yazdırmamalı," dediği yazılır kimi kaynaklarda. Yaşadığı devrin en büyük şairlerinden sayılan (*Mesnevi*'de üstad kabul edilirdi) Hamdullah Hamdi, *Yusuf ile Züleyha* adlı kitabını Bayezid'e sunduğunda padişah bu kitabı da beğenmemiştir. Bunun üzerine Hamdullah Hamdi kitaptan Bayezid'in adını çıkarınca padişahdan gelen yardım da kesilmiş haliyle. Kitabını kendisi kopyalayarak çoğaltıp satmak zorunda kalmıştır bu yüzden. Bunun kendisine yararı da olmuştur aslında. Şairin kendi eliyle yazıldığı için zamanında çok para etmiştir bu kitap.

Karl Marx'ın da *Kapital*'i büyük bilgin Darwin'e ithaf etmek istediği ancak Darwin'in bir hayli dindar olan kız kardeşlerinin tepkisinden çekinerek bunu reddettiği

söylenir. Darwin, Marx'a, "Beni kardeşlerime öldürtmek mi istiyorsun," demiştir derler.

Kızmayagörsünler

Sevgilerini ya da saygılarını böyle ifade edenlerin yanı sıra, kızgınlık duyanların da ilginç tepkileri oluyor. Sadece edebiyat dünyasında değil, bilim dünyasında da rastlanıyor örneklerine. Çok güldüğüm biri var örneğin. Bitkilerin sınıflandırılmasında bir çığır açmış olan İsveçli doğabilimci Carolus Linnaeus, çok kötü kokan bir bitkiye hiç sevmediği rakibi Buffon'un adını vermiştir.

Londra'nın Highgate semtinde zaman zaman önünden geçtiğim bir evde Ian Fleming yaşamış meğer, hem de uzunca bir süre. Fleming, bu evde yan komşusuyla kanlı bıçaklıydı adeta. Birbirlerini hiç mi hiç sevmezlerdi. James Bond'daki en kötü karakterlerden biri olan Goldfinger, işte bu komşunun adıdır. Goldfinger döneminin en tanınmış mimarlarından.

Daha önce sözünü ettiğim, Lord Byron'ın evindeki o öykü okuma yarışmasında Byron'ın anlattığı öykü üzerine *Vampyre* adlı kısa hikâyeyi yazan Dr. John Polidori'nin yarattığı kahraman Lord Ruthven adlı vampir aslında Byron'dır. Byron'ın özel doktoru olan Polidori önceleri hayranı olduğu Lord'a sonraları zalimce tutumundan ötürü kızgınlık duymuştur, denir. Hatta onun öyküsünü çalmasını kışkançlığına yoranlar da vardır. Lord Ruthven'in fiziksel özellikleri gerçekten de Lord Byron'ı andırır. Bu öykü önceleri Lord Byron'ın adıyla basıldı. Uzun süre de onun sanıldı. Polidori öykünün kendisine ait olduğunu anlatmaya çalıştı. Byron'ın sonunda öyküyü kendisinin yazmadığını söylemesi üzerine konu kapandı. Polidori'nin 1821'de intihar ettiğine inanılıyor.

Ünlü *Dracula*'nın yazarı Bram Stoker, edebiyat dün-

yasında çok az tanınan bir yazardır nedense. Yedi yılda yazmıştır *Dracula*'yı. Dracula da Stoker'in yakın arkadaşı Henry Irving'e benzer denir. Fiziksel görünümü, ürkütücü, kaba tavırları aynen Irving'e benzemektedir Dracula'nın.

Yazarlar, şairler arasındaki kıskançlıkların olması da alışıldık bir durum elbette. Edgar Allen Poe öldüğü zaman, çok değil iki gün sonra, onun düşmanı olduğunu açıkça söyleyen eleştirmen Rufus Grisworld, "Çok az kişi yasını tutacak," diye yazdı arkasından. Şairliğini yine de takdir etti ama takma adla verdiği vefat ilanında da Poe'nun ne kadar kötü, ne kadar insansevmez olduğunu belirtmekten çekinmedi.

Bizde de sayısız örneği vardır ama en çarpıcılarından biri Hayâlî ile ilgilidir. Fatih Sultan Mehmet döneminin önde gelen şairlerindendi Hayâlî. Zekâsıyla, bilgisiyile tanınırdı, çok genç, 33 yaşında öldü. Aynı dönemin şairlerinden Hocaşade, Hayâlî'yi rakibi sayardı. Hayâlî'nin öldüğünü duyduğunda, "Şimdi rahat uyuyabilirim," demiştir.

Bir Yastıkta Sıkıntı

Sadece eleştirmenlerden, kendilerine rakip saydıklarından sıkıntı görmüş değil yazarlar, şairler, düşünürler. Evlilikleriyle de tarihe kaydı düşülmüş niceleri vardır. Mutsuz evlilikler çoktur edebiyat ya da düşünce dünyasında. Filozof Periandros'un karısını kafasına tabureyle vurarak öldürdüğünü biliyoruz. Samuel Taylor Coleridge için evliliği sürekli bir mutsuzluk kaynağı olmuştur. Tüm yaşantısının en uğursuz saatinin, karısı Sarah'la evlendiği saat olduğunu söylerdi sık sık.

Edebiyat dünyasının belki de en çok bilinen sorunlu evliliklerinden biri Tolstoy'un evliliğiydi. Eşi Sonya'nın,

Lev Tolstoy'dan farklı bir bakışı vardı dünyaya. Büyük yazara oldukça sıkıntı çektirmiş bir evlilikti bu. Gerçekten de Sonya ile evliliği çok ama çok fırtınalı geçmiştir Tolstoy'un. Tolstoy, Sonya'yla evlenmeden önce, çiftliğinde çalışan, 22 yaşındaki evli Aksinia Bazykina adlı bir kadına âşık olmuştur. Günlüğünde, "Hayatımda daha önce olmadığım kadar âşığım," cümleleriyle tanımladığı Aksinia'yı ilk kez 1858'de görmüştür. Onunla bir hayat kurmayı bile düşünmektedir zaman zaman. Turgenyev, Tolstoy'un bu durumunu, "Köylü bir kadına âşık olduğundan beri edebiyat tartışmıyor," diye yazar. Aslında Turgenyev'in kendisi de bu tür ilişkiler yaşamıştır köylü kadınlarla, hatta birinden çocuğu da olmuştur. Ama yine de Tolstoy'u eleştirme hakkını kendinde görür.

Tolstoy 1862'de, Sonya'yla evlendiğinde Aksinia ile ilişkisine ara vermeyi denemiştir. Evliliğinin ilk yıllarında dinlenmeksizin *Savaş ve Barış* üzerinde çalışırken, onunla ormanda geçirdiği günleri kafasından atması kolay olmamıştır. Fakat, 1870'lerde onu yeniden görmeye başlamıştır. Uzun yıllar boyunca onunla ilgili birlikte yaşama hayalleri kurmuştur Tolstoy. Hatta hayatının son yıllarında, onunla ilk buluşmasından neredeyse yarım yüzyıl sonra neşeyle, bir köylü kızın çıplak bacağını gördüğünde, "Aksinia'nın hâlâ yaşadığını düşünürüm," der.

Aksinia, Tolstoy'un "gayriresmi karısı"dır aslında. Tolstoy onu ilerleyen yaşında da hep sevmiştir.

Hemen belirteyim; evlilik yaşamında mutlu olduğu anlar da vardır Tolstoy'un. Günlüklerinde belirtir de bunu. Birinde, "Aile mutluluğu beni öylesine içine aldı ki, çalışmanın imkânı yok," diye yazar. Altı yıldır üzerinde çalıştığı, Dekabrist isyancıları anlattığı romanını bitirmeye yakın zamanlarda düşmüştür günlüğüne bu notu.

Ama evlilikten çokça yakındığını biliyoruz büyük yazarın. Sonya da kimi zaman öfkelenmektedir. Evlilikleri-

nin 27. yılında Tolstoy'un yazdığı *Kreutzer Sonat*'ta çizilen eş tipinde kendisinin tarif edildiğinin sanan Sonya da intikam duygusuyla, asla bastırmadığı bir öykü yazdı. Öykünün başkişisi, masum bir genç kızla evlenen ancak ona düğün arabasında tecavüz eden, psikolojik rahatsızlıkları olan, iğrenç, şehvet düşkün, zampara bir adamdı. Sonya'nın niyeti kendisini romanında hem de acımasızca tanımladığını sandığı Tolstoy'u iğnelemektir. Kızgınlığın geçici olduğu bu öykünün hiç yayımlanmamasından belli.

Sıkıntılı, fırtınalı geçmiştir ama Tolstoy'un evliliği aslında kimi romanlarına malzeme de olmuştur. *Anna Karenina*'daki Levin ile Kitty'nin düğününde, kendi düğünlerini tanımladığını söyler günlüğünde. Tolstoy, Sonya'nın doğum sancıları sırasında neler hissettiğini de günlüğünde yazmıştır. Uzun uzun anlattığı bu konuyla ilgili bir notunu, "Daha sonra devam edeceğim," diyerek bitirir, ama devam etmez. Yıllar yıllar sonra yine *Anna Karenina*'daki Kitty'nin ilk çocuğunu doğurduğu bölümü yazarken, işte Sonya'nın o doğum sancısını anımsamıştır.

Savaş ve Barış'ı yazarken de *Anna Karenina*'da olduğu gibi, Sonya'yla romanı üzerinde tartıştı, görüş alışverişinde bulundu. Bu nedenle olsa gerek *Tolstoy and the Novel* (Tolstoy ve Roman) adlı kitabında John Bayley, "*Savaş ve Barış* dışı prensiplerin etkisindedir. Bu kadınca bakış romanda cömertce kullanılmıştır," der. Bu "kadınca" olarak tanımlanan görüşler elbette Tolstoy'un kendi görüşleriydi, ama Sonya'dan etkilenmiş olması da olasıdır.

Tolstoy, *Savaş ve Barış*'ın ilk sayfalarını Sonya'ya bile göstermekten çekinmiştir oysa. Bu Sonya'nın alınıp, üzülmesine yol açmıştır, denir. Ama bu Tolstoy'a yardım etmesini engellememiştir yine de. Öyle ki, *Savaş ve Barış*'ın kopyasını, hem de tam yedi kez çıkarmıştır. Ne kadar zor olduğu anlaşılabilir. Neden bu kadar çok kopya çıkarmıştır? Üzerinde değişiklikler yapmıştır çünkü

Tolstoy. Romandaki olaylar dizisi Tolstoy'un, sayfa sayfa, kafasındaydı. Kızı Tatyana annesi Sonya'nın her geceki görevini anlatırken şunları söylüyor: "Miyop gözleriyle babamın elyazmasındaki şifreleri çözmek, yanlış yazılmış olan kelimeleri silmek, bazen her yöne zikzaklar çizmek. Babam sabah masasında okunaklı, derli toplu bu sayfaları bulurdu."

Sonya'nın fedakâr bir kadın olduğu konusunda tanıyan herkes hemfikir. Kocasını yazarken kimsenin yanına girmesine izin vermezdi. Tolstoy, o arada ilhamını yitirmişse, bu nedenle ata binmeye gitmişse, ava ya da yürümeye çıkmışsa evi tek başına yönetir, eğer kocası ihtiyaç duyar da yanında olmasını isterse, o anda yaptığı iş neyse bırakır, koşardı. Tolstoy da itiraf eder karısının fedakârlıklarını. Bencilliğinin de itirafıdır bir bakıma. "Bütün zor işleri ona yaptırıp ava ya da eğlenceye giderdim," der.

Tolstoy, *Anna Karenina*'daki Kitty ile Levin'in evliliklerini bir "ideal Hristiyan aşkı" olarak gördü. Birbiri için yaşamak, aşk aracılığıyla, Tanrı'da yaşamak demekti Tolstoy için. Kendi yaşamı da bu düşüncenin, bir aidiyet duygusunun peşinde koşmakla geçti aslında. Bu çaba ya da tema eserlerinde de belirgindir.

Tuhaftır, sıkıntılı geçmiş bir evlilik yaşayan bu büyük dâhi, uzun süre sorunlarının çözümünün evliliğin kutsallığında yattığını düşündü yine de. Ama evlilikte aradığını bulmadığı bir gerçek. Belki de bencilliğinden kaynaklanmıştır bu. Kitty ile Levin'in huzurlu evliliklerinde, Sonya ile kendi evliliğini resmetmiş de olsa, gerçek hayatta asla böyle değildi bu.

Kitaplarında mutlu aile yaşantılarına sık yer veren Charles Dickens'ın evliliği de pek bir sıkıntılı geçmiştir. Tam 23 yıl boyunca hiç sevmediği eşiyle birlikte yaşamıştır Dickens. Bu kadından tam on çocuğu olmuştu. İlişkileri öyle bir noktaya geldi ki sonunda, Dickens ünü-

nün doruğunda olduğu bir sırada, eşinden ayrıldığını kendi çıkardığı bir dergide duyurdu herkese. Öldüğünde de baldızına o döneme göre çok büyük bir miktar olan 200 bin dolar bırakmışken, çocuklarının annesi olan kadına bıraktığı para ise haftada sadece 35 dolardı.

Saul Bellow'un Amerikan edebiyatının en önemli romanlarından biri sayılan *Herzog* adlı romanı, yazarın karısının kendisini en yakın arkadaşıyla aldatmasının etkisiyle yazılmış bir roman olarak kabul edilir. Romanda eski eşi ile arkadaşını alaya almıştır. 1964'te piyasaya çıktığında çok beğenildi, öyle ki tam bir yıl boyunca en çok satanlar listesinde kaldı.

Her Şeye Bedel Evlilik

Ama mutlu evliliği olan, sevdiği kadın için korkunç bedel ödeyenler de var. Pierre Abélard (Petrus Abellardus), böyle bir bedel ödemişti. 1079-1142 yılları arası yaşamış olan bu ünlü Fransız filozofu Notre Dame Katedrali'nin okulunda hocayken, güzel öğrencisi Héloïse'a âşık oldu. Bir oğulları olup da ilişkileri ortaya çıkınca gizlice evlendiler. Ama genç kızın yakınları bunu kabullene-mediler. Bir gece yaşadıkları eve baskın düzenleyip Abellardus'u hadım ettiler. Abellardus, cinsel organının kesilmesini, yaşamöyküsü olan *Bir Mutsuzluk Öyküsü*'nde şu cümlelerle anlatır: "Bedenimin, onların canını sıkan şeyleri yaptığı bölümlerini kestiler ve kaçıp gittiler."

Abélard aslında ilahiyat okumuş olmasına rağmen din adamlığı yapmamıştı. Kadınsız bir yaşamın zevkli olmayacağına inandığından biraz da. Şimdi Sorbonne Üniversitesi'nin bulunduğu Montagne Sainte-Geneviève tepesinde ilahiyatla felsefe öğrenimi verdiği bir okulu vardı. Döneminin en başarılı öğretmenlerindendi. Derslerine ilginin çok olduğu yazılıdır kaynaklarda. En yakın

dostlarından biri de çok dindar olan Chartres Piskoposu Canon Fulbert'di. Héloïse işte bu adamın yeğenidir. O zamanın ölçülerine göre bile fazla sayılacak bir yaş farkı vardır aralarında ama çok etkileyici biri olan, 40'ına yaklaşmış Abélard'ın ilgisine karşılık verir, henüz 17 yaşındaki Héloïse. Hamileliği ortaya çıkmasın diye gittiği İngiltere'de bir oğlan doğurur. İşin garibi Abélard'ın evlenme önerisini de, âşığı üzerine aile sorumluluğu almasın diye reddeder. Héloïse çok gençtir ama çok bilgili, çok okumuş bir kadındır. Dönemin siyaset, kültür, bilim dili olan Latinceyle yazardı mektuplarını.

Abélard'ın öğrencileri hocalarının başına gelen bu büyük felakete elbette çok öfkelenдилer ama skandal o kadar büyüktü ki, hocaları için bir şey yapamadılar. Abélard okulu bırakıp Paris'i terk ederek bir manastıra çekildi. Héloïse da öyle. Ama genç kadın tutku dolu mektuplar yollamaya devam etti Abélard'a. Mektuplarından birinde, "Sendin memnun etmek istediğim," der. Gerçekten çok trajik bir aşktır onlarınki. İkisinin de yaşamı çekildikleri manastırlarda son bulmuştur.

Abélard'ın Héloïse'la aşkı zamanında yaş farkı nedeniyle de çok eleştirilmiş bir aşktı. Her dönemde yadırganan bu tür ilişkiler oldu tabii. *Narnia Günlükleri*'nin yazarı C.S. Lewis'in de böyle bir ilişkisi oldu. Birinci Dünya Savaşı'na 17 yaşındayken asker olarak katılmıştı Lewis. Askerde yakın arkadaşı olduğu Paddy Moore ile birbirlerine hangisi sağ kalırsa ailelerine bakma sözü verdiler. Paddy 24 Mart 1918'de savaşta ölünce C.S. Lewis Paddy'nin annesine bakmaya başladı. Lewis 20, Paddy'nin annesi ise 46 yaşındaydı. Kısa süre sonra birbirlerine âşık oldular. Hayatlarının neredeyse yarısını birlikte geçirdiler ama gizlice. Çünkü bu tür ilişki toplumca kabullenilecek türden bir ilişki değildi.

Amerikalı James Fenimore Cooper da karısına hep

âşık olanlardan. *The Pioneers* (Öncüler) adlı romanında-ki kişileri, karısı istedi diye başka romanlarında da yaşatmıştır. Sonradan yazdığı *Mohikanların Sonu* ile *The Prairie* (Çayır) adlı romanlarındaki kişiler *The Pioneers*'taki kahramanlardır aslında.

Vefasını mezar taşlarına kazıyanlar da yok değil. Thomas Carlyle, çok sevdiği karısının mezar taşına şunları yazdırmıştır: "Tam 40 yıl kocasına dürüst, candan bir arkadaş oldu; hareketleriyle, sözleriyle onun ilerlemesine yardım etti."

Amerikan edebiyatının en büyük adlarından Edgar Allan Poe kendisinden 13 yaş küçük Virginia ile evlendiğinde uzun sürmez sanılmıştı bu evlilik. Ama sanılanın tam tersine, hayatı boyunca birçok konuda sıkıntı yaşayan Poe, evliliğinde mutlu olmuştur. En güzel şiirlerinin ilham kaynağı Virginia'dır. Tüm sıkıntıları birlikte çekmişlerdir. Çift, kiralık kulübelerinde açlık içinde yaşadılar. Genç eş bu kulübede veremden can verdi. Poe'nun cenazeyi defnedecek parası bile yoktu. Bir komşularının yardımıyla gömebildiği karısına duyduğu özlemi şiirlerinde dile getirdi.

Üçüncüyle Gelen Mutluluk

Dostoyevski'nin de yürütemediği evliliklerinden sonra üçüncü evliliğinin yazarlığı açısından yararlı olduğu söylenir. Üçüncü eşi, Dostoyevski'nin kumar tutkusunu, yazarı kumar borçlarını ödemek için roman yazmaya özendirerek avantaja dönüştürür.

Yıl 1866, aylardan Ekim. Dostoyevski borç batağındadır. Her zamankinden daha fazla bu kez. Roman yazması karşılığında avans aldığı yayıncısıyla ilk 18 ay içerisinde roman yazıp vereceği konusunda iddiaya da girmiştir, ki bu da bir tür kumardır tabii. Zamanı geldiğine eğer

sözünde duramazsa tüm kitaplarının, daha önce yayınlanmışların yanı sıra gelecekte yazacaklarının tüm hakları yayıncısına geçecektir. Bunalımdadır, sara hastalığının sıkıntılarıyla boğuşmaktadır, bu nedenle eline kalem alıp tek satır yazacak halde değildir. Bir arkadaşı bir stenograf tutmasını önerince Dostoyevski, St. Petersburg kolejiyle ilişkiye geçip kendisine bir stenograf gönderilmesini ister. 20 yaşındaki Anna Grigorevna Snitkina'nın edebiyat tarihine girişi böyle olmuştur. Dört hafta boyunca zamanın en ateşli romanı olan *Kumarbaz* bu sayede zamanından önce bitmiş olur. Anna harika bir stenograf.

Zamanla Anna'ya ilgi duymaya başlar Dostoyevski. Ama endişeleri vardır. Genç bir kızın yaşlı, hasta, bunalımlı bir ihtiyarla ne işi olabilir diye düşünmektedir. Genç kıza karşı duygularının ortaya çıkmasından da çekinmektedir. İlgisini yeni bir roman projesinden söz ederek açıklamaya karar verir Anna'ya. Genç kıza romanının konusunu anlattıktan sonra yaşlı, hasta bir erkeğe romantik duygular duyup duymayacağını sorduğunda Anna'nın yanıtı, "Mümkündür," olur. O zaman Dostoyevski aklındaki çiftin kendileri olduğunu açıklayıverir.

Bir şubat günü evlenirler. Herkesin bildiği bir düğün töreni olmaz bu. Dostoyevski düğününde çok ama çok miktarda şampanya içer. Bu sara krizini tetikleyen bir durumdur. Davetlilerin şaşkın bakışları arasında büyük yazar, ağzında köpüklerle zemine uzanır. Gelinliği içindeki Anna, Dostoyevski kendine gelinceye kadar birkaç saat boyunca kocasının başını dizlerinde tutar. İlk kez Dostoyevski'nin hastalığına tanık oluyordur.

Evlilikleri boyunca maddi sıkıntı yaşarlar. Alacaklılar evlerini aşındırmaktadır. Anna neyi varsa rehine vererek Rusya'dan Avrupa'ya çıkmalarını sağlar. Gittikleri yerde kocasının daha üretken olacağını düşünmektedir. Dört aylığına gittikleri Avrupa'da dört yıl kalırlar.

Kumar tutkusu burada da yakasını bırakmaz Dosto-

yevski'nin. Rulet masaları her şeyden daha çok ilgisini çekmektedir. Anna'nın mücheverlerini de bu uğurda harcamaktadır. 1867'de kızları Sonya doğar. Geç baba olduğundan üzerine titrediği kızı üç aylıkken soğuk algınlığı sonucu ölür. Rusya'ya dönmek ister ama parasal durumu iyi değildir. Gittikleri Almanya'da kızı Lyubov, oğulları Fyodor ile Aleksey dünyaya gelir. Ama ne yazık ki Aleksey, bir sara krizi sonunda henüz üç yaşındayken ölür. Sonçta Dostoyevski arkadaşlarından aldığı borç parayla Rusya'ya döner. Tüm bu sıkıntılara rağmen bu evliliği yazarın üretimi açısından bir hayli yararlı olmuştur.

Evlat Acısı

İki evlat kaybetmek zaten yaralı olan ruhunu kim bilir nasıl etkilemiştir Dostoyevski'nin, kim bilir? Yesügey, adeta içgüveysi olarak tanınmış bir aileye damat verdiği dokuz yaşındaki oğlundan ayrılmadan önce, dünründen şu ricada bulunur: "Oğlum köpeklerden çok korkar. Onu köpeklerinden koru."

Dokuz yaşında olmak 12. yüzyılda aslında yetişkin olmak demek. O dönemlerin savaşçı dünyasında bu yaşa gelen erkek ya da kız çocukları, tam bir savaşçı gibi yetiştirilirdi. Yani yaşama atılmak için uygun bir yaştır bu. Babasının köpeklerden korunmasını istediği dokuz yaşındaki o çocuk, ileride dünyanın gelmiş geçmiş en büyük imparatorluğunu kuracak olan Timuçin'dir (daha çok bilinen adıyla Cengiz Han).

Cengiz Han, öldürmeyi, merhametsiz olmayı savaşçılığının bir gereği olarak dokuz yaşında öğrenmiş de olsa sonuçta korunması gereken küçük bir varlıktı babasının gözünde. Baba yüreği işte.

Ne büyük felakettir evlat kaybetmek. Ölüm denen yırtıcı kuş, kimsenin gözünün yaşına bakmadan sevdikle-

rimizi alıp gidiyor elimizden. Herkes ünlü kral İyi Philippe gibi sabırla karşılıyor değil evlat acısını. Bir yaşındaki oğlunun ölüm haberi kendisine ulaştığında İyi Philippe'in, "Eğer Tanrı bana bu kadar genç ölmeyi nasip etseydi, kendimi mutlu sayardım," dediğini söylerler. Belki de bir tesellidir, acıya karşı bir dayanaktır bu cümleler, kim bilir?

Ölüm karşısında insanların tepkileri, duydukları acının büyüklüğü yüzünden, bazen sanılandan farklı oluyor. Bir şeyi kırmak, yakmak 10. yüzyıldan başlayarak bir matem işaretiydi, örneğin. Acıyla böyle baş edilebileceğine inanıyordu o dönemin insanları. Ne yapabilirlerdi ki başka?

917'de dönemin İslam dünyasının halifesinin annesi, kız kardeşinin ölümü üzerine oğlunun kendisine hediye ettiği lüks köşkü yıktırılmış, kayığını da parçalatmıştı. 941'deki halife de Zirak adlı çok yakın arkadaşının ölümü üzerine acısını 400 fıçı şarabı Dicle Nehri'ne atarak dindirmeye çalışmıştı. Duyulan acıyı bertaraf etmenin başka yolu yoktu demek ki.

Ama evlat kaybı bambaşka bir acı. Kral da herhangi biri de bu acıyı aynı şiddetle duyuyorlar. XI. Louis, tepkileri, olaylar karşısındaki davranışları garip bir kral olarak bilinir. Bir ölüm haberi duyduğu sırada üzerindeki elbiseyi bir daha giymemek, bindiği ata bir daha binmemek gibi tavırları vardı. Yeni doğmuş oğlunun ölüm haberi kendisine iletildiğinde de o sırada gezdiği Loches ormanının bir bölümünü yaktırmıştır derler. Oğlu intihar eden Halid Ziya Uşaklıgil de ne büyük acılar yaşadı kim bilir? Ortaç, Uşaklıgil'in talihsiz oğlundan, "Babasına ihtiyar yaşında, intiharının acısını çektiren Bülent," diye söz eder. Halid Ziya Uşaklıgil, henüz bir yaşını doldurmuş oğlunu yitirmenin acısını da "Kırık Oyuncak" adlı öyküsünde dile getirir

Théophile Gautier, Fransız edebiyatçı, oyun yazarı Joseph Bouchardy'den, "Chatenay'daki küçük evine kapanmış, orada, kızını ebediyen kaybetmekten ötürü tesellisi imkânsız bir halde, kızının küçükken diktiği ağaçların altında ona kavuşacağı ânı bekleyip duran Bouchardy de geçenlerde öldü," diye söz eder bir yazısında.

Ağlamak, gözyaşı dökmek çare değildir elbette. Oğlunun ölümüne gözyaşı döken Solon'un, "Ağlamakla bir şey elde edemezsin," diyenlere, "Bunu bildiğim için ağlıyorum zaten," dediğini, Pittakos'un bir demirci tarafından baltayla öldürülen oğlu Tyrraios'un katilini, "Bağışlamak her zaman pişman olmaktan iyidir," diyerek affedecek kadar sakın olduğunu biliyoruz. Anaksagoras da kendi elleriyle gömdüğü oğullarının ölümünü sakın karşılayanlardan. "Onları ölümlü insanlar olarak dünyaya getirdiğimi biliyordum," der.

Freud, 26 yaşındaki kızının kaybını, "İnsanı felç eden olay," diye nitelendirir. Dört buçuk yaşındaki torununun ölümünden sonra ise yaşamdan zevk almadığını söylemiş Freud.

Descartes da, Francine adlı kızını beş yaşında yitirmiştir. Kızı üç buçuk yaşındayken "Şimdi ölüme, gençliğimde olduğumdan daha uzağım," demiştir, yani onun varlığıyla ömrünün uzadığını düşünürdü büyük filozof.

Daha önce yedi yaşındaki oğlunu da kaybeden Tolstoy 35 yaşında yetişkin kızı Maşa'nın ölümünü güçlü karşılamıştır. Hastalığını, cenaze törenini izlemiş bir babadır ama soğukkanlı kalabilmiştir. "Aklının yardımıyla ölümü, sanki ahlak açısından iyi bir şeymiş gibi" benimsemiştir.

Shakespeare'in Karyolası

Öldüklerinde dullarına miras bırakanlar arasında benim en ilginç bulduğum karakter Shakespeare'dir.

Shakespeare hakkında o kadar çok şey yazılmıştır ki, bunların hangisi doğru hangisi yanlış anlamak zor. İsrarla, Shakespeare'in eşcinsel olduğundan söz edenler de vardır. Evliliğin eşcinsel olmamanın göstergesi olmadığına inanan kimileri bu büyük yazarın herhangi bir kadınla ilişkisi olmadığını ileri sürerler. Oysa Shakespeare'in kendisinden sekiz yaş büyük Anne Hathaway'le evlilik yaptığı biliniyor. Belki de bundan ötürü olsa gerek, kimi yapıtlarında erkeklere kendilerinden büyük kadınlarla evlenmemeleri öğütünde bulunur.

Çok genç bir yaşta ölmüş olan Shakespeare, yaşamının sonlarına doğru artık çok parası olan tanınmış bir yazardı. Öldüğünde karısına bıraktığı tek şey şu oldu: yattığı karyolası.

Yalnız hemen belirteyim, maddi olarak değeri neydi bilemem ama bu eşine verdiği değeri de gösteriyor belki de. Çünkü, özellikle eşine miras bıraktığı karyola Shakespeare'in ikinci karyolasıydı. Yaşadığı dönemin âdetlerine göre zengin evlerinde birinci karyola daima misafirlere ayrılırdı. Shakespeare sadece kendisine ait çok özel bir eşya olan ikinci karyolasını vermiş eşine.

Stratford Upon Avon'a gittiğimde Shakespeare'in evini gezdim. Olur gider de bu evi siz de gezerseniz, her iki karyolanın modellerini görürsünüz. Aslına çok uygun modellerdir bunlar. Yalnız boylarına bakıp Shakespeare'i ufacık tefecik sanmayın. Shakespeare, çok uzun boylu değildi deniyor, doğrudur bu, ama o karyolalar o dönem insanların boy standartlarının da çok altında. Nedeni ise o dönemler yaygın olan bir batıl inançtan kaynaklanıyor. Uzanarak uyumak, ölümü çağrıştırdığı için, oturur gibi uyunurdu genellikle. Dolayısıyla karyolalar sırtınızı dayayarak uyuduğunuzda, sığabileceğiniz küçük-lükte yapılırdı.

Uyuma demişken Charles Dickens'ı da anımsaya-

lím. Ortaçağ'dan beri yaygın olan bir inanca göre kuzeye doğru yatınca daha rahat uyunduğuna inananlardan biri de Dickens'tı. Nereye giderse gitsin, yatağını mutlaka kuzeye çevirtirdi, denir.

NASIL ÖLDÜLER?

Ölüm biçimleriyle tarihe geçmiş çok kişi var. Larertios'un *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* kitabında büyük filozofların nasıl öldükleri anlatılır. Thales, bir jimnastik yarışmasını izlerken sıcakta, susuzluktan, (kimi kaynaklar gece yıldızları gözlerken çukura düşerek öldüğünü de yazarlar), Ariston, kel başına güneş geçmesinden, Polemon zayıflıktan, Thilon, oğlu bir yarışmada birinci gelince aşırı sevinçten, Pherekydes ile Platon bitlenerek, Ksenokrates de geceleyin leğene çarparak öldüler. Ancak Platon'un ölümü başka türlü de anlatılır. İbenez, filozofun 80 yaşındayken, bir öğrencisinin düğününden ayrıldıktan sonra dinlenmek için çekildiği köşede sessizce öldüğünü yazar.

Yunan trajedisinin kurucusu sayılan Aiskhylos'un ölümü de pek gariptir. Bir kartalın, ağzındaki kaplumbağayı, kabuğunu çatlatmak için, Aiskhylos'un kaya sandığı dazlak kafasına vurduğu, şiddetli çarpmanın Aiskhylos'un ölümüne yol açtığı söylenir.

Şair Bediüzzaman el-Hemedânî'nin ölümü de tuhaf mı tuhaf ölümlerdendir. 1008'de, bir baygınlık geçiren şairi öldü sanarak aceleyle gömerler. Gece mezarından sesler gelince mezar açıldığında zavallı şair bu kez gerçekten ölür: korkudan. Ahmed bin Yahyâ Sa'lebî de dö-

neminin en ünlü bilginlerindendi. 904'te yaşlılığında ku-
lağının duymayışından ötürü, gelişini fark etmediği bir at
çarpınca hendeğe düşmüş, iki gün sonra da ölmüştür. Bü-
yük Arap dilbilimci İsmail bin Hammâd Cevherî de
1002'de Nişabur'da ya bir damdan düşerek ya da camii-
nin minaresinden atlarken hayatını kaybetmiştir. Damda,
minarede ne işi var diye sorulabilir tabii, ama uçmaya
meraklı bir bilimsanını olduğunu belirteyim. Daha önce
kollarına kanat takarak minareden atlamışlığı vardır.
Herhalde bir deneme daha yapmak istemiştir. Dünya ta-
rihinin ilk paraşütçüsü kabul edilir bu yüzden. Ama
damdan, tavandan düşen sadece o değildir. Ebu'l-Hasan
Tahi adlı bir başka dilbilimci de 1077'de Kahire Cami-
si'nin tavanından düşerek öldü. Ünlü İslam tarihçisi Zü-
beyr bin Bekkâr da 870'te Mekke'deki evinin damından
düşüp hayatını kaybetmiştir. Ne işleri vardı bunların
damda bacada gerçekten bilmek isterdim.

“Ölüyorum” Diyebilmek

Kiraz kompostosundan almak için dirseğini masaya
dayadığı sırada hafifçe öksürdü. Kendisine seslenen eşini
yanıtlayamadı. Büyük Diderot'nun ölümü böyle not
edilmiştir. 24 Şubat 1852'de, hizmetçisine bitmemiş ro-
manını yakmasını söyledikten sonra komaya giren Go-
gol'ün ağzından çıkan son cümleler, “Bana bir merdiven
getirin,” demek oldu. Yıl 1904, Almanya'nın Badenwei-
ler kentinde bir otele eşiyile birlikte yerleşen Çehov 2
Temmuz gecesi ateşler içinde uyandı. Çağrılan doktora,
“Ölüyorum,” dedi. Doktor onu sakinleştirdikten sonra
gittiğinde Çehov ısmarladığı şampanyadan bir bardak
içerek uzandığı yatağından bir daha kalkamadı.

7 Ekim 1849'da Baltimore sokaklarında delirmiş
gibi dolaşan biri görüldü. Birkaç gün sonra da aynı kişiyi

bir kaldırımında sayıklarken buldular. Bulunduğu kaldırımında hayatını kaybeden kişi Amerikan edebiyatının gelmiş geçmiş en büyük adlarından Edgar Allan Poe'ydu. Parisliler de bir sokakta kendisini fener direğine asmış birinin cesedini gördüler. Büyük Gérard de Nerval'i yani.

Evini, karısını, çiftliğini bırakarak sığındığı bir tren istasyonunda öldü Tolstoy. Öldüğünde, Hristiyanlığı eleştirdiği için aforoz edilmiş biriydi. Bu nedenle polis dinî töreni yaptırmak istememiş ama cenazeye gelen halk ilahiler söylemiş, "Çökün dizlerinizin önüne, şapkalarınızı da çıkarın," diyerek bağırdıkları polisi de Tolstoy için saygıya davet etmiştir. Polislerin de diz çökerek törene katıldıklarını yazar günün gazeteleri.

Rüzgâr Gibi Geçti romanıyla Amerikan edebiyatına müthiş bir klasik kazandırmış olan Margaret Mitchell'i ölüm, kocası John Marsh'la birlikte *Canterbury Öyküleri* adlı oyunu izledikleri tiyatrodan dönerken buldu. Sarhoş bir taksi şoförünün çarptığı romancı, kaldırıldığı hastanede beş gün sonra kocasının kolları arasında yaşamını yitirdi. ABD'yi ayağa kaldıran bir kazaydı bu. Öyle ki dönemin ABD Başkanı Harry Truman, "Bir şans varsa elden gelen yapılsın," diye devreye girmişti.

Ölüm karşısında ya da ölüme ilişkin yazarın, şairin, filozofun ne düşündüğünü merak ederim hep. Albert Camus insanın ölmek zorunda olmasını fizikötesi bir rezalet olarak tanımlıyor. Cenap Şahabettin'in derdi ölüm değildi. "Beni korkutan öldükten sonra cehenneme gitmek değil, hiçbir yere gitmemektir," dermiş. Vedat Türkali'nin ölüme ilişkin sık sık söylediği cümle şuydu: "Ölmekten hiç hoşlanmıyorum, nefret ediyorum." Nurullah Ataç'ın ölüme bakışı uğruna yıllarını verdiği Türkçecilik kavgasından ayrı değildi. Şaka yollu, "Öleceğime değil, arkamdan vefat etti diyecekler ona yaşıyorum," dermiş. Türkçe olmadığı için bu sözcükten nefret ederdi çünkü.

Ölüme biraz daha sanki iyi bir şeymiş gibi yaklaşan filozof Diogenes'tir. "Ölüm kötü müdür?" diye soranlara "Geldiğini duymadığımız şey nasıl kötü olur?" yanıtını verir. Geldiği nasıl duyulmaz ölümün? Soruyu Diogenes'e bir kez daha, yediği ahtapot yemeğinden sonra fenalaştığı an sorabilselerdi yanıtı sanırım farklı olurdu. İngiliz şair William Blake, 1827'de, ölümü, yatağında kendi bestelediği şarkıyı söyleyerek karşıladı.

Yaşamı darağacında son bulan Thomas More, idam sehпасının zayıf, gevşek tahtalarını görünce, celladına söylediği, "Beni sağ salım yukarı çıkarın, ben aşağıya kendim inerim," sözleriyle gitti ölüme. Bir iddiaya göre cellattan, "Kimseye ihanet etmedi," diyerek sakalını kesmeme-sini de istemiştir. Dalgasını geçmiştir kendisini asanlarla bir anlamda. Sokrates de öyle yapmıştı. Atinalı gençlerin ahlakını bozduğu gerekçesiyle baldıran zehri içerek ölüm-e mahkûm edildiğinde, kendisi için üzülen arkadaşlarına, "Neşelenin ve yalnızca bedenimi gömdüğünüzü söyleyin," diyerek soğukkanlılıkla karşılamıştı ölümü.

Fransa'da 1712'de André-François Deslandes'ın yazdığı söylenen, içinde ölümü gülerек karşılayan önemli şahsiyetlerin listesi bulunan bir kitap yayımlanmış. Bulup okuyabilmeyi çok isterdim.

Danimarkalı hikâyeci Hans Christian Andersen, ölümünden çok kısa bir süre önce, cenaze töreni için bir marş yazılmasını istedi. Rilke de ölüme hazırlıklıdır. Gömül-mek istediği yer Raron kentinin yüksek mezarlığıdır. 27 Ekim 1925'te Muzot Şatosu'nda vasiyetnamesini yazmış. Mezarına dikilecek taşı, yazılacak yazıyı da belirtmiştir.

Şair Fulke Greville, şair Philip Sidney'ye öylesine hayrandı ki, öldüğünde mezar taşına "Sir Philip Sidney' nin Arkadaşı" ibaresinin de yazılmasını istedi. Immanuel Kant da mezar taşına kendisi yazmıştır şu cümleyi: "Üs-tümde Yıldızlı Gökler, İçimde Ahlak Yasası." Max Stir-

ner'in mezar taşında ise sadece adı yazılıdır. Daha uzun bir yazı yazılması halinde ücreti 469 mark tutacaktı ne de olsa. Oysa yardım amacıyla düzenlenen kampanyada toplanabilen tutar sadece 438 marktı.

Thomas Paine öldüğünde anne babasının bağlı olduğu Quaker mezhebinin mezarlığına gömülmesini vasiyet etmişti. Ama bir "tanrıtanımaz" olarak kabul edildiği için bu isteği yerine getirilmedi. Bir başka yere gömdüler Paine'i. Sonra Paine'in en acımasız eleştirmenlerinden biri olan William Cobett mezarı açtırıp kemikleri alıp İngiltere'ye götürdü. Amacı burada bir anıt diktiymektir. Ama dönemin siyasal iktidarı buna izin vermedi. Cobett'in ölümünden sonra Paine'in tabutu, içindeki kemiklerle beraber bir mobilyacıya satıldı.

En Güzel Ölüm

Shelley, ömrünün son yıllarında denizde ölmenin özlemini çekerek. En güzel ölümün bindiği teknenin batmasıyla olacağını söylerdi. İtalya'da, Temmuz 1822'de "bindiği tekne"nin batması sonucu öldü. Roma'da bir Protestan mezarlığında gömülü olan Shelley'nin mezar taşında "Yürekler Yüreği" yazar. Nedeni, cesedi yakılırken kalbinin ateşten son anda alınarak şairin mezarına konmuş olmasıdır.

İslam tarihinin önemli şairlerinden Ömer bin Ebu Rebia da yaşamını, bir rivayete göre, 719'da bir deniz kazasında kaybetti. Bu nehirde, denizde boğularak ölme olaylarının en gariplerinden biri en-Nahas adıyla da bilinen Arap bilgini Ebu Cafer'in başına gelendir. 950'de Mısır'da Nil Nehri kenarında şiir mırıldanarak dolaşırken Nil Nehri'nin taşmaması için dua ettiğini sanan biri tarafından nehre atılarak öldürülmüştür.

Doğuştan kör olan ünlü şair Beşşar bin Bürd'ün ölü-

mü korkunçtur. Zındık olduğu gerekçesiyle bir tekneye bindirilmiş, 70 değnek vurularak Dicle Nehri'ne atılmıştır denir. 783'te öldüğünde 90 yaşlarındaydı. Ebu Yusuf Yakub bin İshak El Kindî bir dil bilginiydi. Ateşli bir Ali taraftarı olduğunu açık seçik dile getirdiği için 857'de dilini kesip işkence ederek öldürdüler.

Mahmut Paşa, Fatih Sultan'ın takdirini kazanan şair vezirlerdendi. Şairleri koruyup kollayan biri olduğunu söylerler. Emrindekilere karşı da pek cömertmiş. Her cuma verdiği yemekte pilava altın taneleri attığı belirtilir. Fatih'in hışmına uğrayınca, ölüm biçimini kendisi seçmesi istenen Mahmut Paşa'yı kanını damarlarından çekerek katlettiler.

Harun Reşit döneminin önde gelen dil âlimlerinden Ebu Ubeyde Ma'mer bin Müsennâ'nın bir muzdan zehirlendiği söylenir. Seveni pek yokmuş ki cenazesine kimse katılmamıştır. Yağlı elbiselerle dolaşmış hep, yani pis diye bilinir. Araplara olan nefretiyle meşhurdu. *Kitab ül-Matalib* adlı kitabında Arapları yerden yere vurur. Dil âlimidir ama Arapçayı çok kötü konuşmakla da ünlenmiştir. Aslında şu pis olma konusunda Müsennâ yalnız değildir. Emevi asıllı bir Arap olan Ali bin Hüseyin'i de unutmamak gerek. 967'de ölmüş olan bu büyük tarihçi için, "İğrenç denecek derece de pisti," diye yazar kimi kaynaklar.

Gulliver'in Seyahatleri'nin yazarı Jonathan Swift ile şair William Collins delirerek öldüler. Ünlü İslam tarihçilerinden el-Belâzürî olarak da bilinen Ahmed bin Yahya'nın da hafızayı kuvvetlendirdiğine inanılan, bir tür hindistancevizi olan *belazuri* adlı meyveden çok fazla yiyecek aklını yitirdiğini ardından öldüğünü söylerler. Takma adı da bu meyveye olan düşkünlüğünden kaynaklanmış olmalı.

Guy de Maupassant'ın ölümüne de bir sinir hastalığı

ğı yol açmıştır. İlk belirtileri 1885'te görülen bu hastalığın kalıtsal olduğu söylenir. Kardeşi Hervé de akıl hastalığından ölmüş zaten. Yakalandığı hastalık sonucu Mau-passant süreli kaygı, keder gibi duygularla boğuştu. Hastalığının kendisine yaşattıklarının izlerini 1889'da yayınladığı *Ölüm Kadar Acı* adlı kitabında görmek mümkündür, denir. Hastalanmaktan, ölmekten çok korkuyordu. 1891 yılının sonuna doğru deliliğe iyice yaklaştı. Bir ara, annesini ziyarete gittiği Nice'te intiharı denedi. Arkadaşları kurtarıp Paris'e getirdiler. Yatırıldığı hastanede tam 18 ay kendini bilmez durumda kaldı. 6 Temmuz 1893'te öldü.

Thomas Browne, *Urn Burial* (Küp Gömütleri) adlı kitabında çeşitli ülkelerdeki gömülme biçimlerinden, cenaze törenlerinden, ölümsüzlük umudundan söz etmiştir. Bu kitabı da okumayı ne çok isterdim.

Bu ölüm konusunda kafa yoranlardan biri de şair John Donne'dır. Hatta onun bu ölüm saplantısının neredeyse sağlıksız diyebileceğimiz bir yanı vardır. Son hastalığı sırasında tabuta kefene bürünmüş bir biçimde yapıp portresini yaptırmış, sonra da bu portreye baka baka ölmüştür.

Donne gibi Jeremmy Bentham'ın da garip bir tutumu olmuştur. Vasiyeti üzerine yakınları ile dostlarının gözetiminde organları, etleri kemiklerinden ayrılmış, iskeleti mumyayla kaplanıp, üzerine de Bentham'ın iç çamaşırları, elbiseleri giydirilmiş.

Marx'ın ölümü için, mezarı başındaki törende yakın dostu Engels şunları söylemiştir: "14 Mart günü öğleden sonra saat üçe çeyrek kala yaşayan en büyük düşünür artık düşünemez oldu."

Jules Verne, adeta ölüm döşegindeyken bile çalışmıştır. 1905'te felç geçirir. Öyle ki yatağında, tavandan sarkan bir ipe tutunarak diğer tarafa döner. Ama bu hal-

deyken bile yaşamını yitirdiği 24 Mart 1905'e kadar yazmaya devam etmiştir.

Yasak Ölüm: İntihar

Yaşamlarına kendilerini öldürerek son verenlerin de sayısı az değil elbette. Buna örnek olarak, sizi bilmem ama benim aklıma hemen şair Sylvia Plath geliyor. Başkaları, belki de daha çarpıcı olanları da vardır tabii. Mayakovski'nin, Zweig'in, Koestler'in, Chatterton'ın (17 yaşındayken kendini asmış İngiliz şairidir, on yaşındayken başlamıştır şairliği) daha birçok şairin, yazarın intiharından haberdarız. Tolstoy'un da ciddi bir bunalım geçirdiği sıralarda intiharı düşündüğünü biliyoruz. İntihara, "Hiç doğmamış olana ne mutlu, çünkü ölüm yaşamdan çok daha iyi," anlayışıyla yaklaşan Schopenhauer'dan çok etkilendiğini söylerler Tolstoy'un. Schopenhauer'a göre intihar "enerjik ve güçlü" insanların seçtiği bir yoldu. Tolstoy, kitabı *İtiraflarım*'da kendisinin de böyle düşündüğünü yazar.

Alfred Alvarez'in *İntihar: Kan Dökücü Tanrı* adlı çok ilginç bir kitabını okudum. İntihar üzerine yazılmış bir kitap bu. Kendisi de intihar girişiminde bulunmuş olan Alvarez, Sylvia Plath ile eşi şair Ted Hughes'un de yakın dostları. Alvarez, *Guardian* gazetesinde şiir eleştirileri yaptığı sırada tanışmış genç çiftle. Sylvia'nın içinde bulunduğu durumun da yakın tanığı. 1962'de yaşamına son veren Plath'ın bu tarihten on yıl önce giriştiği intihar denemesinde ölmeyi gerçekten istediğini belirtiyor.

Alvarez'e göre, Plath başarılı olduğu ikinci girişiminde ise ilkinin tersine ölmek için direnmiş. Genç kadının trajedisini benim gözümde arttıran iddialar bunlar. İlk girişiminde, kullandığı otomobille yoldan çıkıp kazaya yol açmış, paramparça olan arabasının içinden sağ salim çık-

mişti Plath. Yani ölmemiş oluşu bir şanstı. Bu deneyiminin izlerini *Sırça Fanus* adlı romanında anlatır da.

Alvarez'in, Plath'ın yaşamına son verdiği ikinci demesinde ölmeyi gerçekten istemediği konusundaki görüşlerinin doğru olabileceğini düşünüyorum. Bağlı olduğu ajansın yazı ya da şiir yazdığı sürece çocuklarının bakımında kendisine yardımcı olması amacıyla tuttuğu Avustralyalı bakıcı kız, sabah saat dokuzda eve gelip kapıyı çaldığında yanıt alamaz. Uzun süre çabaladıktan sonra, Plath'ın evinin tamiri için gelen işçilerin kapıyı açmaları sonucu girdiği evin mutfağında Plath'ın henüz sıcaklığını koruyan cansız bedeni ile karşılaşır. Plath'ın elinde doktorunun çağrılmasını istediği, üzerinde sözü edilen doktorun telefon numarasının bulunduğu bir de kâğıt vardır. Alvarez'in, intihar etmekten son anda vazgeçen Plath'ın bir dizi aksilik sonucu öldüğü iddiası bu "kâğıt parçası"nın varlığına dayanıyor.

Tamirat yapıldığı için ısıtma sistemi çalışmayan soğuk evden, çocuklarını da alarak yakın bir arkadaşının Londra'nın bir başka bölgesindeki evine hafta sonunu geçirmeye gider Plath. İşe pazartesi günü saat dokuzda başlayacak olan bakıcı kızı aynı günün sabahı evde karşılamak istediği için pazartesi sabahı çok erken saatte evine gitmeyi planlar. Ama nedense karar değiştirip, pazar gecesi dönmek ister. Konuk olduğu evin sahiplerinin tüm ısrarlarına karşın, geç vakitte evine geldiğinde, önce yan komşusu yaşlı ressamın kapısını çalar, anlatılanlara göre, âdeti olmadığı halde, yaşlı adamla konuşmayı uzatmaktadır habire. Nihayet evine girer. Doğruca mutfığa girip, kapıları, pencereleri sıkı sıkı kapatıp, havagazını açar. Yandaki yaşlı ressamın odası da mutfığın hemen yanı başındadır. Mutfaktan sızan gaz, zaten ileri derecede sağır olan, yatarken kulaklığını da takmayan yaşlı adamın uykusunu iyice ağırlaştırır. Eğer söz konusu sızıntı

olmasa, cevap alamadığı için yaşlı adamın evinin kapısını çalan bakıcı kız, belki de tüm sağırlığına karşın adamı uyandıracak, oradan eve girip Plath'a yardım çağırabilecektir. Ya da tamirciler eve erken gelebilseler yine kurtulması olasıdır.

Bir başka talihsizlik de, genç kadının terapistinin randevu için gönderdiği mektubun yanlış adrese gitmesidir. Mektup eline geçse, önceki terapistiyle kötü bir deneyim yaşamasına karşın, görüşmeyi kabul etme olasılığı yüksektir Alvarez'e göre. Çünkü, ilk girişimindekinin aksine yaşama bağlı olması için önemli nedenleri vardır. Çocuklarına çok ama çok düşkündür. Anlık bir karardır intihar düşüncesi. İntihar etmeden önce, bakıcı kız gelinceye kadar çocuklar aç kalmasınlar diye iki dilim tereyağlı ekmek, bir şişe süt hazırlayıp bırakır masalarına. (Plath'ın, bu çocuklarından erkek olanı da 2009 Mart'nda, 48 yaşındayken intihar etti). Son dakikada, eve birilerinin geleceğini umarak doktoruna haber verilmesini istemiş olmasının ölmekten son anda caymış olabileceğinin kanıtı sayan Alvarez'e göre, "Biraz kumarmaz yanı olan biriydi," Plath. Risk almayı seven, riskin korkutmadığı bir kişilik. "Sadece risk alma oyunu oynadı ama hesabı yanlış olduğu için de yaşamını kaybetti," diyor Alvarez.

Plath'ın ölümünden tam dokuz yıl sonra şair John Berryman'ın intiharı da çok ses getirmiştir. 1972'de Washington Avenue Köprüsü'nün iki metreye yaklaşan uzunluktaki direğine tırmandı. Derse gelen öğrencilerine o direktan el sallayarak adeta veda eden şair köprüden Mississippi Nehri'nin etrafındaki kayalara düşerek parçalandı.

Önemli kadın şairlerden Anne Sexton'ın intiharı da çok trajiktir. Bir kadeh votkayı yudumladıktan sonra, kapısını kilitlediği garajındaki otomobilinin içinde oturarak karbonmonoksit zehrlenmesinden öldürdü kendini.

Umudun Tükenenmesi

Yayımlanmış ne kadar kitabı varsa okudum Stefan Zweig'ın. Okuyup da keyif almadığım bir kitabı olmadı hiç. Avusturya doğumlu bu büyük yazar da 1942 Avrupa'sının yaşanılacak bir dünya olmadığını düşünüp karısıyla birlikte, yeni bir yaşam kurmak umuduyla gittiği Brezilya'nın Petropolis kentinde 23 Şubat 1942'de canına kıydı. Zweig'ın da intihar etmek için seçtiği yöntem Plath'ınki gibiydi. O da havagazıyla son verdi yaşamına. Bu "sarsıcı ve yumuşak ölüm" biçiminin kişiliğine uygun olduğunu söylerler. Masasının üzerinde bulunan mektubunda şunlar yazılıdır:

60'ını geçtikten sonra hayata yeniden başlayabilmek için, insanın olağanüstü kuvvetlere sahip olması gerektir. Uzun yıllar oradan oraya dolaştıktan sonra bende güç kuvvet kalmadı artık. Bu yüzden de, fikir çalışmalarını en büyük neşe kaynağı, kişi özgürlüğünü dünyanın en büyük nimeti sayan benim için, zamanında ve alnım açık olarak bu yaşama son vermek gerektiği düşüncesindeyim. Bütün dostlarıma selamlarımı yolluyorum. Uzun ve karanlık geceden sonra tanyerinin ağardığını görmek, umarım onlara nasip olur. Ben kendi hesabıma çok sabırsızım. Onlardan önce yola çıkıyorum.

Zweig'ınki yaşadığı dönemin sorunlarının yol açtığı bir intihar. 1664'te Nicolas Perrot d'Ablancourt adlı Latince yayınların çevirmeni olduğu belirtilen bir kişinin "yaşamdan bıktığı için" kendini aç bırakarak öldürdüğünü söyler Georges Minois *İntiharın Tarihi*'nde. Bu intiharın, "belki de ilk felsefi intihar" olduğunu da belirtir. Daha önce belirttiğim gibi Jacques Vaché, Joseph Roth, Cesare Pavese, Walter Benjamin de intihar ettiler.

İntiharı Özendiren Kitap

Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları* adlı o müthiş romanının, Avrupa'da intihar dalgasına yol açtığı söylenir. Georges Minois, bu kitapla ilintili olduğu düşünülen intiharları sıralar:

1777'de, İsveçli genç Karstens, yanında Werther'in sayfaları açık bir nüshasıyla birlikte, tabancayla kendini öldürür; ertesi yıl, sevdiği adam tarafından terk edildiğini sanan Christiane von Lassberg, cebinde *Werther'in Acıları*'yla birlikte kendini suya atar; bir kunduracı çırağı, yeleğinde bir Werther'le birlikte pencereden atlar; 1784'de, yatağında intihar eden genç bir İngiliz bayanın yastığının altında bir Werther bulunur.

Yine Minois'nın aktardığına göre, Madame de Staël, *Genç Werther'in Acıları* için, "Dünyanın en güzel kadınından daha fazla intihara yol açmıştır," der. Goethe'nin de bu durumdan pek memnun olmadığı, kitabın ikinci baskısının başına, "Erkek ol bana öykünme," dizelerini koymasından bellidir. "Tanrı beni tekrar bir *Werther* yazmak zorunda kalmaktan korusun," der hatta. Bunu söylemesinin nedeni elbette *Genç Werther'in Acıları*'nı yakından tanıdığı Karl Wilhelm Jerusalem'in intiharından esinlenerek yazmış olmasıdır.

Dinî gerekçeler yüzünden yaygın olmasa da İslam toplumlarında da intihara başvuran edebiyatçılar da var elbette. 12. yüzyılda yaşamış İslam şairi Abdül Muhsin Bin Hamid bunlardan biridir.

Edebiyat dünyasında intiharı konu edinen çok sayıda roman olması şaşırtıcı değil. İntihar vakalarına daha çok İngiltere'de rastlandığından, intihardan "İngiliz hastalığı" diye söz edilmiştir. İngiliz romanında çok daha

fazla ele alınır intihar konusu. Philip Sidney'nin *The Countess of Pembroke's Arcadia*'sı (Pembroke Kırsalının Kontesi), John Donne'un *Biathanatos*'u, Robert Burton'ın *Melankolinin Anatomisi* çalışması bunlardan bazıları. Shakespeare'in eserlerinin çoğunda da intihar olgusuna rastlanır.

Donne'un *Biathanatos*'u da Werther gibi intihar edenlerin okuduğu kitaplardandır. 1700'de, Oxford Üniversitesi'nin çok önemli hocalarından biri olan Thomas Creech'in bu kitabı okuduktan sonra kendini astığı iddia edilir. Bir başka söylentiye göre ise, çevirisini yaptığı Lucretius'un elyazması ile ilgili olarak, "Yorumumu yaptıktan sonra kendimi asmam gerekecek," demiştir. Minos, bu intiharın kimlerince felsefi intiharın örneği yapılmak istendiğine dikkat çeker. Oysa ölüm nedeni çok tanıdık, bu nedenle çok da basittir: aşk intiharı.

Creech'in ölümüne alaycı yaklaşan filozof Voltaire de kendini birkaç kez öldürmeye kalkmıştır. Bunu söyleyen de döneminde aydınları, sanatçıları koruyan II. Friedrich'tir. Prusya Kralı II. Friedrich'te de intihar eğilimi vardır aslında. Küçük bir altın kutunun içinde 18 uyuşturucu hap taşır, gerektiğinde intihar etmek için. Ama intihar düşüncesinden, Claude Fleury'nin *Histoire Ecclesiastique*'inin 36 cildi ile Jacques Auguste De Thou'nun *Histoire Universelle*'inin 16 cildini, Minois'un deyişiyle "yalayıp yutarak" kurtarır kendisini.

Bir "İngiliz hastalığı" olarak adlandırılmasına rağmen, Paris'te, Napoléon döneminde, intiharı savunanlarca kurulduğu söylenen İntihar Dostları Derneği'nin varlığı şaşırtıcı geliyor. Ama yaygın kanı böyle bir derneğin aslında hiç var olmadığı, kimi romancıların hayal gücünden kaynaklanan bir uydurma olduğu yönünde.

Zweig'ın "yalancı" olarak nitelendirdiği Stendhal de intihar niyeti taşırdı. Zweig'ı doğrulayan bir tutumdur

Stendhal'inki. Bir gün evine umutsuzluk içinde gelir, vasiyetini –dördüncü kez– yazar. Nereye gömüleceğine kadar isteklerini sıralar. Ama Zweig'ın dediğine göre, yorgun olduğu için intiharını (!) erteler.

Werther ya da *Biathanatos* gibi Platon'un *Phaidon* adlı diyalogu da kimi intihar olaylarında okunan bir metindir. Cato ölmeden önce bu metni iki kez okumuştur. Kleombrotos'un da ölmeden önce okuduğu bir metindir *Phaidon*. Baudelaire'in *Kötülük Çiçekleri*'ni de okuyup intihar edenler vardır tabii. Konuşmalarıyla kişileri intihara özendiren hedonist felsefeci Hegesias'ın konuşma yapması Kral Ptolemaios tarafından yasaklanmıştı.

Alaycı yaklaşımı kendisine felsefe edinmiş, kaygısız birinin yumurtladığı bir cevhermiş gibi düşünüyor insan, “Tecavüzü engelleyemiyorsan zevk al,” öğüdünü duyduğunda. Elbette zekice kurgulanmış bir cümle bu ama tecavüz gibi korkunç bir olayı önemsizleştiren, soruna kurban açısından bakmayan kötü bir espri de denebilir aslında. Oysa bu cümlede yatan mantık, büyük bir felsefeciye, yani Montaigne'e aittir. Ünlü *Denemeler*'inde intihara da bir hayli yer veren büyük düşünür, tecavüz sonucu gerçekleşmiş intiharlara işte şu yukarıdaki cümlede anlatılmak istenen biçimde yaklaşır. Tecavüze uğrayanın bundan mutlaka zevk alacağına inanan Montaigne, bu nedenle kurban için, “Kendisini öldürmek yerine zevk almaya çabalasın,” der.

Son yılların en ilginç intiharlarından biri 2010 Eylül'ünde gerçekleşti. Mitchell Heisman adlı biri, Harvard Üniversitesi'nde Birinci Dünya Savaşı'nda hayatını kaybedenlerin anısına yapılan Memorial Kilisesi'nin merdivenlerinde ölü bulundu. Başına kurşun sıkarak intihar etmiş 35 yaşında genç bir adamdı Heisman. Şaşırtıcı olan bıraktığı “not”tu. Bugüne kadar örneğine rastlanmamış olan, Heisman'ın annesine yazmakta olduğu bir ki-

tap olarak nitelediği tam 1905 sayfalık bir intihar notu yani. Akademik bir dille yazılmış, tarih, nihilizm, din gibi konulara da değinilmiş olan bu notu, intihar etmeden beş saat önce de internette yayımlamıştı Heisman.

Ölümlü insanlar tabii edebiyatçılar da düşünürler de. Ölümsüz olan sadece kitap.

Cenaze Törenleri

Büyük filozof İbn Rüşd'ün cenaze töreni çok ilginçtir. Ölmüş bedeni bir hayvanın üzerinde taşınmıştır. Kendi vasiyeti miydi, yoksa o dönemin bir âdeti miydi bilemem ama hayvanın bir tarafına filozofun cenazesi diğer tarafına da kitapları konmuştur.

Cenaze töreni en anlamlı olan kitapseverlerden biri de bizim Ali Emîrî Efendi'dir, diyor İlber Ortaylı. Ali Emîrî Efendi, Ortaylı'nın deyişiyle "müthiş" bir kitap toplayıcısıydı. 18 bin kadar elyazması eserini Millet Kütüphanesi'ne bağışlayan bu kitapseverin cenazesini taşıyan halk, kütüphanenin önünden geçerken tabutunu havaya kaldırarak anlamlı bir selamlama yapmıştır. Ne incelik.

Yunan filozofu Herakleides, ölümüne yakın güvendiği bir dostundan öldüğünde tabuta cesedi yerine bir yılan konulmasını ister. Cesedi de saklanacaktır. Böylece tanrılar katına yükseldiği sanılsın istiyordu. Ancak cenaze töreni sırasında gürültüden ürken yılanın tabuttan çıkması oyunu bozdu. Fransız şairler Gilbert ile Malfilatre attan düşerek öldüler. Faulkner da attan düşerek öldü ama zaten attan düşerek ölme konusunda sanki ısrarlıydı adeta. 1959'da bir kez, 1962'de Ocak ile Haziran ayında iki kez düştü. Son düşüşünden birkaç hafta sonra hayatını kaybetti.

İngiltere'de birçok şair öldüklerinde Chaucer'ın gö-

mülü olduğu Westminster Katedrali'ne bu büyük şaire yakın olmak amacıyla gömülmek istemişler. Bu nedenle bu civara Şairler Mezarlığı denmiştir. Racine'de hocası Doktor Hamon'un yanına gömülmek istemiştir.

Böyle bir yerin benzeri Çin'de de vardır. Zhejiang eyaletinin merkezi olan Hangzhou kentinin civarında bulunan Batı Gölü'nün yakınlarında birçok şair ya da yazarın mezarı bulunur. Bertrand Russell 1920'de Çin'e yaptığı ziyaret sırasında hastalanınca yaşamından ümit kesilmiş. Çinliler de bu çok sevdikleri düşünürü buraya gömmek istemişler. Ölüm bildirisini, 1937'de kendisi yazan Russell, 90 yaşında öleceğini varsayıyordu. 98 yaşında ölmüştür.

Tolstoy'un mezarına ilişkin olarak Stefan Zweig, "Rusya'da daha muhteşem ve daha dokunaklı"sını görmediğini söyler. Orman içinde, ıssız bir yerde olan mezarlığın yanı başındaki iki ağacı da büyük yazar çocukken kendi elleriyle dikmiştir. Bir efsaneye göre bitki dikişlen yer mutluluk köşesine dönermiş, yaşlılık yıllarında bunu anımsayan Tolstoy, ölünce ağaçlar diktiği bu yere gömülmek istemiş.

Don Quijote'nin yazarı Miguel de Cervantes'in mezarı yüzyıllardır kayıptı. Ama sonunda bu bilinmezlik sona erdi. Büyük yazarın mezarının İspanya'nın başkenti Madrid'deki Trinitarias Kilisesi'nin altında olduğu tahmin ediliyordu. Bunun doğru olduğu kesinleşti. Kilisenin altındaki mezarlıkta yapılan araştırmalar sonucu M ile C baş harflerinin bulunduğu mezarların yazar ile eşi Catalina de Salazar'a ait olduğu saptandı. 22 Nisan 1616'da ölen Cervantes vasiyetinde söz konusu kiliseye defnedilmeyi istemişti.

SONSÖZ

Kitap koklamaya tabii ki devam ediyorum. Ama ne yazık ki, yeni baskı teknikleri artık o muhteşem kokuyu almamı engelliyor. Dünyanın en güzel kokusundan artık mahrum kalmak üzereyiz. O muhteşem kokuyu doyasıya hissedebileceğimiz yerler, hâlâ kütüphaneler, şimdilik tabii.

Kitabın, beni kendisine en kolay çeken özelliği kokusudur. Bu kokuyu en iyi almanın yolunu kitapseverin kendisi bulur tabii. Bir çiçeği bile koklamanın bir yöntemi var çünkü. *İlm-i Hayvanat ve Nebatat* adlı bir kitabın yazarı olan Salih Efendi, karanfil hakkında şunları söyler: "Karanfili alıp hemen burnuna götürünler karanfilin ne olduğunu bilmeyenlerdir. Karanfili şöyle alıp bakmalıdır önce."

Kitap koklamanın da –bana göre– bir yöntemi var elbette. Belirteyim ki kitap koklamanın nasıl bir şey olduğunu soranlara verecek bir yanıtlım olmadı hiçbir zaman. Hangi dürtülerle kitap kokladığımı sorulmuştur büyük olasılıkla. Nedenini ifade etmek benim için hiç kolay olmamıştır. O nedenle, soru sahiplerine, koklamanın yöntemi nedir sorusunu sorduklarını varsayarak, Salih Efendi'nin karanfil için önerdiği yöntemi salık veririm: Elinize aldığınız bir kitabı hemen açıp koklamamalısınız. Önce bakacak, izleyeceksiniz.

Ben, kitabın büküm yerini avucumun içine iyice oturtur, sonra burnuma götürür, koklarım. Parmak uçlarıyla öylesine açılan kitaptan koku almak zordur. Uçup gider hemen. Asıl koku derinlerde, sayfaların diplerindedir. Cemil Meriç de benim gibi koklarmış meğer. Kızı Ümit Meriç Yazan şu cümleler-

le anlatıyor: “Kitabı orta yerinden açar, kutsal bir emanetmiş gibi başına yaklaştırır ve yüzünü içine gömerek bir sevgiliyi öper gibi onu öper ve koklar.”

Ama yine de dileyen kendisine uygun başka bir yöntem bulur tabii.

